

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISKE
STREJFTOG

HISTORISKE
STREJFTOG

I

KOLDING OG OMEGN

EN HJEMSTAVNSBOG

AF

P. ELIASSEN

©

UDARBEJDET MED STØTTE FRA CARLSBERGFONDET

©

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI
KOLDING - 1923

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Forord (sammenlign Efterskrift Side 297)	1
Henfarne Slægter	3
Hekseriet i Laasbygade	21
Herremændene paa Fovslet og Drenderup	31
Egnens Hjærte, Koldinghus	39
Polsk Begravelse i Kolding Kirke	48
Med Vanter og Vognkæp	51
Varulvene i Viuf	56
Fra Bremhøj, Tinget paa aaben Mark	59
Forsvundne Herregaarde ved Kolding	68
Da vore Bønder red paa Træhesten	90
Et Slag Kegler	136
De svenske Krigsfanger	144
De kongelige Landsbyskoler	146
Lejrskov Præstegaards Brand	155
Rebeller	161
Kirkegang og Helligbrøde	172
Stavnsbaandet	181
Bøddelens Tang	192
En Udvandring	203
Besøg paa Landet, Interiører omkring 1760	205

	Side
Før ti Tønder Guld (Godssalget).....	211
Udskiftningens Begyndelse	223
En bevæget Tid	227
En trofast Bondeven.....	241
Den sidste Amtmand paa Koldinghus	270
Skodborghus.....	275
Lisbeth Julius	285
Efterskrift	297
Register.....	299

FORORD

I Løbet af en Snes Aar har jeg paa mine Strejftog i Egnen og i Arkiverne høstet mere Stof end jeg kan faa bjerget. Jeg har delvis benyttet det til Foredrag og til adskillige Hundrede Avisartikler, hvor Stoffet for saa vidt ikke var spildt, som Artiklerne skaffede mig Tusinder af Læsere, som jeg ellers ikke vilde have faaet. Men en Avis gemmes i Reglen ikke, og talrige af mine Læsere og Tilhørere ved Foredragene har opfordret mig til at bringe dette Stof i Bogform. For et skønsomt Udvalgs Vedkommende gør jeg det nu, idet jeg ved, at jeg i kommende Aar vil være optaget af andre Arbejder. En ret betydelig Del af Indholdet i denne Hjemstavnsbog har aldrig tidligere været offentliggjort, og Resten af Indholdet er nøje gennemset, uden at jeg dog har forandret Skrivemaaden, der altid er lidt lettere i en Avis end i historisk Stof, der er bestemt til en Bog.

Strejftogene spænder over hele Egnen fra Kolding Fjord til Skodborghus og fra den nu ophævede gamle Grænse til Jerlev Herred.

Naar Koldingbogen en Gang udkommer i ny Udgave, vil jeg ikke kunne bruge disse Skildringer, dels paa Grund af, at de er for udførlige, dels fordi de for en Del drejer sig om Omegnen. Men jeg vil ofte kunne henvise til denne Bog. Man vil altsaa finde, at *Bøgerne supplerer hinanden*, og dette er ogsaa Meningen.

Kunde denne Hjemstavnsbog vinde Venner, beder jeg disse skaffe den en Plads paa deres Boghylde, at den opvoksende Slægt ogsaa kan faa den i Hænde.

Kolding, i December 1922.

P. ELIASSEN.

Henfarne Slægter.

Typer og Skikkelser i Kolding.

I 1908 fremkom I. O. Brandorff til Kolding Byraad med et Forslag om, at en Mængde af de gamle Gravsten, der henlaa i Kolding Kirke, og som Kirkegængerne traadte paa, blev taget op og saaledes reddede fra ganske at blive afslidt af Kirkegængerens Fodtrin. I Forvejen var nogle af disse Sten ret ulæselige, men i Universitetsbibliotheket findes der et Manuskript, forfattet af Provst Bakke i Aaret 1730, og heri er optegnet, hvad man den Gang kunde læse paa de gamle Ligsten. De ældste af dem er fra Tiden før Reformationen. En af de allerældste Sten staar nu i Koret til Højre for Altret, og Navnet Andreas Ebbesen læses i tydelige Minuskler. Ved at sysle med Stamtavlen over den adelige Slægt »Galt« er jeg kommen til det Resultat, at Stenen er lagt over selveste Lensmand paa Koldinghus Andreas Ebbesen Galt. En nøjere Undersøgelse af Stenen viser ogsaa Ordene »nobilis vir« (Adelsmand), hvormed Tvivlen er udelukket, thi Minusklerne opkom jo først med Aaret 1400, og der var i det 15. Aarhundrede ikke andre Adelsmænd af det Navn. Stenen er lagt af Lensmandens anden Hustru, Fru Anna Flemming. Selv hviler hun ved sin anden Mands Side i Mariager Kirke. Lensmand Andreas Ebbesen faldt under Christian I's Kamp i Sverige, i hvert Tilfælde før Aaret 1466, da Enken

sammen med den eneste levende Søn afhændede noget Gods.

Adelsmandens Gravsten er *senere benyttet* som Gravsten af flere Borgerfolk. Stenen, der er et Brudstykke, er afslebet paa Midten, og her staar Forbogstaverne R. N. B. og K. B. D., altsaa et Mands- og et Kvindenavn, samt Aarstallet 1705 midt imellem disse Navne. Endnu en Gang har man løftet salig Lensmandens Sten og sat en Kiste ned, thi længere nede paa Stenen staar P. S. S. 1730, hvilket formodentlig skal sige det meget borgerlige Navn Peder Sørensen.

Ja, saaledes forgaar Verdens Herlighed. Ogsaa i dette Tilfælde fristes man til at citere en gammel Koldingenser, Caspar Markdanner:

»Træd hid, Du Verdensvise dér,
sig: Hvem er Herre og Tjener her?
Er af Jord og Støv vi ej hver og een,
saa lær os andet af disse Ben!«

Lensmændene og i det hele »dem paa Slottet« betegnedes altid her i Byen *det øverste Lag i Samfundet*, og Folkene paa Slottet havde endog efter Døden en Særstilling, idet der selv i Kirken var en særlig Plads, hvor »Hoffets Tjenere« jordedes. Dette fremgaar af en kongelig Skrivelse fra 1639 om, at Borgmester og Raad i Kolding ikke maatte forhindre Laurids Koks Enke at lægge en Ligsten paa hendes Husbonds Grav i Kolding Kirke, paa det Sted, der er anvist til Hoffets Tjenere. Ligstenen laa indtil i 1908 i Søndre Korsfløj, men blev nu anbragt paa Vaabenhusets Sydvæg.

I ældre Tid var Kløften mellem dem paa Slottet og Befolkningen dog knap saa stor i det virkelige Liv, som den blev senere. Samhørigheden mellem Lens-

mænd og Befolkning var større, navnlig fordi saa godt som alle Lensmændene var *danske* Folk. Efter Enevælden, da vi i Stedet for Lensmændene fik hele denne Række af tyske Amtmænd, hvoraf mange aldrig lærte at tale Dansk, følte Befolkningen dem som fjernere og — »finere«. Dette hænger sammen med en ikke heldig Side i vor Folkekarakter.

Blandt Lensmændene var der i ældre Tid mange mærkelige Mænd med en ikke ganske almindelig Livsbane, saaledes Landsdommer *Niels Lauridsen Abildgaard*, der 1314 dømtes fra Liv og Gods, fordi han som en af Hovedmændene deltog i den jyske Almues Opstand mod Erik Menved. Niels Lauridsen foretrak at flygte fremfor at lægge Hovedet paa Blokken. Hans Stalbrødre herhjemme maatte som Straf skatte haardt til »Kongens Alter« i Kolding Kirke. — En livlig Herre var Lensmand Henning Meinstrup, der var her 1388. Han endte med at blive lyst i Ban af Erkebispens i Lund, fordi han havde udplyndret nogle Kirketjenere i Vestjylland. Endnu mere omtalt var i sin Tid den ustyrlige Adelsmand Lave Brok, der blev Lensmand her efter hin Andreas Ebbesen, jeg allerede har omtalt. Hr. Lave fik et slet Eftermæle i den store Strid, han som Herremand paa Gammel Estrup ved Randers i 15 Aar førte mod Familien Rosenkrans. Han fængslede, pinte, mørbankede, ja dræbte deres Fæstere og Tjenere, ja greb endog en Herredsfoged og pinte ham til at afsige en Kendelse til hans Fordel. Trods alt blev han dog slaaget til Ridder, men blev kort efter dømt til Tremarksmand, altsaa uværdig til at forfølge nogen Sag for Retten. Kolding havde den Lykke kun at have ham som Lensmand et Aars Tid. Hans senere eventyrlige Lev-

nedsløb har givet Borgerne her et rigt og velkomment Stof til Samtaler og Meditationer.

Smukkest i Eftermælet blandt alle Kongens Lensmænd stod vel nok *de fem af Slægten Rosenkrans*, der i 15. og 16. Aarhundrede var her. Kolding Kirke ejer som bekendt et skaaret Billede, der forestiller den ene af dem, nemlig *Oluf Nielsen Rosenkrans*.

Er man, som skildret, faret haardt frem mod en Lensmands Gravminde fra 15. Aarhundrede, saa har man gjort det endnu værre med en anden Lensmands i det 16. Endnu i 1772 laa der i Kirken en smuk graa Sten over *Morten Svendsen Orning* og hans to Fruer, med Billeder af dem alle tre. Den Gang tegnede Søren Abildgaard Ligstenen — heldigvis — thi nu er den sporløst forsvunden. Det var Morten Svendsen, der 1566, Onsdagen den 7. August, lagde Grundstenen til den ældste Latinskolebygning i Kolding. I »Kolding lærde Skoles Historie«, ved Lektor Parmo C. Tang Petersen, er den gamle Tegning af Ligstenen afbildet med Rette.

Stort bedre end med Lensmændenes Gravminder er det ikke gaaet med deres Børns. Vel er Epitafiet for Markdanners første Barn bevaret, men Indskriften er delvis borte. Paa nederste Pille til Højre for Indgangen sidder en yderst afslidt Sten indmuret. Det har ved denne Lejlighed moret mig af de læselige Bogstaver »Hessel« og de to Vaaben med Hjelmtegns. *Omrids* at kunne konstatere, at Stenen er sat af Lensmand Vincent Juel og Hustru af andet Ægteskab, Elsebe Svave, over et Barn. Vincent Juel var Lensmand her i kun tre Aar, nemlig 1574—77. Han var fra *Hesselmed*, og Vaabnene er *Juel* med de to oprakte Arme, der holder Stjernen, og *Svave* med de tre

Fjer i Hjelmen. Baade Juel'ernes og Svavernes Vaaben er heldigvis i Omrids særlig karakteristiske.

En mærkelig Skikkelse blandt Lensmændene kan ikke forbigaa, Caspar Markdanner. Naar Hr. Caspar om Søndagen har sat sig i Lensmandens særlige Stol i Kolding Kirke — i Kapellet paa Koldinghus er der aldrig *til Stadighed* holdt Gudstjeneste —, har hele Menigheden sikkert med dybeste Interesse set paa hin Mand, om hvis Afstamning og Eventyr i Ungarn og Spanien, der gik saa mærkelige Beretninger. Han er heller næppe bleven mindre omtalt, da han, henved de 60 Aar gammel, i 1592 knyttede sin Livstraad sammen med Jomfru Sofie Oldeland, der kun var fyldt de 15 Aar.

En ældre Historiker har ikke uvittigt om Caspar Markdanner sagt, at »han var af de Skustere, men hans Læst var som Samsons Kæft.« Meningen med disse Ord er ikke til at misforstaa. Ligesom Samson vog Filistrene med en Asenskæft, saaledes brugte Markdanner sin, naar »Filistrene« for Eksempel mindede ham om hans Herkomst ved at stryge hans Vaaben paa Prædikestolen i Kirken over med Skomagerværte. Han besvarede Skosen med sit tyske Vers, der nu findes i Museet og som vel kan oversættes saaledes:

»Egennytte, hjemligt Nid, barnagtigt Raad
 har Rom og Troja i Gruset slaa't;
 hvor Dyden ej holdes i Agt
 som Fødsel og Pragt,
 er Styret i daarlige Hænder lagt,
 og gennem Tiden lang
 gaar det Krebsens Gang.«

— — Det suser, naar Hr. Caspar, der er en belæst Mand, slaar ud med Samsons Kæft.

Og Samtiden har intet haft at indvende mod Caspar Markdanners Styrelse af Lenet i 32 Aar. Det er næppe tilfældigt, at vi fra en bestemt Lejlighed ved, at Smørkanden forvares i Lensmandens eget Kammer. Der *skal* spares. Folkeholdet er jo stort, ialt en 40 Mennesker paa Slottet og Ladegaarden, regnet fra Lensmanden, Fogderne og Kornskriverne lige ned til Pigerne, der faar hele 3 Daler og 4 Par Sko om Aaret. Alligevel har Kornskriveren lagt lidt Penge op. Han har faaet Raad til sit eget Epitafium i Kirken med sig selv, Hustru og Børn malet ved Korsets Fod.

Til det øverste Lag i det lille Samfund maa vel ogsaa regnes de Militære, som dog indtager en Særstilling. *Poul Beenfeld*, der endnu har sin særlige Begravelse i Kirken, er sikkert den mest bekendte Repræsentant her. Fra Danmarkshistorien har han jo rigtignok et sørgeligt Navn. Hans Epitafium, der ganske er af Træ, er ret ejendommeligt. Kønt er det ikke. Det er i Barokstil, flankeret af to drabelige Krigere, hvis Overskæg og Ansigter stikker mærkeligt af mod de kvindelige Bryster(!), de af Billedskæreren er forsynede med. Allerøverst er der malet et Billede, der forestiller Kristi Opstandelse. De romerske Soldater paa Billedet er iførte Uniformer fra det 17. Aarhundrede. Paa hver Side af Epitafiet hænger der smaa Malerier, indfattede med forgyldte Lister. De viser Oberst Poul Beenfeld som en skægløs Mand med et fyldigt Ansigt og glat Paryk. Et hvidt Bindetørklæde har han om Halsen. Hun, Fru Margrete Beenfeld, født Fischer, har et mærkeligt rundt Hoved, som den stedlige Maler aabenbart har haft Besvær med. Fruen bærer Hovedtøj og Kniplingskrave. Det var altsaa hende, som for en Del var Skyld i Kronborgs Overgivelse til Svenskerne. Det fortælles som bekendt, at

der var to Ting, der under Kronborgs Belejring gjorde, at Kommandanten, Poul Beenfeld tabte Fatningen. Først blev han narret af Karl Gustav, der bildte ham ind, at hele Danmark nu laa for Svenskekongens Fødder, at København var faldet og Kong Frederik III i Fangenskab. Karl Gustav affyrede Glædesskud, rørte Trommerne og tændte Blus som Tegn paa, at Sejren var vunden. Dernæst, og det angives som den egentlige Grund til Poul Beenfelds Fadæse, var Fru Margrete bleven opsnapet af Svenskerne, og Kommandanten frygtede, at det vilde gaa ud over hans Hustru, hvis Belejringen trak i Langdrag. Under disse to Synspunkter foretrak han at overgive Fæstningen. Kronborgs Skyts blev for en Del slæbt til København og anvendt til Hovedstadens Beskydning.

Efter denne lidet ærefulde Affære blev Poul Beenfeld den 10. September 1659 dømt til at have Ære, Liv og Gods forbrudt. Han skulde henrettes med Sværd.

Som bekendt slap han lettere. Kongen benaadede ham, og han vendte tilbage til sine Ejendomme i Kolding.

Naar man betænker Poul Beenfelds Skæbne, virker det ganske underligt paa Epitafiet at læse (paa Tysk): »Her hviler den højædle og højmandhaftige Herre, Hr. Poul Beenfeld, højbestaltet Oberst til Føds hos kgl. Majestæt til Danmark og Norge, salig hensovet 1676, den 26. Maj, i sin Alders 66. Aar og 4. Maaned . . .«.

Neden under Tavlen er et Vaabenskjold, omgivet af mange Faner — alle med Christian IV.s Navnetræk —, Hellebarder, Sværd, Stridsplejle og Kanoner. Poul Beenfelds Vaaben var en Stav (eller et Sværd?), omsnoet af en Slange. Fru Margrete, der var født

Fischer, havde et Vaaben bestaaende af en Fisk, symboliserende Navnet, og tre Stjerner.

Men var Poul Beenfeld egentlig Koldingenser? Vistnok næppe, men allerede før Svenskekrigen boede han her, en Tid paa Nygaard, en Tid i sin Gaard paa Torvet. Der har sikkert været en vis Forbindelse mellem Obersten og det Ryttergods, der allerede 1615 udlagdes i Koldingegnen, ikke at forveksle med »Rytterdistriktet«, der i sin første Form oprettedes 1670. Man finder saaledes, at en Karl lige før Svenskekrigen indleverede *Brusk Herreds Fane* i Poul Beenfelds Hus i Kolding. Da Fanen blev taget af de plyndrende Svenskere, blev Karlen, Hans Madsen af Herslev, for Retten tiltalt og straffet for ikke at have passet paa Herredsfanen.

Et lille Træk, der vidner om, at Oberst Poul Beenfeld var en hidsig Herre, er følgende: Kongelige Embedsmænd, i hvert Tilfælde Militære, sad i det 17. Aarhundrede fri for kommunale Skatter her i Byen. Da Koldingenserne efter Svenskekrigen ved en almindelig Beskatning skulde se at skaffe de Penge, der i Fejdetiden var laant til at betale den *Brandskat*, Svenskerne afkrævede Kolding, syntes man vel, at sund Fornuft bød, at i denne Brandskat skulde Poul Beenfeld som Husejer ogsaa deltage. To Rodemestre gik da ind i hans Hus og bad i Raadets Navn om hans Del af Skatten. Oberst Beenfeld svarede: »I skal faa!« og overfaldt saa den ene af Mændene med et Spansk-rør og slog ham baade blaa og blodig. Manden blev saa syg, saa Kapellanen blev hentet for at give ham Nadveren.

Da Poul Beenfeld var død 1676, blev Begravelsen holdt med stor Pragt. Enken fik ved kongelig Resolution Tilladelse til, at Liget før Begravelsen i flere

Dage maatte staa i Kirken. Graven havde Obersten allerede købt 1670 for 50 Rigsdaler, og til Vedligeholdelsen skænkede han en Gaard i Bindeballe. Indtægterne af Gaarden skulde ogsaa bestride Udgifter til en Lysekronen i Kirken, ligeledes en Gave. Paa Lysekronen ønskes »Guds Hævn og Straf« over den, som forvender eller rykker Gaven.

Poul Beenfelds Enke overlevede sin Mand i 5 Aar. Hun døde nemlig 1681 og skildres paa Epitafiet som »velædel, højbaaren og med mange Dyder begavet.«

Kolding Bys Embedsmænd var »anden Rangklasse« i det lille Samfund. De sad ogsaa i Kirkestolene lige bag Lensmanden. Heller ikke i selve Livet var Springet saa uhyre stort. Havde Kolding Borgere — ganske i Lighed med sydtyske Købstæders — ikke i 1529 ført »Fejde og Slag« paa Herremanden paa Refsø i Sønderjylland, *Mourits Emmiksen*, saa Herremandens Svigerfader, en fynsk adelig Landsdommer, maatte aftale en »felig Dag og Stunde«, varende et halvt Aars Tid, og inden trede Uger et »venligt Møde«, hvor Sagen skulde afgøres efter Loven og ikke med Vaaben. Desværre ved vi slet ikke og kan vist aldrig faa at vide, hvad denne Krig drejede sig om.

Byens egne Embedsmænd groede jo oprindelig frem af selve den hjemlige By, saa nedad til Borgerne var der ikke mere Standsforskul end den, Pengene og timeligt Gods giver navnlig i et provinsielt Gemyt. Mange af Magistrat og Raad giftede sig til baade Pengene og Embedet. Da Raadmand Peder Udsen døde under Svenskekrigen, giftede Enken sig med en Købmand fra Nyborg, der skønt oprindelig fremmed, saa dog som indpodet paa det gamle Handelshus snart blev Raadmand selv. Ja, Borgmester Riis fik jo ogsaa

sin Postmester-Stilling ved at tage en Enke med mange uforsørgede Børn, og Borgmesterstillingen faldt saa næsten naturnødvendigt i Skødet paa ham og traf jo virkelig en saare dygtig og flittig Mand.

Blandt de Embedsmænd, Borgerne fra Enevælden valgte selv, var Præsterne, og de er blandt de højest agtede, skønt de langtfra altid vogtede særlig omhyggeligt paa Embedsmandsminen. Den højtideligste har vel været hin *Laurids Riber*, der i det 16. Aarhundrede var saa berømt for sin Evne til at drive Djævelen ud af besatte Mennesker. Præsterne i Kolding kunde, som man vil se, godt i al Skikkelighed tage sig en Pot Kegler i Haven, og mange af dem vides med største Interesse at have passet deres Fiskedam i Gaasemosen ved Nørreport, nu — pudsigt nok — Byens Fodboldplads, der ikke helt fornægter sine Egenskaber af gammel Mose. Fire af Byens Præster blev senere Biskopper. I Kirken hænger der et smukt Marmormonument over en femte Koldingenser, der blev Biskop, skønt Kong Christian VI haardt sagde om ham, at han var et Døgenicht, der hverken fortjente en Kirke eller et Professorat. *Mathias Anchersen*, som jeg hentyder til, var kun barnefødt her og er ikke engang demitteret fra denne Skole.

Afgjorte Skumpelskud var *Byfogderne*. Det klinger virkelig noget respektløst, naar en fattig Prokurator i et Indlæg kunde sige om Byfogden, at han kun plejede at tage sin Paryk paa, naar han mærkede, det stundede mod hans Profit! Eller at han ikke maatte tro, at hans Skind var et helligt Skind, peger man paa det, saa er det Vold, eller rører man ved det, saa er det Stejle og Hjul. — En saadan Procedure vilde vist næppe nu blive tilladt.

Vi kommer nu til *tredje Rangklasse, Købmændene*.

Apotekeren fik omkring 1700 trumfet igennem, at han var den fineste af dem, thi han havde Ret i Kirken at sidde Raadet næst. Ellers var Apotekerne Købmænd saavel som nogen. Vor første Apoteker Herman Reiminck, der kom hertil samme Aar som Markdanner, drev ogsaa Studehandel.

Man gør disse gamle Købmænd Uret, naar man tror, at de var særligt smaatskaarne. Takket være deres Rejser, var deres Gemytsliv oftest rigere end de andre Borgeres. Undertiden kunde de ogsaa optræde som rundelige Givere, som dengang de i 1654 under Pesten lod indføre Prioriteter paa deres Gaarde med *evige Renter* til de fattige. At disse ikke fik ret meget deraf paa Grund af, at Gaardene ødelagdes i Svenskekrigen, var jo ikke Givernes Skyld.

Mig bekendt er der kun opbevaret to Slægtebøger med Optegnelser fra det gamle Kolding før 1700. I den ene staar et Vers af *Morten Luther*, der udmærket karakteriserer en gammel Kolding-Købmands *Ideal*:

»Den er i Verden klogest for sand,
der bruger sin Tunge med Vid og Forstand,
meget at vide, men tavs og tør,
ikke at svare paa alt, man spør'!
Borge lidet, betale kontant,
og hvad du lover, hold det sandt. '
Lad enhver kun blive den, han mon være,
saa rokker ingen ved dig og din Ære.«

— — »Ingen Bulder og Kiven, ingen Klammer og Trætte, Hødsel, Undsigelse eller onde Ord«, som der staar i det gamle Købmandslavs Skraa, nej — brug Tungen med Forstand!

Der er et Sagn, der knytter sig til *en Købmands Grav i Kolding Kirke*. Sagnet er første Gang fortalt i Hoffmanns Fundatser, IV. Bind, af Provst Bakke. En

Købmand i Kolding havde opkøbt en Mængde Korn. Der blev da Dyrtid, men han vilde intet sælge, thi han ventede, at Prisen yderligere vilde stige. Han svor paa, at hvis han havde Korn paa Lager, vilde han ønske, at det maatte brænde paa hans Grav. Da man midt i det 18. Aarhundrede reparerede Kirken og skulde ombygge en Pille ved den nu tilmurede søndre Sideindgang, fandt man her ved Rester af en Kiste omtrent en halv Skæppe brændt Korn — hans bespottelige Ønske var gaaet i Opfyldelse.

Ved min omhyggelige Gennemlæsning af Byens Tingbøger findes der virkelig en lille Krog, som Sagnet kan bindes til med lidt god Vilje. Der var i 1730'erne her i Byen en Sag om Forprang med Korn. To af Byens Mænd, en Vinhandler og en Skriver, var anklagede for mod Forordningen og i en Dyrtidsperiode at have opkøbt store Partier Korn i Omegnen. Vinhandleren hed Johan Adolf Møller og boede i den gamle Gaard paa Torvet. Sagen fylder i Byens Retsprotokoller et meget stort Antal Sider, og det synes, at de to anklagede i alt Fald her for Underretten er sluppet for Straf, skønt de dog bevislig i en Periode, da der var stor Mangel paa Brødkorn, har gjort sig skyldige i Forprang. Det er vel ikke utænkeligt, at der kan være en Forbindelse mellem denne Affære og det mærkelige Sagn, som selvfølgelig er blevet yderligere udpenslet i Aarenes Løb. Hvis der virkelig med den ugudelige Købmand er tænkt paa Vinhandleren i det gamle Hus, har Provst Bakke ogsaa tænkt paa ham, thi han var født i Kolding og var moden Mand, da Retssagen mod Vinhandleren verserede, men selv om han har kendt denne Forbindelse, har han naturligvis ikke kunnet skrive derom. Folk, der skriver

deres Samtids Historie, kan som bekendt af mange Grunde ikke skrive *all*, hvad de véd.

Haandværkerne var jo i sin Tid *fjerde*, men langt fra nederste Trin paa Rangstigen. En fast afsluttet Stand med sine egne Love som en Æske inde i selve det større Samfunds Love og Regler, et Broderskab, skønt delt hvert indenfor sit Lav.

En kronet Feldbereder eller en behøvlet Snedker, ja enhver Haandværker, der fra sine befalede Vandreaar vendte hjem, følte sig efter at have »fæstet Lavet« — i Reglen fæstede han samtidig en Lavsmesters Datter — virkelig som en Mand, der drev et »helligt Embede«. Oprindeligt kaldes en Haandværker jo ogsaa i de gamle Love for »Embedsmand«.

Der er i Kolding Kirke meget faa Ligsten over Haandværkere. Som Regel havde de vel ikke Raad til kostbare udhugne Ligsten eller store malede Epitafier. En af de Kolding Mestre fik dog sin statelige Gravsten, og det er *Erik Hansen*, Borger og Bager i Kolding, født i Aabenraa. Han levede her i Byen til kort efter 1700, og Enken Maren, der i mange Aar drev Forretningen efter ham, satte Stenen. Hvedebrødsbagningen gav gode Penge. Der var kun 6 Hvedebrødsbagere i Byen, deraf var Erik Hansen den ene.

Hele sit Liv havde Erik Bager nu levet og trivedes under den kronede Kringle som Skilt, derfor valgtes den ogsaa til at staa øverst paa hans Ligsten, der nu er indmuret midt i Gavlvæggen i Kirkens søndre Korsarm. Han var stolt af sin Kringle, og derfor skulde den paa Stenen.

Det allerlaveste Trin paa Byens Rangstige, *den brede Almue*, kom slet ikke til at hvile i Kirken. De begravedes ude under Kirkegaardens Grøntsvær, og kun sjældent blev der lagt Sten paa deres Grave. En

skriftlig Optegnelse antyder, at Kirkegaarden uden om Kirken er anlagt 1560. Indtil da maa alle være begravede i Kirken.

Kirkegaarden blev for Resten brugt til saa meget. Jeg finder endog, at en Del af Kirkegaarden sønden Kirken kaldes »Kirkens Kaalgaard«, uden at jeg dog véd, om der virkelig har været dyrket Kaal der; men det er slet ikke utroligt.

En Trøst var — og er — der for disse mindre velbemidlede. Naar alt kommer til alt, glemtes de »fine«s Navne lige saa vel som deres. Det lyder jo ejendommeligt, naar det paa et Gravmæle inde i Kolding Kirke hedder:

»Saa længe fattig Folk i Kolding er at finde,
og Kolding Kirke er med Hospital i Minde,
saa glemmes ikke bør den store Kærlighed,
som Kancelliraad Roed med Frue dem har leed« osv.

Hvem véd nu noget synderligt om Amtsforvalter Roed i det 18. Aarhundrede?

Der staar for Resten i samme Rim fortalt om en Jomfru Bech, at hendes Kiste i samme Begravelse

»Bær og sit Vidne om den rene Godheds Lue,
som salig Jomfru Bech er vist i Liv og Død«

— nemlig: at hendes Lig skal staa i *samme* Rolighed!

En anden Gravskrift, der falder lidt ejendommeligt, er fra 1548 og paa Latin. Den lyder: »Christoffer Urne af Søgaard, der er oprunden af en berømmelig Slægt, ligger begravet i denne ringe Grav«.

Det hjælper altsammen intet. Den store Udjævner, Døden, tager dem alle.

Provst Gad fortalte i 1869 følgende til sine Konfirmander:

Da Kisterne i søndre Korsfløj i Kirken flyttedes ud og begravedes paa Kirkegaarden, gik en af dem op. Der laa da i Kisten det tilsyneladende velbevarede Lig af en Mand. Mellem Fingrene holdt han et — Ordensbaand. Men da Provst Gad vilde røre ved Baandet, smuldrede det hen.

Nogle enkelte Gravskrifter i Kolding Kirke skal endnu anføres. Paa Tobaksspinder Jochum Schirmers Gravsten, der sattes af Enken 1729, stod bl. a.:

Mand og Kvinde hviler her,
 Livsens Krone venter hver

 Her kan I se i Jordeble
 nedlagt en Mand og Kvinde,
 som fromme var, som man og bør
 udi Sinde

 Det Legem har sit Leje,
 men Sjælen har i god Forvar
 den Himmelborg i Eje.
 I Børn ser til, om I os vil
 her møde udi Glæde,
 at I da smukt
 i Dyd og Tugt
 i vores Fodspor træde!

Indskriften er lidt mærkelig, naar man veed, at den sattes af den efterlevende Hustru, som vel næppe har tænkt nøjere over, at hun paa Gravstenen er omtalt som den, der er i Paradis med Manden!

En ejendommelig Indskrift var der paa den rige Borger Henrik Rafn's Gravsten. Da Kolding i 1653 var sunken i stor Gæld og Nød, fik Byen kongelig Tilladelse til at sælge nogle af Byens Jorder til Henrik Rafn for at faa Penge til at betale Byens Gæld med. Paa hans Ligsten stod:

»Herunder hviler Henrik Rafn,
 som gjorde Gud og hver Mand Gafn,

 Gud hannem glæde blandt de Fromme;
 hans Venner længes did at komme!
 I Gud og hos sin Husband kær
 Lisbet Reimicke sover her,
 i 15 Aar i enlig Stand,
 blev tredsindstyve Aar forsand.
 Giv Gud, de begge maa opstaa,
 og siden Ærens Krone faa.«

Ligstenen, der er nogenlunde bevaret, er anbragt i Vaabehuset.

En anden af samme Familie, hans Søn, Johan, havde følgende Gravskrift:

»Her paa dette Sted og under disse Sten
 nedlagt et samlet Tal af mange døde Ben.
 Den ærlig agtbar Mand, fornemme Johan Rafn,
 som havde Capitains- og Kirkeværge-Nafn,
 han her i Kolding By er fød, en ægte Spire,
 der man et Tusind skrev,
 sexhundred dobbelt fire,
 og første Julii til Verden voxte frem,
 men Aar et Tusinde sexhundred syv Gang fem
 kom han i Ægteskab med Karen Knudisdatter,
 og avled Sønner to, een Datter, som befatter
 det kjærlig Ægtebaand, som hos dem bundet var,
 i fire samfulde Aar var Sorgens Byrde svar

Her kan man ikke læse mere. Endnu findes der en Sten over Johan Rafns lille Søn, men Indskriften paa denne Sten findes i Koldingbogen. Indskriften paa Ligsten over Børn kunde være meget ejendommelig. Her er en over et Barn, der døde 3 Aar gammelt (18. Aarhundrede):

»Gud tog min Broder bort,
 hans Tid var her saa kort.«

Naar en Mand er død, og der skal sættes en Ligsten paa hans Grav, er det naturligt, at de efterlevende ikke har kunnet staa for Fristelsen til at benytte denne sidste Lejlighed til en Ros over den Afdøde. For man maa vel ikke tro, at de Afdøde selv har ladet deres Ligsten lave, medens de endnu var levende? Her er en over Apoteker Johan Adolph Møller (omkring 1700):

»Herneden staar hensat til et vist og ærefuldt Opstandelsessaab fordum Kgl. Majestæts privilegerede Apoteker her i Staden, velfornemme og berømmelige Johan Adolph Møller, hans salige Levninger, tilligemed hans tvende Hustruer, dydædle og gudfrygtige Matroner, Anna og Vibeke Møller, hvilke, saasom de i Livet stedse vare gudfrygtige, ere deres Navne hos Menneskene udødelige og deres Sjæle hos Gud evig salige.

Hør Læser! stat og lær, at Du en Gang skal flytte
fra Verdens Bram og Pral i slig en Jordehytte,
og skik Dig saa, at skønt dit Legem end skal dø,
Dit Navn som disse kan dog bære evig Frø.«

En af de mest klagende Indskrifter var Amtmand Woyda's, der nu længst er forsvundet, og Døren til hans Gravhvælving er saamænd kommen op paa Koldinghus, hvor den danner Indgangsdør til Brevkammeret neden under Slotskirkens Gulv. Paa Woydas Epitafium stod paa Tysk:

»Her lægges ned mit Lig, her hviler mine Lemmer,
og her jeg al min Nød og alle Smerter glemmer,
længe her at være er kun idel Kval,
Gud derfor kaldte mig fra denne Jammerdal.«

Det maa enten være Amtmand Woyda eller hans Svigersøn og Efterfølger, Amtmand von Jessen, der laa med Ordensbaandet.

Udenfor paa Kirkegaarden, omkring Kirken, laa der i ældre Tid enkelte anseelige Ligsten, der dog ganske er forsvundne. En af dem, der var lagt over »den højagtbare og velfornemme Mand, salig Hans Pedersen Juhl, fordum Hs. kgl. Maj. til Danmark og Norges forordnede Jagtbetjent«, født 1644 (»Peder Rehslaaers Søn«, staar der i Kirkebogen) og død 1719. Paa Stenen, som blev lagt 1724 af Jagtbetjentens Hustru, havde Præsten Hans Nordrup fra Nordrup ved Sorø sat et Vers, der slet ikke minder om denne Forfatters sædvanlige bidende Vers:

Skøndt Dyden selv er en forjaget Hind og Due,
dog frygter den sig ej for Jærgergarn og Bue,
thi se, paa Jægerbryst staar Dydens Skilt og Skjul,
som her indhimle skal vor salig Jæger Juhl.

Hekseriet i Laasbygade.

Byens danske Skoleholder, Gregers Nielsen, der var kommen hertil omkring ved 1640, var ikke vel lidt. Han var en løs Fugl, selv om han var gift. Og meget smaat sad han i det. Der var ingen Forhøjelse af Lærerlønningerne den Gang, eller rettere sagt, der var slet ingen fast Løn; Læreren fik blot Lov at holde Skole, selvfølgelig i sit eget Hus, og Børnenes Forældre betalte saa en Skilling eller to om Ugen, ligesom Børnene nu lærte Læsning eller maaske ogsaa Skrivning og Regning. Var der en Mand, der ikke havde rede Mønt til at betale Skolepenge med, saa kunde han godt sende Betalingen i Madvarer. At en Fisker betalte Skolepengene med Fisk, var jo saa naturligt. Se til de Strandhuse Mænd, de betalte endog deres Landgilde med saa og saa mange Baand Torsk.

Skoleholder Gregers Nielsen var i 1647 lige sluppen fra en stor »Ulykke«: En Dreng havde i den Grad paadraget sig hans Harne, at det var lige paa et hængende Haar, at Gregers ikke slog ham ihjel. Nu trak der et nyt Uvejr op, denne Gang fra en helt anden Kant. Vi maa hellere lade selve den gamle Tingbog fortælle. Den lange juridiske Indledning kapper vi af:

For Retten fremstod Byfoged Niels Iversen og Byens Kæmner, Henrik Pedersen Raffn og æskede de Vidner, der den 6. Maj forleden havde været med Byfogden, Byskriveren og Raadmand Povl Bertelsen i Lavrids Jørgensen Fønbos Hus.

Vidnerne fremtraadte og kundgjorde med Ed og oprakt Finger, at da de var med i Lavrids Fønbos Hus, bekendte Lavrids Fønbo paa sin Sygeseng:

Johanne Hanskone var Fredag efter Paaskedag kommen ind til ham. Hun sagde til ham, at hans Hoved var skilt ad, hun vilde forbinde ham det. Saa tog hun Brød og lagde det paa en Rist og lagde Salt og Smør paa og bandt det 3 Steder paa hans Hoved. Hun sagde, at han var haardt forspændt, og haardere han vilde blive. Men Lavrids Fønbo svarede, at han agtede hverken hendes eller nogen anden af Djævelens Lemmer, men han vilde kun tro, at Gud nok skulde hjælpe ham til hans Helbred igen.

Da sagde *Johanne Hanskone*, at hun vilde vel sige hannem noget i Hemmelighed. Da lod hun hans Hustru udgaa, og sagde da, at »de« havde *en Vox-Kalv* færdig til ham saa nær som Halsen, men formedelst hans Tro var saa stærk, siden Mester Anker Sørensen (Præsten) var hos ham, kunde den ikke blive færdig.

Senere sagde *Johanne Hanskone*, at det var Folk op ad Laasbybjerg, der havde voldt Skaden, men hun navngav ikke nogen.

. . . At saa er gangen og faren, som forskrevet staar, vidner vi fremdeles ved vore Signeter her neden trykt, Actum Anno et die ut supra.

— — —

Det er muligt, at Læserne ikke er forfarne i Hekseri, og at en Forklaring derfor er nødvendig. *Johanne Hanskone* var en meget bekendt Signekælling her i Egnen. Hendes Ord om Lavrids Fønbos Hoved, der »havde været skilt ad«, var blot en Meddelelse om, at han var »forgjort«, men at hun — selvfølgelig mod passende Vederlag — kunde redde ham. Det, hun

talte om, at »de« havde en »Voks-Kalv« færdig til ham, bare, at den manglede Halsen, var værre. Med »de« sigtede hun til de Folk, der havde forhekset Lavrids, og det med Voks-Kalven var noget meget farligt.

Det var nemlig den Gang en ganske almindelig Tro, ikke blot her i Landet, men over hele den »civiliserede« Verden, at der kunde hekses ved Hjælp af en Dukke af Voks, helst naar denne var bleven »døbt« med Navnet paa den Person, det gjaldt om at skade. Hvad man gjorde ved Voksdukken, vilde da ogsaa ske med den virkelige Bærer af Navnet. Der er mange af den Slags Sager optegnede.

At Dukken her kaldes en »Voks-Kalv«, er derimod, saa vidt mig bekendt, ganske enestaaende her i Landet. Det lader til at være en lokal Betegnelse. I Lehnsgeskabet for Koldinghus findes et Sted det samme Navn.

Lavrids Fønbo vidste nu, at der var onde Magter i Bevægelse mod ham.

— — —

Johanne Hanskone havde ogsaa til Borger Anders Siim sagt noget om Besættelse:

»Ej, Anders Siim, hvi ser I saa ilde ud? I er viselig forgjort.«

Og Anders Siim svarede, at han havde saadan en Brusen i sit Hoved, saa han vidste ikke, hvor han vilde være.

Derpaa havde Krøbbelen — thi Johanne var naturligvis Krøbling, det skulde Hekse helst være i gamle Dage — forbundet ogsaa hans Hoved.

Anders Siims Forklaring i Retten blev beediget og staar Ord til andet at læse i Tingbogen for 31. Maj 1647.

Dagen efter, at ogsaa Anders Siim var forbunden, kom Anders atter ind til Lavrids Fønbo.

Da sagde Lavrids: »Anders, jeg ligger her paa min Sygeseng, jeg vil sige dig, hvem din Skademand er. Jeg ved ikke hvad heller *jeg* lever eller dør, men det var en stor Synd skulde de saa handle med dig og din Hustru, som Krøbbelen for mig har berettet. De er ikkun faa Døre fra dig, de bor paa samme Side, som du bor, og du omgaas dem dagligen. Det er dine egne Bysbørn.«

Saa vidste Anders Besked, og næste Dag gik han til Gregers Nielsen Skoleholder.

Om sit Besøg hos Gregers Skolemester fortæller Anders Siim:

»Den 23. Aprilis gik jeg i Gregers Skolemesters Hus og bar hannem en Skrivelse (∴ et Flyveblad), lydende om nogle Jertegn, som skulde være set i Vendsyssel og som han havde sendt mig en Dag eller to tilforn. Samme Dag sagde han til mig: Hvi ser I saa ilde ud, Anders? hvortil jeg svarede hannem: Gud bedre mig, arme Mand saa vel som min Hustru, eftersom jeg hører, at mine bedste Venner er mine værste, saa Gud give dem deres rette Løn!«

Da svarede Gregers: »I tror mig vist dertil? Jeg ved vel, at I har talt med Krøbbelen. Tro intet paa hende, jeg og min Hustru har troet altfor meget paa hende.«

Men Anders svarede: »Jeg tror paa Gud og ingen Djævel!«

— — —

Gregers Skolemester fortæller nu Anders Siim, at Krøbbelen Johanne Hanskone har bedraget ham, navnlig ved at franarre ham Madvarer. Gregers har endog købt Oxekød (»Gropenbrad«) til hende. Og som Forsikring paa, at han talte sandt, tog Gregers et Stykke af en Skørøst, som stoå paa Bordet, i sin Haand: »Ser her, Anders Siim, hvor mange Sandskorn

her ligger paa Jorden, Gud give saa mange onde Aander fare i mig, haver jeg løjet for Eder.«

Saa vidt Anders Siim.

Men trods Gregers' Banden var Sammenhængen dog en anden. Sagen var den, at Gregers og hans Hustru havde villet lære at hekse. Først havde de lokket Johanne Hanskone ind i deres Hus og givet hende fuld og drukken. Medens hun var i denne Tilstand, spurgte Gregers Skolemester hende ud om forskellige Folk, om de ikke ved Trolddom var kommen til deres Rigdom og Lykke, f. Eks. nu Peder Udesen, Raadmanden, eller Søren Haar i Laasby eller mange andre. Johanne paastaar, at hun ikke sagde ja dertil, men alligevel skrev Skolemesteren en Mængde Navne op paa et Papir. Gregers begærede af Signekællingen, at hun vilde tale med Lisbet Knudsdatter i Hjarup¹⁾, der var endnu mere forfaren i Hekseri, at hun vilde fly ham Lykke. Men da hverken Johanne eller Lisbet (Gregers søgte efter Lisbet baade her i Byen og i Hjarup, men uden Resultat) vilde fly ham Lykke, blev han vred og slog Johanne. Og alle de Folk, Gregers Skolemester spurgte Johanne om, skrev han op paa en Seddel.

Ydermere vidnede og bekendte Johanne Hanskone, at den Tid, hun ikke kunde faa Lisbet Knudsdatter til at komme hen til Gregers Skolemester, bad hun ham, at han skulde tro mere paa Gud end paa hende, hvortil Gregers svarede:

»Jeg haver saa længe troet paa Gud, mens nu vil jeg tro paa Djævelen!«

Det havde Anders Siim ogsaa hørt Gregers sige, men da var Gregers halvt beruset. Gregers sagde til

¹⁾ Hun skal her have boet hos Præsten, Hr. Povl.

Signekællingen, at *noget* vidste han, thi han havde en Bog, der dog betød *noget*, men han vilde lære mere.

Et Resultat opnaaede Gregers dog ved sine Trusler: Han fik af Johanne to Poser til at hekse med. Men dem forvarede han ikke godt nok. Under Retsforhandlingerne stod de paa Tingbordet. Den ene af Poserne var af Læder, den skulde Gregers hekse med, og den anden var af Lærred, bestemt til Gregers Kones Brug.

Skolemesterkonen var nysgerrig og havde sprættet Lærredsposen op. Det viste sig, at den indeholdt 9 Rugkærner, Lønborgsalt og Hvidløg og andet mere. I Læderposen var Vokskalven.

Den Gang Anders Siim var gaaet hjem fra Skolemesterens Hus, troede han fuldt og fast paa, at det var Skolemesteren, der havde forhekset ham. For at berolige ham, gik Skolemesterens Kone om til ham og lovede at skaffe ham rask igen ved Hjælp af Poserne, men Anders tog Poserne og gik til Præsten og Byfogden med dem.

Nu var Sagen aabenbar for alle. Der blev holdt Forhør først i Præstens Hus. Skolemesteren skabte sig som rasende, saa Bysvendene maatte tilkaldes. Til sidst fremlagde Gregers den Liste, han havde affattet over alle dem, der havde »faaet Lykke« af Troldekvinde. Han sagde, at Navnene havde han skrevet op efter Angivelse af den onde Aand, der nu sad i Fængselskælderens (o: Johanne).

Senere, da alle de Mænd, hvis Navne beklikkedes ved Gregers Liste, søgte Gregers ved Retten, fremlagde Gregers følgende skriftlige Aktstykke:

»Som enhver ærlig Mand er vitterligt, paakom der for nogen Tid siden mig fattige Mand den uformodede Ulykke (!) med Niels Iversens Barn, at dersom Barnet var død, var det mig tillagt, saa jeg havde været nødt

til at rømme og være landflygtig. Dismidlertid blev min Hustru tilspurgt af vores Venner, om hun havde ingen Tanke til noget Menneske, som kunde have Skyld i dette, efterdi en Bedrøvelse og Hjærtesorg er aldrig saa snart ad Ende, en anden er jo udi Hænde. Da kort derefter er Johanne Krøbbelkvinde indkommen til min Hustru at ville købe nogle Fisk, men inden hun gik ud af Døren, sagde hun, det var ikke for Fiskenes Skyld, hun kom, men hun vidste vel, vi var bedrøvet. Saa spurgte min fattige Hustru, hvad hende skadet. Da svarede Krøbbelen: Der er vel dem, der har Skyld udi saadant, dem I ikke tror til. Da svarede min Hustru, Gud give der var nogen Raad til, da vilde vi gjerne efter vores fattige Lejlighed det forskyldte. Da aabenbarede Krøbbelen et Menneskes Navn, som skulde hedde Lisbet Knudsdatter, som skulde være født udi Sverrig af Adel, og Krøbbelen sagde: Jeg haver flyet mange Raad af hende her i Byen. Hun hjalp mig selv udi mit Laar. Hun er ikke ret langt fra Kolding og undertiden er hun i Byen. Hun begærer intet for sin Umage andet end nogen god Mad, naar hun er her. Men I kan give mig en ringe Ting for min Umage. [Skolemesterens Kone gav da efter for menneskelig Skrøbelighed og Krøbbelens sledske Ord]. Da jeg kom hjem og fik saadant at vide, straffede jeg min Hustru derfor og sagde: Efter det I haver nu paafundet, kommer vi aldrig tilrette. Kan I ikke mærke det er Løgn for de mange Godtfolk, hun haver talt om for Eder. Da Krøbbelen saa stadfæstede sine Ord med sin uskamfulde Mund, forviste jeg hende mit Hus, slog Blodet ud paa hende og sagde: Kommer du her mere, da skal du faa værre; Du haver været her altfor meget. Og efter den Tid lovede hun mig og sagde: Kunde jeg leve den Dag til Gregers Skole-

mester kunde faa en Ulykke, da var jeg tilfreds hvad jeg skulde lide, hvilket hun har holdt, idet hun har ført os saadan skammelig Løgn paa, som aldrig nogen har hørt større . . . Datum Kolding 29. Aprilis 1647.

Gregers Nielsen, egen Haand.

Hvorledes det nu forholder sig eller ej med Skolemesterens Forklaring — den ser ikke synderlig tillidvækkende ud —, saa fremgaar det dog tydeligt af Sagens Akter, at den mystiske Dame »af Adel«, Lisbet, og hendes Veninde Johanne Hanskone, har haft en meget stor Praksis i Kolding. Over alt »læste« Johanne over Folk, somme Steder viste hun »igen«, hvor der var forsvundet noget, selv i de mere velstillede Hjem. Det er dog hovedsagelig Kvinder, der synes at have paakaldt hendes Hjælp. Krøbbelen synes at have haft fast Bopæl i Grønninghoved, og her blev hun senere arresteret og indsat i Herredsfogdens Hus. Man faar ikke af Tingbøger eller Raadstueprotokoller Besked om, hvorledes Heksesagen er endt. Der mangler en Del af Tingbøgerne. Antagelig er Johanne Hanskone bleven brændt. Skoleholder Gregers Nielsen slap, thi vi træffer ham ogsaa senere, ikke paa særlig gode Veje.

Aaret efter, 1648, overfaldt han i Laasbygade en anden Mand, Jens Nissen, og hvis ikke Søren Andersen Dover var kommen til i det samme og havde faaet Jens Nissen bragt i Sikkerhed i Jens Madsen Hjertings Hus, tror Jens Nissen, at Gregers havde slaaet ham ihjel med den hvide Kæp, han gik og fægtede med. Endnu efter at Jens Nissen var kommen ind i Stuen, blev Gregers Nielsen staaende udenfor og skældte ud: »Din Skælm! Du lokker mine Børn fra mig.« Den hvide Kæp stak han ind ad Vinduet efter Jens Nissen.

Endnu 1653 træffer man den drabelige Skolemester:

»Den 11. Juli 1653 om Aftenen ved 10 Slet hørte og saa Lavrids Andersen Bundtmager, at Gregers Nielsen, danske Skolemester her, raabte paa Gaden ud for Søren Haars Dør og sagde:

»Søren Haar haver været min gode Ven tilforn, mens nu er han bleven min Uven. Det haver Djævelens Mennesker gjort, og hvad han har, grøn Jord, Huse og Gaarde, det haver han og de Haarer med Djævelens Kunst.« Og lidt senere raabte han igen: »Dine mange Huse og Gaarde og store Pral og Pragt, du udfører i dit Hus, det gør du med Djævelens og Anna Jensdatters Magt, og jeg haver ingen Djævel i mit Hus, som du haver i dit.«

Det oplyses i Vidneforhøret, at den paagældende Aften havde Gregers Skolemester været saa beruset, at »han løb til bemeldte Søren Haars Bislag og bed derudi med sine Tænder!«

Alt dette er vidnefast i enhver Henseende. Men ikke desto mindre afgiver Gregers Nielsen følgende Aktstykke:

»Eftersom Jørgen Jørgensen Haar, Raadmand her i Kolding, har forhvervet nogle Vidner paa mig underskrevne her paa Bytinget sidst forleden 20. Juli anlangende nogle Ubekvemsord, jeg skulde have haft 11. Juli næst tilforn, saa er herimod mit korte Svar, at saa sandt som Gud lever og den Lod og Part, jeg forventer mig hos Gud i Himlen, jeg aldrig véd og meget mindre har sagt andet om velbemeldte Søren Haar eller nogen hans paarørende end som alt ærligt og kristeligt, langt mindre kunde faa Aarsag noget uærligt at tænke eller sige, og hvis mig fattige Mand noget andet paavundet er, er usandfærdigt og af Misundelse vundet at være, som de paa andre Steder

aldrig skal kunne godtgøre. Begærer gerne, at dette for Retten maatte læses, paaskrives og indføres udi hvis (hvad) som passerer. Ex Kolding 7. Sept. 1653. Gregers Nielsen egen Haand.«

Da Sagen »paakaldte Æren«, dristede Byfogden sig ikke til at paadømme den, men henfandt den til sin »gunstige, velbaarne Overdommer« i Viborg. Samtidig havde Gregers Nielsen brugt et mindre høvisk Udtryk om den ovennævnte Anna Jensdatter, der var gift med en Oluf Gejsing. Tillægsordet, han benyttede, var ikke nogen Kompliment til Annas Øjne, han kaldte hende nemlig »vabbel-øjet«.

Imidlertid kom Borgmester og Raad i Tanker om, at Gregers Nielsen allerede tidligere havde faaet Tilhold om ikke mere at undervise (i Anledning af Hekse-Affæren eller Børnemishandling?)

Eftersom Gregers Nielsen, Skolemester i Kolding, for nogen hans Forseelse tilforn er tilkendt af Niels Iversen, Byfoged her sammesteds, som en Bytingsdom omformelder, at han ikke skulde befatte sig med nogen Skole at holde her i Byen, uden det skete med Borgmesterens og Raads Minde og Samtykke, hvilket han ikke (har) villet agtet, men vedbleven fremturende og nu erfares paa ny, at han sig uskikkeligt forholder imod ærlige, godt fornemme Folk, hvorfor her nu forbydes paa velvise Borgmestre og Raads Vegne her efterdags imod ders Forlov og Samtykke at holde nogen videre Skole her i Byen til videre Beskeden (!).«

Efter den Tid er jeg ikke senere stødt paa Skolemester Gregers, derimod vel paa hans Enke. Maaske blev han et af de 300 Ofre, som Pesten bortrev her i Byen det følgende Aar 1654. Men selv disse Brudstykker danner et meget interessant Billede af Forhold og Tankegang i Kolding i det 17. Aarhundrede.

Herremændene paa Fovslet og Drenderup.

Hvem kender ikke Sagnet om Ridder Adelbrandt og Jomfru Lantolille? Alle i denne Egn veed, at dette Sagn er knyttet til Fovslet og Drenderup, og det er kun kedeligt, at der slet ingen Hjemmel er for Sagnet eller Visen. Allerede Svend Grundtvig paa-pegede, at Sagnet var et Vandresagn, der er kendt over store Dele af Europa og ikke har anden Hjemstedsret i denne Egn, end at det her ved et eller andet Tilfælde har fæstet Rod. Det hjælper altsaa ikke, at Folk fortæller om, at de har set »Hovedet«, der ikke kunde mures fast. Men til Trods for, at man maa give Afkald paa Ridder Adelbrandt, er Historien om de to Herregaarde fængslende nok endda. Her er et lille Omrids af deres Adels- og Kongetid.

Medens alle de andre Herresæder omkring Kolding er tumlede om i mange forskellige Adelsmænds Eje, var Fovslet og Drenderup, saa langt man kan komme tilbage, i en og samme Slægts Eje, den rige og ansete Familie *Lindenov*, der efter Sagnet skal have ejet disse Gaarde i 360 Aar. Da Slægten afstod Gaardene til Kong Frederik II i den sidste Del af hans Regeringstid, maa den altsaa have været her allerede i Begyndelsen af 1200'erne.

Baade før og efter Salget til Kongen var navnlig Fovslet i særlig Grad knyttet til Livet paa Kolding-

hus. Baandet knyttedes allerede omkring 1390, da den første Ejer af Fovslet, *Johannes Thomesen* (Lindenov), var Ejer af Fovslet og samtidig Hovedsmand paa Koldinghus. Han var en from Mand, og det nævnte Aar, St. Mikkelsaften, skænkede han, skønt han endnu var rask baade paa Legeme og Sjæl, sine utæmmede Heste med deres Foler og Føl, 40 i Tal, som græssede paa *Fubbethslæt* Mark, til Domkirken i Ribe for sin egen og sin Hustru Katharinas Frelse. Han har haft megen Interesse for dette Stod, thi han bestemte endvidere, at Hoppeføllene aldrig maatte sælges, men skulde holdes tilbage til Forøgelse af Stoddet. Johannes Thomesen — den Gang brugte man endnu ikke Stamnavnet Lindenov — maa have været en saare mægtig Mand og spiller en vis Rolle i en anden Adelslægt, Limbækkernes, Historie.

Næsten alle Efterkommerne efter denne rige Herremand var indflydelsesrige Folk. En Hans Johansen til Fovslet gik 1520 i Kaution for Christian II for en stor Sum Penge. Han havde med Hæder deltaget i Kampe i Sverige, hvor han blev haardt saaret, og 1525 hedder det om ham, at han var bleven benaadet med Frihed for Krigstjeneste, fordi han allerede havde været saa haardt med. En Tid var han Lensmand paa Hundshæk og døde 1535. Han havde tre Sønner, *Hans, Anders* og *Christoffer*.

Christoffer Johansen Lindenov, der ejede Drenderup, var ligesom sin Stamfader Lensmand paa Koldinghus, nemlig fra 1542 til omkring 1545; han er en af de ældste Koldingensere, vi har Billede af. Han lod nemlig sin Ligsten med sit og sine to Hustruers, Margrete Bille og Ide Rantzaus, Billeder hugge, og Stenen sidder den Dag i Dag i Ødis Kirkes Vaabenhus. Billedet forestiller ham i hans »bedste Alder«, det blev nemlig

hugget mange Aar før hans Død, hvilket den Gang var saa almindeligt. Stenen bærer en Indskrift i Minuskler og er ikke nem at læse. Midterst foroven ser man Lindenov'ernes Vaaben, et Skjold, delt paa langs, med tre Lindegrene i den venstre Halvdel og to „Bjælker“ i den højre.

Samtidig med, at Hr. Christoffer var Lensmand paa Koldinghus, havde han flere Ejendomme i Kolding, saaledes et Hus paa det gamle Klosters Grund og en stor Gaard omtrent hvor Elektricitetsværket nu ligger. Ligesom alle de Lindenov'er, der har boet i Ødis Sogn, var han en rig Mand. Han laante for Eksempel en Gang Christian III den uhyre Sum af 9000 Mark lybsk og fik et Kloster paa Fyn i Pant for Pengene.

Den anden af Brødrene, *Anders*, nævnes som Ejer til Fovslet, Sellerup, Rørbæk og Mattrup. Den ældste af Brødrene, *Hans*, havde giftet sig ind i en meget anset Adelsslægt, Tinhuus, der i sin Tid var meget udbredt, navnlig i de „otte Sogne“. Ogsaa han var Lensmand i en Række store Len, Kjærstrup, Hindsgavl, Silkeborg og Alling Kloster og ved sin Død St. Knuds Kloster paa Fyn.

Det er ganske naturligt, at Hans Lindenovs og Rigborg Tinhuus's Søn, *Hans Johansen Lindenov*, ikke kunde nøjes med en tarvelig Uddannelse, saaledes som den kunde gives ham hjemme paa Fovslet. Da han var 20 Aar gammel, 1562, sendtes han til berømte udenlandske Universiteter under Ledelse af en Mand, der senere for sine pædagogiske Evner skulde faa stort Ry. Hans Lærer var nemlig ingen anden end Skolemanden *Hans Mikkelsen*, der senere blev Christian IV.s Lærer. Rejsen gik til Strassborg, hvor han studerede i tre Aar, hvorefter han kom hjem og overtog Fovslet. Det er

ham, der senere af sin Samtid blev kaldt *den rige Lindenov*.

Hjemkomsten blev varm, thi samme Aar kom han i Krig. I Oktober kæmpede han i Sverige i den nordiske Syvaarskrig. Han slap bedre derfra end adskillige af Koldingegnens Herremænd, for Eksempel Hans Skeel paa Nygaard, der faldt i Kampen. Hans Lindenov blev dog saaret.

Faa Aar efter døde hans Far, og Hans overtog efter ham Silkeborg Len. Paa Silkeborg stod 1571 hans Bryllup med Margrethe Rosenkrans. Det unge Ægtepar har straks efter taget Bolig paa Fovslet, thi her blev deres ældste Søn, Hans, født 1573.

I Rigsarkivet findes der Breve, som den unge Frue har skrevet til sin moderlige Veninde *Birgitte Gjøe*, der stod Fadder til Arvingen. Hun fortæller i et saadant Brev om forskellige Begivenheder, der har optaget hendes Tid.

Herremanden paa Fovslet og hans Hustru stod ved Hoffet overordentlig højt, sikkert navnlig paa Grund af deres personlige Egenskaber, men desuden kunde Hans Johansen ved Lejligheder laane Frederik II. meget store Pengesummer. Hans Jordegods blev anslaaet til ca. 8000 Tdr. Hartkorn, over 3 Gange saa meget, som Frijsenborg var.

Snart finder man Herremanden fra Fovslet og hans Hustru som indbudte ved Kongens Familiefester, snart tilsiges han til Turneringer. Snart er han Frederik II.'s Rejsleedsager til Udlandet — der gives Ordre til, at han skal være klædt i Fløjels „Pelsværk“ og kørende i „Kuskvogn“ — og snart er han Fadder til Christian IV. Navnlig ved de mange store Gilder paa Koldinghus var han en fremtrædende Gæst, og Kongen har sikkert ofte gjort Genvisit paa Fovslet.

Hans Johansen Lindenov den Rige blev den sidste Herremand paa Fovslet — Drenderup var gaaet over til en Sidelinie.

I 1583 blev den unge Christian IV sendt til Koldinghus for at nyde sin Opdragelse. Læreren var Skolemanden Hans Mikkelsen, og for at den unge Konge kunde have passende Legekammerater, blev der udvalgt flere Adelsmænds Børn til at gøre ham Selskab. Hans Lindenov og Margretes næstældste Søn *Otto* var blandt de udvalgte. Nogle Aar efter blev han sendt hjem med det Lov paa sig, at nu voksede han til og blev stor og havde ikke synderlig Lyst til Skolen.

I 1584 byttede Hans Johansen Lindenov den Rige sin Fædrenegaard Fovslet bort til Kongen og fik i Stedet Gaunø Kloster og burde vel dermed forsvinde ud af Sagaen for denne Egnns Vedkommende. Men et Par Ord om hans Død: Han døde paa et af sine Godser, Oregaard paa Fyn, 1596. Han havde ligget syg i nogen Tid, hvorfor Fru Margrete lod hente Læge til ham. Det var en Bartskeer Peter Crisgau fra Odense, og da Herremanden var „død mellem Bartskeers Hænder“, blev hans Enke saa vred, at hun lod Bartskeeren sætte fast. Først efter en Skrivelse fra selveste Rigsraadet slap hun Bartskeeren løs. Da der samtidig paa Oregaard blev brændt en Birkefoged og hans Hustru for Trolddom, mener Historikerne, at disse to har maattet bøde for Hans Johansen Lindenovs Død. De havde ladet døbe nogle „Voksbørn“ (se under Heksesagen), maaske for at forvolde den 54-aarige Herremand Ulykker. Paa selve Retterstedet vilde Fru Margrete tvinge dem til at bekende denne deres Hensigt, men hun forhindredes deri, og Ægteparret blev brændt uden at have aflagt Tilstaaelse.

Baade Fru Margretes og Hans Johansens Billeder er

udhuggede paa en Ligsten i Dronninglund (Hundslund) Kirke. Ogsaa heroppe ejede de store Jordegodser.

— — —

Fovslet kom altsaa ved Mageskifte i Kongens Eje 1584. Gaarden blev lagt ind under Haderslev Amt som Fæstegaard, men kort efter blev den bortforlenet til den mægtige *Henrik Ramel*, der var tysk Kancelliforvalter og som havde været Hofmester for den unge Prins Christian. Henrik Ramel mistede paa *Fovslet* 1596 sin svagelige Hustru, Fru *Abel Rantzau*, der døde i Barselseng og blev bisat i Haderslev Frue Kirke. Da Henrik Ramel døde 1610, beholdt Enken af 2. Ægteskab, *Else Brahe*, ikke Forleningen, der straks igen blev lagt under Haderslevhus. Kongen skrev, at han vilde bruge Græsningen, og i den tilstundende Sommer skulde der sættes „Grossochsen“ paa Græs der.

Det gamle stolte Slot, der efter Voldgravene at dømme vest for det nuværende *Fovslet* har været *den største befæstede Gaard i hele Eggen*, forfaldt efterhaanden. 1629 hedder det, at „*Fovsletgaard* og *Ladegaard* er meget øde. Ankrene er udbrudt af Murene og en Part af disse er nedfaldne“. Om det er sket i Kejserkrigen eller ved „*Tidens Tand*“ staar der intet om. Den store Borgplads har været delt i to, der laa nord—syd for hinanden. Gravene har oprindeligt været brede og dybe. Borgpladsen er efterhaanden sløjfet efter stor Maalestok, men er dog anseelig endnu. Det er sandsynligt, at den første Svenskekrig 1643—44 omtrent helt har gjort det af med „*Slottet*“, thi 1650 foreslaar Provsten i Haderslev at bryde Sten af det gamle Slot for at anvende Stenene paa Kirkerne i Omegnen (se *Vejle Amts Aarbøger* 1921, S. 205).

Kongens Foged paa *Fovslet* var i mange Aar en

Herman von Minden, derefter blev en Tjener fra Kongens Sølvkammer, *Herman Schelen*, Foged. 1648 blev Gaarden *forpagtet* bort til en *Mathias Jensen*, der skal svare en aarlig Afgift („Pension“) af 410 Rigsdaler. Toftfolkene og Bønderne, som „laa dertil og arbejdede paa Fovslet“, maa han ikke besvære. De skal dog lave hans Gærder, levere Tag, naar Husene skal tækkes, køre Byggematerialer, naar der skal bygges, m. m., men skal være *fri for andet Hoveri* mod at betale Fripenge. Disse udgjorde for Aaret 1649—50 1633 Daler. De betaltes til Forpagteren, men han skulde levere dem til Amtsstuen i Haderslev. 1657 var Mathias Jensen død, og der kom nu som Forpagter en kongelig Taffeldækker *Peter Marcussen*.

I Aaret 1668 var „Jagtprinsen“, den senere *Christian V*, paa Koldinghus med sit store Følge og trængte til „Hø og Kornavling til sin Staldfornødenhed“. Han fik da overladt Fovslet, der for en Tid lagdes ind *under Koldinghus Amt*. Senere træffer vi atter Forpagtere paa Gaarden, saaledes i mange Aar en *Otto Vosgrave*, der i 1689 er kommen til at skylde 1180 Rdl. paa sin Forpagtning. Han har kun haft liden Lykke, og Heste og Køer er døde for ham. 1684 maatte han købe baade Brød- og Sædekorn. 4 Bønder i Taps og 4 i Ødis attesterer, at hans Opgivelser er rigtige. De veed ogsaa, at i sidste Krigstid laa Gaarden „belejligt paa Marchruten, og ved Dag og Nat har enkelte Troppedele, ja hele Kompagnier græsset paa Fovslet“, hvorved han kom tilagter. Det nyttede ham intet, der kom en ny Forpagter, den tidligere Amtsskriver over Hütten Amt, Overførster *Daniel Runge*, der dog ikke fik bedre Lykke og er væk et Par Aar efter. Hans største Uheld var, at den store Lade tildels faldt ned i en Storm.

Det vilde føre for vidt Mand for Mand at opregne alle

Forpagtere. Forpagtningssummen fastsattes ved „Avktion“ paa Amtsstuen i Haderslev. 1722 var den steget til 1105 Rdl. aarlig. Fovslets „Tjenere“ var 13½ Gaard i *Vonsild*, 13 i *Dalby*, 18 i *Bjært*, 23½ i *Vejstrup*, 15½ i *Taps*, 9½ i *Hjerndrup*, og i Stepping Sogn 6 i *Andrup* og 18 i *Frørup* (opgivet 1708). Gaarden gav ingen Tiende, men som Erstatning for den lille *By* Fovslet, som Kongen lod nedbryde omkr. 1590, fik Præsten og Degnen 25 Daler udbetalt af Amtsstuen.

I 1797 solgte Kronen Fovslet, der blev delt i 37 Parceller.

Drenderup, der var købt af Kronen mod Ørslev Kloster ved Viborg 1584, blev solgt til privat Eje 1793, delt i 13 Parceller. I 1664 synes *Poul Beenfeld* (se foran) at have været „kgl. Pensionarius“ paa *Drenderup*.

Begge de to store Gaarde havde deres Stolestader i Ødis Kirke. Medens Fovsletgaards *Mandsstol* var øverst ved den søndre Side, var *Drenderupgaards Kvindestol* øverst ved den nordre Side. Engang, 1730, da Amtmanden i Haderslev uden videre havde givet Sognefogden en Kirkestol og de Ødis Bønder protesterede, skrev Amtmanden ærgerlig: „Det er saadan med den haderslevske Bondemand, at han for at tilfredsstille sin Trættelyst gerne ofrer hele sin Formue“.

Egnens Hjerte, Koldinghus.

Aarene 1653—54.

Ad usle Veje knirker de smalsporede Bøndervogne frem mod Koldinghus, Hjertet for hele Lenet, der strækker sig over en Snes Kvadratmil. Fra Andst Herred i Vest, fra Egnen ved Lillebælt og Randsfjord i Øst, ja helt oppe fra Vejle Vesteregn kommer Bønderne agende med deres Fæsteafgifter, der endnu for Størstedelen leveres i Landets Produkter. Der kommer Hundreder af Læs, thi meget kan der ikke være paa Vognene, hvis Hjul endnu hverken har Jern om Fælg eller Bøsning i Nav. Endnu 1698 hedder det om Bønderne i Koldinghus Amt, særlig i Vamdrup Sogn, at de ikke kan evne at lade Navene paa deres Hjul beslaa med Jern, men i det Sted maa lægge Trægjorde og „Væder“ derom og køre dermed uden Bøsning.

Her er efter Jordebogen for 1653—54 en Liste over alle de mangeartede Fæsteafgifter, der leveres paa Koldinghus og indføres i Slotsskriver *Anders Madsens* nøjagtigt prentede Regnskaber, der nu ligger i Rigsarkivet:

I kontante Penge aarligen 1272 $\frac{3}{4}$ Rdl. 12 Skl. 2 Alb., Rug 810 Tønder 5 Skp. 3 $\frac{1}{2}$ Fdk., Mel 542 Tdr. 1 $\frac{1}{2}$ Skp. 1 Fdk., Byg 1088 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk., Malt 512 Tdr. $\frac{1}{2}$ Skp., Havre 2285 Tdr. 6 Skp. 2 $\frac{1}{2}$ Fdk., Foderrug 226 Traver, Foderhavre 6 Traver, Gryn 8 Tdr. 3 Skp., Smør 11 $\frac{1}{2}$ Læst 4 $\frac{1}{2}$ Td. 3 Pund 2 $\frac{1}{2}$ Mark, Honning 7 Tdr.

1 Fdk. 7 Stobe, saltet Aal $5\frac{1}{2}$ Td. 1 Pund, tørrede Ørred 40 Fisk, saltet Sild 4 Tdr., fersk Sild 2 Tdr., fersk Torsk 476 Baand, Frissalt (udvundet af Havvand) 8 Tdr., Malkekøer 9 Stk., Fedekøer 15 Stk., Bolgalte aarlig $8\frac{2}{3}$ Stk., Bolgalte, naar der ikke er Olden $20\frac{3}{4}$ Stk., Brændsvin aarlig $874\frac{1}{3}$, Brændsvin, naar der ikke er Olden, 5, Brændsvin i Stedet for Bolgalte, naar der er Olden, 76, Øksne at stalde 19, Fodernød $252\frac{1}{2}$, Faar $78\frac{1}{2}$, Lam $364\frac{2}{3}$, Gæs 425, Høns 1388, Æg $46\frac{1}{2}$ Ol $1\frac{1}{2}$ Snes, Hør 112 Læs, Humlestænger $170\frac{1}{2}$ Snes, Haar $9\frac{1}{2}$ Lispund $1\frac{1}{2}$ Pund, Lysegarn 8 Lispund $6\frac{1}{2}$ Pund, Strøelse 2 Læs, Kul (naturligvis Trækul, muligvis for en Del Tørvekul) 248 Tdr., Véd 4248 Læs, Lyng 59 Læs og 2 Læs Birkemaj, rimeligvis til at „maje“ med, naar Skoven springer ud.

Listen ser noget tør ud, men ved nærmere Eftertanke faar man af den Begreb om mange Ting, dels om, hvad der dyrkes og i hvilken Udstrækning, dels om, hvad der den Gang hørte til Livets Nødvendighed.

Enkelte Gaarde ligger endnu øde efter Torstensons Indfald i Landet 1643—44, men det er ikke mange: Stubdrup Mølle og en Gaard hist og her. Andre Gaarde, to i Rygbjerg og to i Nordbæk er „øde paa Grund af Sandflugt i langsommelig Tid“, og atter andre er fri for Landgilde paa Grund af ulykkelig Ildebrand. De Bønder i Elbo Herred yderst ved Bæltet, hvis Jorder delvis er lagt under Frederiksodde, skal selvfølgelig ogsaa have Fradrag i Landgilde, og de fattige Bønder i Skanderup, Hjarup og Vamdrup, der tidligere laa under Vamdrupgaard og i Jordebogen var sat for Levering af 20 Læs Véd om Aaret, slipper med 6 Læs paa Grund af, at Gaardene er saa ringe. Alle Herredsfogder, Sandemænd, Delefogder, Skovridere, Dyrevogtere, Sognefogder, „Præstens Medhjælper“ i forskellige Sogne og

„Langægts-Mænd“ faar enten fuldstændig eller delvis Fritagelse for Landgilde.

Man træffer ogsaa her undtaget 16 Officersgaarde, spredt over Egnen nord for Kolding, lige fra „Møgel-Gesten“ (Øster Gesten) til Taulov-Nebel.

Kornlofterne paa Koldinghus kan selvfølgelig ikke rumme alt det, der skal leveres, men det meste afskibes til København. Prammændene fører det fra Kolding Bro (Sønderbro) ud til Kongens Skib „Bancket“, der føres af Kgl. Majestæts Skipper *Joen Bjørnsen*, som ligger paa Reden. Skibet er ret stort, thi der er 14 Mand foruden Kaptajnen, og baade Afgang og Ankomst vækker selvfølgelig Røre. Saadan en Rejse til København var ingen Sviptur. Da Skipper Bjørnsen i Januar 1654 skulde afgaa til København og undervejs skulde lægge til ved Holmans Herred for at tage en Ladning Bøgetræ om Bord, maatte Skibet forsynes med 14 Dages Proviant og meget andet til dette farlige Vintertogt. Provianten bestod af 7 Lispund Flæsk (7 Sider), 13½ Lispund 1 Skaalpund Oksekød, ½ Tønde 1 Fdk. Sild, 4 Lispund Bergfisk, 3 Lispund Smør, Gryn og Ærter, 2½ Skp. af hver Slags, Brød 5½ Tønde 3 Brød, 13 Tønder 8 Potter Øl, desuden Salt m. m., ogsaa Salt til Pumperne, der jo let vilde fryse, og Lys til Nathuset og til at se ved „imedens Touget beklædes om Nattetide“, og endelig nogle kontante Penge for det Tilfælde, at Skipperen skulde nødes til at søge Havn undervejs.

Mange er de Ting, der føres herfra pr. Skib. Først og fremmest er der alt det Korn, der skal over til Kongens Provianthus, Smørret og Flæsket, men desuden er der de 211 Skaalpund lutret Salpeter, som Salpeterværket ved Borlev (se Vejle Amts Aarbøger 1913) har fremstillet i Aarets Løb. Salpeteret er i smaa Tønder, som *Søren Bødker* i Venborg har lavet. Blandt Kuriosa er

der ogsaa 4 Tønder indsyltede Roser til Kongens Laboratorium fra Slotshaven ved Koldinghus. Gartneren, *Peter Sørensen*, har ogsaa sendt syltede Agurker og Rødbeder og tørrede Kirsebær, 1 Otting af hvert, til København til Hofholdningens Fornødenhed.

En stor Del af de mange Fødemidler blev selvfølgelig fortæret paa Koldinghus, ikke blot af Slottets daglige Folk, der ikke var særlig mange, men af kongelige og adelige Gæster eller deres Sendebud. Da Kongens Staldmester, *Nicolaus von Merlov*, den 25. September 1653 indfandt sig med Følge paa ialt 40 Personer til en enkelt Middag, medgik der 2 hele Oksekroppe, 10 Grise og en Mængde Fisk. Dagen efter kom Prinsessen, Frøken *Dorothea*, med sine Jomfruer, Herremænd og Følge, ialt 29 Personer. Man undrer sig over, hvad de kunde bruge i de 3 Dage, de var her. Her er lidt af Regningen: 4 kalkunske Høns, 9 fede Gæs, 2 Fedekalve, 5 Grise, en Mængde Fisk, 3 Sider Flæsk, 2 Øksne, 1 Td. 1 Fdk. Smør („stukket paa Brikker“), 13 Lam, 40 Høns, 16 Ol Æg. Og saa er der endda ikke medregnet Forbruget af Mel og mange andre Ting, en Mængde Krydderier, Æbler, Nødder, Pærer, kandiseret Konfekt, Lemoner, Rosenvand, Citronaquavit, Pommerantsaquavit, Figen etc., og Maden skylledes ned med 4 Tdr. Øl, 1 Ame Rhinskvin og 1 Ame Franskvin. 1 Ame er 160 Potter. Manglede der noget, saa maatte det indkøbes i Kolding, hvor Slottet var Byens største Kunde. Ofte blev der i Byen indkvarteret Gæster. Det fornemste Kvarter var vel nok hos Byens ene Borgmester, *Jørgen Knudsen*, eller hos Kæmneren, *Henrik Raffn* (se foran). Formodentlig har han tjent en god Slump af sine mange Penge som Vært for Slottets Gæster. Man støder ogsaa ofte paa andre Værter Navne, saaledes *Poul Bertelsen*, *Maren salig Knud Bertelsens* eller *Tyskeren Johann*

Voged, der boede i Søndergade tæt ved Broen. Undertiden foretrak man at give „Kostpenge“ i Stedet for at tage paa Regning, formodentlig for at spare lidt. Naar Kongens Edelknaber, Kongens Rejseknægt *Henrik Hønikke* og hans 11 Stalddrenge kom hertil, da fik de Kostpenge, ligeledes *Peder Jacobsen Hegelund*, naar han „ankom med Kgl. Majestæts Vin og Øl“.

Hvilken Travlhed var der ikke, naar der ankom fornemme Gæster, navnlig saadanne, der skulde bo paa Slottet. Der blev saa gjort særlig Ulejlighed, og Oldfruen, den tyske *Margrethe Holstein*, fik ved Kongebesøg hurtigst Bud til Apoteket efter Virak og Mastiks til at ryge med for at faa „god Luft“ i Kongens og Dronningens Gemakker, Snedkeren fik travlt med at lave Rammer til Tapeterne, som Værelserne skulde „omdrages“ med, og Oldfruen og hendes Piger fik Søm til at slaa Tapeterne fast med. Nede i Kongens Køkken skulde der saa laves et Hjul til Stegevenderen, og Mureremestrene lagde sig paa Astraggulvene for at udbedre Fliserne og stoppe Hullerne for Slottets Hærskare af Rotter, der til daglig teede sig som Herrer i de kongelige Gemakker. De kongelige Gæster klager ikke sjældent over, at de ikke kan sove for Rotternes Rumsteren. Klejnsmed *Peder Kock* fik forud for saadanne Besøg travlt med sin Oliekande for at smøre Laasene, en Bestilling, han fik 10 Daler for om Aaret, og Slagteren i Slottets Slagterhus fik travlt med at stikke Svin. I 1653 slagtede han ialt 1635 Svin. Han fik 4 Skilling for Stykket. Slagteren skulde ogsaa hjælpe at optage Kongens „Flæsk og Omkram“ af Saltkulen. Han havde ikke noget at gøre med Slagtingen af de mange Lam, det besørgede *Oluf Suus* af Kolding.

Slottet var ikke særlig velforsynet med de Ting, der skulde bruges ved alle disse Arbejder. Karen salig *Mads*

Kockes maatte leje Slottet en stor Bryggerkedel i 9 Uger til at skolde Kongens Svin i, og *Karen Mikkelsdatter* udlejede til Slottet et stort Ølkar til at salte Kongens Flæsk i, ligesom man lejede en Lyseform til at støbe Kongens Lys i, thi der skulde jo nye Lys til Lysekronerne og Lysepladerne, Vokslys til Kongens Gemaker og Tællelys til Følgets Værelser. Der kom ogsaa nye Vokslys i Alterstagerne i Slotskirken, og forud for Kongebesøg lavedes der Fakler til at løbe med foran Kongens Vogn, naar han ankom om Aftenen.

Mangfoldige Mennesker i Kolding levede helt eller delvis af det Arbejde, de havde for Slottet og Kongen, baade stort og smaat. I 1653 byggede *Tømmermændene* Salpetersydehuset i Borlev, og *Anders Lund* byggede paa Koldinghus en Stald og en ny Smedie. Loftet paa Smedien blev tættet med Ler. Smaaarbejder var der mange af. Snart skulde Oldfruen have en Kiste til at pakke Kongens Sengeklæder i, snart havde Kongen befalet, at der skulde laves en Mængde „Rævekister“ til „Kgl. Majestæts Behov“. *Klejnsmeden* lavede 5 Hamre af Staal, hver med sit særlige Herreds Navn, Aarstal og Kroner. Hamrene skulde Skovriderne bruge til at stemple Kongens Træ med, naar der skulde udvises i Skovene. Lignende Jern var der lavet til at brændemærke Oldensvin med, naar de skulde sættes paa Skov. *Skifertækkeren* var næsten altid paa Færde paa Slottets Tage, og *Murermestrene* havde altid travlt med at flikke paa Murene. *Bødkerne* lavede Mel- og Gryntønder, bødede paa de store Vintønder i Vinkælderen eller lavede „en ny spansk Kappe“ efter Lensmanden, Hr. Sten Bille's Befaling. *Rebslageren* lavede Hammelreb til Slottets og Gæsternes Vogne og nye Strengte til Slottets Sejerværk, der ikke havde Lodder, men Kister fyldt med Sten i Stedet. *Teglbrænderen* i

Teglovnene ved Kolding brændte 1653 4 Ovne med Sten, store og smaa. *Rendemestre, Tækkemænd, Sadelmagere* og *Sporemageren, Remmesnidere, Savskærere* og *Broløggere*, alle havde de Arbejde paa Koldinghus.

Heller ikke *Købmændene* i Kolding blev forbigaaet. *Peder Udesen*, hvis Billede hænger i Vaabenhuset i Nicolaj Kirke, havde stor Handel med Slottet, dels leverede han al den Humle, som Slottet brugte, dels forsynede han Slottet med Salt, Stangjern, lybsk Glas, gullandsk Tjære, Embder-Tagsten og Kalk. I Christian den Fjerdes Tid maatte Slottet købe Frøet til Urtehaven af omrejsende Kræmmere fra Bremen, nu var det *Peder Udesen*, der leverede det, baade „*Meyrians-Frø, Bresilicken-Frø, Rosmarin-Frø, store Ærteskok-Frø, Melon-Frø, Andiven-Frø, Kabuds- og rød Kabuds-Kaal-Frø, Blomkaals-Frø og Lavendel-Frø.*“ — En Mængde Brædder og Tømmer til Slottet leveredes af *Ancker Ibsen* i Kolding, og *Byens Nagelsmed, Mads Nielsen*, smedede Spiger, store Søm til Lader, Loftssøm og Skifersøm. Af de sidste leverede han 1000 for 1 Rigsdaler. Borgmester og kongelig Tolder *Morten Panck* synes at have drevet Tømmerforretning, thi da Kongens Bygmester *Albertus Mathisson* 1651 havde taget Slottet i Øjesyn og lavet et Overslag over de store Arbejder, som var højst fornødne, akkorderedes der med *Morten Panck* om at udføre Arbejdet for halvfemte Tusinde Rigsdaler, hvorefter han fik 1500 paa Haanden straks og Resten i Terminer. Den 22. December 1653 var Arbejdet fuldført, og *Morten Panck* lod Slotsskriveren og 5 andre sagkyndige og troværdige Mænd i Kolding tage Syn over det.

— — Koldinghus's Lensregnskaber giver, som man vil se, et godt Billede af Livet paa Koldinghus og af Slottets Betydning for By og Egn. Lensregnskaberne

giver ogsaa paa sine Steder Oplysninger i topografisk Henseende. Ser man efter under Skovenes Taksering til Oldensvin, finder man mange Skove, der nu ikke kendes, for Eksempel i Almind Sogn: Dons Sønderkov, Holt Skov og Birkekjær samt Almind Skov. Harte Skov synes at være i stærk Forfald. I Skanderup Sogn var Skovene langt større end nu, og dette stemmer jo ogsaa med Traditionen. Ogsaa i Jerlev Herred nævnes der adskillige Skove, som vi nu ikke kender.

Under „uvisse Sagefald og Rømningsgods“ røbes forskellige Forbrydelser, som giver gode Bidrag til Egnens Historie. 1653 fortælles saaledes følgende Tragedie:

„En Person ved Navn *Laurids Mortensen Bøgvad*, som formedelst Toldens Forridelse og Underslæb af forordnede Strandrytter paa ulovlige Steder er bleven antappet og nedskudt,“ blev betragtet som Tyv og hans Gods konfiskeret og solgt. Godset bestod af nogle Heste, Køer og Stude, formentlig tildels det, han var grebet med, og desuden Mandens fattige Bohave. En Dreng fra Taagelund, der havde hjulpet *Laurids Bøgvad* med at drive, slap dog for at blive skudt, men hans Fader maatte betale 4 Rigsdaler for ham. Broderen til den dræbte Mand, *Hans Bøgvad*, fik Lov til at jorde Smuglerens Lig, men maatte betale for Tilladelsen 26 Rigsdaler 2 Ort 16 Skilling. Ligkisten bekostedes af Auktionspengene. De konfiskerede Heste blev en Tid forud for Auktionen græssede paa Nygaard hos *Poul Beenfeld*.

En anden mere uskyldig Smuglerhistorie røbes ligeledes. Det var *Hans Madsen* af Herslev, der maatte betale 20 Daler i Bøde „for en Hest, han udkørte med til Holstein, mente det havde intet paa sig, for en Vogn, og fortuskede Hesten og tog en anden igen, som han hjemførte“. Manden har altsaa kørt sønden Kolding og der

byttet Hest, thi med „Holstein“ menes selvfølgelig Sønderjylland, der jo begyndte ved „Ledet paa Bjergene“, det vil sige i Nærheden af Krathuset. Dette har som bekendt Navn efter det længst forsvundne *Vonsild Krat*.

En Drabsaffære fra Nørre Stenderup er for saa vidt ogsaa mærkelig, som det var en Kvinde, der begik Drabet. Der anføres ikke, om det var en Mand eller en Kvinde, der blev dræbt af *Mads Hansens* Kone i Stenderup, men baade Manden og Konen blev dømt fredløse og var rømt, før Dommen i Viborg blev afsagt. Deres Besætning og Indbo blev solgt til Fordel for Koldinghus.

— — —

Jeg slutter dette Billede med en Barmhjertighedsgerning, der hver Jul fandt Sted foran Slotsporten paa Koldinghus. I Regnskabet for 1653—54 staar der nemlig:

„Juleaften er udi Jesu Navn uddelt for Porten til fattige husarme Stakler efter gammel Skik og Sædvane Øl og Brød af Mel 2½ Td., Malt 1½ Td. og Humle 1 Skp. Der foruden Flæsk 16 Sider.“

—————

Polisk Begravelse i Kolding Kirke 1659.

Foruden Ligstenene har der i Kolding Kirke været andre Gravminder, der frembyder mindst lige saa stor Interesse, nemlig 3 sorte Silkefaner. Det er den ene af disse — desværre forsvundne — Faner, der her skal omtales.

Godt et Aars Tid senere end Svenskernes Indfald i Landet 1657 kom vore Forbundsfæller, den brandenborgsk-østrigsk-polske Hær, her op. Tropperne naede Kolding omkring November 1658, og det er bekendt, hvorledes de Juledag samme Aar stormede det af Svenskerne besatte Koldinghus og indtog det, ved hvilken Lejlighed et Taarn — det nuværende Kæmpetaarn var det sikkert ikke — fløj i Luften ved Polakkernes ufor-sigtige Omgang med Ild i Krudtkammeret. Stormen omtales slet ikke i svenske Kilder; begribeligt nok, at de helst vil tie med deres Nederlag.

Polakkernes Ophold her i Egnen, der som bekendt ikke har øget deres Popularitet, varede ret længe. Natten mellem 29. og 30. Maj 1659 forsøgte de under Anførsel af Czarniecki at gaa over fra Fredericia til Fyn. Overgangen skete ved Hjælp af Baade. Det lykkedes dem ogsaa at gaa i Land ved Middelfart og erobre to svenske Batterier, men da de kejserlige og brandenborgske Tropper, der støttet af danske og hollandske Tropper skulde være gaaet over Bæltet fra Stenderup samme Nat, udeblev, var man nødt til atter at gaa tilbage.

Under denne Kamp faldt den polske Ritmester *Christophorus de Russa*.

Faa Dage efter begravedes han i Kolding Kirke. Ligesom **alle** mere fornemme polske Begravelser den Gang **udfoldedes** der betydelig Pragt. Sognepræsten i **Kolding**. Ancher Sørensen, har i Kirkebogen kun skreven **en** polsk Panna (Panje o: Herre, Adelsmand) blev **begravet** med stor Pomp og Spærres Brydelse“, men andet **Steds** findes der gode Oplysninger om, hvad dette betyder:

Liget var i sin Kiste hensat paa en Forhøjning, der var betrukket med rødt Klæde. Rundt om var der stillet tændte Lys.

Den polske Feltpræst holdt nu Dødsmissen, og en polsk Adelsmand i fuld Krigsskrud kom ridende ind i Kirken paa sin Hest. Han saa ualmindelig straalende ud, thi de polske Adelsmænd satte gerne alt ind paa en pragtfuld Fremtræden. Rytteren var bevæbnet med Krumsabel og Pistoler. Brystet var dækket af et Ringpanser, og paa Hovedet havde han en Hjelm med et Jærnnæt, der faldt ned over Skuldrene og var spændt fast under Hagen. I Haanden holdt han sin Lanse rettet fremad som til Angreb.

Adelsbursen red lige frem op ad Midtergangen, indtil Lansen traf den dødes Kiste. Lansen knækkedes i to Stykker, og begge Stykker nedlagdes ved Kisten, hvorefter han atter red ud af Kirken.

Nu blev Kisten efter god katolsk Skik bestænket med Vievand og nedsat i Graven, der var dannet i Kirkegulvet.

Alt dette overværedes af samtlige i Egnen værende polske Befalingsmænd. En af dem traadte frem og holdt paa Latin en Tale. Først takkede han Kongen af Polen, siden Czarniecki, under hvem den døde havde

tjent som tapper Kriger. Og Czarniecki svarede ved sin tilstedeværende Repræsentant med en ny latinsk Tale, hvori han berømmede den faldne Stridsmand for hans Troskab og Mod.

Dermed var Begravelsen nu forbi.

Siden blev over Graven paa en af Kirkens Piller op-hængt den omtalte Silkefane paa en lang Standard. Og med gylden Skrift, affattet paa Latin, stod der paa Fanen en Bøn til den trefoldige Gud for Sjælen af Cnissus Christophorus de Russa, Hans Majestæt, den polske Konges Ritmester under den blandt alle Men-nesker berømte Fører Czarniecki. Og det hed paa Fa-nen, at nævnte Ritmester, tro mod baade Konge og Fædreland, havde deltaget i Stormen paa Fjendens Skanser ved Middelfart og herunder var falden, „28 virksomme Aar“ gammel, 1659 og begravet 2. Juni.

Den sidste Dato har man vist læst forkert, idet Be-gravelsen skete 30. Juni 1659.

Men hvor mon denne Fane er bleven af? Endnu i Fyrreterne var den i Kirken, men den var da sammen med de to andre militære Faner taget ned og hensat i Vaabenhuset.

Med Vanter og Vognkæp.

Vi lader Portneren i Kolding Sønderport fortælle Forspillet til dette gamle Drama fra en Tid, da Folk var mindre beherskede i Følelser og Handlinger, da Koldingegnens Bondemænd, naar de drog til Kolding, ofte i Stedet for til Stok gik støttede til „langskæftede Økser“, der, navnlig paa Markedsdage, naar Ølkonens Varer satte Blodet i stærkere Fart, kunde falde til Slag paa Folk, der var en Høne at plukke med, Slag, som Tingbøgerne har omhyggeligt udpenslede Skildringer af, hvad enten Slaget førtes med Øksens Bane eller dens Eg.

Altsaa: Portner *Jens Christensen* har Ordet:

„Den 22. Decbr. 1661 indkom i mit Hus om Aftenen ved 7 Slet Peder Hansen af Dollerup, Jep Mogensen af Lunderskov og Søren Bull, ligeledes af Lunderskov, og samtidig kom Niels Iversen af Gjelballe og hans Broder, Laurids Lauridsen, ibidem, og de satte sig og drak tilsammen en Kande Øl eller to eller tre. De sad der en Stunds Tid, og imidlertid var der ingen Klammeri, enten ved Ord eller Tale, i nogen Maade andet end godt. Da begærede Peter Hansen at købe et Par graa Vanter af mig, thi det var saa bitterlig koldt, og Peter havde ingen Vanter paa.

„Du maa laane mine Vanter hjem“, sagde Lavrids Lavridsen, eller, som de kaldte ham, „Lavrids Hvinderup“. „Jeg kan fri mine egne Hænder i min Kjortel.“

Dermed gik de allesammen. Peder Hansen, Jep Mogenssen og Søren Bull satte sig op i deres Slæde og kørte bort.

De to Brødre fra Gjelballe var med egen Befordring, der holdt paa Broen. Lavrids havde forgæet en Smør-bøtte og gik ind efter den. Da han kom tilbage, kørte ogsaa de deres farende Vej hjemad.

Men ude paa Husmers Toft (hvor Kirkegaarden nu ligger) hørte man de første 3 Mænd raabe og larme, men det var forlængst mørkt, og ingen kunde se, hvad der var paa Færde.“

Nu lader vi *Søren Bull* fortælle videre:

„Jep Mogenssen kørte Slæden. Han og jeg havde lagt Vognlag med hverandre den Dag. Op ad Bakken gik jeg og Peder Hansen ved Siden af Slæden.

Indenfor Husmers Tofteport væltede Jep med Slæden. Da han fik den op igen, satte vi os op til ham, men da vi kom noget bedre frem, imellem „Munkenes Dam“ og Kaalgaardene, væltede Slæden omkring igen.

Saa sagde Peder Hansen til Jep:

„Det var Almisse at tage en Vognkæp og hærde¹⁾ dig udi!“

„Vilt du hærde mig?“ sagde Jep.

„Ja!“

Og dermed løb han til Jep, der stod med Haandklæderne paa sine Hænder, og slog ham ned over hans egen Slæde. Da de kom op med hverandre, slog Jep til Peder Hansen, saa han laa paa Jorden. Nu kom Laurids løbende med en Vognkæp og slog til Peder, der var bleven liggende. Peder sank tilbage og sagde:

„O Wi, o Wok²⁾, nu er jeg en Stakkel!“

Da sagde Laurids Hvinderup:

¹⁾ Hærde = tugte. — ²⁾ Gammelt, jamrende Udbrud.

„Det skal du have for de Sølvdupper, der sidder i din Krave, og som du skyldte mig for! D fare i dig!“

Men to Mænd, der var komne fra Seest den samme Tid ned ad Koldingvejen, havde hørt Folkene braske og klamres og hørte Lavrids Hvinderup, som de kendte paa Røsten, raabe:

„Holdt, Karle! Hvordan er det fat, er I to om een?“
og en anden, hvis Røst de ikke kendte, raabe: „Skulde du hærde mig i en Vognkæp, Peder Tyv!“ Men saa løb de to Mænd til Side, for de vilde ikke bemøde dem.

Peder Hansen laa nu ilde tilredt i Sneen og bad da, om de andre ikke vilde fly ham op til hans Søster i Seest, der var gift med Povl Sørensen. Udenfor Gaarden blev de holdendes med Slæden og bar saa Peder Hansen ind i Stuen.

„Aa, Herregud!“ jamrede Søsteren, Mette Hansdatter.
„Hvem har da slaaet dig saadan, Peder?“

Men Peder kunde ikke sige stort og fik kun stammet ud:

„Jeg — er slaaet —“.

Saa sagde Laurids Hvinderup:

„Jeg har slaaet ham, og naar han kerer sig, skal han faa mere.“

Og saadan maatte det ogsaa være, sagde Søren Bull senere for Retten, thi det kunde ikke være Jep Mogenssen, der havde tilredt ham saadan, thi han havde overfor Peder Hansen ikke saa meget som en Køre-Voll i Haanden.

Nu laa Peder Hansen og droges med Døden.

Præsten i Seest, hæderlig og vellærd Mand Knud Lavridsen, kom 3. Juledag efter Begæring paa sit hellige Embedes Vegne i Povl Sørensens Hus, og før end han betjente Peder Hansen med det højærværdige Christi Legemes og Blods Sakramente, bespurgte han sig med

ham om, hvorledes til var gaaen, og hvem der havde saa ilde handlet med hannem. Da sagde Peder:

„Jep Mogensen, Lunderskov.“

Men Mølleren i Seest, Laurids, gik da hen til Sengen og gjorde denne Formaning:

„Betænk dig vel, Peder Hansen, og se dig vel for, at du ikke skylder paa nogen uden den, som skyldig er.“

Da sagde Peder Hansen:

„Ja, Lavrids Hvinderup haver givet mig min Bane.“

Saaledes formanede Præsten ogsaa, at de i Stuen forsamlede vel skulde drage sig til Minde, nu efter at Peder Hansen var død.

— — —
 Alt dette laa nu aabent for Sandemændene, da de sad inden de 4 Stokke paa Kolding Torv.

Laurids Hvinderup var straks løben søndenpaa. Udfaldet var ikke meget tvivlsomt. Men endnu gjorde Broderen et Forsøg paa at redde ham.

„Det er nogen partiske Vidner“, sagde han. „Povl Sørensen og Mølleren har lagt dem tilrette til Befrielse for Jep Mogensen, der er deres Paarørende. Det var Jep Mogensen, der baade først og sidst var i Klammeri med Peder Hansen. Maaske stødte han sig blaa og blodig, da han væltede. Hvorfor var der i 2½ Uger, medens Peder laa paa sin Sotteseng, ikke hentet en Bartskær til ham fra Kolding?“ Der havde jo været Respit nok, og da Præsten spurgte Peder Hansen om hans rette Banemand og Peder svarede, havde Mølleren i Seest saa godt som vendt Ordene om med Formening, at han skulde skylde Laurids Lauridsen Hvinderup.

— — —
 Sendemændene rejste sig nu op og gjorde deres Ed og Tov som følger:

„Da som Peder Hansen af Dollerup her fra Kolding

paa Husmers Toft sig i Klammeri med Jep Mogensen haver indgivet og hannem over hans egen Slæde nederslagen og Jep Mogensen da sig med Nødværge har hannem igen med sine Vanter paa uden nogen Skade til Jorden nedslagen og Laurids Lauridsen Hvinderup, der imidlertid er kommen løbendes til dennem uden nogen Paaraabelse eller Ombødelse og fornævnte Peder Hansen slaget, veed vi efter forskreven Lejlighed, Synsvidner og Præstens Bekendelse fornævnte Laurids Lauridsen ikke at befri, men sværger hannem Manddrab over og fra hans Fred“.

Derpaa bad de dennem saa Gud til Hjælp.

— — —

Fredløs Mand skulde gribes, hvor han kunde findes. Ingen maatte huse og hæle ham, ingensteds var han sikker. Tilmed skulde Frænder bøde for ham. Men der var Bod for Manddrab. Først betaltes der efter Overenskomst en passende Sum til den dræbtes Frænder og derpaa tilkøbte man sig sin Fred af Kongen for — 6 Mark. Desværre melder Historien intet yderligere om Laurids Hvinderup.

1

Varulvene i Viuf.

Pernille: » . . . Man har Eksempler paa
Mennesker, som er forvandlede til Varulve.«

(Holberg: »Den forvandlede Brudgom«, 12. Scene).

Naar Krig og anden Nød hærgede et Land, fulgte ofte Ulve i Soldaternes Spor, sikre paa Bytte. I Oldtiden og Middelalderen var der mange Ulve i Danmark, og i det 16. Aarhundrede omtales Ulvene af og til. Men med Krigene i det 17. Aarhundrede tiltog Ulvene saaledes i Tal, at de blev en Landeplage.

Almuen mente, at Polakkerne bragte tamme Ulve med sig¹⁾ og brugte dem til at opsnuse, hvor de skulde finde Kostbarheder og Bytte, men Ulvene søgte til Skovene og yngede stærkt. Megen Overtro knyttede sig til disse vilde Hunde, og blandt andet troede man, visse Mennesker undertiden forvandledes til trebenede Ulve, Varulvene. Man kunde kende saadanne Mennesker paa, at deres Øjenbryn var sammenvoksede.

Ulvene var efter Svenskekrigen rigtig slemme i Koldingegnen, og der er mange Optegnelser om den Skade, de gjorde. For blot at nævne et Eksempel, saa blev 1665 for en Gaardmand i Haastrup ikke mindre end 5 Heste, en Ko og en Kalv revet ihjel af Ulve.

Om Troen paa Varulve findes følgende Historie i Brusk Herreds Tingbog for 28. Septbr. 1667:

Søndag den 8. September 1667, da Folk i Viuf stod uden for Kirken og biede efter Præsten, fortalte Villads Hansen en mærkelig Historie om, hvad der sidste Torsdag var passeret ham, da han gik paa Marken og „ruskede“ noget Byg. Han havde sat sine Bæster ved Agerenden, og der kom da to Ulve løbende og vilde rive

¹⁾ Det vides, at ialfald en enkelt havde Jagt-Leoparder med sig (*Geparder*).

hans Heste ihjel. Villads tog sin „Hjøllee“, som laa ved ham paa Ageren, og løb efter Ulvene. De tog Flugten og skiltes noget fra hverandre, saa den ene løb paa hans højre, den anden paa hans venstre Haand, og pludselig forsvandt de, men paa det Sted, hvor de forsvandt, laa der to Karle, og lidt der fra gik der en Pige og rev Hø. Han løb hen til Karlene og spurgte, om de ikke havde set to Ulve. De svarede nej, men den ene af Karlene var rød i Ansigtet som Blod, og Villads sagde:

„Da haver I vist Djævelen med at fare!“

Lidt efter saa han Pigen gaa hen og lægge sig ved den ene af Karlene. Han kendte ingen af dem.

Denne Historie vakte stor Opsigt og kom tilsidst ogsaa Slotsfogden paa Koldinghus for Øre, og for at faa nærmere Rede paa Sagen, stævnedes alle til Tinge, der kendte noget til den Sag.

Villads fortalte sin Oplevelse, og de to Karle, der var fra Starup, mødte tillige med Pigen. De to Karle forklarede, at de havde slaaet Græs, og Pigen havde revet, og da det var Middagstid, havde de kaldt hende hen til Madkurven.

Villads bemærkede, at da han saa dem, spiste de ikke, og deres Madkurv stod noget fra dem i en „Sig“.

Den følgende Tingdag, 5. Oktbr., havde Karlene stævnet Villads Hansen til Herredstinget, der den Gang holdtes paa aaben Mark i Almind. I Klagen skriver de to Karle: „Vi fattige Mænd er højlig forarsagede til vores ærlige Rygtes og Navns Forsvarelse og slig Mummiesnak at dæmpe berørte Villads Hansen hid til Tinget at indcitere og først sættes i Rette, om han ikke bør gøre udførlig Forklaring paa sine Ord, om han os i nogen Maade utilbørligen haver fundet eller veed os andet paa at sige end det, som ærlige Mænd vel egner og anstaar eller derfor at lide Dele (Dom) og videre

Tiltale. For det andet formener vi saadan Mummiesnak ikke bør af nogen anses for fornuftig Tale at være, eftersom Gud i Himlen er bedst vores Uskyldighed bekendt, som vi og vil ombede vores Uskyldighed at ville forsvare og straffe de sande skyldige. Saa kan og hvert fornuftigt Menneske begribe sligt at være Opdigt vores Navne at ville tillægge i Ulveskikkelse at kunne forvende imod Naturen, som deraf kan ses, at vi fattige Mennesker ved høj Middags Tid lagde os ned paa Jorden at hvile af vores Møje og Arbejde og tage vores Middagsmad, som Villads Hansen kom farende og spurgte om Ulvene. Eftersom Marken og Heden er stor nok, kunde Ulvene let gaa os forbi, ikke heller er det Ulves Manér, at de løber paa levende Folk eller hos dem forbliver. Skulde dette lægges os til Eftertale, da kunde hvert kristen Menneske frygte sig for, hvad hans Avindsmænd kunde paasige ham som Bagvaskelse.“

De fordrer Villads Hansen dømt for usømmelig og løgnagtig Tale. Den 16. November var der ny Termin i Sagen. Villads fastholder sin Forklaring. Det er jo ikke ham, der har nævnt deres Navne, det var dem selv, der mødte i Retten, følgelig har han heller ikke beklippet deres Navne. Han har kun sagt, hvad sandt var. Han har ikke sagt, at de var i Ulveskikkelse, men da Ulvene forsvandt paa samme Sted, saa han dem ligge der.

Dommen i Sagen er indført under 23. November. Villads Hansen blev frifunden eller rettere, Herredsfogden, der hed Jens Høgh og boede i Herslev, henviser de to „Varulve“ til Landstinget (Overretten) i Viborg, om de vil Villads Hansen noget i den Sag. Forskellige Omstændigheder tyder paa, at Herredsfogden selv har været lidt i Tvivl, om ikke de to Karle dog har været i Ulveskikkelse.

Fra Bremhøj.

Tinget paa aaben Mark.

Vandrereren, der passerer Vejen fra Lunderskov mod Gelballe, kan ikke undgaa at se den vide Udsigt, der aabner sig over hele Egnen nord for Vejen, og Udsigten er allerbedst fra *Bremhøj*, en Bakketop vest for Bremhøj-Gaardene. Paa denne Høj holdtes Andst Herreds Ting fra 1661, og Henlæggelsen til dette Sted af Tinget havde følgende Forhistorie:

Fra 1580 havde Gaarden *Noes* i Andst Sogn været Herredsfogedgaard. Kongen tilbyttede sig da *Noes*, og den tidligere Ejer fik en Gaard i Vardeegnen. Adskillige Herredsfogder havde nu i to—tre Menneskealdre boet paa *Noes*, først *Jep Thommissen*, derefter hans Søn *Thomas Jepsen*, senere *Erik Olesen* og nu sidst *Joen Jacobsen*, — der stod jo udtrykkelig i Christian den 4.s Reces, at ingen Herredsfoged maatte bo i Købstæderne. Herredstinget i Andst Herred har i Tiden før Svenskekrigen sikkert været paa Højen ved Tinghøjgaard i Skanderup. Men kort efter Svenskekrigen flyttede *Joen Jacobsen* fra *Noes* til *Vranderup*, og omtrent samtidig blev Tingstedet forlagt til *Bremhøj*.

Datoen for denne betydningsfulde Flytning kan opgives temmelig nøjagtig, thi det hedder i Tingbogen for 25. April 1661, at Herredsmændene *efter denne Dag* skal søge Ting ved *Bremhøj*, der ligger mere bekvemmelig for den ny Embedsmand, Acciseforvalteren, der

skulde møde ved Tinget og, tilbyde Bønderne *Mølle-sedler* (Accisen paa Kornmalingen). At dette ny Midtpunkt ogsaa nu laa bekvemmere for Herredsfogden, siger sig selv. Herredsskriveren *Anders Jepsen* i Nagbøl var det vel knapt saa nemt for.

Der er hist og her Spring i Rækken af de Tingbøger, der er skrevet oppe paa Bremhøj, i Behold er Bøgerne fra 1661, 1664—66, 1668, 1670—71, medens de f. Eks. mangler ganske 1672—74; men der er dog i disse som i de fleste gamle Tingbøger mange interessante Sager bevaret. Først og fremmest giver de Oplysninger om Køb og Salg, om Skifter, Aftægtskontrakter.

De fleste Retstrætter angaar ligesom nu Gældssager, men ogsaa i saadanne Sager kan der være Oplysninger af historisk Interesse. En Retssag fra 1661 oplyser, at da *de polske Soldater* var i Lejrskov og „røvede og tog, hvad de kunde“, fandt de i *Iver Buches* Hus nogle Gældsbreve, hvoraf Polakkerne saa, at Iver Buch var en formuende Mand og vilde have pint ham for Penge. Andre Steder forførte Polakkerne Kvinderne til Løstgighed. *Iver Hansen* i Bønstrup opkrævede Vidner paa, at hans Kone i Ufredstid en Tid lang levede sammen med en polsk Kommandant paa Koldinghus og senere rejste med en Oberstløjtnant til Frederiksdal, hvor hun blev syg. Hun flygtede saa med sin Skam til „andre Steder“. Rundt om er der et Utal af Oplysninger om Egnens udpinte Tilstand efter Svenskekrigen. Øde Gaarde og afbrændte Huse var der alle Vegne, ja ikke en Gaard var gaaet skadesløs igennem disse Trængselstider; stod der endnu nogle Huse fra før denne „forleden Fejde“, saa var i hvert Fald Straataget revet af eller Vægtavlene stødt ud. Om Veerst staar der i Tingbogen for 19. Decbr. 1661: „8 Mænd vidnede, at Hr. *Mads Povlsen* i Veerst (d. e. Præsten) hans Sogne

er saa forarmede, at der findes ikke uden een Mand i Hovedsognet (Veerst) og 7½ Gaard, som er besat udi hans Anneks sogn (Bække), ellers findes forannævntevende Sogne ganske øde. . . .

I broget Blanding skal efter Tingbøgerne anføres nogle Træk af Livet i Tiden efter Krigen.

Et Skifte i Dollerup 1665 viser, hvad der medgik til en Begravelse. Den ret velhavende Enke efter Fæster *Peder Rasmussen* (Fæsterne var ofte bedre stillet end Selvejerne!), Kirsten Hansdatters Begravelse kostede: 1 Tønde Øl, udtaget hos Anna Flyes i Kolding, 3 Daler. 5½ Stob Brændevin, Stobet 1½ Mark, 2 Daler 4 Sk. ½ Tønde Øl, udtaget hos Maren Frederichs i Kolding, 1½ Daler. Laante Ligklæder i Kolding (formodentlig et Tæppe over Kisten) 3 Mark. Item laant to Vokslys, som blev sat paa hendes salig Lig i Kirken, gav deraf 2 Mark. Desforuden udtaget i Kolding adskillig Speceri, som blev brugt ved Begravelsen, 1 Daler 1 Mark. Brugt to Flæskebøster, og skal gives for dem 1½ Daler. Hos *Jep Jepsen* i Nagbøl udtaget 3 Ligkistefjælle, 1½ Daler. Snedkeren for Kisten at gøre 1 Daler. Søm, Haandgreb m. v. til Kisten tilsammen med Smedeløn 1 Slettedaler. — Præsten fik to Daler, men heri var ogsaa hans Betaling for Tjenesten over et Barn kort i Forvejen.

Megen Overtro herskede i Egnen. Det kneb haardt for Præsten i Lejrskov, *Niels Pedersen*, i 1664 ved Sognevidne at befri en Kvinde, Karen Thammesdatter, for Beskyldningen for Trolddom.

En Mand i Ferup og en Mand i Lejrskov vilde ikke deltage i hendes Befrielsesskudsmaal, men maatte erstattes med andre. De foregav, at de kendte hende ikke tilstrækkeligt.

Stadige Gæster paa Tinge var Skovrider *Poul Felding* i Gejsing, der paatalte den ulovlige Skovhugst og for-

manede Bønderne til enten at holde deres Hunde bundne eller hugge en Fod af dem („lemmede Hunde“), at de ikke skulde blive tiltalt efter Loven, og Delefoged *Rasmus Jepsen* paa Vamdrupgaard, der navnlig optraadte som Repræsentant for Amtsskriveren i Ribe. Fem af Sognene, Andst, Gjesten, Skanderup, Vamdrup og Hjarup, var nemlig en Tid (indtil 1668) lagt under Riberhus. Den gode Rasmus Jepsen var ikke overalt afholdt. Engang 1668 kom han til Skanderup, medens Mændene sad paa „Stokkene paa Skanderup Grandstævne“. Han hilste dem pænt med Guds Fred! Men et Øjeblik efter var han i Skænderi med en af Bønderne, *Mads Christensen*, og da Delefogden, der sad paa sin Hest, trak sin Kaarde, løb Mads hjem og hentede en Fork og gav Delefogden nogle Rap og Stik med den, kastede Sten efter ham og slog ham desuden med en Plovstryge. Delefogden fik sin Flintpistol op, slog Krudt paa Panden og skød, men kun Fængkrudtet brændte af. For Resten sigtede Rasmus Jepsen i Luften. Udfaldet af Sagen fremgaar ikke af Tingbogen, thi da Sagen angik Ære og Lempe, kunde Dommeren kun henfinde den til Landsting. Saaledes gik det ogsaa med en Sag fra Vester Vamdrup, hvor en Bondekone for nogle meget kaade Ord m. m. til Tjenestekarlen i Mandens Fraværelse kom i daarligt Rygte og nu laa knælende for Tinget paa Bremhøj og besvor sin Uskyldighed. Et andet mærkeligt Optrin maa det have været, da Præsten *Niels Pedersen Kragelund* i Lejrskov 1. Juni 1665 kom kørende til Bremhøj med sin Broders Efterladenskaber og læssede dem af. Arvingerne kunde gøre ved Sagerne, hvad de vilde; han tog dem ikke i Hus mere. Denne Arvesag var opstaaet derved, at da Broderen efter en Maanedes Gerning som Præst i Vejle var død der under Svenskekrigen, havde Præsten i

Lejrskov ført hans Sager hjem til sig, for at Fjenden ikke skulde stjæle dem, men nu beskyldte de andre Arvinger den Lejrskov Præst for, at han havde ført Sagerne til Lejrskov for at profitere af Arven. I en sørgelig Hob laa nu paa Bremhøj baade Samarie og „Vingekjol“, Bøger og Skrammel.

— — — —

Skovrider Poul Felding havde — som allerede nævnt — megen Besvær med at væрге Vildtet mod Krybskytter. Navnlig Vildsvinene var paagaende nok mod Beboerne, der saaledes fristedes saare. I Regelen har Folk vel ikke meldt hverandre, men naar der var Nabostrid, kom Undtagelsen til at gælde. To Mand fra Vester Vamdrup var 1665 gaaende til Bastrup, hvor de vilde tale med *Carsten Hansen*. Han var i Tønder, men de traf ved „Fruens øde Gaard“ (?) hans Karl Laurids, der sad og flaaede et Vildsvin, som han fortalte at have slaget med en Boløkse. De spurgte ham, om han turde gøre det og om det var med hans Husbonds Minde, men Karlen svarede, at selv om Galgen stod foran ham, saa vilde han have Skindet. Han skøttede D. om sin Husbond, thi han var ikke hjemme. Huden havde han behov til et Par Sko. — Om Eftermiddagen samme Dag gik Lavrids med Huden i en Sæk til Vester Vamdrup, hvor han vilde have Gaardmanden *Per Horttesen* til at berede Skindet, at han kunde faa Sko deraf. „Jeg kan ikke altid gaa med Støvler, der er saa tunge!“ Men de to Mænd, der havde Nag til Per Horttesen, meldte nu denne som Hæler. Karlen tog til Bens, men Per maatte til Landstinget med Svineskindet, og det blev ingen billig Historie.

Bøndernes værste Plage i hine Tider var Ægterne. Landgilden var konstant, med den kunde det hverken gaa op eller ned, men Ægterne! Nu efter Svenske-

krigen' skulde der navnlig gøres en Del besværlige Ægter med Tømmer til Fredericia Fæstnings Genopbyggelse. I 1666 klager Lejrskov Bønder indtrængende over disse Ægter. *Hans Thullesen* i Vraa stod frem paa Bremhøj paa egne og menige Sognemænds Vegne og sagde: „Lejrskov Sogn, som var 21 Gaarde, havde til Fredericia det nævnte Aar faaet af hver Gaard 12 Pallisader, det blev 6 Ægter for hver Gaard, desuden af hver Gaard 3 Ægter med Bøgepæl, endvidere en halv Ægte af hver Gaard med Hjulbør og en stor Ægte af hver Gaard med „den store Bøgeblok“. Desforuden huggede Lejrskoverne den foregaaende Vinter hver Gaard et Læs Brændevæd i Børup Skov og kørte det til Fredericia, huggede ekstra 57 Favne Ved og gjorde en Mængde Ægter til Haderslev og Ribe og ellers ved Slottet, som saa tit paakom. — Klagen synes ikke at have hjulpet synderligt, eftersom de dømtes til at betale resterende Arbejdspenge med 6 Daler af hver Helgaard, „med mindre“ — tilføjer dog Herredsfogden — „Øvrigheden dennem noget derudi formedelst deres Armods og den store Besværlings Skyld, de har udstaaet med Tømmer at nedføre til Fredericia, af Medynk vil efterlade.“

Kort efter Krigen begyndte Kronen her i Egnen paany at udlægge Bøndergaarde til Underhold for Militærpersoner. Enkelte Militære tog selv Ophold paa saadanne Gaarde, og det var fordringsfulde Folk, som det voldte de andre Beboere Besvær at holde ved Jorden. I Seest havde man bl. a. faaet en Kornet, der kaldtes Christoffer Adolf von Dina (kaldtes ogsaa „Adolfdina“ og „Fondina“), der engang forlangte en Stol til sin Kone i Seest Kirke „mellem Alteret og Koret“ (o: Korbuen). Provsten, Ridefogden og Herredsskriveren blev af Sognebeboerne kaldt til Hjælp

og synede Kirken 13. Januar 1668. Saafremt Kornetten skulde have en Stol paa det Sted, saa skulde Døbefonten bort, og der blev ingen passende Plads til den i Kirken. Tilmed kunde de, der gik til Alterens Sakramente, ikke sætte sig paa det sædvanlige Sted, og Skriftestolen vilde komme til at staa saa tæt op ad Kornettens Kvindestol, saa alt, hvad der blev hvisket i Skriftestolen, kunde høres fra den ny Stol. Da denne saaledes vilde vanskeliggøre baade Daab og Altergang, blev Kornettens Fordring dog slaaet ned. Kornettens Kone henvistes derefter til Gaardens sædvanlige Kvindestol i Kirken.

Som det sidste af Billederne fra disse Tingdage paa Bremhøj skal her fortælles om Tyveparret, der stjal Kirketage. En Sommermorgen 1668 ved Solopgang gik Kirkeværge *Hans Tit* i Adsbøl og ledte efter to af sine Heste, og da han kom forbi Lejrskov Kirke, som jo ligger paa aaben Mark, saa han, at der var brækket en 11—12 Tavler Bly af Vaabenhustaget. Han gik nu til den anden Kirkeværge, *Jep Lauridsen* i Lejrskov. De fulgtes ad til Kirken og saa, at der om Natten havde været en Vogn. De fulgte Hjulspreet hen til Ribe—Kolding Landevej, her drejede det Øster paa. De to Mænd blev ved med at følge dette Spor lige til — Skærup, hvor det standsede ved *Mathis Ebels* Gaard. De vendte nu hjem og meldte Sagen til Præsten, *Niels Kragelund*. Øvrigheden i Kolding rejste til Skærup og traf Mathis Ebel og hans Kvinde i Lag med at smelte Blyet. Manden og hans to Børn Gabriel og Martha — Konen synes undløben — blev nu hægtet paa Koldinghus. Mathis nægtede først alt og sagde, at Blyet havde de svenske Tropper efterladt under Krigen. Lidt af det, et Lispund, havde Konen solgt til en Pottemagerkone i Fredericia. Sønnen Gabriel bekendte senere, at hans

Fader og Moder havde slaaet ham til at køre for dem til Lejrskov Kirke, hvor de stjal Blyet. Konen havde først været inde i Vaabenhuset og taget en Ligbaare, og ved Hjælp af den kom de op paa Taget. Blyet sad dog for fast til, at de kunde faa ret meget af det løs. — Det var tredie Gang i kort Tid, at der var stjaalet Bly fra Lejrskov Kirke. Da Gabriel havde begyndt at bekende, tog Faderen fat. Han tilstod for et Par Aar siden at have stjaalet Blyet af Sindbjerg Kirke, kørt det gennem Vejle og hjem, smeltet det og solgt det i Ribe. Og da de kom hjem fra Ribe, havde de fire Faar og en Kobberkedel med paa Vognen. — Forleden Aar, da der var Svin paa Olden i Skoven, kom der nogle Soldater til Skærup fra Fredericia. De skulde hugge Tømmer i Skoven, men samtidig stjal de 4—5 Oldensvin, som slagtedes hos Mathis Ebel. Flæsket tog de med til Fredericia. Mathis havde desuden stjaalet Raadyrlam i Skoven, byttet Hest med en anden Tyv og skudt fem Harer, som „røde Peder Soldat“ havde baaret til Fredericia.“ — En Præst oppe fra Otting og Falling i Odderegnet mødte og spurgte Mathis Ebel om en Brygkedel, der var stjaalet fra ham; men Mathis henviste til en Rasmus Nielsen i Fillerup ved Odder. Den vidste han Besked om. Han var ret flink til at angive andre Tyve. Han angav, at hans Kone sammen med en *Hans Jensen* i Herslev havde været paa Sjælland og stjaalet en Hest, som de fik solgt til den Mand, der blev hængt for Tyveriet, medens de selv slap. Morsomst var dog hans Beretning om Tyven Oluf Sørensen i Fillerup, der sammen med to af Mathis Ebels Kones Søstre engang tog en „Kliffkrog“ (en Stang med en Krog i Enden og udstaaende Spoler til begge Sider til at krybe op ad som en Stige) i Pastor Blichfelds Gaard i Odder, gik

op paa Taget og ned gennem Skorstenen og udplyndrede hele Huset.

Dommen lød paa, at Mathias Ebel havde forbrudt sit Liv udi Galge og Gren. Gabriel dømtes i Kongens Naade og Unaade, Martha slap ganske. Utvivlsomt er Mathias Ebel hængt i en Galge, der maa have staaet ved Bremhøj.

De sidste Blade i Tingbøgerne fra Bremhøj handler om Herredsfoged *Joen Jacobsen* selv. Han var pludselig afgaaet ved Døden, og der blev udspreedt en „letfærdig Snak“ om, at han ikke var død en naturlig Død. Konen, Karen Jensdatter, fik Hjælp af sin Broder, *Peder Ravn*, der 19. November 1671 lod det døde Legeme syne, og Synsmændene erklærede, at der „ganske ingen Mangel eller Skade var paa den dødes Krop end paa en anden ærlig Mand, som er død“. Snakken er vel saa standset. Der er nu et Hul i Tingbøgernes Række, og Tinget flyttede snart bort fra Bremhøj, nu da Herredsfogden var død og ikke havde Interesse af, at Tinget blev holdt tæt ved hans Hjem.

Forsvundne Herregaarde ved Kolding.

Med saa rig og talrig en Adelslægt i *Ødis Sogn* som Lindenov'erne er det ganske naturligt, at der er mange Voldsteder i Sognet foruden Voldstederne ved Fovslet og Drenderup, thi der er ingen Tvivl om, at Lindenov'erne i Aarhundredernes Løb har „bygget og gravet“ mere end een Gang, efterhaanden som de syntes, at deres Herreborge er bleven forældede, og kunde man have spurgt *dem* om de Voldsteder, der er i Sognet, da vilde de sikkert have kunnet give Besked om de fleste af dem. Men ligesom Slægtens smuldrende Ben nu ligger i en ukendt Grav*) paa Ødis Kirkegaard, saaledes er ogsaa alle Dokumenter, der for Eksempel kan fortælle om Voldstedet *Gammel Hovgaard* Østen for Drenderupgaard, forsvundne. Da „Arkivtegneren“ *Søren Abildgaard* i 1775 var paa den gamle Tomt, lavede han den fantasifulde Tegning, der endnu findes i Nationalmuseets Arkiv. Tegningen viser mod Øst en lille kvadratisk Voldplads, ca. 8 Alen paa hver Led, omgivet af dobbelte Grave. Tæt Sydøst for denne Plads har han aftegnet 3 større eller mindre firkantede Pladser og længst mod Vest en større Plads med en opfyldt Kørevej, der fra Nordvest fører til Stedet. I

*) I 1856, da Ødis Kirke blev nedbrudt, laa *Christoffer Lindenovs* Gravsten i Koret. Under Stenen var der Rester af nogle Kister og enkelte Menneskeben. Det fundne blev lagt paa Bunden af en aaben Grav paa Kirkegaarden, men det vides ikke, hvor denne Grav er. Ligstenen derimod blev indmuret i den nordre Væg i den nye Kirkes Forhal.

Sophus Müllers Herredsbeskrivelse af 1886 (Nationalmuseet) skildres Stedet som en udstrakt, fuldstændig naturlig Banke, hvori Voldstedet er anlagt, og det menes, at kun een eller muligt to af de af Abildgaard kortlagte firesidede Pladser har været Borgpladser, medens de øvrige Steder er naturlige.

Det er ikke utænkeligt, at Gammel Hovgaard er Stedet for et ældre Drenderup end det Voldsted, vi kender ved selve Gaarden. At Stedet ofte har beskæftiget Sindene, er der Beviser nok paa. Da Gaardejer *P. Nissen* i Anholt i Januar Maaned 1871 hentede Sand eller Grus fra en Høj paa sin Mark, stødte han ifølge en Notits i de samtidige Aviser (Dagbladet 22. Januar 1871) paa en Del Kister, der stod i Rækker i Højen i et Par Alens Dybde. Ved at aabne Enden af den ene Kiste og undersøge Indholdet, fandt man en Del Menneskeben, navnlig en Hovedskal. Fundet vakte megen Opsigt i Egnen (jfr. Historien om Hovedskallen og Ridder Adelbrandt), men desværre blev det ikke undersøgt af Fagmænd, og man fik saaledes ikke opklaret, om det drejede sig om en Oldtidsgrav som for Eksempel den fra Guldhøj i Vester Vamdrup eller om det muligvis var en gammel Galgebakke, men Folkesnakken fandt en — usandsynlig — Forbindelse mellem Kisterne og den Nord for Bakken liggende Voldplads Gammel Hovgaard.

Der findes i Ødis endnu et Par formodede Voldpladser, men deres Historie er ukendt.

— — —

I det store Engdrag Dridekær, der gennemskæres af Skellet mellem Ødis og Brændore (tidligere Frørup, efter 1864 *Taps Sogn*), ligger paa Brændoresiden en lille Banke, „*Mosbjerghøj*“. Selve Banken rager kun ca. 5 Alen op over Engen, men den er bevokset med ret

kraftige Ege, saa den, navnlig set fra Kolding—Vamdrupbanen, der gaar tæt forbi, fremtræder som en ganske malerisk Skovkuppel. Lige Nord for Mosbjerg-høj flyder Fovs Aa.

Her laa indtil det 16. Aarhundredes Slutning den adelige Gaard *Brændore*.

Slotsbanken er kun en lille Rest af, hvad den oprindelig var. Endnu vil man Øst for Banken se, at Jordsmonnet er højere end Engen. Det er Resten af en Sløjfning, der er foretaget paa Gaardejer *Jørgen Jørgensens* Grund, hvor Banken i sin Tid stod i samme Højde som paa Gaardejer *Halds* Side, hvor Træerne danner et helt Vildnis paa den gamle Slotstomt og hvor Rævene hist og her har søgt at skaffe sig Huler ind under Trærødderne. Nu maaler Mosbjerg-høj i Retning Nord til Syd kun ca. 30 Skridt foroven, og paa den modsatte Led er der kun nogle faa Skridt, men før Sløjfningen paa *Jørgensens* Side skete, var dens største Udstrækning i Øst og Vest. Der blev ved Sløjfningen fundet en Mængde Munkestensbrokker, der dog laa uden Orden. De gamle Mure syntes helt ødelagt.

I Aaret 1868 foretoges en Regulering af Aaløbet, og ud for Voldstedet fandtes da, efter hvad *Jørgen Jørgensen* i sin Tid meddelte mig, noget Træværk, der kunde ligne Sparreværk, en 6 Tommer i Kant.

Der har ogsaa *sønden* for Voldstedet været Spor af en Bro. I sin Tid, da *Jessen* var Ejer af *Halds* Gaard (nu „*Gyldenhave*“), lagde man Mærke til, at paa nogle bestemte Steder kørtes Slaamaskinen altid i Stykker. Tilsidst tog man sig for at fjerne de Træstumper i Engen, der var Skyld i Uheldene. Det viste sig at være Rester af store, svære Egestammer, ca. 1 Alen i Gennemsnit. De stod i to Rækker, som var de gamle Bro-pæle. Nedad var de tilspidsede.

Det er nu over 300 Aar siden, at Borgen paa Mosbjergvej blev brækket ned. Tømmeret, der blev fundet i Aaen tæt udfor, er dog maaske yngre. Vi véd nemlig, at der — ligesom ved andre ordentlige Herreborge — laa en Vandmølle tæt ved, og Vandmøllen fik (det fortæller Haderslev Amtsregnskab) endnu saa sent som 1636 et nyt Vandhjul.

Et Stykke ind i 1400'erne boede der paa Herregaarden Refsø en Adelsmand, *Hartvig Emmiksen* af den gamle sønderjyske Adelslægt af samme Navn. Slægtens Skjold er skraadelt. I den venstre, nederste Halvdel ses røde Mursten, den øverste, højre Halvdel er Sølv. Over over Skjoldet er en Hjelm og paa den en Stilk med tre Tidselblomster. Slægten har blomstret paa alle Egnens Herregaarde, baade i Frørup, paa Tyrstrupgaard, paa Fovslet og Drenderup, paa Vargaard i Hejls osv.

Hartvig Emmiksen blev gift anden Gang med *Barbara Rigstrup* af Brændore (Rigstruppernes Vaaben: En hvidklædt Jomfru i en Sølv-Fjederham). Saaledes kom Gaarden Brændore ind i Emmiksen-Slægten, vistnok dog for anden Gang.

Der var fire Børn, tre Sønner og en Datter. Den ældste af Sønnerne, *Otto*, fik Refsø. De to yngste Sønner, *Emmike* og *Niels*, overtog Brændore, som dog kun gik i Arv i Emmikes Slægt. Niels er formentlig død først og uden Efterkommere. Emmike, der af sin Samtid blev anset for en Ødeland, blev noget efter, Aar 1500, gift med *Tale Flemming Andersdatter* til Gelskov (Fyn) og Møllerup (Mols). Emmike fik to Døtre, *Magdalene* og *Anne*. Magdalene blev gift med *Albert Maltesen Viffert* til Albæk. Hun levede endnu Aar 1586. Anne (død 1561) blev gift med *Erik Kaas*, der døde 1556. I dette Ægteskab var der 11 Børn. En af dem,

Gertrud, døde 1590 „ugift, af Hoste i en Dans paa Koldinghus“. En anden af dem, *Mogens Kaas*, fik Halvdelen af Brændore. Den anden Halvdel ejedes af hans Fætter, *Christen Maltesen Viffert*.

I den oprindelige Sognekirke, Frørup Kirke, ligger *Mogens Kaas* begravet. Hans Ligsten, der tidligere laa midt i Gangen op imod Koret, er af graat Marmor. Den er 5 Fod bred og 8 Fod 3½ Tomme lang. Paa Stenen ses til venstre *Mogens Kaas*, til højre hans første Hustru. Medens Ligstenen laa i Gangen, er den bleven slidt stærkt, navnlig er da Fru *Dorthe's* Ansigt ganske afslidt. Senere er Stenen optaget, men den er knækket. Nu er den indsat i Muren til højre lige inden for Kirkedøren. Uheldigvis dækkes Stenens nederste Del af Stolestaderne, men i Besiddelse af en ældre Afskrift anfører jeg denne her:

„Her ligger begravten erlig oc welbyrdig Mand *Mogns Kaas* til *Brendurè* som døde den 28. Avgusti oc blev begravten den 26. September Aar 1582 med tvende sine Hostruer, erlige oc welbyrdige Frue Fru *Doritea Sestede*, som døde den 9. Februar og blev begravten den 17. Marti Aar 1579 og erlige og welbyrdige Frue Fru *Anne Rantzau*, som døde den — oc blev begravten — Aar —. Gud gifve dennom en gledelig Opstandelse til det evige Lif“.

Det er saare lidet, Historien véd at fortælle om de Herremænd paa Brændore eller deres Gerninger. I de samtidige Dagbøger synes man at have glemte dem. Den anden Linie af *Emmiksens*'erne, der var paa *Tyrstrupgaard*, har været mere paa Tale. En af disse *Emmiksens*'er, *Erik*, væltede sig i 1551 ind paa en Borger fra Tønder, der gik paa Landevejen ved Sønder Løgum, og Borgeren slog ham da ihjel.

Saa længe *Mogens Kaas* levede, boede han paa

Brændore og styrede sit og Fætterens Gods, der bestod af selve Gaarden Brændore og talrige Fæstegaarde, men da han var død, ganske kort efter sidste Ægteskab, blev det hele solgt til Kongen. De to Skøder — begge er skrevne paa Tysk og findes endnu i Original — giver Oplysning om Godsets Omfang.

Først solgte Chr. Maltesen Viffert til Hageløs sin Del til Kongen for 8000 Rdl., nemlig (Stednavnene aftrykkes i den gamle Retskrivning):

Halvdelen af Gaarden Brændturne, tre Gaarde og et Bol i Frørup, een Gaard og to Landbol i Stepping, to Gaarde i Hørrup (Højrup, Stepping Sogn), een Gaard i Kierstrup, Ygerup Sogn (Kjestrup i Jegerup Sogn), een Gaard i Vojens, een Gaard i Nustrup-Bæk og en Gaard i Skustrup, Skodborg Sogn. Skødet er dateret 11. Januar 1583.

Derefter solgte Mogens Kaas's Enke, Fru *Anne Rantzau*, med Samtykke af sine Døtres Formynder, *Anders Kaas* i Kiel, og sin Broder, *Melchior Rantzau*, Halvdelen af Gaarden Brendturne med en Mølle (altsaa ovennævnte Vandmølle), en Gaard i Stepping, et Kaad i Balslund og et i Gejlshus, 3 Gaarde i Nustrup-Bæk og en Gaard i selve Nustrup, et Kaad i Kolsnap, en Gaard og 2 Kaad i Simmersted, en Gaard i Maugstrup og et Kaad i Kastvraa. Købesummen nævnes ikke. Skødet er dateret Haderslevhus 12. Marts 1584.

Der er næppe nogen Tvivl om, at Kongen kort efter har ladet Brændore Hovedbygning og Avlsgaard nedbryde og Godset styre fra een af sine andre Gaarde eller udlægge til Fæste. Kun Møllen lader det altsaa til er bleven staaende en Tid, indtil den er afløst af en Vindmølle i Brændore.

— — —

I *Hejls Sogn*, lige sønden for Vargaarde, ligger det

stærkt udjævnede Voldsted af den gamle Adelsgaard (*Hejls-*) *Vargaard*, *Breidernes gamle Sæde*.

Breiderne er en holstensk Slægt, der allerede kendes i det 13. Aarhundrede (Vaaben: En hvid, kronet Løve holdende en lang, krum Sølvhellebard i rødt Felt, og samme Mærke paa Hjelmen). Sagnet siger, at Dronning Margrete forbød Slægten at føre Hellebarden, men da denne er en Tilsætning fra nyere Tid, maa Sagnet være uhjemlet. En *Hartvig Breide* havde sammen med nogle Brødre og andre Adelsmænd 1348 Kolding Slot i Pant af de holstenske Grever. En anden Mand af samme Linie og samme Navn var Amtmand paa Svabsted, men blev 1466 afskediget paa Grund af *Sørøveri*. Det hedder om ham, at han holdt mange løse Karle og „Vitallier“, der ofte svarligen røvede de uskyldige Købmænds Skibe og Gods. Ved Ransagning paa Svabsted fandt man Hør og mange andre røvede Varer. Hans Søn, *Hans Breide*, residerede paa Vargaard og havde 1517 Ventebrev paa at faa Skodborghus og Hundsbæk i Forlening, men døde, forinden han fik det. Med sin Hustru *Tale Emmiksdatter* (Emmiksen) havde han fire Døtre, *Abel*, *Karen*, *Anne* og *Margrete*, og en Søn, *Joachim*, der fik Vargaard.

Der synes i Christian den Tredies Tid at have hersket et særlig venskabeligt Forhold mellem Familien paa Hejls-Vargaard og Hoffet paa Koldinghus. *Abel*, *Karen* og *Margrete* tjente hver en Tid Dronning *Dorotea*, der 1554 den 4. Februar gjorde Margretes Bryllup paa Koldinghus, da hun viedes til den tapre *Povl Huitfeldt*, hvem hun straks derefter fulgte til det fjerne Island for dog kort efter Christian den Tredies Død atter at vende tilbage til Koldinghus, hvor hendes Mand var Dronning *Doroteas* Lensmand 1559—63.

Broderen *Joachim Breide*, der ogsaa kaldes *Jacob*,

boede efter sin Deltagelse som Krigsmand i de bevægede Reformationsaar stille og rolig paa sin Herregaard i Hejls.

Hans Hustru, *Emmerentze Emmiksen*, døde her 1567 og han selv 1574, og begge blev begravede i Hejls Kirke, hvor han havde ladet lægge en Ligsten over sin Hustru og sig selv. Paa Stenen var der Billeder af dem begge, han iført Harnisk. Ligstenen laa i Slutningen af det 18. Aarhundrede skjult under et Murstensgulv, men fandtes 1847 igen ved en Restaurering af Kirken. Den blev da pietetsløst slaaet i to Stykker, der henlagdes for Kirkens Indgangsdøre, hvorfra Stykkerne dog, for ikke helt at blive afslidt, er flyttede ud paa Kirkegaarden.

Joachim eller Jakob Breide havde akkurat et Dusin Børn, 5 Sønner og 7 Døtre, og Børnene solgte deres Arveparter i Gaarden til Frederik II. Forhandlingerne om dette Godskøb har været vanskelige. Kongen havde bedt Jørgen Rosenkrans, der var besvogret med Familien paa Vargaard, om at gøre sin Flid for at faa Handelen i Stand, og efterhaanden fik man da ogsaa Held med sig. Først solgte Datteren Margrete, eller rettere hendes Mand — de boede i Norge — en Udloed 1584. Saa solgte tre af de yngre Søkende deres Part 1587, og Aaret efter, ad to Gange, fik Kongen fat i Resten af Godset og selve Vargaard. Ved den sidste Handel forpligtede Kongen sig til i Terminen 1589 at betale 7000 gamle Daler (en gammel Daler var 33 Skilling lybsk, en almindelig Daler 17 Skill. lybsk) for hver Broderlod og 3500 gl. Daler for hver Søsterlod. Hans Breide, Broderen Christoffer og Søsteren Barbara skulde forlade Gaarden til 1. Maj 1588 og maatte medtage alt Husgeraad og Boskab.

Det ses af Papirerne, at Gaarden har bestaaet af en

Borggaard og en Ladegaard eller et „Forværk“. Kaspar Markdanner paa Koldinghus og hans Embedsbroder paa Riberhus var i Hejls at vurdere alle Bygningerne. Dette Syn, der vilde have givet en fuldstændig Beskrivelse over den gamle Gaards Bygninger og Jordegods, synes bortkommet. Derimod er der i Aarene derefter ved Haderslevhus' Regnskaber nogle magre Inventarlister. Besætningen paa Gaarden var saaledes 1593 8 Foderøksne, 23 unge Øksne i 3. Aar, 1 paa 1 Aar, 1 Tyr, 2 Tyrekalve og 3 Køer.

Frederik II var, da Gaarden overgik til ham, allerede død. Gaarden blev nu bortforpagtet, de første Gange af Enkedronning Sophie. Den første Forpagter eller „Pensionarius“ kender vi ikke, derimod den anden, der i den tyske Forpagtningskontrakt kaldes Dronningens „kære tro *Andreas Holstein*“ og skulde svare en Forpagtningsafgift af 50 Rigsdaler aarlig. I Aarene før 1600 synes Gaardens største Indtægt at komme fra Kolding, idet Apotekeren *Herman Reiminch* (den gamle Gaard paa Torvet) holdt Græsøksne paa Gaarden, et enkelt Aar for 65 Daler, men Antallet staar ikke angivet. Derimod faar man i Regnskaberne Besked om hvad Udsæd Vargaard har. I 1596—97 saaedes paa Gaarden af *Rug*: 2 Læster 10 Ørter 9 Skæpper, *Byg*: 1 Læst 13 Ørter 6 Skæpper, *Havre*: 2 Læster, 10 Ørter 5 Skæpper, og *Boghvede*: 4 Ørter 8 Skæpper. Naar yderligere oplyses, at her i Haderslevhus Len var dengang en Læst af alle Slags Korn, Malt og Mel lig med 24 Ørter, medens en Ørt Rug var 10 Skæpper, en Ørt Byg og Boghvede 12 Skæpper og en Ørt Havre 20 Skæpper, saa kan Læserne selv omregne Gaardens Udsæd i mere moderne Maal og samtidig faa et lille Indblik i Datidens mere udviklede Regnemaade.

Under Krigen 1627 blev Vargaard udplyndret, og

den led ogsaa meget i Svenskekrigen 1643—44 og den store svenske Krig 1657—60. Det er derfor ikke mærkeligt, at det 1664 hedder, at Pensionæren paa Vargaard, Ridefoged *Balduin Høyul*, har faaet Forskud paa et større Byggeri paa Gaarden, nemlig til „et nyt Hus til vort kongelige Natteleje“ og til de nødvendige Reparationer. Den næste Forpagter paa Vargaard var Ridefoged i Tyrstrup Herred *Christian Søndermann*. Det er ham, der har forevigt sig ved „der Kirche zu einem Gedächtnis“ at skænke Lyestagen til Hejls Kirke 1677. Stagen staar endnu paa Alteret. Det er ogsaa ham, der byggede en Bro over Slusen i Hejlsminde (se Vejle Amts Aarbøger 1913, Side 196 f.), thi dengang var der Bro over Slusen, en Behagelighed, der jo nu endelig vil komme igen.

Fra Aarene 1708—15 er der i Rigsarkivet en fyldig Beskrivelse over Vargaard. Den ser da kun ud som en større Bondegaard i nyere Tid, men har alligevel været langt fornemmere. Til Sammenligning med den efterfølgende Beskrivelse tjener en Skildring af Hejls fra 1684: „*Ein elendes Dorf, sehr schlecht durchgehends von Gebäude, und sterben Mensch und Vieh zusammen*“. Det vil altsaa sige, at Stuehusene rummede baade Mennesker og Kvæg, saaledes som jeg har skildret dem under Omtalen af det gamle Indhus, der i sin Tid var i Grønninghoved (Vejle Amts Aarbøger for 1907). I Forhold dertil ser Vargaard herskabelig ud, altsaa:

12 Fag Stuehus og to Fag Bagerhus, tækket med Tegl. Mod Vest et andet Beboelseshus paa 4 Fag (Ridefogdens Skriverstue?). Endvidere et Arbejderhus for Karlene, 6 Fag. Mod Øst 16 Fag Lade og to Fag Portus. Endelig mod Nord 2 Lader, hver paa 18 Fag, den ene synes at have ligget „udenfor Vandet“, det vil sige Voldgraven, thi naar der nævnes en Bro i Gaarden, der

trænger til Reparation, maa det være Rester af den gamle *Vindebro* mellem *Borggaard* og *Ladegaard*. Udhusene er „opført dels af Bindingsværk, dels af Fjelle“ (altsaa *Bulhuse*). De gamle *Voldgrave* nævnes ogsaa direkte: „Der er intet Fiskeri, og Gravene om og ved *Gaarden*, som tidligere regnedes til Fiskeri, er ganske opfyldt af Mudder“.

Gaardens Marker hedder *Kalvekobbøl*, *Vestermark*, *Kallehøj Mark*, *Østermark*, *Salbykjær* — „oversvømmes af og til af Saltvand“ — *Hjoldermaj*, *Hovmaj*, *Sønderskov* og *Nørreskov*. I *Sønderskoven* („afkappede Bøgestumper“) kunde der græsses 40 St. Kvæg og 8 Heste, og i *Nørreskov* („nogle gamle medtagne Ege og Bøge, men med god Opvækst af Risbøge“) 10 Stykker Kvæg.

Det egentlige gamle *Hoveri* til *Gaarden* var da længst afskaffet. *Fripengene* var 1649—50 (sml. foran Side 37) 814 Daler. Men lidt *Hoveri* var der dog tilbage endnu 1708—15, idet nemlig 6 *Landbolssteder* i *Hejls* og 3 i *Anslet* skulde gøre hver en Dags Arbejde om Ugen. Denne Rettighed var dog omstridt, thi en *Landbolsmand* i *Hejls*, *Erik Petersen*, protesterede og paa-stod, at denne Tjeneste blev udført for *Ridefogden*, ikke for *Vargaard*. Jeg kan ikke finde Afgørelse af denne Strid, men den viser, at en *Smaamand* ogsaa dengang kunde hæve sit *Hoved*. Endvidere skulde 20 *Helgaarde* i *Hejls*, 2½ *Gaard* i *Aller*, 6½ *Gaard* i *Fjelstrup* og 2 *Gaarde* i *Meng bjerge Høet* paa *Hovmaj*. Det blev nu ikke saa farligt, thi der avledes dengang paa *Engen* kun 20—24 *Læs Hø*. *Marknavnene* kendes godt den Dag i Dag i *Hejls* og kan let paavises. De samme *Gaarde* skulde holde *Vargaards Gærder* vedlige, ialt (i 1734) 1903 *Roder* (1 *Rode* omtrent 3,14 Meter), sammen med 33 *Gaarde* i *Stenderup* levere *Tag* til *Gaarden*, naar der

skulde tækkes, og hjælpe med Kørsel og Haandlanger-tjeneste, naar der skulde repareres ved Husene. Dette var vist den sidste Rest af Hoveri i denne Egn, og den har ikke været velset lige saa lidt som Mølletvangen, som gamle Folk vist endnu kan mindes.

Vargaard havde en Mølle, oprindelig vist ved den Jord, der i Dokumenter fra 1790 kaldes „Mølle-dams-jorden“, men senere flyttet ud i Kæret og derefter kaldet *Kjær Mølle*. Paa det Sted, hvor Møllen nu ligger, byggedes den 1684 af ny med Overfaldshjul, ret stor og med 15 Fag Stuehus, men da Hejlsminde Sluse brød ud omkring 1700, kunde Møllen næsten ikke male ved østlig Vind, naar Vandet steg. Det gamle Møllehus var paa 4 Fag med 2 Møllesten.

Det vilde føre alt for vidt at opregne alle Forpagtere paa Vargaard, medens den var Kongens. Forpagtningssummerne steg i det 18. Aarhundrede. I 1722 blev den ved Licitationen paa Amtshuset sat til 267 Rdl. 11½ Sk. og blev da tilslaaet en *Johan Clausen* i 12 Aar. Den sidste Forpagter paa den gamle Gaard var *Hans Ægidius*, der 1788 havde en Strid med Præst og Degn om Offeret, som han skyldte for hele 7 Aar. Striden trak ud ved Pastor *Lassens* Død, og jeg har ikke kunnet finde Afgørelsen, men Præst og Degn havde fri Proces, og det tyder jo paa, at de har haft Ret eller at Spørgsmaalet var indviklet. Hans Ægidius flyttede det nævnte Aar til Tirsbæk som Forpagter, men efterlod en Tid en Husholdning paa Vargaard, som førtes under hans Navn.

Gaarden Vargaard blev solgt ved Avktion 7. September 1791 med Stuehus, Lader og alle Jorder, kun Forpagterens „Smør-Mølle“ med tilhørende Hus og saa Skovene var undtaget, og dermed gaar Vargaard, nu *Vargaarde*, over til Privateje. De paa Tysk affattede

„Konditioner“ og Beskrivelser (trykt i Slesvig) vedhæftedes alle Skøder paa Jorder, der solgtes fra, men findes ogsaa i det kongelige Bibliotek.

— — —

Medens der ingen Herregaarde synes ^{*} at have været i Vejstrup, Taps eller Vonsild, vrimler det i de øvrige af de 8 Sogne med baade Sagn og historiske Minder, hvad enten disse sidste er „jordfaste“ eller i Form af ældgamle Optegnelser. Til Sagnene hører det om *Fromhave* i Agtrup, Bjært Sogn. Da det vistnok er et af den Slags Sagn, som „der er lidt om“, genfortælles det her efter Optegnelser fra det 18. Aarhundrede.

Paa Agtrup Mark laa i gamle Dage en Herregaard, der hed *Fromhave*. Her boede en Junker og hans Frue. En Dag kom der til Gaarden en stakkels Krøbling. Han saa Lejlighed til at give Fruen en Elskovsdrik, som gjorde god Virkning, thi Fruen forlod Mand og Gaard og fulgte Krøblingen ud i den vide Verden. Junkeren skikkede Bud efter hende, men hun svarede, at hun

vilde hellere sin Krøbling bære
end hos Junkeren paa *Fromhave* være.

Men da saa Junkeren hørte, at hans utro Hustru havde født Krøblingen et Barn, blev han saa rasende, at han passede hende op og slog hende ihjel. En anden Version gaar ud paa, at det var Krøblingen, han slog ihjel. Sagnet fortæller endvidere, at han som Bod for sin Sjæl testamenterede sin Gaard i Agtrup som Mensalgaard til Præsten i Bjært.

Sagnet er sandsynligvis af samme Slags som det om Ridder Adelbrandt, men Beretningen om Gaarden i Agtrup ligner meget det, vi véd om Adelsmanden Johannes Kalv, der i „den sorte Død“s Dage 1350

skænkede sin Gaard i Agtrup til Kapitlet i Ribe mod en daglig Messe til evig Tid for hans Sjæl.

Der var i Bjært i det 14. og 15. Aarhundrede flere andre adelige Gaarde, saaledes *Benggaard*, hvis Voldsted skal kunne paavises endnu. Den, der ønsker nærmere at se de sparsomme Optegnelser, der er bevaret om disse Gaarde, kan jeg henvise til Dr. phil. *P. Lauridsens* Meddelelser i Sønderjyske Aarbøger 1889, Side 186 f. Heri er der ogsaa en Del Oplysninger om *Tvedsgaard* i Dalby og om *Stenderup-Vargaard*. Tvedsgaard har sikkert haft flere end et Voldsted. Da Hejlsbanen blev anlagt, kom den desværre til at gennemskære en lille Banke, „Borgvold“ ved Tved, aabenbart en af de ældste Tomter af Fru *Jytte Limbæks* Borg, hin Fru *Jytte*, som satte Brændkjær Mark i Pant til Kolding, hvorom jeg har givet udførlige Oplysninger i min Koldingbog.

Det mest interessante Sogn med Hensyn til gamle Voldsteder er næst efter Ødis dog *Stenderup Sogn*, hvor der i Skoven er fundet tre Voldsteder, alle i Nærheden af Stranden, „*Blidestang Bakke*“, der ligger mellem Pavillonen og Rønshoved, et *Voldsted* paa Skovriderlodden og endelig Voldstedet „*Stenborg*“. I Sønderskoven mellem Gaardene Dorthealund og Seljums-have ligger en interessant Borgplads, „*Husvold*“. — Læserne vil i min Afhandling „Fra de 8 Sogne“, Vejle Amts Aarbøger 1907, kunne finde Kort over disse Voldsteder, ogsaa over det største af dem, *Skinkelsborg*.

Skinkelsborg blev i 1407 solgt til Dronning Margrete, Gaarden med sine tilliggende „Tjenere“ og andet kongeligt Gods ophøjedes til et særligt „Skinkelsborg Len“, der en Tid endog helt udskiltes fra Sønderjylland. Men medens Trøjborg paa Slesvigs Vestkyst lagdes under Nørrejylland, lagdes Skinkelsborg Len

under *Fyn*, nemlig under Lensmanden paa Hindsgavl. Dette skete 1442, hvilket næsten falder sammen med Haderslev Amts Overdragelse til Hertug Adolf VIII. Skinkelsborg Len blev altsaa slet ikke regnet til Haderslev Amt. I Modsætning til Trøjborg kom Skinkelsborg 1480 dog atter tilbage til Hertugdømmet, hvor det siden forblev.

Fra det 16. Aarhundrede findes der (1542—43) en fuldstændig Jordebog over Skinkelsborg Len, der nævner Byerne Stenderup, Agtrup, Bjært, Binderup, Skarved, Straarup og Rebæk. Listen er trykt i Falkensjerne og Hudes „Sønderjyske Skatte- og Jordebøger“, København 1895—99.

Selve Borgen „Skinkelsborg“ finder man intet om i gamle Papirer. Den er vistnok straks bleven sløjft af Dronning Margrete.

Medens alle disse gamle Herregaarde sank ned til Fæstegods, delt i mange Parter, kunde det ogsaa ske, at Fæstegods ophøjedes til en kongelig Gaard. Saaledes gik det med Straarup. To Gaarde i *Landsbyen* Straarup, en Gaard i Agtrup og et Landbol i Rebæk kunde engang i det 17 Aarhundrede ikke svare deres Ydelser og hjemfaldt til Herskabet, og der dannedes da en „Pensionsgaard“ af dette Gods. Forpagteren eller „Pensionarius“ var 1698—1708 en *Jørgen Wolff*, der aarlig svarede 80 Rigsdaler i Afgift. Ved „Avktionen“ 1722 blev Gaarden dog budt op til 242 Rigsdaler aarlig Afgift.

Straarup blev solgt 20. August 1788 under samme Former som de øvrige „Pensionærgaarde“, efter at en Avktion i 1764 ikke fik kongelig Approbation.

— — —

Ogsaa *norden* for Kolding Fjord har der i længst forsvundne Tider ligget en Række adelige Gaarde, navnlig

i Egnen mellem Kolding og Vejle. I Viuf laa *Viufgaard*, der af *Hans Akselsen Arnfeldt* bortbyttedes til Kongen 1579. I *Starup Sogn* var der hele 6 Adelsgaarde, deraf 2, en større og en mindre, i selve *Starup By*. Desuden var der i Sognet den adelige Gaard i *Hesselballe*, Gaardene *Skovgaard*, *Damsgaard* og endelig *Møgtved*, der efter en Ombygning paa et andet Sted kaldtes *Nygaard* (se nærmere min Afhandling i *Vejle Amts Aarbøger* 1908). Baade *Møgtved* og *Nygaard* kan kaldes Slotte. De andre har næppe været mere anselige end større Bøndergaarde i vore Dage, selv om de havde finere Navne paa de enkelte Værelser, „Fruerstue“ etc. *Claus Glambæks Herregaard* i *Starup By*, *Skovgaard* og *Damsgaard* havde dog 2-Etages Hovedbygninger. I *Harte Sogn* laa Hovedgaarden *Stallerupgaard* og i *Vranderup* *Vranderup Hovgaard*. Desuden var *Brødsgaard* beboet af Adelslægter. Alle disse Gaarde blev købt af *Frederik den Anden*, for at Kongen kunde faa sin store Fredjagt omkring *Koldinghus*. Han lod Adelsgaardene bryde ned undtagen *Nygaard*, og undertiden forbød han endog at bruge de gamle Gaardes Navne. Hvor *Skovgaard* forhen stod, opførte han en Ladegaard, og han befalede, at Stedet herefter skulde kaldes „*Kongens Ladegaard*“. Den, der kaldte det anderledes, skulde bøde en Okse til Kronen. Men Navnet *Skovgaard* er dog ikke udryddet i *Starup Sogn*, selv om det ikke betyder det samme.

Her i *Brusk Herred* er der endvidere *Sagn* om et Par ældre Gaarde. *Præsteberetningerne* fra 1638 fortæller om, at der paa „*Kongensholm*“ i *Alminddalen* vistnok i fordums Tid havde staaet et Slot. Dette *Sagn* er der dog ingen *Hjemmel* for. Det er sandsynligvis opstaaet som *Følge* af Navnet, der sikkert har sin *Forklaring* i, at Kongen tilbyttede sig *Kongensholm*, hvil-

ket fremgaar af de saakaldte Grønlundske Afskrifter i det kongelige Bibliotek. Af samme Paalidelighed er sikkert Præstebereftningen om Ridder *Lændis* Borg i Dons Sø.

Ogsaa i Andst Herred har der hist og her ligget Adelsgaarde, saaledes i Knudsbøl i Jordrup Sogn. Knudsbøl Hovedgaard blev 1579, vistnok ikke med Ejeren, *Henrik Holcks* gode Villie, mageskiftet til Kongen for Højgaard i Nørvang Herred. Henrik Holck synes dog ikke at have boet i Knudsbøl, men paa sin Gaard Rønhave paa Als.

Befolkningens Forhold paa disse Gaarde med Hoveri og „Pligt“ har været noget lignende som skildret paa Gaardene sønden Kolding, men spørger man, om der kan udfindes noget nærmere udover de tomme Navne, saa maa man svare Nej. Dette gælder ogsaa Gaarden *Noes* i Andst Sogn, *Røjgaard* i Gjesten og de smaa adelige Gaarde, der har ligget i *Skanderup* Sogn. I gamle Beretninger hedder det, at der paa Skanderup Bymark var en Høj med Vold omkring, men det er vel tvivlsomt, om det drejer sig om en Voldplads. Paa Generalstabskortet findes der Sydøst for Dolleruplund Navnet „Slotsbanke“. Her blev der i Midten af det 18. Aarhundrede taget mange store Grundsten, og dette gav Anledning til Formodningen om, at der her havde staaet et „Slot“. Det er ikke udelukket, at de store Sten stammer fra en ødelagt Stensætning fra Oldtiden, saa meget mere som Adelsgaardene i det 15. Aarhundrede meget sjældent var grundmurede. Den eneste gamle Voldplads i Andst Herred, man véd noget mere om, er Voldstedet for det gamle Vamdrup.

Hverken historiske Kilder eller selve det gamle Voldsted ved *Vamdrupgaard* fortæller, hvem der først har bygget og gravet her. Forskellige Omstændigheder,

navnlig Voldstedets firkantede Form, kunde godt tyde paa, at det er hin *Claus Rutze*, Slægten Glambæk, der nævnes til Vamdrup i et gammelt Pergament fra 1473. Slægten Rutze-Glambæk-Raale har i det 15. Aarhundrede været rigt repræsenteret i Koldingegnen, baade i selve Byen, i Starup, i Skanderup og mange andre Steder. I 1538 ejedes Vamdrupgaard af den mægtige *Wolfgang von Uttenhoven*, og Kongen gav ham Ret til, at hans frie Enemærke til Vamdrupgaard herefter skulde være et frit Birk til enhver Tid. Senere kom Gaarden i Rantzauernes Eje, og *Peter Rantzau* bortbyttede 17. Oktober 1579 Gaarden til Frederik den Anden mod Trøjborg. Frederik den Anden vilde selvfølgelig lægge Gaarden ind under sin Vildtbane og benytte Slottet som et Jagthus. I Foraaret 1581 opholdt Kongen og Hoffet sig en fjorten Dages Tid paa Vamdrupgaard, og mange vigtige Breve udsendtes herfra, thi Kongen havde selvfølgelig Kancelliet med sig. Samme Aar blev der ansat en særlig Urtegaardsmand paa Vamdrupgaard, *Hans Molthan*. Han fik i Aarsløn 40 Daler, en Hofklædning hvert Aar samt 4 Daler om Maaneden i Kostpenge. Der blev ogsaa samme Aar ansat en Mand, der skulde lægge Humlekuler paa Koldinghus, Nygaard og Vamdrup. Selvfølgelig var der ikke Plads paa Vamdrupgaard for Hofmændene og deres Heste, hvorfor Kongen 1584 fritog Kronens Bønder i Vester Vamdrup og Bønstrup for Landgilde i de næste to Aar med Forpligtelse til straks at forbedre deres Gaarde, saaledes at „Kongens Hofinder kunde faa gode Værelser og Staldrum, naar Kongen kom til Vamdrupgaard“. Dette var Vamdrupgaards Glansperiode.

Der findes ingen Billeder af det gamle Slot, men alligevel kan det dog efter opbevarede Papirer i Rigsarkivet med Sikkerhed fastslås, at Slottet har været i 2

Etager. Da Lensmanden, *Kaspar Markdanner*, i 1585 overtog Koldinghus Len med de 3 kongelige Slotte i Lenet Koldinghus, Nygaard og Vamdrup, afgav han omfattende Kvitteringer for, hvad der var paa de tre Slotte. Disse Kvitteringer, der ligger i Rigsarkivet som Bilag til Lensregnskaberne, røber ikke saa lidt om Vamdrupgaard.

Som de fleste gamle Slotte bestod Vamdrupgaard af to forskellige „Gaarde“, den egentlige Borggaard, der laa paa det gamle Voldsted og var omgivet af brede Voldgrave, og saa en *Ladegaard*, der maa have ligget uden for Gravene, akkurat ligesom Staldgaarden paa Koldinghus, men selvfølgelig langt mindre.

Papirerne fra 1585 fortæller følgende om Borggaarden og dens Udstyr:

I *Riddersalen* eller som den kaldes: „Salen“, som laa øverst, var der kun tre Bænke og to firkantede Borde, „Skiver“. To Brandjern, altsaa Bukke til at stable Brænde paa, stod i den aabne Kamin. Paa „*kgl. Majestæts Kammer*“ var der af Inventar kun et firkantet Bord, een eneste Stol, men fire Stolehynder uden Stole. Naar Udstyret af de kongelige Værelser er saa spartansk, maa man huske paa, at i Frederik den Andens og Christian den Fjerdes Tid medførtes paa de kongelige Rejser hele Udstyret fra Sted til Sted paa Vogntog, som i Reglen Egnens Bønder maatte levere Forspand til.

Ved Siden af, i „*kgl. Majestæts Sengekammer*“, findes derfor ogsaa kun een Stol og en „Skive“, og i „*Dronningens Kammer*“ en firkantet Skive, en Stol og to Skærmbredder, formentlig til at sætte for Dronningens Seng. Sengesteder nævnes ikke. Derimod var der baade Sengeklæder, Dyner og Puder, tilsyneladende ret rigeligt, og i Kongens Værelse var der endog

et Tæppe til at lægge over Sengen. Det var af Lærred og „sort og graa formalet“.

Udstyret i „den unge Herres Kammer“ var noget lignende. To Brandjern røber her Tilstedeværelsen af en Kamin. Saa er der selvfølgelig et „kgl. Majestæts Drengeskammer“ (Dreng betyder her ung Adelsmand) og et „Dronningens Pigeskammer“, og ud for disse Værelser nævnes der en Karnap. Der er paa Vamdrupgaard to *Borgstuer*, baade en „stor Borgstue“ og en anden, der kaldes slet og ret „Borgstuen“. Heri var der en aaben Skorsten, forsynet med en Kedelkrog, saa den mest brugte Kost, Øllebrød, kunde koges her.

En Række Værelser, der formodentlig ligesom paa Koldinghus var i Stueetagen, er forbeholdt Lensmanden. Her er tre Værelser til ham. „*Lensmandens Kammer*“ er formodentlig Dagligstuen, thi her findes Gaardens fjorten Tinfade, tretten Tintallerkener og fire svære Saltzirkener, Saltkar med stor, svær Fod, saa de ikke kunde vælte. Det var man jo meget bange for, thi den Gang troede man fuldt og fast paa, at et væltet Saltkar betyder Ulykke. Der er ogsaa i Lensmandens Kammer tre Messingbækkener, tre Messinglysestager, hver med een Pibe, og i Stuen staar „et Sengested med Omhæng“. Det er dog ikke Lensmandens Sovested, thi han har ogsaa et særligt Sovekammer, hvor han kan sove i en Foldbænk. I Lensmandens tredje Kammer er der ikke andet end Sengtøj og saa „to nürnbergiske Sengeklæder“. Endelig er der op til disse Lensmandens Stuer „*det hvide Kammer*“, hvori et firkantet Bord og Sengeklæder. Lensmanden havde selvfølgelig ogsaa et „*Skrivekammer*“.

Resten af Værelserne i Borggaarden var *Køkkenet*, et *Mælkehus* fuldt af Bøtter og Kar, et *Backhus* (Bagers), *Spisekammer*, to „Stuer“, den ene over Borg-

stuen, den anden over „Backhuset“, et Svendekammer og et Pige-kammer. Om disse Værelser's Udstyr er der ikke stort at fortælle. Udstyret i Køkkenet var en Fjerdingskedel, 5 smaa ubrugelige Kedler, 3 Riste, i Skorstenen to store Brandjern og — selvfølgelig — en Kedelkrog. Bagerset blev ogsaa brugt til Brygning, thi her stod Ølkarrene, og her malede man Gryn, thi der nævnes en Grynkværn.

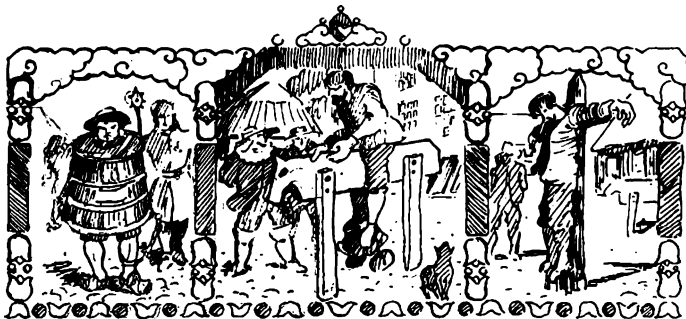
Det er ikke helt almindeligt, at Bryggers, Bagers og Mælkekammer var i Borggaarden. Man plejede at henlægge sligt til Ladegaarden. Paa Vamdrupgaard har der i *Ladegaarden* kun boet en enkelt Person, nemlig Hyrden, hvis Seng efter Inventarlisten at dømme nok kunde holde Kulden ude.

Endelig var der i Ladegaarden *Staldene* med Kvæget, *Laderne* til Kornet osv.

Véd man end ikke, naar Slottet paa det gamle Voldsted er bygget, saa véd man nøje, naar det er brækket ned. Det befaledes nemlig den 20. Oktober 1607, at de to Lofter høje Huse paa Nygaard og Vamdrup skulde tages ned, da Kongen deraf vilde lade opføre et godt Hus paa Hindsgavl. Samtidig blev den store Lade paa Nygaard Ladegaard taget ned og ført over til Københavns Slot, og det Hus paa Nygaard Ladegaard, hvorigennem Porten gik, blev for en rimelig Pris solgt til Kongens øverste Sekretær, *Niels Krag* til Agerkrog. Andre Dele af Husene paa Nygaard blev ført til Stenderup. Derimod blev *Staldene* paa Nygaard og Vamdrup repareret, saa Kongen kunde bruge dem, naar han jagede paa de Steder.

1614 solgtes den Smule Inventar, der endnu var paa Vamdrupgaard. Gaarden blev stærkt omtumlet i det 17. Aarhundrede. En Tid beboedes den af Delefoged *Rasmus Jepsen* i Andst Herred. 1688 blev den givet i

Fæste til en Kvartermester *Albrecht*. Den var da forfalden i alle Maader. Han gjorde sit bedste for at faa Gaarden paa Fode, men den 25. April 1694 nedbrændte den til Grunden. Han fik Tilhold om at genopbygge Gaarden og besætte den til Sct. Hansdag, men kunde ikke magte det, og der var ingen i Egnen, der var „suffisante“ til det. Oberst *Brockdorff* af det Svane-wedeske Regiment, der, som vi senere skal se, havde faaet Ryttergods i Egnen, fik da Tilbud om at nyde Vamdrupgaard i Fæste paa Betingelse af, at han skulde forsvarlig genopbygge den og besætte den, og Obersten gik ind paa Forslaget. Et halvt Hundrede Aar efter, 1749 den 15. April Kl. 5 Eftermiddag, brændte Gaarden igen. Fæsteren, *Peder Thonboe*, mistede alt, endogsaa sine rede Penge. Det var Tjenestepigen, der havde været uforsigtig med Ild og Lys. Den stakkels Fæster, der tidligere havde været ret velstaaende, fik nu Brandstedsbrev og maatte søge *Almisse* i Koldinghus Birk i et Fjerdingaar. 1765 kom Gaarden ved den store Auktion paa Koldinghus atter i Privateje. Den ejedes en Tid af Herremanden paa Østerbygaard, Kancelliraad F. V. *Hansen*, der 1779 overdrog den i Arvefæste til en Skovfogedsøn fra Stenderupstrand, *Herman Willer Hansen*, min Oldefar paa mødrene Side. Det hedder i Arvefæstekontrakten, at han, der jo var Slesviger, „som fri Mand er indkommen paa Godset, hvorfor hans Sønner skal være fri for Militærtjeneste.“

Da vore Bønder red paa Træhesten.

Fra Rytterdistriktets første Tid.

Da Ridefogden fra Koldinghus og hans Fuldmægtige i Efteraaret 1670 mødte op ved Tingstederne i Koldingegnen og lod Herredsfogderne læse Kong Christian V.s første Forordning om Rytterhold i Egnen, blev Almuen sikkert ikke helt overrasket, thi man kendte, som vi foran har set, noget lignende her i tidligere Tid, og Kongens* Ord om, at Ordningen var truffet „af sær kongelig Omsorg for Vore kiere og troe Undersaatters Velstand saa og til Vore Rigers og Landes bedre Beskiermelse“, har vel nok fundet en vis Genklang i denne Egn, der havde været saa haardt ramt af Svenskekrigen som saa at sige ingen anden. Men havde Fæstebønderne vidst, *hvor* indgribende den nye Ordning skulde blive i deres Kaar, saa havde de sikkert fældet salte Taarer, thi det blev en „Omsorg“ af en egen Art, navnlig i Begyndelsen, da „Træhest“ og „Pæl“, som man end ikke havde kendt paa Egnens Adelsgaarde i det 16. Aarhundrede, holdt deres Indtog i Koldinghus Amt.

Bortset fra ganske enkelte Optegnelser, der dukker

op i de sparsomt bevarede Tingbøger, véd man intet synderligt om den første halve Snes Aar, thi Rytterbønderne var ganske underlagt Regimentsskriveren i Forbindelse med *Officererne*, og Amtmændene havde i *B e g y n d e l s e n* slet intet at sige, lige saa lidt som der førtes „Sessionsprotokoller“ over Bondens Tilstand og Kontrol med den Behandling, han var udsat for fra Officerernes Side.

I de første Aar var der i Koldinghus Amt forskellige Regimenter. Paa Nygaard slog den Øverstbefalende for 2. jyske Regiment sig ned. Under ham stod alle Ryttergaardene i Egnen derfra og indtil Fredericia, medens Vamdrup, Skanderup, Andst og Gesten m. m. var udlagt til det *Swanewedeske Regiment*, som havde Gods i hele Vestjylland og Varde til Hovedkvarter. Den nærmeste Repræsentant for Swanewedes Regiment var, som nævnt foran, Oberst *Brockdorff*, der først slog sig ned i en Præstegaard i Egnen, men derefter rykkede ind paa Vamdrupgaard. Medens der i hans Distrikt for hver 20 Tønder Hartkorn skulde indrettes et Lægd, hvoraf en Karl, Husmand eller Inderste skulde optegnes og indføres i Rullen, hedder det om Ryttergaardene i det østlige Distrikt, at den, der bor paa en Ryttergaard, enten selv skal ride og være Rytter eller holde for sig en dygtig Karl med en tilbehørig Hest, Gevær og Klæder. Af de mindre Gaarde var der flere om hver Rytter. De laa i „Lægd“.

Gennem en Række Forordninger i de følgende Aar udformedes de nærmere Bestemmelser for Rytterdistrikterne. Rytterbønderne havde visse Privilegier. Der maatte ikke gøres Udlæg i deres Bo for noget af det, der hørte til Avlingens Fortsættelse: Plove og Bæster (Heste), Vogne, Harver, Sædekorn etc., og den, der vilde forfølge en Rytterbonde paa Tinge, skulde

samtidig stævne Regimentsskriveren, der var Bondens naturlige Forsvar.

Rytterne i Koldingegnen var ofte Udlændinge, alskens Rak, der var hvervet i Udlandet, og

Forholdet mellem Rytterne og Befolkningen

var daarligt og kunde ikke blive andet. Rundt omkring fra meldes der om Slagsmaal, enten mellem Rytterne indbyrdes eller mellem Rytterne og Befolkningen. I 1691 kom det i Vranderup til Slagsmaal mellem en Rytter, *Stanis Lavilritsky*, *Jep Mikkelsen* fra Seest og *Rasmus Kruse* og hans Kone fra Vranderup. Hvordan det egentlig er gaaet til, skal vi ikke komme nærmere ind paa, men Rytteren blev slaaet ihjel. Det maa være ham, der var den skyldige, thi Sandemændene svor Bønderne fri for Ansvar. Samme Aar blev et Stuehus i Herslev skudt i Brand af en Rytter. I Gelballe slog en Rytter en Mand ihjel. I 1694 kom det paa Højen Bygade til en regulær Kamp mellem Befolkningen og 11 drukne Soldater. Kampens Aarsag var — to Gæs. Bonden løb fra sin Plov og Skrædderen sprang ned fra sit Bord. Hver havde sit Vaaben, et Stykke Træ, en Høfork eller hvad man ellers kunde faa fat i. En af Bønderne mistede Livet. Andre Sammenstød var knap saa voldsomme. En Dag i August 1695, da Gaardmandssønnen *Hans Pedersen* i Glibstrup vilde drive nogle Bæster hjem fra Kornvängen, havde Rytteren *Clemen Hund*, der med en Møllevojn holdt ved Vangeddet, skræmt dem for ham, og derved var de kommen op at skændes. Der var nok gammelt Nag. Tilsidst havde Rytteren famlet efter Vognkæppene, der dog ikke sad løse nok til at bruges som Haandvaaben, og Hans Pedersen trak Gærdestave op. De kom i Slagsmaal, saa de med Hænderne i hinandens Haar rullede

ned ad en Skraaning tæt ved Gadedammen. Stor Skade skete der ikke, og da Hans Pedersens Moder kom til, blev de kæmpende skilt ad, men Rytteren anmeldte Sagen til sin Kompagnichef, Major *Claudi*, hvorfra den gik videre til Oberst Ditlev Brockdorff paa Vamdrupgaard. Om Eftermiddagen kom der saa to Ryttere og arresterede Hans Pedersen, der netop skulde ud at høste. De to Ryttere trak af med ham til Løjtnant *Netzovs* Hus i Store Andst, hvor han blev forhørt. Til sidst slæbte de ham om til

Gevaltigerens Hus.

Gevaltigerhuset eller „Stokhuset“ i Andst var samme Aar blevet opført af Swanewedes Regimentsskriver, *Andreas Rasch*, samtidig med at man velsignedes med et lignende Hus nede i Tarm. Gevaltigeren eller Stokkerknægten var dog ikke hjemme, men hans Kone lagde i hans Fraværelse Jern paa Hans Pedersen fra Haand til Fod, men Laasene kunde hun ikke slutte. Hun bandt dem saa sammen med Baand, indtil Stokkerknægten kom og laasede, for hvilket Fangens Fader, en Gaardmand i Glibstrup, maatte betale 6 Skilling til Sluttenpenge. Folk i Byen stimlede sammen og saa den lænkede Fange, der maatte sidde der til ellefte Dag, da han ved en Rytter med skarpladt Gevær blev ført til Tinget. Efter megen Besvær blev han her mod Kaution af solide Mænd sat paa fri Fod „til Sagens Uddrag“ (Afslutning), der ikke var nær saa højtidelig, thi efter lang Processen slap han fri for Straf.

Det var saaledes intet Under, at Egnens Folk med Skræk saa hen til Stokhuset. Forældre skræmte deres vanartede Børn med „Stokken“, den Træblok, hvori Forbrydernes Arme og Ben spændtes fast, og Uvenner truede hinanden med Stokkerhuset.

Ogsaa det østlige Distrikt havde sit Stokhus eller Ge-

valtigerhus. Oprindeligt laa det Vest for Nygaard, men i 1705 blev der bygget et nyt *Gevaltigerhus i Viuf By*. Da Tømmeret til Huset var opsat, forsøgte Beboerne at faa det flyttet til et andet Sted. De vilde have det lagt ud i Fælleden, men „Sessionen“ afslog det, da man ikke kunde finde et bekvemmere Sted til det. I 1708 byggedes der to Fag Skjul til Gevaltigerhuset i Viuf, og tæt ved, ude paa Marken, blev der lavet en Bagerovn til Gevaltigeren. Huset var da teglhængt, men 1715, da Tagpanderne var i Stykker, tækkedes det med Straatag.

De indkvarterede

Ryttere stjal som Ravne.

Efter 1700 synes der endog hvert Aar og sommetider to Gange om Aaret at være afholdt „Eksaminations-sessioner“ i Anledning af de mange Tyverier. Snart har de stjaalet Fødevarer, Flæsk og Pølse, snart stjæler de levende Kreaturer, Faar eller Svin. Somme Steder har de mishandlet Dyr. I Kongsted brækkede nogle Ryttere i 1714 Hals og Ben paa en Kalv og ihjelstak en So, fuld af Grise. Andre Steder slagter de Dyrene og lader Hoved og Ben ligge tilbage. I Harte-Stubdrup, hvor der var taget Faar 1714, og hvor Ejeren kunde følge Faarene til Rytterhuset, men ikke fik Lov til at undersøge dette, maatte Vagtmesteren betale Erstatning for Faarene.

I Fortegnelsen over Rytternes mange Tyvekoster det nævnte Aar finder man de mærkeligste Ting. Et Sted er der stjaalet et *Bistade*, og Ejeren kan over Markerne et Stykke Vej følge Tyvene, idet han kan se Brudstykker af Bikagerne. Et andet Sted er der stjaalet *Vinduer!*

Hvor der er Velstand til Huse, gaar Rytternes Tyverier selvfølgelig ud over de dyrere Ting. En Dag i 1714

hørte man nogle Ryttere ivrigt diskutere, hvilke Kostbarheder i Sølv der fandtes paa den enlige Gaard Hjelmstrup. Natten efter blev der paa Gaarden stjaalet en Sølvkande, 3 Sølvbægere, 1 Sølvske og et Par Elfenbensknive med Sølvbeslag, og tre Mand maatte i Arrest og stilles for Krigsforhør. I Tyvkjær stjal Rytterne samme Aar af en laaset Kiste et helt *Brudeudstyr* (de fleste Ryttere var gift), nemlig 18 Alen Bolster-Dynevaar, 28 Alen Hørlærred, en Snes Pund Blaargarn og to Pudevaar med Kniplinger for. Hvis det er gaaet godt, er den Rytterkone kommen til at ligge fint! Paa en anden Gaard blev der stjaalet et Sølvbælte med Sølvspænde, Lagener, Hørgarnssærke, Kniplingshatte og hvide Kniplinger, hvide Handsker, Atlaskes Huer og *Gyldenstykkets Huer*. Slige maa altsaa være benyttet i Egnen den Gang af velhavende Folk. Dette er endda i den magre Egn, Ammidsbøl.

Det, der gav mest Anledning til Rivninger, var

Ryttertøjringen.

Rytterne havde selvfølgelig Ret til Græsning af deres Heste, og Græsningen tog de i Førstningen, hvor den var bedst. Senere blev den afstukket til dem, men dette kunde ogsaa give Anledning til Klager, idet de ofte glemte at lukke Leddet efter sig, naar de red eller gik ind i eller ud af Marken. Naar saa Bøndernes Kreaturer kom ind paa deres Græsning, tog Rytterne Kreaturerne ind og forlangte kraftige Løsepenge. I 1714 blev det bestemt, at Rytterne ved Indtagning af Kreaturer kun maatte tage 2 Skilling i Løsning for et stort Hoved og 1 Skilling for et lille. Under saadanne Stridigheder kom det 1714 til Sammenstød mellem Rytterbonden *Thomas Pedersen* i Aagaard og hans Rytter. Rytteren slog og stødte baade Thomas Pedersen, hans

Moder og hans Søster, og Thomas Pedersen blev saa ilde tilredt, at han næppe stod til at redde og hverken kunde vende eller rejse sig i Sengen. Ud for i Protokollen staaer, at Rytteren skal tilbørlig afstraffes. Et andet Sted, hvor en Bonde i Ammidsbøl af sin Rytter havde faaet et Slag i Hovedet med en stor Kæp, staaer der: Bonden er betalt og Rytteren afstraffet. Flere Steder klages der over, at Rytterne egenmægtigt rykker Gærderne op, og naar Bønderne saa klager, gaar de dem i Møde med dragen Pallask og Gevær, som om det ikke var i Fredstid. Selv en frugtsommelig Kvinde er ikke altid sikker for Overfald i sit eget Hus.

Klagerne over Rytterne er utallige. Et Sted vil en Rytter absolut have, at Bonden skal give ham Hampe-tøjr i Stedet for de Tøjr af snoede Haar, som Forordningen giver ham Ret til. Andre Steder er det Beboerne, der ikke vil levere ham Tællelys som han har Ret til, men frister ham med et Par Skilling i rede Penge. Dette blev forbudt. I 1714 var der en Rytter hos *Hans Nielsen* i Starup, der ikke vilde tage mod sit Korn in natura, men med Trusel og Undsigelse vilde tvinge Bonden til at „spise ham“ (bespise ham). Da Bonden klagede til Ryttersessionen, fik han Medhold.

I 1687 hedder det i Sessionsprotokollen: Der findes en Del Ryttere under Regimentet, som imod Forordningen af 15. December 1684 holder een, ja, to Køer, Kalv, Faar, Svin, Gæs, Ænder og Høns, som de ganske rolig sætter paa Bondens Græs uden at give Bonden et Ord for det. Da Regimentsskriveren fremfører det for Ryttersessionen, svarer Sessionsherrerne, at dette er stik imod Loven. Regimentsskriveren skal kun opgive Navnene til Chefskompagnierne, at Rytterne straks skal afskaffe sligt, og sker dette ikke, vil Obersten sørge for, at Kvæget tages fra Rytterne og gives til Kolding Ho-

spitals Lemmer. Senere, ind i det 18. Aarhundrede, da Rytterne har deres Tøjring tilmaalt, gaar det ikke saadan til. Da synes man at lukke Øjnene for Rytternes Kreaturhold.

Rytterkarlene er i Reglen altid stærkt med, hvor det drejer sig om ulovlige Ting. Ved Kolding Fjord skete det jo ofte, at der blev foretaget Smugling fra den slesvigske Bred over til den jyske og omvendt. 1705 hedder det, at Skærbæk Bys Beboere laaner Rytterne deres Baade, saa Karlene ror frem og tilbage over Fjorden „udi een og anden fordægtig Handel“, og Amtmanden maa udstede Ordre til Sognefogden *Jep Clausen* i Børup, at han straks ved tvende Mænd paa Skærbæk Grandestævne giver Befaling til, at ingen efterdags maa understaa sig at laane nogen Rytter sine Baade. At Rytterne ofte som Hævn førte

slem Sladder

ind i Egnen, er en ringe Ting i Forhold til alt andet, men Sladden kunde dog ogsaa have ubehagelige Følger. En Rytter, der maa have valgt sin Omgang med Smag, havde i 1699 fortalt Bøddelen i Kolding, *Jochum Brøchner*, at Rytterbonden *Peder Bertelsen* i Lunderskov havde flaaet en selvdød Ko, og Bøddelen mødte saa paa Grandestævnet i Lunderskov og klagede over, at man gik ham i Næringen som Rakker. Han gik hen og lagde sin Haand paa Peder Bertelsens Skulder og sagde til ham: „Du est en Rakker!“

At Peder Bertelsen blev harm over denne ærerørige Beskyldning, er en Selvfølge, men Mestermanden sigtede ham under mange ærerørige Beskyldninger for sammen med sin Hustru og sin Pige at have „aftrechet“ (flaaet) en Ko og ført Kødet hen paa afsides Steder. Peder Bertelsen sikrede sig Bistand fra Regiments-

skriverens Fuldmægtig, *Herman Willer*, og gik med sin Sag til Andst Herreds Ting, hvor *Chr. Jensen* af Dræbæks Mølle, *Søren Pedersen* af „Raales Mølle“ og mange andre af Lunderskov gjorde Ed paa, at de med god Samvittighed og Sandhed kunde sige, at den paa-gældende Ko ikke havde haft anden Svaghed „end hendes ene Laar var kommen af Leddet, og ej heller døde hun af anden Aarsag end at hun som et andet Slagtenød blev ihjelstukken“. Efter at Huden var aftaget, blev Kødet liggende paa samme Sted aabenlyst. Ingen havde siden i ringeste Maader befattet sig med Koens Kød, men Hunde, Ravne og Krager opaad det. Med dette Vidne gik Peder Bertelsen til Kolding Byting, og det lykkedes ham at faa Bøddelen dømt til at gøre ham offentlig Afbigt, „saa fornøjelig, som Peder Bertelsen, hans Hustru, Børn og Familie vilde være fornøjet med, saa det herefter ikke kommer til Hinder, Skade eller Prejudice paa Ære og Rygter“, og desuden skulde Bøddelen betale Klageren Sagens Omkostninger med 8 Rigsdaler.

Hele Landet over har der i ældre Tider været

Stridigheder om Stolestader,

i Koldingegnen selvfølgelig ogsaa. Striden har ofte forarsaget Ombygninger ved Kirkerne. Saaledes maatte der i 1641 i Eltang Kirke indrettes et Kapel (Rummet under Taarnet) til Beboerne af Strandhuse. I Reglen drejede Striden sig om, hvem der havde Ret til at sidde yderst i Stolene, op til Midtergangen. Dette var den fornemste Plads, og ofte kom det til Slagsmaal om, hvem der skulde sidde „øverst“. Striden om Stolestaderne førte i Lejrskov Kirke i 1687 til et helt Oprør, og den 13. Juli det nævnte Aar, en Onsdag, var alle de Lejrskov Sognemænd tilsagt til at møde i Kirken —

Kvinderne, der havde begyndt Striden, skulde ikke med — og de tre Herrer, Amtmand *Simon Claus Schwartz* af Koldinghus, Provst *Anchersen* af Kolding og Sognepræsten, Hr. *Niels*, tog Plads oppe paa Altergulvet for at lave et nyt Stolestaderegister. Der er vel nok holdt en alvorlig Formaningstale til Sognemændene, sagtens af Provsten, men pludselig begyndte Sognemændene at vandre ud af Kirken, først en enkelt, saa et Par Stykker, og til sidst næsten allesammen.

Faa Dage efter stod Sognemændene i Lejrskov stævnedede for Herredstinget i Andst By, anklagede af Amtmanden for „Oprør og Mutvillighed“, fordi de havde „undvigt Kirken i hans Nærværelse, imod hans Villie og Tilladelse“.

„Efter Edens Oplæsning for menige tilstedeværende fremstod først *Jens Mogensen* af Uhre, som ved oprakte Fingre vandt og bekræftede, at han fornævnte Onsdag var i Kirken tillige med de andre Sognemænd. Da som udi saadan Forening adskillige Disputationer af Sognemændene forefaldt, forføjede sig en stor Del af Sognemændene ud af Kirken i Hast ud paa Kirkegaarden“. Han havde hørt *Hans Andersen* af Faarkrog i Lejrskov sige: „Jeg vil gaa ud af Kirken, thi jeg ser ikke her noget at forrette.“ Saa gik han, og efterhaanden fulgte de andre efter.

Dommen, der blev afsagt den 28. August, lyder paa, at „Hans Andersen for saadan Utilbørlighed, han haver øvet og begaaet imod den pligtige Lydighed, han Kgl. Majestæt og Øvrigheden underdanigst skyldig er, tilbørligen skal straffes og *undgælde paa Kroppen* efter den høje og gunstige Øvrigheds eget Godtbefindende, andre i saa Maader til Eksempel.“

Det staar ikke angivet, hvad der særlig har givet Anledning til Stolestade-Striden, men det er højst sand-

synligt, at det er *Rytternes Koner*, thi Bønderkonerne kunde selvfølgelig ikke finde sig i at have en simpel Rytterkone siddende i deres Stol, maaske endda øverst.

Om saadanne Stridigheder hedder det i Sessionsprotokollen for 1703, at der opstaaer ofte Processer om Sæderne, baade i Mands- og Kvindestole, og de koster Bonden en Hob Penge.

Trods Øvrighedens Bestræbelser fortsættes disse Tvistigheder. I 1706 vilde en Rytterkone i „Møsvraa“ i Almind Sogn til Kirke ligesom andre hæderlige Koner. Hun søgte selvfølgelig Stol sammen med de Bønderkoner, hvis Mænd „holdt“ Rytteren, men ingen af Bønderkonerne vilde have hende i Stolen. Præsten, Hr. *Christen Kjerulf*, klager over, at det kom til forargelige Scener. I *Søren Hansens* Kones Stol var der absolut ingen Plads. Derimod var der Plads i *Peder Hansens* Kones Stol, og da baade Søren Hansen og Peder Hansen hørte til samme Lægd, der holdt Rytteren, udstedte Amtmanden Ordre til, at Peder Hansens Kones Stol skulde oplades for Rytterkonen, indtil nærmere Resolution faldt eller indtil der blev udvist aparte Stole i Kirken til Rytterkonerne.

I Ødsted Kirke havde Ritmesteren, *Kaj Powisch*, faaet opstillet et Pulpitur paa egen Bekostning til sig, Frue og Børn, saa han var godt sikret, men det var stadig galt med Rytterkonerne. Palmesøndag 1715 kunde en Rytterkone trods sine Bestræbelser ikke komme til at sidde yderst i en Stol. Hendes Mand gik saa over Gulvet og *skubbede med Magt Bondekonen til Side*, saa Rytterkonen fik Plads, men Rytteren blev dog for sin Formastelse og Forargelse i Guds Hus afstraffet.

Rytterkonerne kunde forøvrigt undertiden faa Indfald, der paa anden Maade vakte Forargelse. I 1700 berettede Præsten *Peder Storm* i Egtved om en Rytter-

kone, der nægtede at lade sig *indlæse* i Kirken efter sin Barnefødsel, og Stiftamtmanden i Ribe befalede, at Rytterkonen, *Else Jensdatter*, skulde indstævnes til første Landemode for „efter egen Dumdristighed at have gjort imod Kirkeskik“.

Naar man læser om Rytternes Bedrifter, maa man ikke glemme, at Soldaterne i Tjenesten selv fik

en haard Behandling.

Straks, da det Swanewedeske Regiment dukkede op i Vestjylland og i denne Egn, anskaffedes der ved hver Kirke „de anbefalede Træheste, Pæle¹⁾ og Skiver“ og „Skabe til Geværer“. Skabene var Træskabe, der op-hængtes i Vaabenhusene og brugtes til at gemme Ge-værerne i. Eksercitsen foregik hver Søndag paa Pladser tæt ved Kirkerne. Efter endt Eksercits og overstaaet *Afprygling* marcheredes der ind i Kirken, for at Herrens Formaning kunde følge ovenpaa den alvorlige Indgang paa Dagen. Det er som et Minde om denne Eksercits ved Kirken, at enkelte af vore Kirkepladser endnu i Folkemunde kaldes Eksercerpladsen. I en Tingbog fra 1707 gives der en Skildring af, hvorledes en Løjtnant *Wittke* fra Vejle og en Korporal *Claus Michelsen* i Bramdrup kommanderede paa Egnens Kirkepladser. Ved Sønder Vilstrup Kirke fandt han paa at straffe Soldaterne ved at binde 10 Flinter sammen og hænge dem paa Soldaterne. Desuden slog han i Hasselkæppe, og bagefter laa der i Reglen en hel Mængde Hasselkæppe, hvoraf en Del var brækkede, slaaet itu paa Soldaternes Rygstykker. Enkelte Vidner havde efter en saadan *Afprygling* set Soldaternes blot-

¹⁾ Hvad „Træhesten“ var, ved Folk nok. Derimod er det mindre kendt, hvad „Pælen“ var. Straffen paa „Pælen“ udførtes paa den Maade, at Misdæderen bandtes fast til Pælen ved Hænderne saa højt oppe, at han ikke kunde naa Jorden med Fødderne. Nedenfor Pælen var der nogle *spidse Pinde*, som han kunde naa med Fødderne, der var nøgne!

tede Rygge. Blodet var paa mange Steder trængt frem gennem Huden. *Niels Jensen* af Bjært havde for 4 Aar siden (1703) en Soldat, der en Juleaften var kommen hjem fra Eksercerpladsen, slaaet fordærvet, saa han lang Tid maatte ligge til Sengs og hans Broder maatte gaa ind i Rækkerne i hans Sted.

6 Mænd fra Harte havde tit og ofte set denne Afprygling paa Eksercerpladsen ved Harte Kirke. En Gang, da *Knud Thuesen* saa, hvordan Løjtnanten slog Soldaterne, sagde han: Herregud, skal det gaa saadan til, og kongelig Forordning forbyder det dog. Men da Løjtnanten hørte det, tog han en Kæp og slog *Knud Thuesen*, saa han maatte trække sig tilbage til Kirkegaarden. De Harte Mænd, der vidnede dette i Retten, havde selv Forstand paa Eksercits og sagde, ikke uden Selvfølelse: „Vi har staaet under Militsten og for Fjenderne i Brabant, og en Del af os har set eksercere for Kongen og Generalerne, og vi synes, at Landsoldaterne eksercerede lige saa vel som de gevorbne.“

Man kan godt forstaa, at under saadanne Omstændigheder var Bønderkarlene angst for at komme under Militsten. Det hedder ogsaa i Sessionsprotokollen 1703: „Ved seneste Optegning af Reservekarle til Dragonindrulleringen har jeg (Regimentsskriveren) sognevis sammenkaldt Bønderne til rigtig Angivelse, men jeg maa højligens beklage en stor Uforskommethed i at spare og fordølge den rette Sandhed. Skal sligt ustraffet passere, kan ingen nogentid tvinge gemene Mand til at udsige den rette Sandhed. Jeg har nyligen spurgt, at *Peder Jensen Lassen* i Herslev har fordulgt sin 23-aarige Søn og at *Christen Dahl* sammesteds har fordulgt sin 15-aarige Søn, som endnu findes hos Faderen.“

En Tingbog fra 1710 fortæller om, at en *Jens Pedersen* fra Viuf, der skulde være Soldat, gik ind i

Huggehuset og huggede højre Haands Pegefinger af. Der er ogsaa Eksempler paa, at Bøndersønner er flygtet over Kolding Fjord til „Holsten“ eller vandret over Kolding Aa og videre ned „til den liden By Højer, hvor der altid ligger Fartøjer færdige, som sejler paa Holland, Hamborg eller andre Steder“.

De „gevorbnæ“ Regimenter havde ikke sjældent deres Hververe ude, ogsaa i denne Egn, men det var jo forbudt at hverve Folk, der boede paa Ryttergodset, thi de stod jo i Rullen her. Det skete dog, at en og anden lod sig hverve. Saaledes hedder det om en Rytterbonde, *Peder Hansen* i Møsvraa, at han 1689 fandt paa at afsætte sin Karl til det gevorbnæ Regiment i Fredericia: „Han solgte sin Knægt til Soldat for 5 Rigsdaler og en Side Flæsk, og jeg maatte igen løskøbe ham i Fredericia.“ Regimentsskriveren beder om, at denne Skalk maa faa en Straf andre til Afsky, thi hvis man finder sig udi slig Negotie (Handel), saa „vil det drage en ond Konsekvens efter sig, at Folk maa undse sig for at komme paa Ryttergods.“ Sessionsherrerne svarede, at *Peder Hansen* skulde give til Straf 3 Rdl. og desuden tre Dage straffes paa Koldinghus med *Pæl* og *Spansk Kappe* og om Natten kastes i *Hullet*.

Ryttergodset var selvfølgelig interesseret i, at Rytterne, der var kommen til Skade, kunde komme sig igen. Paa Ryttergodset var der da ogsaa en *Regiments-Feltskær*. I 1703 hed han *Daman* og boede i Velling. Hans Hus blev indrettet til at kunne tage imod Patienter.

— — —

Rækken af 2. jyske Rytterregiments Sessions- og Resolutionsprotokoller begynder først 1686, men der er et Spring i Rækken fra 1694 til 1700. Den paagældende Protokol findes ganske vist i Arkivet, men er saa med-

taget, at den ikke kan benyttes. Protokollerne er ført paa den Maade, at Regimentsskriveren forud for hver „Session“ har indført i Protokollen de Spørgsmaal, han ønsker at forelægge Sessionsherrerne, hvorpaa disse træffer Afgørelse eller henviser Spørgsmaalene til Afgørelse ved Generalsessionen. I Tiden kort efter 1686 holder Sessionsherrerne deres Møder afvekslende paa Koldinghus og i Vejle, men senere afholdes Sessionerne altid paa Koldinghus.

Et af de vigtigste Spørgsmaal, der foreligger ved disse Sessioner, er

Vedligeholdelsen af Ryttergaardene

og Hjælp til Rytterbønderne. Det var meget billigt at overtage en Ryttergaard, thi Indfæstningen var kun 2 Rdl. Regimentsskriver *Søren Blanchsted* erklærer ogsaa, at han synes, at det er alt for billigt, „helst fordi en Ryttergaard altid maa være konserveret med Bæster, Kvæg, Korn, Plov efter Forordningen og da lade en Knægt for 2 Rdl. Fæste til sligt indløbe, der han dog ikke kan stille anden Kaution end at den ene Bonde kaverer for den anden. Det er ligesom Tranen kaverer for Vildgaasen, og de flyver begge bort . . .“

Sessionsherrerne (i dette Tilfælde Amtmand *Simon Claus Schwartz* til Brauenburg samt Landkommisarien, *Friis*, og i Erasmus Cassimir von *Bassens* Forfald Major *Yttervigh*) svarer: „Naar nogen slige Gaarde til Fæste begærer, skal Regimentsskriveren søge tilbørlig Efterretning og akkordere med den fæstende det bedste, han kan, hvorpaa Fæstebrevet straks kan forfærdiges og af to nærværende underskrives og siden ved den første Session forelægges den tredie til Underskrift.

Trods den lave Indfæstning er det meget svært at

faa en Ryttergaard bortfæstet, naar den bliver ledig. En Bondekarl vil meget hellere være Husmand under en Selvejrgaard. Husmændene synes nemlig at have det rent ideelt: „De giver aldrig en Skilling til Kongen, hverken Folke- eller Familieskat, Kop-, Kvæg- eller Ildstedskat eller noget i ringeste Maader, hvilken Frihed foraarsager, at man fast ikke kan faa en Karl til en Gaard, om den bliver forfalden eller for Bondens Armods Skyld ledig.“ Regimentsskriveren synes, at det er ganske uretfærdigt. Saadan en Husmand er jo bedre faren end den bedste Greve eller Baron i Kongens Riger uden at svare Kongen Skat, og Husmændenes Stilling gør dem hoffærdige og dovne. Regimentsskriveren kommer atter med et af sine mange Ordsprog: „Gleiche Brüder, gleiche Kappen!“ En Selvejer kan lettere faa 10 Husmænd end Regimentsskriveren kan skaffe en ny Mand til en ledig Ryttergaard.

Hans Harme mod Husmændene er meget stor: „Husmændene kender hverken Gud eller Kongen andre end deres Selvejrbønder. Naar Kongens Bønder sidder for Udgift og maa tage Vare paa Avlingen, da hugger slig en Ejendomshusmand i Kongens Skov det ene Læs Risbøg efter det andet og bringer det til Salg i Kolding eller skaffer sig Penge ved andre ulovlige Midler. Naar en Rytterbonde mangler en Daler, saa kan han laane den hos Husmændene, og ofte maa han saa til Gengæld overlade sin bedste Ager og dens Afgrøde til sin Debitor. Det hjælper slet ikke, at Regimentsskriveren aflyser den Slags Pantsættelser til Tinge eller Sognestævne, thi saa pløjer, saar og høster den betrængte Bonde det selv og fører det ved Nattetide til Husmanden. Saa fremt de mangfoldige Huse ikke afskaffes, vil alle Byer snart staa øde og Kongens Bønder kan ikke hjælpes, hvad man saa end gør“

Sessionsherrerne svarer, at Regimentsskriveren skal holde skarp Kontrol, og hvis han kan finde Husmændenes Kvæg paa Bøndernes Agre, saa skal Kvæget konfiskeres til Fordel for Kolding Hospital.

Det sker ofte, at de fattige Rytterbønder forsømmer deres Gaarde. Enkelte af dem løber deres Vej, i Reglen til „Holsten“. Straks, naar en Gaard forlades, begynder Tyvene deres Færd. Først stjæler de Gærderne, senere Tømmeret, som der er saa stor Mangel paa. Bestemmelsen om Gaardenes Vedligeholdelse medfører, at naar en Kone bliver Enke, maa hun hurtigst muligt se sig om efter en Mand for at holde Ryttergaarden paa Fode. Det er ikke sjældent at træffe, at en Enke forlover sig 3 Maaneder efter sin Mands Død. Det sker dog ogsaa, at en dygtig Kvinde klarer sin Gaard paa egen Haand. *Niels Iversen Kræng* i Haastrup red selv som Dragon for sin Gaard, og i 1711 mente Regimentsskriveren, at det var nødvendigt, at han tog Gaarden fra Konen, da hun ikke vilde kunne røgte den forsvarligt, men Befolkningen i Egnen bevidnede, at hun ikke alene selv pløjede, men endogsaa selv kørte Heste og Vogn i Ægte. Han maatte lade den dygtige Kone beholde Gaarden. I 1703 hedder det om en Bonde i Thorsted, at han i nogen Tid havde holdt sig til Side. Man fortalte, at han laa syg hos sine Venner. Gaarden blev saa taget fra ham tilligemed hans efterladte Besætning, en Plov uden Hjul, et gammelt Hestedækket osv. Da det var umuligt at skaffe en ny Fæster, vilde Regimentsskriveren først fordele Jorden mellem de nærmeste Naboer, men de undskyldte sig med, at de ikke kunde paatage sig Jordens Drift, de havde nok med at svare af deres egne Gaarde. Endelig fandt Regimentsskriveren en Person paa et Væring i Egholt og fik ham til at overtage Gaarden mod 1 Aars Frihed for alle Udgifter, 2 Aars Frihed for Ægter og Rejser, Frihed for

Fæste, 2 Tønder Sædehavre uden Betaling samt alle den borttrømtes fattige Efterladenskaber. Da Sæden ikke var lagt i April, skulde hver af Gaardene i Sognet gøre en Dags Pløjning paa den forsømte Gaard.

En Bonde i Verst, *Mikkel Jensen*, havde forsømt sin Gaard og blev efter Rytterforordningens 32. Artikel dømt til 8 Ugers Arbejde paa Fæstningen. Han opsagde saa Gaarden, og der var ingen, der vilde tage den. Skubkarren i Fredericia slap han dog ikke for. I et andet Tilfælde krævede Regimentsskriveren, at en Mand, der havde forsømt sin Gaard, baade skulde straffes med Fæstning og derefter „dømmes til Soldat, siden han intet andet duede til“. Det sidste vilde Sessionsherrerne dog ikke anerkende.

Jens Larsen i Højen, der 1705 var dømt til Skubkarren for at have forsømt sin Gaard, fik Hjælp af sine to Brødre og af Præsten i Højen, Hr. *Jens*, der vilde kautionere for, at Gaarden inden 2 Aar kom i Stand igen. Den dømte fik saa Eftergivelse for Straffen og nyt Fæstebrev paa Gaarden. I Aaret 1700 rømte en Fæster fra sin lille Gaard i den fattige By Hjarup. Her lykkedes det at faa Hartkornet og Jorden fordelt paa de andre Bønder, skønt en anden lille Gaard ligeledes laa øde. Undertiden var Sagen mere indviklet, nemlig naar Fæsteren var død og „en Flok fader- og moderløse Børn, hvoraf det ene ikke kan rejse det andet“, stod tilbage. Sessionen synes i slige Tilfælde at have handlet med megen Mildhed.

Ikke saa sjældent fik gamle Forældre Lov til at faa en Søn hjem fra Krigstjeneste, for at han kunde tage sig af Gaarden, undertiden mod, at en anden Søn blev stillet i hans Sted. Sessionen indsaa Nødvendigheden af, at Sønnen kom hjem, „helst Tjenestefolk i disse Tider ikke er gode at bekomme“.

Der forefaldt Tilfælde, hvor Overdragelsen af en

Gaard til en anden Fæster var en meget kilden Sag. Da *Hein Frandsen* i Smidstrup sad i Armod og ikke kunde blive ved Gaarden, var der ingen, der vilde tage den, fordi alle var bange for *Hein Frandsens Kone*, der var „under Satans Kløer og et liderligt Menneske. Enhver her i Sognet har Frygt for, hvad der ved dette onde Redskab kan hænge dem over Hovedet“. Man var nemlig bange for, at hun skulde stikke Ild paa Gaarden, før man fik hende fra den, og det foreslaas, at hun skal sendes i Spindehuset, men gøre det uden Lov og Dom kunde man dog ikke saa godt.

Den almindeligste Straf for ikke at holde Gaardene vedlige var en Tur ind til Kolding for at ride nogle Timer paa Træhesten, der jo stod paa Torvet og bestod af en 6 Alen lang Egeplanke, anbragt paa 2 5-Alens Egepæle (se min Koldingbog). Det var dog ikke alle, der var bange for Træhesten, navnlig ikke Konerne, der jo ikke skulde ride den selv. *Hans Nielsens Kone* i Sellerup udtalte i 1706, da man ved Syn over et Rytterhus truede med Træhesten: „Det gaar intet saa hardt til, det har gaaet saa tit forbi, og om min Mand end kommer paa Hesten, saa dør han ej deraf!“

Naar „den skadelige Ulv“, Lungesot eller Skab hjem-søgte

Rytterbøndernes Besætning,

kunde Bønderne faa Hjælp, ligeledes naar Høsten slog fejl. 1686 anskaffedes der 90 Heste, som fordeltes mellem Rytterbønderne. Ligeledes fordeltes en Mængde Sædekorn. Hestene indkøbtes for Rytterkassens Regning rundt omkring i det østlige Jylland, ikke sjældent hos Præsterne. Fra den lille Ø Endelave synes der at have været en betydelig Hesteeksport. Der var det Aar megen Nød, og mange Gaarde, som var udlagt til Ryt-

terhold, stod øde. I Aagaard var der saaledes 5 øde Gaarde, „hvor der hverken er Stik eller Stage“. I 1691 uddeltes der 95 Plovbæster og 2 Køer. I Reglen skulde Bønderne efterhaanden betale Hestene og „Laanekornet“, med mindre de uforskyldt var kommen i Nød. Det kneb dog meget med at faa Laanekornet betalt. 1686 nægtede Mændene i Vester Nebel at betale noget, men de slap ikke, og Regimentsskriveren bemærker: „Hvis Bønderne kan blive fri, naar de siger, at de har haft Misvækst, saa faar jeg aldrig en Skæppe ind“, og han mener, at de ikke har godt af at mærke, at man har alt for megen Medlidenhed med dem.

De udstationerede kongelige Heste blev „brændt“ med Christian V.s Navnetræk og Krone, som Smeden *Erik Danielsen* i Kolding havde lavet. Ikke saa sjældent omtales det, at Bønderne øvede Misbrug med de udstationerede Heste og Køer. Af de Bæster og Køer, som blev udsat 1686, blev en Del Heste ombyttet af Bønderne, der saa lod deres egne Heste indbrænde i Stedet. En Del af Køerne blev solgt, og en Del slagtet. Sessionen erklærede, at saadanne Bønder skulde betale for deres Formastelse og desuden straffes i 3 Dage „med Pæl og Kappe paa Vand og Brød og om Natten i Hullet“. De, der slet ikke kunde betale, fik samme Straf i 8 Dage.

Skab blandt Hestene var meget almindelig, ja, en sand Landeplage. Et Sted finder man, at det er en Rytterhest, der har bragt Sygdommen til Gaarden, og 6 Heste døde. I Aaret 1700 var der Skab forskellige Steder i Egnen, og for at Sygdommen ikke skulde angribe de Heste, der anbragtes paa Gaardene i Stedet, anskaffede man for Rytterkassens Regning Plovstude. Et Par Aar efter var der i Knudsbøl skabede Heste næsten i hvert Hus, og man fik Lov til at skyde de an-

grebne Dyr i en Tørvegrav for at udrydde Sygdommen ganske.

Naar Bønderne kom for langt i Restance, maatte man et af to, enten eftergive Restancerne eller udsende Eksekversoldater. Det sidste var dog en betænkelig Sag. Det hedder 1687: „Hos Rytterbønderne ligger der daglig Eksekution, nemlig Ryttere, som eksekverer baade for Landgilde og Skat, saa længe Bønderne har noget, og naar de intet har, saa maa Kongen først betale Rytterne af sin Kasse og dernæst ophjælpe den ruinerede Bonde.“ Regimentsskriveren henstiller dog at fare med Lempe, „paa det man ikke skal gøre dem alle lige og de velhavende derover lade Hænderne synke og derhos tænke, i hvad de stræber, saa bliver de dog fattige og alle lige udi Armod.“ Regiments-skriveren er imod Kopskatten og tror ikke, at den opkræves ved andre Regimenter. Han henstiller, at man holder inde med Eksekutionerne. Naar Bonden i Tiden med Guds Bistand kommer sig igen, saa kan man endda altid finde ham. Andre Steder hedder det, at Bonden ingen ret Lyst har til at stræbe, førend han er forvisset om, at den gamle Restance hos hám er eftergivet.

Alle Gaardene i Egnen var Bindingsværk, og der rasede ofte

slemme Brande.

Den 22. Maj 1702 brændte saaledes hele Smidstrup By. Ilden, der opstod i Enden af en „Raalling“ (Stuehus), opkom i den store Tørke „saa godt som af sig selv“. Der brændte 4 Helgaarde, 2 Bolshuse, Løjtnantskvarteret, 2 Rytterhuse og den skønne Præstegaard. Hos en af Bols mændene, *Peter Nielsen*, indebrændte Moderen, og Ilden fortærede i Byen alle Vogne, Plove, Harver,

Boskab og Sengeklæder, Kobber og Kar og alt Korn til Æden og Sæden.

At en enlig Gaard eller et Hus gik op i Luer, var langt hyppigere end nu. Ofte opstod Ilden paa Grund af ulovlige Ildsteder. Det hedder om saadanne fra et af Sognene, at de er saare almindelige og at Sognefogderne trods Paatale ikke kan faa Beboerne til at afskaffe dem. Sessionen dømmer de skyldige til at ride paa Træhesten i Kolding nogle Timers Tid. I 1713 havde *Hans Poulsen* i Haastrup i nogen Tid haft en uforsvarlig Skorsten. Baade Herredsfogden og Regimentsskriveren ved sin Fuldmægtig havde forbudt ham at tænde Ild paa denne Skorsten, før den var repareret, men han foretog ingenting ved Skorstenen, og den 10. September 1713 opstod der netop som Følge af denne Skorsten en stor Ildebrand, hvorved ikke blot *Hans Poulsens*, men ogsaa *Laurids Madsens* velholdte Gaard og 7 Fag af *Hans Mogensens* Gaard brændte. Alene *Laurids Madsen*, der havde haft Sorger nok i Forvejen (1712 havde han ved et Mord mistet sin Kone), havde ved Branden lidt en Skade paa over 1000 Rdl.

Hans Poulsen fortjente en haard Straf. Først skulde han have sit Fæste forbrudt for sin Skødesløshed, og han dømtes desuden til at arbejde i Fredericia Fæstning i Jern ved Vand og Brød i 3 Aar. Generalkommissariatet i København stadfæstede Dommen og befalede Regimentsskriveren straks at sende *Hans Poulsen* til Fredericia med Sagen beskrevet, saa at Kommandanten desto tydeligere og bedre kunde se hans skarnagtige Forhold og passe paa, at Dommen blev rigtig udført. Generalkommissariatet befaler flittigt at efterse paa Godset, om der er flere saadanne farlige Ildsteder, og lade Folk reparere dem inden en vis Frist.

Andre Brande paa Godset opstod som Følge af onde Menneskers Ildspaaættelse. Natten mellem 2. og 3. Juli 1685 afbrændte Bølling By. Gennem en Retssag kom det frem, at man havde Mistanke til en vis *Oluf Bøgvad*, der ejede en Gaard i Bølling (som ikke var brændt), men nu var Forpagter paa den Ribe-Borgmester *Brochmanns* Gaard *Røjgaard* i Gesten. En Ritmester *Lindenquist* i Bølling var kommen i Skænderi med Oluf Bøgvad om nogle Træblokke, som Ritmesteren havde „laant“ hos Oluf Bøgvads Søn. Det ene Ord tog det andet, og et Vidne paastod, at Oluf Bøgvad i sin Hidsighed havde sagt til Ritmesteren: „Haha, min Karl, est Du nu saa kurasig, kender Du intet Oluf Bøgvad? Jeg mente, det var ikkun stakket siden, Du fik en Ulykke; har Du nu glemt den? Jeg forsikrer Dig, Du skal endnu faa en Ulykke.“

Den Ulykke, der allerede var overgaaet Ritmesteren, var Branden i Bøgvad, hvorved Ritmesterens Gaard ogsaa var brændt. Saaledes opstod nu Mistanken mod Oluf Bøgvad, at det var ham, der havde paasat Branden. Ritmesteren fik ogsaa fat i en Person fra Ildved, *Søren Grauesen*, der vidnede, at Oluf Bøgvad havde tilbudt ham 3 Aars Frihed (det har været en Husmand) og 3 Skæpper Rug, hvis han vilde skaffe ham Hævn over 2 Fjender, som han havde i Bølling, ved at sætte Ild paa deres Gaarde, naar Vinden var i Østen.

Oluf Bøgvad blev greben af Oberst Bassens Ryttere og sat i Fængsel paa Koldinghus. Hans Sag stod ikke saa godt. Han havde nemlig ogsaa siddet i Blaataarn i København i sin Tid for en Søn, der havde myrdet en Herredsfoged og dennes Datter. Jeg maa her hen-vise til den mærkelige Historie om Herredsfoged *Niels Lauridsen Ammidsbøl*, der blev myrdet sammen med sin Datter Sidsel 26. April 1678. (Vejle Amts

Aarbøger 1916, Side 228). Alligevel klarede Oluf Bøgvad for sig, thi han skaffede sig et Alibi, og det oplystes om Vidnet, Grauesen, at han var en slet Person, der i sin Tid var borttrømt fra Oluf Bøgvad. Man faar Indtryk af, at baade Ritmesteren og Oluf Bøgvad var Personer, der kunde benytte alle Midler. Oluf Bøgvad blev til sidst løsladt af Fængslet i Porten paa Koldinghus, hvor han havde siddet i Lænker fra Haand til Fod. Han vendte tilbage til Røjgaard med den Forpligtelse til enhver Tid at være ved Haanden, naar det behøvedes, og Branden i Bølling blev aldrig opklaret. At den var paasat,* synes dog alle Vidner at have været enige om.

Naar en Gaard var brændt, ydedes der Støtte til at bygge den op igen. Nu var det ikke dyrt at bygge den Gang i Forhold til nu, det vil sige, Pengene gjaldt jo langt mere. I 1706 forespurgte Rentekamret, hvad det kostede at bygge i denne Egn, og Amtmanden svarede efter en nøje Opgørelse, at naar Udvisning af Træ dertil skete i Skoven, kunde et Fag Bonde-Stuehus bygges for 6 Rdl. 1 Mark 6 Skilling, og et Fag Ladehus for 3 Rdl. 5 Mark. Hvis der skulde købes Fyrretømmer til Husene, vilde Prisen blive henholdsvis 12 Rdl. 6 Sk. og 9 Rdl. 6 Sk. for hvert Fag. I denne Pris regnes Tømmermandsløn, men ikke Kørsler, Haandlangertjeneste etc., og Bønderne skulde selvfølgelig kline Væggene selv. Nu vilde det have været rimeligt, om Rytterkassen havde godtgjort brandlidte Rytterbønder under Hensyn til disse Priser, men den ydede kun 1 (een) Rigsdaler pr. Fag. Rytterbonden maatte saa ved Tiggeri eller paa anden Maade se at hjælpe sig. Den ene Rigsdaler pr. Fag slog ikke engang til til Overtømmeret. Der er stadig Klager over, at der ikke udvises tilstrækkeligt Bygningstømmer, Hjultømmer og Brændsel af Skovene,

lige saa lidt som Folk kan faa Træ til Gærdsel. Udvisningen i Skovene sorterer jo under „Skovsessionen“ og Forstvæsenet og hører til Egnens store Begivenheder. Naar Beboerne har meldt sig med deres Krav, forfattes der en „Skovrulle“, og naar den er i Orden, bekendtgøres det, at Beboerne skal møde i den og den Skov, hvor Træerne saa mærkes med Skovhammeren eller Aarstalhammeren („Galgemærket“). Udvisningen sker efter Hartkorn, men er i Reglen alt for ringe til det store Forbrug. Der var saa mange, der havde Ret til Forlodsudvisning. Til Koldinghus skal der aarlig udvises 100 Læs Brænde til Reserve for Kongen. Endvidere til Slottet 50 Læs til Kulbrænding. Garnisonen i Fredericia skal aarlig have 130 Læs, Amtmanden paa Koldinghus 100 Læs, Amtsskriveren, Amtsforvalteren, Slotsgartneren, ja, alle Slotsfunktionærer skal hver have sin Part, og Sct. Jørgens Hospital 30 Læs. Saa skal der udvises til „de fire Byer“ (Sest, Harte, Bramdrup og Nørre Bjært), der er henlagt til at besørge Avlingen paa Koldinghus. De frysende Byer Kolding og Fredericia faar i Reglen ingenting. Endelig kommer Turen til Rytterbønderne, der baade skal have til sig selv og til Rytterne. Det gaar meget knapt til, og det er intet Under, at Rytterne klager over, at Rytterbønderne giver dem saa smaa Læs, at en Mand kan bære et Læs bort ad to Gange. Folk maa saa hjælpe sig med

at stjæle i Skovene.

Det hedder i Regimentsskriverens Indstilling 1687, at Rytterbønderne maa bestikke Skovbetjentene og give dem hver en Skæppe Korn og desuden staa paa Pinde for dem ved enhver Lejlighed. Den Bonde, der ikke vil det, passer Betjentene særlig paa, naar han af

Nød og Trang lister sig ind i Skoven for at skaffe Brændsel til sin Rytter og sig. Skovbetjentene udpanter saa Bønderne, tager deres Økser og andet, som maa løses med en halv, ja en hel Tønne Havre. Rytterbonden skal efter Loven levere sin Rytter 12 Læs Ved, og selv kan han heller ikke undvære Brændsel, saa han nødes til at stjæle „om saa Galgen stod i Skoven“. Regimentsskriverens Klage over Skovbetjentene besvares af Sessionsherrerne med, at Rytterbønderne skal holde sig fra Kongens Skove, men at Jægermesteren sikkert ikke vil misunde en fattig Bonde de gamle, udgaaede og forfornede Stumper i Skoven, som ingen Nytte er til. Amtmanden vil drage Omsorg for, at Skovbetjentene ikke tager Bestikkelse af Bønderne. Man kan blot opgive til Amtmanden, hvad der er betalt til Skovbetjentene, saa vil Amtmanden lade det indbringe til Koldinghus.

Formaningerne hjælper ingenting. Endnu 1700 hedder det, at Skovløberen eller „Pandsvenden“ (Jagtbetjenten) undertiden tager 1 Mark af hver Helgaard og en halv Mark af hver Halvgaard under Paaskud af, at det er Gærdselspenge — som han slet ingen Adkomst har til. En Gang imellem gribes en Rytterbonde i Skovtyveri. 1705 blev *Anders Riber* af Bredstrup for ulovlig Skovhug dømt til Jern i Fredericia i 19 Maaneder, og han er ikke den eneste, der er gaet den Vej.

Der er mange, der snylter paa Bonden. 1686 klages der stærkt over

Kroerne,

endog Loven befaler, at der ikke maa være flere end de Kroer, der ligger 2 Mile fra Købstad og ved Landevejene. „Nu er der Kroer i hvert Sogn, ja fast i hver By. Paa den Maade bliver Brændevin aldrig afskaffet

i Koldinghus Amt, thi Koldinghus Bønder vil have Brændevin, om de end skal hente den i Polen“. Har Folk ikke Penge, saa betaler de en Pot Brændevin med en Skæppe Korn, og den Bonde, der ulovligt brænder Brændevin, udsuger den anden, der drikker den. Regimentsskriveren erklærer til Sessionen: „Den Misbrug, der nu begaas dermed, er ubeskrivelig, saa jeg tror ikke, at det haver været nogentid slemmere end nu med Brændevinsdrikken, hvoraf mange Steder opkommer Klammeri, Slagsmaal og andre Ulykker“.

Amtmanden begynder derefter et Felttog mod Kroerne. I et Brev til Overrentemesteren skriver Amtmand Schwartz, at „Bonden drikker alt op udi Brændevin, hvorfor det er bedre, at Brændevinskedler afskaffes, og der oprettes lovlige Kroer, der betaler noget vist til Amtstuen. Jeg maa jo tale derfor, at jeg kan faa stor Ære af Hr. Præsidenten derfor“

Kroerne er farligere end Bøndernes Juleleg, som visse Præster ivrer stærkt mod. Den strenge Præst i Andst, *August Richter*, melder, at Folk i Gejsing imod Loven har holdt Juleleg, hvad de dog benægter. Man forstaar godt Amtmanden, der ret køligt svarer, at han ikke har haft Lejlighed til at tage sig af denne Sag.

Med Rytternes Indtog i Koldingegnen steg Usædeligheden. 1687 klager Regimentsskriveren over de uudsigelig mange letfærdige Kvindfolk, der findes paa Godset. Man har dog ikke Indtryk af, at det er selve Usædeligheden, som han er saa stærkt optaget af. Mere er det, at han ikke kan inddrive Lejermaalsbøderne, thi „de Horer haver intet“. Et andet Sted udtaler han om en Hyrdedatter, der har faaet et uægte Barn: „Jeg haver ængstet dem, hvad jeg kunde, men jeg kunde dog ikke faa hele *Bøden*“. Denne er et vigtigt Punkt. Der klages over, at visse Præster i Holmans Herred bi-

lægger Stridigheder ved Skriftemaalet. Derved gaar Bøderne for Slagsmaal tabt!

Alle Steder har det vist ikke været Rytterne, der var Skyld i Usædeligheden, men de kunde lettest bære Skylden. Tingbogen fra 1692 paastaar, at Præsten *Elias Bieners* Kone i Verst tog imod Bestikkelse for at overtale Piger til at udlægge falske Barnefædre.

Regimentsskriveren var som nævnt Rytterbøndernes naturlige Forsvarer. Da en Rytterbonde i Starup, *Jens Madsen Pjenggaard*, 1715 vilde drive til Kolding med 4 smaa Stude og undervejs blev grebet af Tolderne, beskylt for at have villet uds mugle Studene ved Paaby, maatte Regimentsskriveren, der ikke var bleven stævnet sammen med Bonden, skride ind, om med nogen Vægt vides dog ikke. Studene var bleven konfiskerede.

Mere end noget andet Sted i Landet blev Rytterbønderne i Koldingegnen

plaget med Ægter.

Værst var det, naar Kongen drog igennem Egnen, og det skete næsten hvert Aar, undertiden flere Gange aarlig. Men der var mange flere Ægter, og sælsomme Eventyr kunde møde en Ægtbonde paa hans Vej. 3 Uger før Mikkelsdag 1698 skulde *Søren Andersen* fra Eltang sammen med flere andre paa Ægte og sad om Morgenen paa Koldinghus i Borgestuen ved Køkkenet. *Peder Andersen Ladefoged* kom ind sammen med *Claus Staldkarl* og *Herman Jacobsen Krog*. De fik deres Frokost, og en af Pigerne flyede Peder Ladefoged et Rugbrød. Han skar et Stykke af Brødet til hver af dem, og de spiste. Peder Ladefoged spiste sit Brød op først og bad Claus Staldkarl om at give ham noget af hans Brød. Saa rejste Herman sig op og slog Peder Ladefogeds Hue af, saa den faldt ned ad en Kældertrappe.

De mente, det skete af Skæmt, og Peder gik ned efter sin Hue. Herman tog nu det af Silden, der var speget, og kastede det ned paa Peder Ladefogeds Hoved. Peder Ladefoged kom op med Kniven, som han havde benyttet til sin Mad, og han og Herman skiftede nogle Ord og sprang mod hinanden. De kunde ikke andet fornemme, end at det var af Kortvil (Spøg), men Herman fik en Rift af Kniven i sin venstre Arm igennem hans Læder-Camisol (Kjole) og Skjorten. De gik saa begge hen og satte sig. Herman knurrede, at Ladefogden havde brugt Kniven. Saadant Hundsfoteri og Skurkeri kunde han nok have undladt. Herman rejste sig for at gaa i Køkkenet, men som han kom til Køkkendøren, kastede Ladefogden Kniven efter ham. Den ramte Hermans venstre Skulderblad, gik igennem Læder-Camisolen og Skjorten og blev siddende, indtil Ladefogden selv kom og trak den ud. Da saa de Blodet sprang ud som et Væld. Herman gik ud i Køkkenet og Ladefogden ud af Døren, hvor han kastede Kniven mod Jorden.

En anden Ægtbonde fra Nørre Bjært saa Herman komme ud i Køkkenet, ganske blodig paa Ryggen.

Peder Ladefoged blev sat i Arrest paa Slottet, men den 21. November sneg han sig ud af Arresten og forsvandt fra Egnen. Det var en Pige, der var med i Spillet, og herom fortalte Portneren, *Morten Mortensen*:

Peder Ladefoged sad i Portstuen. Den 21. November henimod Aften kom *Anna Bryggerspige* ind i Portstuen og kostede to Skilling til Brændevin. Brændevinen skulde Portneren hente hos *Erik Hummelfører* i Kolding. Han hentede den og skyndte sig tilbage saa snart han kunde, men da han kom, var Peder Ladefoged borte af Fængsel, Anna Bryggerspige ude af Portstuen, og Portstuedøren stod aaben. Formodentlig har Portneren trøstet sig med de to Skilling Brændevin.

Et saadant Æventyr paa en Ægttur voldte jo ikke andre Ubehageligheder for Ægtebønderne end nogle Ture til Tings. Men naar de Dag efter Dag fik Tilsigelser til Ægter, blev disse en Plage, og det er ganske naturligt, at de ofte forsøgte at knibe ud, undertiden med Angivelse af virkelig Grund, som naar Herslev Rytterbønder 1685, da de var stævnede af Regiments-skriver *Hans Rosendal*, undskyldte sig med, at de umuligt kunde køre paa Grund af Skab blandt Hestene. 1689 befalede Sessionen, at de Bønder, der havde været mutvillige til at befordre Militær, hver for deres Uvillighed skulde betale 2 Lod Sølv foruden Ægten efter Forordningen, og hvis de ikke vilde gøre det, skulde de straffes paa Koldinghus med Fængsel, paa Pæl eller med spansk Kappe efter Sagens Beskaffenhed. Ægterne blev imidlertid saa mange og uoverkommelige, at selv Regimentsskriveren protesterede. *Hachsen* udtalte i 1711, at Rytterforordningen af 10. August 1695 bestemte, at Rytterbønderne skulde være forskaanede for Ægtarbejde og Kørsler, men i Koldinghus Amt var det anderledes. Han afmaler den slette Tilstand i Amtet og siger, at den ikke skyldes Bøndernes Forsømmelighed, men adskillige ulykkelige Tilfælde. Dygtige Personer til at antage de ledige Ryttergaarde kan stadig ikke skaffes, særlig da det ikke er her som paa Sjælland, hvor man kan tvinge hvem man vil til at antage hvad Gaard eller Sted man vil, men her staar Gaardene ledige, indtil der kan findes en Liebhaber. Man har sagt til *Hachsen*, at i hans Formand *Jens Duches* Tid var Tilstanden god, men han henviser til de gamle Protokoller, der fortæller noget andet. Han mener, at det er billigere at give nogen Frihed til dem, der er paa Stederne, end at lade disse blive ledige og skaffe andre Folk til dem. Sessionen giver da ogsaa efter paa adskillige Punkter.

Enkelte Aar er det helt galt med Ægterne. I 1715, da Gevaltigerhuset i Viuf skulde tækkes med Straatag og hvert Rytterlægden den 23. September skulde levere en halv Trave Tag, var Regimentsskriverens Folk mødt i Viuf for at modtage Taget. Der mødte næsten ingen eller dog kun ganske faa, og der maatte nu udpantes for 2 Mark Dansk for Traven, Dagens Pris. En Mand fra Oddersted, der var tilsagt til at møde hos Regimentsskriveren i Vranderup med 2 Vogne og nogle Sække, — der skulde køres Kalk til Gevaltigerhuset — mødte heller ikke, og det hedder om Beboerne i Taulov Sogn: De er saa trodsige og obstinate, at Sognefogden ingen Steder kan faa dem, siden de for adskillige overhørte Ægter ustraffet er bleven hensiddende. Samme Aar passerede „Kongens Svite“, og hele Egnen var tilsagt til Ægtkørsel i Kolding. Nogle Sogne mødte slet ikke. Andre (Hersleverne) var ganske vist mødt, men sneg sig hemmelig bort om Natten. Atter andre kom for sent, og Regimentsskriveren var i stor Forlegenhed, thi Borgervogne var næsten ikke til at faa for Penge, og Vogne skulde der jo til. Regimentsskriveren krævede de forsømmelige Bønder hver idømt en Bøde paa 2 Slettedaler og at de desuden skulde straffes paa Kroppen for deres Ulydighed.

I det hele taget synes Rytterbønderne i Kolding Distrikt ikke at være behandlede helt efter Forordningerne, heller ikke med Hensyn til *Ulvejagten*. Forordningen bestemte, at Bønderne ikke maatte tilsiges til mere end to Dages Jagt, saa at de den tredie Dag kunde være tilbage i deres Hjem, men 1689 hedder det, at de altid blev tilsagt paa Jagt med 4 Dages Proviant. Det gik haardest ud over Bruske og Jerlev Herreder, medens Elbo og Holmans Herreder i Reglen forskaaedes, skønt de laa ikke længere borte end Jerlev Her-

red. Regimentsskriveren syntes forøvrigt, at Udherredernes Mænd (Nørvang og Tørrild) meget godt kunde tilsiges til Jagt, da Indherrederne led nok i Forvejen.

De store Gennemmarcher

af Tropper var i denne Egn en uhørt Landeplage. I 1689 sendte Danmark Hjælpetropper til England, og disse Tropper drog igennem Egnen her omkring. Beboerne leverede en Mængde Fourage til dem, nemlig ikke mindre end 9,185 Læs Græs og 400 Tdr. Havre, og Beboerne saa i mange Aar ikke den ringeste Skilling i Betaling derfor. Leverancerne var sket til Amtsskriver *Heinrich Hansen* (der 1696 var bleven Kongens Kasse 5000 Rdl. skyldig og erklæredes uvederhæftig, og nu mente Bønderne, at Regimentsskriver Søren Blanchsted havde stukket Pengene i sin egen Lomme. Han indberetter dette og siger: „Det bringer mig i slem Kredit hos dem.“ Samtidig siger han, at ved denne Durchmarch blev mange Bøndervogne saaledes overlæssede, at Bønderne maatte lade baade Heste og Vogne i Stikken og gaa tilbage til deres Hjem. De nævnte Tropper, der jo i England fik Ros for deres Fromhed, har knap været saa fromme i denne Egn, og der er mange Klager over dem. Langt værre var det dog i 1713, da Generalmajor *Brockdorffs* Regiment drog igennem Egnen til Holsten. I Erritsø hedder det, at 197 Mand af disse Tropper med 62 Kvinder slog sig ned i Byen og ikke alene fordrede fri Øl og Mad, men selv tog det bedste, de kunde finde i Husene, og stegte og brasede efter eget Behag. Hvad de ikke kunde fortære, tog de med sig, somme med Magt og somme Tider hemmeligt. De tog med Magt Rytterbøndernes Vogne og kørte dermed til næste Nattelager, i Skanderup, 3 (!) Mil derfra. I Pjedsted bar de sig ligeledes ad. Stærke Klager over denne „Durchmarch“

kom fra Ferup, men her var det Oberst *Lewetzaus* Regiment, der tog Bøndernes Vogne og overlæssede dem, „thi man satte 4 a 5 Mand paa hver Vogn foruden Bagage. Soldaterne beegnede Bønderne med Hug og Slag, saa en Del af dem endnu ikke haver forvundet det.“

Krigsbegivenhederne i disse Aar ramte Bønderne i denne Egn haardt. I lang Tid var Generalmajor *Devitzs* Kyradserer indkvarteret i Egnen ved Vejle og i Eltang, Sønder Vilstrup og Herslev. Dragonerne paa-stod, at de skulde have fri Ild, Lys, surt og salt, og Beboerne havde mangfoldige Rejser med Fourage for dem. Sessionsherrerne henstillede, at der skete en Omveksling, saaledes at disse Sogne ikke havde større Byrder end Nabosognene, men Klagerne holdt op, idet Dragonerne rykkede ind i Rytterkvartererne.

I 1716 var et norsk Infanteriregiment (Brigade *Budde*) paa March nordpaa og indkvarterede sig selv i Viuf. Ved Opbruddet derfra gav Officererne Ordre til, at Soldaterne med Magt skulde tage alle de Vogne, der var i Byen. Da Beboerne ikke skyndte sig tilstrækkeligt, slog og mishandlede Soldaterne dem, blandt andet bankede de Sognefogdens gamle Fader. Nogle Dage efter kom der et andet Kompagni, der ikke var stort bedre. Der var den Gang i Egnen anbragt nogle svenske Fanger (se senere), og en af Fangerne, der var Tjenestekarl i Viuf, blev af Soldaterne tvangshvervet. De truede Svenskeren med at stikke ham ihjel, hvis han ikke fulgte med, og 4 Slettedaler maatte han tage paa Haanden, for at det kunde siges, at han var hvervet.

Foran er der fortalt om Egnens saakaldte

Selvejere,

som Regimentsskriverne stadig havde et skævt Øje til. Den Gang de første Klager over de egenraadige Selv-

ejere fremlagdes paa Sessionen, talte Regimentsskriveren navnlig om en „vanartet Bonde“ i Ferup, *Tulle Pedersen*, som var meget halsstarrig og som stolede paa, at som Selvejer kunde ingen gøre ham noget. Tulle Pedersen havde i Ferup 2 Huse, som Regimentsskriveren erklærede for brandfarlige, man vidste ikke den Time, da Husene kom i Brand og antændte hele Byen. Lofterne var belagt med Græstørv. Sessionen befalede da, at Regimentsskriveren maatte rive Husene ned, og paalagde Bonden tilbørlig Straf i Penge til Regimentsskriverens „Satisfaktion“. Senere finder man, at Tulle Pedersens Gaard ligger under Swanewedes Regiment. Da det gjaldt om med Skatterne at ramme Selvejerbønderne og deres Husmænd, henvistes der til, at Præsterne vistnok ikke indførte disse Bønder i Skattelisterne. Det lyder underligt, men den Gang var det nemlig Præsternes Pligt at lave Skattelisterne. Til Gengæld slap de selv for visse Skatter. Præsternes Affattelse af Skattelisterne skete i Reglen i Kirkerne. Efter Gudstjenestens Afslutning bad Præsterne Mændene om at blive siddende i deres Stole. De gik saa, hjulpede af Degnene, omkring i Kirken og spurgte dem, hvis Forhold de ikke rigtig vidste Besked om. En Pastor *Bruun* i Herslev og Viuf (1688 til 1709) var 1691 anklaget for at have opgivet for lidt Tyende i sit Sogn til „Folkeløns-Skat“. Det viste sig, at Listen var rigtig nok, thi et Par Karle, der ikke var opført, havde forud ladet sig hverve og kom saaledes ikke i Betragtning. Pastor *Niels Fog* i Starup var 1694 anklaget for i sit Skattemantal ikke at have medtaget „Nygaaards-Familien“ (Oberst *Bassen*) samt Husmændene i Vester Nebel og Brakker. Præsten ansaa disse sidste for Husmænd, og saa var de skattefrie, men Forvaltningsmyndighederne regnede dem til „Indsiddere“, og saa skulde de betale. Ogsaa Pastor Fog blev frikendt, men det følgende Aar

kom han i Kirken i Strid med Sognemændene, da han oplæste Skattemandtallet. Denne Sag har jeg tidligere omtalt i Vejle Amts Aarbøger 1914, Side 149.

Efterhaanden blev Selvejernes Rettigheder svært beklippede. Selvejerne i Brakker klager 1710 stærkt over, at Overførsteren udviser og hugger i deres Skove. 1715 klagede samtlige Nyborg (Brakker) Mænd over, at man paa deres Skovparter udviste de bedste Ege til Reparation af nogle Møller. Sessionsherrerne udtaler, at de gerne havde set, at Mændene nød den Frihed, de fra Alders Tid havde haft og som kunde være Godset til stor Forbedring, men Kongens Resolution var sket til Skovsessionen, at Udvisningen skulde ske her, og Sessionen kunde ikke gøre videre ved Sagen. Allerede 1714 klagede samtlige Selvejere i Distriktet over, at den Frihed, de fra Alders Tid havde haft, nu saa godt som ganske var dem frataget ved en kongelig Resolution, dateret Kolding den 15. Marts 1712. Selvejerne mente, at deres Misundere havde forebragt Kongen misvisende Beretninger, og efter Resolutionen havde de ikke ringeste Nytte af de Penge, som de havde givet for deres Selvejerrettigheder.

Adskillige Selvejere synes dog i 1680erne at have misbrugt eksisterende Mangler ved Matrikuleringen, idet de ofte solgte Jord og Eng fra deres Gaarde. Nominelt forringede de ikke Gaardene ved disse Handeler, thi *Hartkornet blev ligefuldt staaende* paa Gaardene, men det var kun paa Papiret, at deres Gaarde beholdt Værdien.

Ved Sessionen forekommer der

alle mulige Klager.

Snart klager en Beboer i Egtved over, at Herredsfoged *Bertel Krog* af hver Rytterbonde kræver en Rigsdaler til at indkøbe en „Stodhest“ (Hingst) til Sognet, og at

enhver aarlig skal give 1 Tønde Havre til Hestens Underhold, og Stodhesten kan dog ikke hjælpe dem noget, thi i hele Egtved Sogn er der ikke en Bonde, der formaar at skaffe sig en god Hoppe, som kan drage Føl, og Beboerne maa Tid efter anden købe deres Plovbæster paa Fyn. Snart klager Degnen i Herslev over, at han ikke kan faa sit Offer af et Hus, der nu skylder ham Offer for 8 Højtider og 2 Aars Redsel, hvilket aarlig er en halv Snes Æg. Man finder ogsaa blandt Klagerne Tjenestekarle, der ikke kan faa deres Løn. I 1713 var der en Tjenestekarl, der havde fæstet sig til en Bonde i Haastrup paa den Betingelse, at han en Maanedes Tid vilde have fri til at gaa i Skole. Han tjente saa hos Manden fra Mikkelsdag til hen imod Sct. Hans og gik saa efter Aftale i Skole, men mødte 14 Dage for sent til Tjeneste igen, og nu vilde Bonden ikke have ham, ja ikke en Gang give ham det ringeste til Løn for den Tid, han havde tjent. Karlen krævede hele Lønnen, 8 Slettedaler, men fik kun delvis Medhold ved Sessionen, da han jo virkelig var mødt et Par Uger for sent. Husbonden maatte betale ham 4 Slettedaler. Underligt er det, at Karlen har valgt Sommertiden til sin Skolegang, men det maa vistnok have været Reglen den Gang.

Regimentsskriverne

havde, som man vil have set, en meget stor Indflydelse i Egnen, og af dem afgang det i høj Grad, hvorledes Rytterbønderne blev behandlet, selv om Amtmanden efterhaanden ogsaa vandt stor Indflydelse paa Sagerne. Hvad var det da for Mænd, disse Regimentsskriverne?

Adskillige af dem, baade den første, *Hans Rosendahl*, og hans Efterfølger, *Søren Blanchsted*, har ganske utvivlsomt været fuldtud hæderlige Folk, der har ment Bønderne det godt. Søren Blanchsted har været i Be-

siddelse af en vis Djærvhed, og hans Forslag til Sessionerne, spækket som de er med Fyndsprog og Mundheld, er yderst interessante. Blanchsted ejede i Kolding Søndergade en Gaard, der blev stillet til Auktion den 8. Marts 1698. Om denne Auktion findes der i Kolding Tingbøger en morsom Beretning, som jeg har aftrykt i min Koldingbog Side 345. Gaarden købtes af Amtsskriver *Peder Pedersen*. Efter ovennævnte Blanchsted fulgte som Regimentsskriver en vis *Johan Hollænder* og derefter igen en kort Tid Amtsskriver *Peder Pedersen*, for hvem en Monsieur *Herman Willer* en Gang imellem vikarierede.

Peder Pedersen havde ikke noget godt Ord paa sig i Egnen og laa i stadig Klammeri med sin Foresatte, Amtmanden, Etatsraad Schwartz. Der findes i Kolding Tingbøger følgende Skildring af et Sammenstød mellem Peder Pedersen og Amtmanden:

(Hr. Etatsraad og Amtmand Simon Claus Schwartz et Tingsvidne kontra Amtsskriver Peder Pedersen for fornærmelige, usømmelige og ubevislige Ord mod Amtmanden. *Thyge Ursin* mødte paa Amtmandens Vegne).

„Da comparerede personligen velbaarne Hr. Løjtnant Henrich Gebhard v. *Miltitz* og Hr. Postmester *Hans Lund* og fremlagde skriftligen deres Vidner, som de ved Ed og oprakte Fingre for Retten bekræftede, saaledes lydende:

Velvise Hr. Byfoged! Saasom højjædle og velbaarne Hr. Etatsraad og Amtmand Schwartz haver os underskrevne til i Dag for Kolding Byting ladet indcitere vores Sandhed at vidne om det, som passerede imellem Hr. Etatsraad og Amtmand Schwartz og Amtsskriver Peder Pedersen den 18. Februar 1698 om Eftermiddagen udi Koldinghus, er udi al Sandhed som følger:

Samme Tid og Dag den 18. Februar om Eftermid-

dagen kom Amtsskriver Peder Pedersen indgaaendes udi det røde Gemak paa Koldinghus, hvor Amtmanden var udi, og var jeg ogsaa derhos saavel som Hr. Løjtnant, Monsieur Miltitz. Hr. Etatsraaden bad Amtsskriveren og mig nogle Gange, at vi vilde sætte os ned.

Efter dette begyndte Amtsskriveren at fortælle for Etatsraaden, hvorledes han for kort Tid siden havde skikket et Brev til en Bondekone udi Viuf, som skulde gaa dermed til Oberstløjtnant *Lamare* paa Aggersbøl. Siden rejste han selv herfra til Vejle.

Den 11. Februar, der han kom til Viuf, spurgte han samme Kone ad, om hun havde henbaaret dette Brev til *Lamare*, hvortil hun svarede Nej, hun kunde ikke gaa med hans Breve, han havde selv Folk at skikke. Derpaa gav han hende Hug og Ørefigener.

Det var Amtsskriverens Tale med Hr. Etatsraaden. Han vilde derfor bespørge, om hun havde været hos Etatsraaden og klaget.

Derpaa svarede Hr. Etatsraaden Nej. Han havde intet fornummet til hende, og sagde:

„Jeg vil raade Eder, Peder Pedersen, at I ikke saa slaar Bønderne eller nogen. Det er ikke Kongens Villie. Men dersom de forser sig noget, da klag det for mig, saa er her spansk Kappe og Træhest at straffe Bønderne med, og ellers i andre Maader efter Forseelsen og Sagens Beskaffenhed“.

Og sagde Hr. Etatsraaden ydermere til Amtsskriveren:

„Jeg hører, at I ogsaa haver slaget Fogden *Bertel* udi Bramdrup“.

Amtsskriveren svarede: „Ja, jeg slog ham et Ørefigen, for han stampede paa Amtsstuegulvet den Tid, han leverede sin Skat“.

Hr. Etatsraaden sagde som tilforn: „I maa ikke saa

slaa Kongens Bønder. Jeg tilraader Eder endnu, at I holder Eder fra saadant, det vil ikke gaa vel af“.

Derpaa svarede Amtsskriveren: „Saa fornemmer jeg, at Bonden har klaget mig for Hr. Etatsraaden“, hvortil Etatsraaden svarede: „Han var hos mig og sagde, hvad ham var vederfare“.

Derpaa sagde Amtsskriveren, pegende paa sigtende Maade: „Saa hører jeg, at Hr. Etatsraaden haver tilskyndet Bonden til at klage over mig og i saa Maader mere beskytter Bønderne end Betjentene“.

Derpaa svarede Etatsraaden: „Jeg holder Eder for en Løgner og Hundsfot, til I beviser det, at jeg skulde tilskynde Bønderne at klage over Eder eller over nogen Betjent. Men jeg siger endnu som tilforn, at I maa ikke slaa Kongens Bønder, og har I ikke andet med mig at tale end saadan Diskurs, saa er der en Dør, I kan gaa ud af.“

Amtsskriveren sagde: „Saa er jeg her intet nyttig?“
„Paa den Maade ikke.“

Dermed gik Amtsskriveren bort, og idet han gik ud af Gemaksdøren, sagde han noget, saasom: „Hr. Etatsraaden har dog gjort det, at Bonden har klaget over mig.“ Gik dermed bort.

Ganske kort Tid efter træffer man i Tingbogen en Skildring af et *Slagsmaal* mellem Peder Pedersen og Prokurator Thyge Ursin. Slagsmaalet fandt Sted Langfredag Eftermiddag i den afskedigede Amtsforvalter *Heinrich Hansens* Hus, men hvem der havde slaæet først eller sidst, var ikke nemt at sige. Thyge Ursin havde revet Parykken af Amtsskriveren og havde sine Hænder i hans Haar, og Blodet løb ned ad Amtsskriverens Hoved. Bagefter var Byfogden i Prokurator Ursins Logement for efter Amtsskriverens Begæring at gøre Arrest paa hans Person, men man fandt ham ikke.

Han blev saa først arresteret paa Tinget 8 Dage efter, men hvorledes denne Affære løb af, fremgaar ikke klart af Tingbøgerne.

Uanset Amtmandens Advarsel blev Peder Pedersen ved med sin Brutalitet mod Bønderne. Faa Dage efter kom han ind til Smeden *Anders Petersen* i Nørre Bjært og bad om en Vejviser hen til *Jens Christensens*. De traf *Jens Christensen* paa Gaden. Amtsskriveren spurgte ham, hvorfor han ikke vilde skaffe ham Heste og Vogn til *Fredericia*. *Jens Christensen* mente, at han ikke behøvede at køre, før han saa Amtmandens Haand for det, men Amtsskriveren tog sin Kæp og slog løs med den. Til sidst sagde *Jens Christensen*, at Amtsskriveren godt kunde faa en Vogn, men han skulde da have Tid til at lave den til. Saa slog Amtsskriveren løs igen med Kæppen. Da *Jens Christensen* tog denne fra ham, trak Amtsskriveren sin Kaarde og stødte efter Bonden med den. Bonden undløb, men greb tilsidst Kaarden, som han skar sig paa, saa hans Hænder blev blodige. Det synes ikke, at Amtsskriveren fik Vognen, og man hørte ham sige: „Jaja, jeg fornemmer vel, hvortil det er vendt. Du skal vel faa din Betaling derfor!“

Man kan tænke sig de Kaar, Rytterbønderne har faaet under Peder Pedersen som Regimentsskriver.

Foruden Gaarden i Søndergade har Peder Pedersen ogsaa en Tid ejet den gamle Gaard paa Torvet (Købmand *P. Brandorffs* Gaard), der laa ved Siden af Apoteket paa det Sted, hvor Jernbanegade nu udmunder. Han har endvidere været Forpagter paa Nygaard, hvor der 1702 klages over, at han brugte Markerne „til Upligt“, og over, at de i Aagaard liggende Ryttergaarde i adskillige Maader led Skade ved Driften af Nygaard, hvor Afgrøden førtes bort og Jorden lejedes ud til andre

i Strid med Loven af 18. August 1702. Aaret efter klages der i Sessionsprotokollen over Nygaards slette Tilstand, og over, at Peder Pedersen resterede i Afgift 309 Daler. Han tilpligtedes da at betale efter sin Forpagtningskontrakt, hvis han vilde beholde Gaarden. I 1707 døde han i Kolding, og Amtmanden (nu Woyda) fik fra Rentekammeret Ordre til at forsegle hans Bo. Det viser sig dog, at Boet er overtaget af Magistraten i Kolding, og der veksles en Række Breve om denne Sag.

Aaret efter træffes der en *ny Ordning paa Nygaard*. Ladegaarden blev nu „antaget“ af Christen Simonsen af Dons Mølle, der paa Ladegaardens Plads skulde opføre Bygning svarende til 8 Tdr. Hartkorn og forsyne Gaarden med Inventar og Besætning. En Søren Sørensen fik ligeledes 8 Tdr. Hartkorn af Nygaard og skulde opføre Bygninger dertil „paa den dertil udviste gamle Ladegaardsplads“. Endnu 10 Mand nævnes, hver med sit Hartkorn, formodentlig „Nygaards Barakker“ eller som det en Tid kaldtes „Nyborg“, og der følger i Sessionsprotokollen en „Forklaring over Nygaards Opbyggelse og Istandsættelse af de til dens Antagelse anmeldte Personer“.

Efter Peder Pedersens ret korte Regimentsskrivertid fulgte en vis *Jens Duche* i Embedet. Han fik heller ikke noget godt Navn i Koldingegnen. Han boede paa Oksviggaard i Højen (den gamle Herregaard „*Aagesvig*“), hvor han vistnok har holdt Kontor. Den 17. December 1703 fik han Besøg af 3 Mænd, der skulde indløse deres Fæstebreve, udstedte til dem paa Sessionen her i Kolding samme Aar. De betalte deres Indfæstning, men Regimentsskriveren nægtede at udlevere Papirerne, fordi de ikke ogsaa betalte en Afgift til ham, som han kaldte „Fogedpenge“. Han fordrede af hver af dem

4 Rdl. Senere gik han ned til 3 Rdl., og til sidst vilde han nøjes med 2 Rdl. De tre stakkels Rytterbønder kunde ikke betale, og saa tog Regimentsskriveren en tyk Stok og gav sig til at slaa dem med den, idet han blev ved at raabe: „Jeg skal give Jer Fogedpenge“! Stokken knækkede han paa Ryggen af den ene af dem, en ung Bonde ved Navn *Jens Pedersen*. Stokken var ca. 3 Kvarter lang og forsynet med en Jernpig. Ingen af Bønderne turde sætte sig til Modværge.

Nu kunde man have ventet, at de havde klaget, men det gjorde de ikke; dels skammede de sig over, at de var bleven pryglede, dels tænkte de vel som saa, at Retfærdigheden havde lang Vej at gaa. Men den unge *Jens Pedersen* blev aldrig rask mere. Da han var kommen hjem, maatte han til Sengs og led frygtelige Smerter. Faa Uger efter blev han berettet af Præsten. Paa sit Sygeleje blev han stadig ved med at raabe paa, at Regimentsskriveren kom og vilde slaa ham ihjel. Den 19. Januar 1704 afgik han ved Døden. Hans gamle Forældre klagede og græd, og endelig blev Sagen rejst. Rejse den her i Amtet turde man dog ikke. To Mænd — de andre to, der havde faaet Prygl — rejste til Viborg til Overauditøren og afgav Forklaring. Først senere henvendte man sig til Amtmand *Woyda* her paa Koldinghus, og Amtmanden skred øjeblikkelig energisk ind. Liget af *Jens Pedersen* blev synet den 25. Januar. Om Halsen og Munden var Liget blodigt. Paa Ryggen var der en 3 Fingre bred Vable eller Bule, og venstre Side under Armen syntes at have faaet slemme Slag.

Regimentsskriveren var heller ikke ledig. Ogsaa han lod afholde et Syn, skønt det var ganske ulovligt. Der tilkaldtes en Bartskeer og flere Bønder, der mente, at *Jens Pedersen* var død af en Sygdom, der kaldtes

Sprinkelsyge, som Sognet havde været hjemsøgt af. De grønne og blaa Pletter fremkom ved ethvert dødt Korpus, som længe laa i Vind og Kulde. Det maa vel formodes, at Liget var bragt ud i Laden. Sagen gik til Doms ved Underretten. Det var klart for alle, at Regimentsskriveren ingen Ret havde haft til Fogedpengene. Amtmand Woyda ansøgte Kongen om fri Proces for den gamle Fader og fik dette bevilget, men ved Underretten frikendte Herredsfoged *Bertel Pedersen* Regimentsskriveren for Dødsaaarsagen. Amtmanden, der ikke kunde fordrage Jens Duche, blev ved, skønt Regimentsskriveren søgte at faa Sagen dysset ned ved at betale den Dødes Forældre en Sum Penge og stille en anden Mand i hans Sted med Pligt til at give dem Aftægt. Mange andre Ting hvirvledes op, og tilsidst fik Amtmanden nedsat en Kommission. Dette skete dog først 3 Aar efter, den 15. Februar 1707. Den bestod af 2 Embedsmænd fra Egnen Nord for Amtet, Baron *Fr. Kragh* og Justitsraad *Ole Krabbe*. Amtmanden forlangte bestemt, at Bønderne, der forhørtes, skulde tages i Ed, thi hvis Eden ikke blev aflagt, vilde Bønderne vistnok frygte for at sige Sandheden, at Regimentsskriveren ikke siden skulde efterstræbe dem. Regimentsskriveren rettede forøvrigt ogsaa haarde Beskyldninger mod Amtmanden, og Amtmanden kalder ham „en Slange ved min egen Barm“. Det hjalp altsammen ingenting. Kommissionen erklærede, at Beskyldningen mod ham for at være Jens Pedersens Banemand var han jo rensat for ved Dom efter Kongens egen Lov. Det var ganske rigtigt, at Regimentsskriveren havde oppebaaret Fogedpenge, som han ingen Ret havde til, men han havde kun taget, hvad Bønderne vilde give ham. Der gik jo derved intet fra Kongen! I Jens

Duches Distrikt var der god Orden i Regnskaberne, og alle Afgifter var indbetalt. Om Regimentsskriverens Ret til at svinge Stokken meldes der intet.

Endnu 1709 nævnes Jens Duche i dette Distrikt, men i 1710 er han afløst af *Søren Hachsen*, der, som foran nævnt, boede paa Vranderup Hovgaard og som nogle Aar senere igen afløstes af Regimentsskriver *I. M. Kasbjerg*. Søren Hachsen var senere Forpagter af forskellige Skatter, thi den Gang kunde man „forpagte“ en Skat.

Jens Duche, der synes at have haft mægtige Beskyttere, havde endnu en lang Løbebane som Embedsmand. Han kom herfra til Ribe, hvor han var Amtsforvalter, og en Del Aar efter blev han „Præsident“ i Fredericia.

I 1717 skete der en stor Omordning med Rytterdistriktet, idet Rytterne blev forlagt fra Landet ind til Købstæderne i Amtet, og Forholdene blev derefter i mange Henseender meget bedre. Samtidig skete der en *ny Omlægning paa Nygaard*, der i den sidste Tid havde været beboet af Generalløjtnant *Legart*. Den foranævnte Christen Simonsen Møller og hans Medinteressenter overtog Jorderne fra 24. Juli 1718 mod aarlig at levere Græsning til 81 Heste og desuden aarlig 324 Læs Hø, hvert Læs beregnet til 30 Lispund. Den gamle Borggaard paa Nygaard blev nu nedbrudt, eller rettere, det overlodes til *Magistraten i Fredericia* at brække Murene ned og gøre Anvendelse af Stenene med Undtagelse af et bestemt Stykke Mur, der overlodes til Christen Simonsen og hans Medinteressenter.

Paa Koldinghus indrettedes Stalde til 338 Rytterheste, og der foretoges i den Anledning en stor Ombygning, saa Staldene omtrent fik den Indretning, der vises paa Grundplanen i Thurahs „Den danske Vitru-

vius“. Jeg har fortalt i Koldingbogen, at Staldgaarden i sin Tid mod Vest afsluttedes i *to firkantede Taarne*. Disse kaldes i Byggeregnskabet for „Altaner“, og det ses, at de er forsvundne ved denne Ombygning.

— — —

Ligesom Rytterordningen i 1687 havde bevirket en Sammenlægning af Herrederne, nemlig Andst, Jerlev og Slaugs Herreder som et Retsdistrikt og Elbo, Holmans og Brusks Herreder som et andet Retsdistrikt, saaledes bevirkede ogsaa den store Omlægning 1718 en betydelig Forandring i retslig Henseende, idet der ved Ordre af 26. December 1718 blev oprettet et *Koldinghus Birk*, bestaaende af alle disse seks Herreder. Domme, der afsagdes ved dette Birk, appelleredes direkte til Højesteret. Til Birkedommer udnævntes Thomas Ebbesen og til Birkeskriver Just Christian Lund. Birkeetinget skulde holdes i Viuf, hvor der skulde bygges et Tinghus. Indtil dette blev bygget, skulde Retten holdes i Bertel Pedersens Hus i Viuf, og første Retsmøde var den 7. Marts 1719. Gevaltighuset i Viuf henstod nu ubenyttet, og det tillodes derfor, at dette Hus indrettedes til Tinghus, saa Viuf fik endelig Fordel af dette Hus, som Beboerne saa nødvendig vilde have haft i Byen. Tingskriveren, Just Lund, fik som et lille Tillæg til sin ringe Løn Lov til at holde Kro i Viuf, og en vis Mikkel Smegel, der uberettiget havde holdt Kro, fik Tilhold om at holde op.

Jeg har foran omtalt Regimentsskriverens energiske Indskriden med Hensyn til Lejermaalsbøder. Lovbestemmelserne i saa Henseende var bleven svært skærpede ved en Forordning af 5. Januar 1714, der bestemte, at Mandfolk, der ikke kunde betale deres Lejermaalsbøder, skulde sættes „paa Fæstningen“, og Kvind-

folkene i Spindehuset, men disse Bestemmelser medførte saa store Udgifter for den kongelige Kasse, at de maatte lempes i 1724, da Synderne i Stedet for kunde slippe med Gabestokken eller mildere Straffe. Her i Egnen var Straffen i Regelen nogle Uger paa Vand og Brød i Portstuen paa Koldinghus. Synderen skulde desuden i Almindelighed nogle Timer daglig gaa med „den spanske Fedel“ (Fiddel). Den spanske Fedel var et fladt Træaag, formet som en Violin. Synderens Hals og Hænder spændtes fast, saaledes at Hænderne sad i Skaftet af „Fiolinen“, foran Ansigtet. Bag Nakken rejste der sig en buet Jernbøjle, der krummede sig frem over Hovedet og som endte i en vajende Hestehale eller „Ræverumpe“, og paa et passende Sted af Fedelen var der anbragt en lille Klokke. Historikeren Hugo Matthiessen oplyser i en af sine Bøger, at et Eksemplar af dette Instrument opbevares paa Aalborg Museum.

Et Slag Kegler.

Billede fra Kolding Aar 1700.

En smuk Augustaften i Aaret 1700 havde Hospitalspræst i Kolding, *Oluf Bützow*, faaet Lyst til at faa sig et Slag Kegler i sin Have og sendte David Natvægters Kone hen i Adelgade til Byfoged *Anders Nielsen Saabye* med en Invitation til at komme om til Pastoren, der boede i Laasbygade. Og Byfogden, der var en selskabelig anlagt Mand, sagde straks Tak for Indbydelsen og gik om til Præsten. Snart var Pastor Bützow og hans Gæst i Gang med Keglespillet, men som de havde spillet henved seks Spil, kom der endnu et Par Gæster. Det var Tolderen fra Vejle *Hans Andersen* og Fuldmægtig *Lars Nielsen*, som begge var godt kendte her i Byen. Hans Andersen havde nemlig i flere Aar, før han kom til Vejle, været ansat ved Tolder Hans Petersen her i Kolding, og Lars Nielsen havde tidligere været Fuldmægtig hos Amtsskriver *Peder Pedersen* her i Byen. For kort Tid siden var han dog raget uklar med sin Principal og havde siden ligget i stor Proces med ham, dels om Penge, han i Amtsskriverens Navn havde modtaget og som han nu skulde gøre Rede for, dels om sin tilgodehavende Løn.

Keglespillet i Hr. Olufs Have blev endnu fortsat en halv Times Tid, og baade Andersen og Nielsen spillede med. Sidén gik hele Selskabet ind i Stuen. Præsten,

der paa det bestemteste hævder, at alt foregik ved en sømmelig Lystighed, maa hellere selv fortælle videre:

„Blandt anden Diskurs, som udi mit Hus faldt, var og det, at Monsieur Lars Nielsen beklagede sig over sin Landstingsrejse, foraarsaget af sin forrige Herre, Signeur Peder Pedersen, paa hvilken Rejse han satte over 100 Rigsdaler til, hvorimod han kun fik godtgjort 30 Rigsdaler. Han sagde ogsaa til Byfogden, at denne ved sine Prolongationer (Udsættelser) i Sagen var Skyld i en Del Pengetab. Derimod ved jeg intet om, at han skulde have truet Byfogden eller at der opstod Klammeri i mit Hus. Heller ikke min Hustru kender noget dertil. Hvad Byens Klokke var, da Hans Andersen og Lars Nielsen gik, ved jeg ikke, men min Husklokke var ved 10 Slet. Jeg fulgte dem til Dørs, og inden jeg gik ind igen, var de helt oppe ved Søren Lunds. Da jeg kom ind igen, bad jeg Byfogden om, at han vilde se sig vel for, at han kom vel hjem til sit. Dog vidste jeg ikke, at de vilde overfalde Byfogden, og ved heller ikke, om de gjorde det. Her skiltes de fra Byfogden som gode Venner og tog høflig og venlig Afsked. Ingen af Parterne blev her i mit Hus overvældet med Drukkenskab, thi hvad de havde faaet, før de kom, med det samme gik de og bort fra mit Hus, og var de ikke længer hos mig end ongefær to Timer.“

Byfogden paastaar, at Hr. Oluf har sagt, at Nielsen og Andersen havde lavet et ordentlig Bad til af Hug og Slag, men det kan Hr. Oluf ikke huske, at han har sagt.

Vi forlader nu Byfogden og lader ham gaa hjem alene. En Times Tid efter møder vi ham igen i en ynkelig Forfatning. Sammen med nogle Mænd fra Vagten banker han paa Porten til Borgmester *Niels Baltzersens* Hus i Østergade. Han beklager sig over, at

da han var under Vejs fra Hr. Oluf Bützows op ad Gaden for at efterse Vagten, blev han mellem *Jens Møllers* og *Hans Bruns* tværs over for Kirkeboderne og Kirken attraperet af Lars Nielsen og Hans Andersen. Førstnævnte kom gaaende hen til ham og spurgte, hvi han gik og løb saa fast. Imidlertid antastede han Byfogden og kastede ham om paa Gaden. Derefter kom Hans Andersen til, og han og Nielsen gav sig i Forening til at gennembanke ham.

Som sagt, Byfogden saa forfærdelig ud, og før han afgav hele denne Forklaring for Borgmesteren og nogle andre Borgere, der var komne til, bad han om at maatte faa sig aftørret og blive forbunden. Der blev straks skikket Bud til *Lorents Bartskeer*, og man saa, at Byfogdens Ansigt var ganske overløbet med Blod og Haaret overalt vaadt af Blod. Ogsaa Halskluden var ganske blodig, ligeledes Kjole og Klæder, ja selv ned i Skoene var Blodet løbet, og Hænderne var ganske blodige. Blodet kom fra to lange Saar og Hulslag i Byfogdens Hoved, et paa hver Side af Hovedet. Der fandtes ogsaa store Knuder i Hovedet af Slagene.

Da Byfogden var gaaet med Mændene, kom *Anders Jørgensen*, som berettede, at han havde været i Brogade (nu Søndergade), og han havde da set, at Hans Andersen og Lars Nielsen var komne fra Byen til Postmester *Hans Lunds* Dør. De bankede paa og sagde, at man straks skulde lade dem ind, og snart gik de fra Porten til Døren, snart tilbage igen.

Jørgensen kunde gøre sin Ed paa, at en af dem sagde: „Han skal faa en Ulykke“. Men hvem af dem, der sagde det, vidste han ikke. Han kunde kende de to Mænd paa Røsten.

Claus Gertsen, der havde staaet Vagt ved den søndre

Port, havde hørt, at der kom to Mænd gaaende til Postmesterens Dør og „kloppede“ hastig paa Døren og Porten, hvorefter de slap ind. Om Porten havde staaet paa Klem, eller om nogen lukkede dem op, vidste han ikke.

Byfoged Saabye traf selvfølgelig sine Foranstaltninger til, at de to Voldsmænd kunde faa deres Straf. Morgen efter Slaget sendte han to Stævningsmænd, Skomager Jørgen Hansen og Sadelmager Jakob Jokumsen, til Postmester Lunds Hus. Stævningsmændene traf kun en af Tjenestepigerne. Hun lovede dem at ville være Bud for dem til de to Mænd, der nu laa og sov.

Og de forkyndte da Pigen, at der var gjort Arrest paa de to Personer, saa de maatte ikke forlade deres Logement, før Sagen, de var sigtet for, var afgjort.

Hvem der imidlertid ikke brød sig om denne Stuearrest, var Tolderen fra Vejle og hans Ven. De rejste ganske rolig deres Vej.

Nogle Dage efter fik Prokurator *Tyge Ursin* et Brev fra dem, dateret Vejle, hvori de bad ham tage sig af Sagen, da de formedelst en Del kongelige Tjenesters Opvartning og en Del egne Tjenesters nødvendige Forretning ikke kunde være til Stede.

I Fuldmagten nægtede de at kende noget til, hvad der var hændet Byfogden.

Brevets Udskrift var paa Fransk og lød:

Til

Hr. Tyge Ursin,

min meget kære Ven,

at overrække i Harildskjær.

Byfoged Saabye kunde selvfølgelig ikke være Dommer i sin egen Sag. I andre Tilfælde, hvor Byfogden var Part i Sagen, var Borgmesteren Sættedommer eller ogsaa den danske Skoleholder *Peder Berntsen*, men

ubekendt af hvad Grund havde Byfoged Saabye andraget Stiftsbefalingsmand Hans, Greve af Schack, i Ribe, om at faa Tilladelse til, at Signeur *Ove Petersen* af Fredericia beklædte Retten.

For Skranken møder man selvfølgelig først og fremmest Byfogden. Da Sagen først kommer til Behandling i Oktober, har han vel faaet Æmheden lidt af Kroppen, om ikke helt, hvad nedenfor berettes.

Desuden møder blandt Vidnerne Murermester *Peter Eliassen*, Smed *Jesper Larsen* og Bartskeer *Lorents Thorbrügger*, der bevidnede den ynkelige Tilstand, hvori Byfogden ankom til Borgmesterens Hus. Bartskeer berettede, at han havde lagt tvende „Veler“ udi Byfogdens Hoved og havende Saar.

Bendix Markussen i Adelgade vidnede, at den paa-gældende Nat hørte han Klammeri og stort Skænderi paa Gaden. Da han stod op af sin Seng ved Vinduet, saa han, at to Personer løb op ad Gaden forbi Kirsten Hans Mauritsens Dør, men hvem det var, vidste han ikke. Han hørte, at Klokkeren slog seks Slag, men derefter kunde han ikke høre Klokkeslagene for den Alarms Skyld.

Kirsten Vævekone er mere klarøjet. Mellem Kl. 11 og 12 laa hun i sin Seng og hørte, at der var Klammeri paa Gaden og Slagsmaal, og der sloges „digt“ paa en. Et Kvarter derefter Klammeriet havde Ende, og kom der tvende løbende paa Gaden. Sprang jeg saa af min Seng og vilde se efter, hvem det var, da var det Hans Andersen og Lars Nielsen, der gik forbi min Dør. Hans Andersen havde en stor Kæp med en Knop paa Enden udi sin Haand.

Byfogden opfordrer Retten til at lade de anklagede befri sig ved Ed for hans Beskyldning. Og vil de ikke

det, fordi de med en god Samvittighed ikke kan, saa er Byfogden villig til at gøre sin sandfærdige Sigtelsesed, hvis Sagen ikke forhen nøjagtig ved Vidner skulde være bevist.

Han opstiller nu følgende Modregning for Pryglene:

- 1) For Overfald paa sagesløs Mand *hver trende 40 Lod Sølv.*
- 2) Laurids Nielsen, som tiltalte mig venlig og med falske Ord listelig ligesom ved „Aaraad“ tilføjede mig Jordskub, *trende 6 Lod Sølv.*
- 3) For voldelig Overfald hver *trende 40 Lod Sølv.*
- 4) For Stavshug mangfoldige Gange, hvert Slag *trende 6 Lod Sølv.*
- 5) For tvende Hulsaar og Knuder udi Hovedet hver *trende 6 Lod Sølv.*
- 6) For min liden Finger paa den højre Haand, de har lemmelyt, saa jeg dermed ej kan tage som før, hver *trende 12 Lod Sølv.*
- 7) De bør betale Bartskærløn,
- 8) bøde for den ulidelige Svie og „Skrække“ med „Velernes“ Indlæggelse udi Hovedet,
- 9) betale mig mine Klæder og denne hidtil forarsagede Processes Bekostning med 50 Rigsdaler og
- 10) vorde tilfundne at lide efter Loven, om jeg inden den determinerede Tid, Loven ommelder, noget maatte tilkomme og ved Døden afgaa, saasom jeg daglig af Slagene finder „Væ og Skrecke“, og Personerne saa længe at blive udi Arrest.

Derefter mødte Prokurator Thyge Ursin som Forsvarer af de to Vejlensere. Selvfølgelig var det ikke hans Klienter, der havde banket Byfogden. Byfogden bar sig ad som „naar man i Juleleg plukker Spurve“, idet man gætter sig frem for at finde den skyldige, og

gætter man ej ret, er det til større Spot og haardere Straf.

Nu udsattes Sagen i 14 Dage, og efter en Del Procedure om, hvorvidt Arresten var lovlig forkyndt de to Mænd ved at give Pigen Besked, skred Ursin til sit Glansnummer. Han hævdede nemlig, at vel havde Byfogden haft Hul i Hovedet og var bleven blodig, men det kunde være kommen ved, at han havde været beskænket og enten havde stødt sig paa et Gærde eller var falden paa Gaden og ved besværlig Gang og Fremfarelse havde sølet sig i Blodet. I Præstens Hus havde hans Klienter været i „honete Samling“ med Byfogden. Og med Hensyn til den Sigtelsesed, Byfogden havde tilbudt, hvor kunde han da tilstedes at gøre Ed udi mørk Sag. Han havde jo selv indrømmet, at det skete i Mørke ved Nattetide, tilmed vanskeligt, naar Byfogden var beskænket. Han maatte jo være opsat paa hellere at vove („hasardere“) sin Salighed, end at de forhaabede Penge skulde gaa fra ham.

Byfogden løber April, siger Ursin. „Mærkeligt, at han søger andre paa Liv og udødelig Vanære paa Slægt og Familie, der han dog aldrig kan vise sig et dødeligt Saar. Det synes, at Byfogdens Skind maa være et helligt Skind, naar man peger derpaa, saa er det Vold, og rører man derved, saa gælder det Stejle og Hjul. O hvilken hellig Mand! For Jordskub maa han søge godt Øl og Brændevin. Hvad Byfogdens Kjole angaar, da ser den ud som tilforn, undtagen hvad han dagligen derpaa slider. Vel var det, at han ikke havde sin Helligdagsparyk paa, „som hand ellers udi sære Tider for tilhaabende Profit plejer at drage“.

— Stakkels Byfoged! Han tvinges nu til at appellere til Folket for at værge sig mod denne grausame Salbe.

Borgmester Baltzersen, som han ellers saa ofte tidligere har processet mod, maa sammen med Murermester Eliassen, *Hans Uttendahl* og flere attestere, at Byfogden hverken var helt eller halvt beskænket, da han den paagældende Nat kom til Borgmesterens Hus forslaaet og blodig. Ved denne Attest oplyses det for Resten, at Saabye viste Mændene sin itubrækkede Kaarde og sagde, at han havde stukket den itu paa Hans Andersen, Tolderen fra Vejle. I sit eget Indlæg sagde Byfogden, at naar Kirsten Vævekone kunde se, kunde han vel ogsaa.

Nu trak Ursin i Land paa sine skarpe Ord. Han havde jo ikke sagt, at Byfogden *var* fuld, men at han *maaske havde været* det osv.

Endnu en Gang udsattes Sagen, men saa faldt ogsaa Dommen. Den lød paa:

„Hans Andersen og Lars Nielsen bør for befundne trende Slags Hug udi Byfogdens Hoved og paa Haanden for hvert Slag bøde trende 6 Lod Sølv efter Lovens Pagina 900, Art. 8, som er 6×27 Rigsdaler, samt at betale Bartskærløn 4 Rdl. saavel som denne Processes Bekostning med 12 Rdl., alt inden 15 Dage under Lovens videre Tvang. Herforuden haver Byfogden sin til Tyge Ursin formenende Prætension formedelst haarde Beskyldninger efter lovlige Gjerninger forbeholden at søge, som han bedst veed og kan.“

De svenske Krigsfanger.

Den 16. Maj 1713 overgav den svenske General *Stenbock* sig i Tønning med hele sin Hær, henved 11,000 Mand. Denne Begivenhed er kendt nok fra Fædrelandshistorien. Det var Meningen, at Krigsfangerne skulde løskøbes af Sverige, men de blev ladt i Stikken af deres Fædreland, og Fangerne maatte saa blive i Danmark til Krigens Ende 1720. Mange af dem rømte, andre gik mere eller mindre frivilligt ind i den danske Hær. Adskillige Hundreder af Krigsfangerne kom til Kolding og Koldingegnen. I alt Fald i Byen blev de en sand Plage for Beboerne, hvilket fremgaar af følgende Klage, der fra *Magistraten i Kolding* blev afsendt til Kancelliet:

„Paa dette fattige Steds Borgerskabs vemodige og indstændige beklagelige Ansøgning er vi højligten forarsagede vores højbydende Herrer at andrage og tilkendegive den store Besværing, som Borgerskabet falder meget haardt og kostbart med den nu i langsommelig Tid kontinuerede *Brødbagning* til det her indkvarterede svenske fangne Mandskabs Forplejning saavel og derved *militariske Vagtholden* med Lys og Ildebrand Dag og Nat. Og som nu Størstedelen af samme indkvarterede svenske fangne Mandskab alt sig godvilligen haver ved Verbning ladet antage og til Regimenterne bortkommes, vil man anholde, at den her anbefalede Vagtholden maatte ophøre og borttages, thi man kan dem ingenlunde med Brændsel fornøje. Tilmed nyder Byen ingen Udvisning (d. e.: i Skovene omkring Byen), og ikkun ganske lidet tilføres, og hvis deraf ind-

føres, er saa dyrt, 8 a 9 Mark pr. Læs. Vagten bruger hver Nat for 2 a 3 Mark, og hvis de ikke saaledes kan finde sig fornøjet, maa vore Gærder og Plankeværker holde for“

Fangernes Antal maa have været stort, thi Amtsforvalter *Ancher Hansen* udleverede til Borgerskabet en betydelig Del Rug til Brødbagning til de svenske Fanger, nemlig:

16.—31. Juli 1713: 44 Tdr. 6 Skpr. = 1792 Brød
1.—12. August 1713: 33 Tdr. = 1320 Brød. 13.—28.
August 1713: 40 Tdr. = 1600 Brød. 29. August —
9. September 1713: 31 Tdr. = 1252 Brød. 10.—29.
September 1713: 30 Tdr. = 1200 Brød. 1. Oktober
1713 — 17. Marts 1714: 321 Tdr. = 12,844 Brød.

Borgerne klager stadig højlydt over Kommisbrødbagningen. Den 22. Marts 1714 var der kun ganske faa Svenskere tilbage i Kolding, og „dagligen deraf bortgaar“. De blev nemlig udstationerede paa forskellige Steder (sammenlign Forordningen af 8. April 1715). Nogle af dem blev sat til Arbejde i Egnen. Andst Herreds Tingbog 1717, Side 73, fortæller om „en Grøft og et Dige, som de svenske Fanger skal have gjort i Noesgaards Ager“.

Da der i disse Aar var en Del Reparationer paa Koldinghus og „de til Slottet forbeholdne 4 Byer“ ikke selv kunde overkomme Haandlangertjenesten, blev de svenske Fanger sat i Arbejde paa Slottet, og Bønderne i de 4 Byer betalte dem derfor.

Endnu 1718 var der en Del menige svenske Fanger i Amtet, nemlig 290. Enkelte af dem var dog saa svage, at de intet kunde fortjene til deres Føde. I Vejle gik der saaledes 16 svenske Fanger, som hver til deres Underhold fik 2 Skilling om Dagen.

De kongelige Landsbyskoler.

Lyffsalig Danemark for disse Skoler prises /
Hvor Algermandens Børn med Trofskab undervises . . .
De Knipper Høe og Halm / hånd aarig Nar skal yde /
Ey vejer mod det Gaun / hans Børn af Skolen nyde /
Dend Jord / hvor Skolen staar / er ham en nyttig Jord /
Der er nu Bethel, hvor mand hører Herrens Ord.

(Af Henrik Broholm, „Lærer ved Skolen
i Draa tet ved Kolding“ 1750—58).

Det vilde være meget urigtigt at tro, at der før Rytterskolernes Tid ingen Skoler var i Landsbyerne i de 36 Kirkesogne, der kom til at ligge under Koldinghus Rytterdistrikt. Allerede i det 17. Aarhundrede har der hist og her paa Landet været Degneskoler, idet „Sædedegnene“, der afløste „Løbedegnene“ fra Kolding Latinskole, i Regelen skaffede sig Indtægter ved at undervise Børn og Voksne. Saaledes udlagdes 1664 et Stykke Gadejord i Tavlov til Degnen Lambret Madsen til et „Degne- og Skolehus“. Andre Steder indførtes der et mere ordnet Skolevæsen, f. Eks. 1693 i Vester Nebel. De fleste Steder var der dog kun Omgangs- og Vinterskoler, og Lærerkræfterne var sikkert meget maadelige. Men 1721 besluttede Frederik IV paa Ryttergodset Landet over at oprette faste Skoler med saa gode Skolemestre som muligt, og den 28. Marts 1721 udstedtes der Instruks for saadanne Skolemestre, der skulde undervise „ej alene Bolsmands, Husmands og Indersters Børn, men endog deres Tyende“, selv de fattigste. Skolegangen skulde om Sommeren foregaa fra Kl. 7 til

11 Formiddag og 2 til 6 Eftermiddag, og om Vinteren fra Kl. 8 til 12 Formiddag og 2 til 4 Eftermiddag. Hver Skoledag skulde begynde med en Bøn og en Salme. Børnene skulde lære at læse indenad i Bøger og naar Forældrene begærede det tillige at skrive og regne. Den vigtigste Lærebog i Skolen skulde være Luthers lille Katekismus. Børnene skulde dog ogsaa have lidt Begreb om *Landets Love*, thi hver Middag skulde Læreren oplæse nogle Artikler af Christian V's Lov. Ligesom Skolen hver Morgen begyndte med Sang og Bøn, skulde den hver Aften endes med en Aftensalme, og Læreren skulde sørge for, at Børnene kunde komme hjem endnu ved Dagslys, „at de ej ved Snefog og i Mørke skal komme til Skade“. Læreren maatte ikke med Hug og Slag ilde medhandle Børnene, men paa den lemfældigste Maade rette deres Fejl. Han maatte dog nok lade dem „sidde efter“, og under visse Omstændigheder maatte han svinge Riset. Lærernes Løn var 24 Rdl. om Aaret, 3 Læs Brænde, 1 Læs Tørv for hver 20 Tdr. Hartkorn, 1 Lispund Hø og 1 Lispund Halm af hver Td. Hartkorn til Lærernes Kreaturer og fri Græsgang om Sommeren for hver Lærer til 2 Køer og 6 Faar. Lærerne var fri for alle Skatter, Kontributioner og Paalæg, og Husmænd, der havde Børn i Skolen, skulde enten hver gøre Skolen 2 Dages Arbejde om Aaret eller betale 1 Mark. Desuden skulde Lærerne for hvert Barn, der vilde lære at regne og skrive, have en særlig Betaling paa 8 Skilling Dansk om Maaneden for Skrivematerialer. Kongen lovede Lærerne, saafremt de var Studenter, at befordre dem til Degnekald, ja endog Præstekald, om de var dygtige dertil, men de skulde dog have været Skolemestre i mindst 3 Aar, før de søgte sligt Embede.

Oprindelig har det vistnok været Meningen i alle Rytterdistrikterne at benytte Rytterhuse til Skoler, men det viste sig, at Husene var alt for daarlige, og der blev derfor givet Befaling til, at der for hver 280 Tdr. Hartkorn i et Rytterdistrikt skulde bygges en Skole. Alle Skolerne skulde være grundmurede og teglhængte. Skolernes Indretning skulde være den samme hele Landet over. Det var Meningen, at der i hvert Rytterdistrikt skulde bygges 20 Skoler, og da der var 12 Rytterdistrikter, blev dette 240 Skoler, men Tallet blev ikke lige stort i alle Rytterdistrikter, og Kolding Rytterdistrikt var saa heldigt at faa 25 Skoler.

Her i Egnen varede det dog en Række Aar, inden Skolerne blev opført, og i de første Aar maatte de antagne Lærere sidde til Leje. Deres Løn kunde dog udbetales fra 1. Januar 1722. Den 3. April 1722 skriver Amtmand *Woyda* til Rentekammeret, at han sammen med Provsterne og Præsterne her i Amtet har antaget en Række dygtige Skolemestre. I Harte og Bramdrup har Skolemesteren lejet sig ind i et Hus i Harte, og her underviser han samtlige Børn i disse to Sogne. Ligeledes er der antaget en Skolemester i Eltang-Vilstrup Sogne, men nogle af Børnene i hans Distrikt holder sig borte, da de har for langt til Skole og Vejen er besværlig, idet der er Vand imellem, ligesom der ogsaa er private Skolemestre, som Byerne betaler Løn til. Der er desuden antaget 1 Skolemester i Herslev Sogn, 1 i Starup og Nebel Sogne, 1 i Gaarslev Sogn, 1 i Smidstrup Sogn og 1 i Jordrup og Lejrskov Sogne samt 1 i Gaverslund. De sad allesammen til Leje. Nu til Paaske var der endvidere antaget i Højen og Jerlev Sogne 1, i Pjedsted Sogn 1, i Vejlbj 1, i Bredstrup og Kongsted 1, i Jelling og Nørre Vilstrup 1, men da der var en Aa

mellem de to sidste Sogne, der var farlig at komme over, var det aftalt, at de i hver af disse Byer skulde holde en Skolemester, at Lønnen skulde deles imellem disse to, og at Bønderne saa skulde give noget til Hjælp. Dette vilde ogsaa være nødvendigt flere andre Steder, saafremt Skolesagen skulde faa det gode Udfald, som Hans Majestæt sigtede til. Amtmanden mener, at man ogsaa nok kunde faa Lærere i Erritsø Sogn, Taulov Sogn, Skærbæk og Vinding Sogne, Sest og Jordrup, Egtved og Ødsted Sogne samt i Almind og Viuf Sogne, naar bare Lærerne kunde være sikre paa at faa deres Løn.

Dette sidste kneb det med, og Amtmanden skriver den 27. Juli 1722 til Skolernes Tilsynsmand, Krigsraad *Morville*, at der var antaget 10 Skolemestre i Amtet, men formodentlig var en Del af de antagne allerede bortgaaet igen, da de ikke kunde faa deres Løn.

Store Vanskeligheder var der paa sine Steder med Beboerne. Snart hedder det, at Børnene fra Lilballe ikke vil gaa til Skole hos Skolemester *Niels Sandager* i Eltang, fordi det er for langt, snart hedder det, at Beboerne i Herslev nægter at levere Foder til Skolemesteren *Eisben Hansens Køer*, og de maa trues med Udpantning. Sognefoged *Mads Dahl* i Herslev skal tage Pant til sig, og saafremt Beboerne ikke indløser Pantet, skal de modvillige afstraffes. Skolemesteren har ganske vist ingen Kreaturer til Foder eller Græsning, men saa skal Bønderne betale ham et tilsvarende Beløb i Penge. Lignende Kvaler med Beboernes Vrangvillighed berettes fra Højen, Verst, Jordrup („Jaarup“) og mange andre Steder. Der arbejdes dog ihærdigt for at faa Skolevæsenet i en god Gænge, og Krigsraad *Morville*

farer rundt i Sognene med fire Heste for sin Vogn (frit Forspand) for at betale Skolemestrene deres Pengeløn. Hist og her ansættes der ogsaa nye Lærere, nemlig 1722 i Sest og Vranderup *Hans Christian Trane*, i Vamdrup *Hans Hansen*, i Skanderup *Mads Knudsen*, i Højen og Jerlev *Claus Møller*, og i Almind og Viuf *Jørgen Ibsen Prip*, alle fra 1. April 1722. Enkelte Steder sker der Forandringer ved Rytterdistriktet, der helt kuldkaster Inddelingen over de 20 Skoler. Jelling By blev lagt fra Rytterdistriktet ind under Amtstuen, medens Vork og en Del andet Gods i Egtved Sogn lagdes under Rytterdistriktet. Skolerne i Nørre Vilstrup og Rugsted blev henholdsvis lagt til Jerlev og Egtved. Egtved Skole kom til at omfatte foruden Egtved Sogn Rugsted og Tudvad Byer af Ødsted Sogn. Senere lagdes den sidste Skole til Ammidsbøl i Ødsted Sogn.

I 1723 eller 24 er de første Rytterskoler opført i Koldinghus Rytterdistrikt. De opførtes af Entreprenørerne *Godtfred Schuster* og *Søren Sørensen*, der havde paataget sig at bygge hver Skole for 580 Rdl. Mestrene synes at have været meget ivrige med Arbejdet, — endog saa ivrige, at Amtmand Woyda protesterede, thi de blev ved at bygge lige til Jul 1724, og Amtmanden skrev Juleaften 1724 til Rentekammeret, at han ikke syntes, at det var forsvarligt at mure, „eftersom det ikke vel kan blive af den Bestandighed, som det ellers burde, og særlig de udvendige Mure, da Frostene allerede har indfundet sig og mere efterhaanden kan ventes med faldende Sne og deslige“.

Den 15. Maj 1725, da de fleste Skolehuse i Distriktet var opført, indløb der en Skrivelse fra Rentekammeret, der meddelte, at i Droningborg Rytterdistrikt (ved Randers) var der kun bleven Brug for 10 Skoler — der var forud mange Sogneskoler i Egnen ved Randers —.

og Koldinghus Distrikt kunde derfor faa nogle flere Skoler. Da Brevet indløb, var Amtmanden bortrejst, men hans Fuldmægtig *Hans Svendsen* gav sig straks til at forhandle med Provsterne og Præsterne i Egnen for at faa Skoleforholdene ordnede saa godt som muligt. Mange Steder, erklærer han, var det af Hensyn til Aaer, Bække, Moser og Moradser nødvendigt, at der lagdes nye Skoler. Havde man vidst noget tidligere, at der vilde blive flere Skoler til Koldinghus Distrikt, kunde man have lagt Skolerne mere bekvemt for Befolkningen og Børnene. I *Elbo Herred*, hvor der forhen var anordnet 3 Skoler, vilde man nu gerne have en til. Den skulde da ligge i Bredstrup. I *Holmans Herred*, hvor der forhen skulde være 4 Skoler, vilde man gerne have to til, nemlig i Skærup og Gaverslund. I *Brusk Herred*, hvor der var anordnet 5 Skoler, ønskede man endnu en Skole, nemlig i Bjært. I *Jerlev Herred* ønskede man foruden de 3 Skoler endnu en i Rugsted, og i *Andst Herred*, hvor man havde fastslaaet 5 Skoler, men hvor det var særlig galt, ønskede man endnu tre Skoler, nemlig i Andst og Verst, hvert Sted 1, og i Jordrup 1.

Men det blev jo hele 8 Skoler mere, og der var kun stillet i Udsigt at faa højest 6, saaledes at der blev ialt 26 Skoler med 217 Tønder Hartkorn til hver Skole. Man maatte saa søge at faa disse 6 nye Skoler, hvor Vejene var længst og mest farlige mellem Byerne. . . . Der blev imidlertid kun 5 Skoler mere til Koldinghus Distrikt foruden de 20. De 25 Skoler kom til at ligge i: Sest, Skanderup, Vester Vamdrup, Store Andst, Øster Gesten, Verst, Vraa, Egtved, Ammidbøl, Højen, Aagaard, Harte, Eltang, Bjært, Almind, Herslev, Smidstrup, Skærup, Ankær, Pjedsted, Gaarslev, Bredstrup, Tavlov, Erritsø og Vejlbj.

Først i 1727 har alle Skolerne været færdige, thi det

Aar fik Borgmester *Jens Riis* i Kolding Ordre til at udmelde Synsmænd til at besigtige de smukke Skolebygninger. Store var de ikke, idet de kun maalte 21 Alen i Længde og 12 Alen i Bredde, men de var velegnede til deres Formaal, og med deres solide, 13 Tommer tykke Mure og velmalede 8 Vindueskarme med Skodder for de smaa blyindfattede Ruder har de i Almuens Øjne været Pragtbygninger. Paa hver Skole indmuredes en af de bekendte Stentavler, der huggedes af Stenhugger *Heinbrodt* i København. De fleste af disse Tavler er vel endnu bevarede og i Regelen indmurede i de Skolebygninger, der har afløst de gamle Rytterskoler.

Paa Tavlerne staar under Frederik IV.s kronede Navnetræk følgende:

„Hanc scholam, hujusque ad instar ducentas quadraginta in circulis ad perpetuo alendas duodecim cohortes equestres, a me institutis fundavi MDCCXXI. (Denne Skole og 240 andre slige lod jeg i 1721 opføre i de Distrikter, jeg har indrettet til stadigt at underholde 12 Ryttereskadroner).

Halvtredsindstyve Aar, Gud, har du mig opholdet,
at Sygdom, Krig og Pest mig intet ondt har voldet;
thi yder jeg dig Tak og breder ud dit Navn
og bygger Skoler op de fattige til Gavn.
Gud, lad i dette Værk din Naades Fylde kende,
lad denne min Fundats bestaa til Verdens Ende,
lad altid paa min Stol en findes af min Æt
som mener dig, min Gud, og disse Skoler ret.“

Det smukke Vers, som er forfattet af Geheimearkivar Frederik Rostgaard, lærtes vistnok udenad af alle de Hundredtusinder af Børn, der i Tidernes Løb gik i de 240 Skoler.

Det lovedes Lærerne ved Rytterskolerne, at de vilde

blive tagne i Betragtning ved Besættelsen af Degne-embeder. Dette skete sikkert ogsaa, men paa den anden Side var der ogsaa tidligere Degne, der rykkede ind i Skolerne som Skolemestre. Saaledes blev Degn *Chr. Thomsen* i Lejrskov den første Lærer ved Rytterskolen i Vraa, skønt en Ulykke (i 1717 kom han ved et Vaadeskud til at dræbe sin Hustru) nær havde forspildt hans Fremtid, thi Amtmanden vilde have ham straffet, men han slap med en Pengebøde. . . En Mand i Ferup, *Nis Knudsen*, der afvekslende var Bøndernes Skolemester og *Markvogter* (!), vilde have haft Pladsen, men maatte give op, siden *Chr. Thomsen* som „en studeret Person“ billigvis havde Fortrinnet. *Chr. Thomsens* Efterfølger ved Skolen i Vraa var en fynsk Præstesøn, *Henrik Broholm*, der kom hertil 1730 og blev her til 1738, da han blev Hører ved Ringkøbing Latinskoie og en kort Tid Rektor. Denne Lærer udgav en lille latinsk Bog om Rytterskolerne. Bogen er trykt i Flensborg og er paa 80 smaa Sider. Han lovsynger i Bogen paa Dansk og Latin Kong Frederik IV for hans herlige Skoler og takker Kong Christian VI for, at Lærerne ved Rytterskolerne i Koldinghus Amt har faaet Godtgørelse i Penge for det Indtægtstab, de havde ved det mindre Hartkorn til hver Skole. Hvert Aar blev Skolerne reparerede.

Henrik Broholm fortæller om en Række Tavler, der var anbragt over Skolehusets Døre. Man er ikke ganske klar over, om det kun var i Skolen i Vraa eller om saadanne Tavler var anbragt i alle Skolerne. Paa hver Tavle var et lille Vers. Over *Skoledøren* stod:

Forsøm ej Skolegang i dine Ungdomsdage,
tænk paa den Levetid, du har endnu tilbage;

hav ingenting saa kær som Herrens sande Frygt,
tak dog den Konge, som har disse Skoler bygt.

Over *Stuedøren* og „*Sengekammerdøren*“ stod der lignende alvorlige Indskrifter. Mere muntre var Indskrifterne over *Køkkendøren* og *Spisekamret*. Over den første stod:

Brygge, bage, to og tvætte,
Maden koge og anrette
vores Køkkenarbejd er,
Balle, Strippe, Rist og Pande,
Potte, Gryde, Spand og Kande
er vor Piges Haandgevær.

Og over *Spisekammerdøren* stod:

Lyster du Postej og Tærter,
udaf sligt vi intet har;
Landsbyretter, Kaal og Ærter
staar udi hvertandet Kar.

En stor Del af Henrik Broholms Bog beskriver Skolernes store Festdag *St. Thomasdag*, 21. December, som alle Børnene længes efter, ikke blot fordi de paa denne Dag faar Juleferie, og fordi de den Dag faar Lov til at knække Riset i Lærerens Paasyn, medens de synger og danser, men fordi de *St. Thomasdag* faar deres „Probe“ med hjem og kan vise deres Forældre, at de for deres Flid har faaet Titel af Kejsere eller Konger, Grever eller Baroner. Det er den samme Fest, som jeg har skildret i min Koldingbog Side 315 f. Broholm fortæller at han har set saadanne „Proba“, der er skrevne i forrige Aarhundrede, og det er altsaa en gammel Skik. Mange Forældre klæbede deres Børns gode „Probe“ op paa Væggen i deres Stue.

Lejrskov Præstegaards Brand.

Der har ligget en poetisk Aare hos Familien *Thura*. Baade Biskop *Laurids Thura* og hans Søn *Albert Thura* gav sig af med at skrive Vers. Af Biskoppens poetiske Forsøg er vel Andragendet til Frederik IV.s Dronning om Kolding Latinskole det morsomste. Rektor Georg Bruun har aftrykt Versene i Skoleprogram for 1903. Af Albert Thura har man en Sang, der her i Kolding synges den Dag i Dag, nemlig hans gamle Majvise „Kom blankeste Sol“.

At Biskop L. Thura i særlig Grad kom til at interessere sig for Kolding latinske Skole, kan næppe forklare alene gennem hans Stilling som Stiftets Biskop, men tillige derved, at hans Søn, den 23-aarige Albert Thura, blev Rektor ved Skolen 1723 og blev her til 1726, da han blev Præst for Lejrskov og Jordrup Menigheder.

Albert Thura var en meget lærd Mand, Forfatter til talrige dybsindige Værker, mest paa Latin, men som Sognepræst i Lejrskov blev han Forfatter til en lille Bog, der er ulige interessantere for Egnen end alle de andre. Han havde nemlig i Lejrskov den Sorg, at den ny Præstegaard, som han havde opbygget, gik op i Luer og hans betydelige Bibliotek brændte. Derom handler den lille Bog, der ialt er paa 30 Kvartsider, hvoraf dog kun de 14 omhandler Præstegaardens Brand.

Bogen hedder: „Kort Beskrivelse over den uformodentlige Ildebrand, som Aar 1728 den 19. Julii gandske lagde i Aske Leirskov-Præstegaard, Udgiven af Albert Thura tillige med samme Auctors Modige Taare Over Kjöbenhavns u-lyksalige Ildebrand i bemeldte Aar 1728“. Digtet — thi hele Bogen er paa

Vers — er gravalvorligt ment, Versene er gode og fyndige, men nu vil Rimene dog ofte vække et Smil.

Bogen begynder med at skildre Digterens Angst, Bitterhed, Bekymring, Ve og Smerte over Ulykken, der gik saaledes til:

En Dag om Morgenen var jeg mit Huuses Herre,
Men inden Aftens Tiid jeg Huusvild blev des verre.
Og maatte flygte bort fra Ilden, som var tændt,
Og havde rundt omkring mit hele Huus bespændt.

Men hvorfra kom den Ild? Kom den fra Bryggergrue?
Fra heeded Bagger-Ovn? Fra Huusets Kaage-Stue?
Ney mænd; Dend Ildebrand kom ey fra noget sligt,
Men høøer, hves følger her, som er bedrøveligt.

Min egen Karl skiøød Ild i Gaarden, mod sin Ville,
Da hand en Due saae paa Huusets Tag at spille,
Hand vilde unde mig en liden Middags-Steeg;
Men veel! den Due-Steeg for mig blev ingen Leeg!

— — —

Jeg sad imidlertid paa mit Studere-Kammer,
Og tænkte allermindst paa nogen Nøød og Jammer,
Jeg lukte Vindvet op, saa snart som Karlen skøød.
Og vilde spurgt ham ad, om Duen nu var døød?

Men Duen, saa jeg nok, var gandske uden Skade,
Og fløy i Luften op fra Præste-gaardens Lade,
Min Karl sig vender om og efter Fangsten seer,
Men Duen fløy sin Vej, og kom der aldrig meer.

Derefter lukker Præsten sit Vindue og sætter sig til Studeringen igen. Karlen gik i Engen til de andre Folk, der var ude at „gøre Hø“, medens Pigerne var „henne ved en Aa og lod lidt Lintøj der et Tvæt og Solskin faae“. Det varede saadan noget som en Time, og Stuens Sejrværk slog 12. Maden stod færdig og Bordet var dækket, og Præsten vilde kun gaa et Vend ud i Gaarden. Men

— — — „næp kom jeg af min Stue,
før jeg et grusomt Syyn i Gaarden fik at skue,
af Lade-Huusets Tag hiin tykke Røøg stod op,
der joog en Frygt og Skræk i ald min heele Krop.“

Han løber nu ind og fortæller sin Hustru Jacobe Marie i skaansomme Ord (hun var højfrugtsommelig), hvad han havde set. Præsten løb saa til Nabogaarden og fik fat i 2 Karle, der mere fløj end rendte. De kom op paa Taget i en Fart.

„Fra Taget raabte de i Hast med hæse Munde:
Skaf, skaf os Forker hid, det snarest man kunde,
Fik hver sin Fork der op i al den Smøg og Dunst,
Men baade Fork og Raad og Kunst var her omsonst.“

Et Øjeblik efter var Stuehuset i Fare og maatte rømmes. „En kom og tog en Stool, en anden tog et Bord, som blev slængt ud i Hast paa Havepladsens Jord.“

Præsten gik op paa sit Kammer og tog en Bibel og et Par Bøger, han selv havde skrevet, og løb dermed. Lidt Gangklæder fik han reddet, og da han kom op i Studerekamret igen, saa han med ynksomt Øje til sidste Afsked hen paa sine Bøger nøje. „Jeg tænkte: HERre Gud! Skal dog ved Ildebrand aldt dette tæres op? Da vee mig arme Mand!“

Snart maa han rømme Huset, der truer med at styrte ned. Han kommer ogsaa lykkeligt ud, men Havens nedre Dør kan han ikke faa op, da den er lukket med Laas og Krampe. Ild, Røg og Lue farer langt ned i Haven, og Præsten tror, at han skal omkomme, men en Mand, der staar udenfor, hjælper den lærde og upraktiske Mand over Havegærdet. „Han traadde Gærdet ned og hjalp mig over selv med en Behændighed.“

Nu efter at hele Gaarden staar i lys Lue, vaagner for Alvor Pastor Thuras Sorg:

„HERre Gud! Nu var min Gaard betaldt.
 Nu var den sat i Stand; hvad har jeg for det aldt?
 Hvad har jeg vel for det, at jeg tilforn saa længe
 Har holdet Handværks Folk og for saa mange Penge
 Tag, Fiæle, Kalk og Steen fik hented og betaldt,
 Til Gaardens Tarv og Ziir? Hvad har jeg for det aldt? —
 Ah! et bedrøvet Skud! Ah! en U-lykkes Due!
 Der voldte, at jeg sligt paa denne Tid maa skue,
 Ah! Uforsigtighed! Hvi tænktes ikke paa,
 Før dette Skud gik af, at Tagget var af Straae?
 Hvor skal jeg nu gaa hen? Hvor finder jeg min Kone?
 Hvor finder jeg vor Søn? Skal jeg med Sørge-Tone
 Begræde dem og dend, hun under Beldtet bar?
 En u-lyksalig Mand, jeg da tilvisse var!
 Har Ilden tæret dem, hvad vil jeg da her ude?
 Bør jeg ey lægge mig til søvns paa samme Pude?“

Men saa galt var det da heller ikke. Baade Præstens Kone og Barn viste sig at være reddet og i god Behold, og Præsten føler sig noget trøstet.

Af Gaarden var der ikke en Spaan tilbage. I Tomten fandtes det smeltede Metal fra en Kalk og en Disk af Sølv, tilhørende Kirken.

„Af Sølvet fandtes lidt, som alt er smeltet om,
 Og er til Nytte nu i Herrens Helligdom.
 Thi jeg lood straks deraf en liden Æske virke,
 At giemme Brødet i til Leirskov-Sogne-Kirke,
 Og meere fandtes ey (som hver vel tænke maae),
 Og der, ved Guldsmeds Preen, staar dette skrevet paa:
 Her seer mand levned Sølv af Kalk og Disk, som brændte,
 Da et forvorpen Skud en grusom Ild optændte
 I Leirskov Præste-Gaard, som plat i Aske gik,
 Af fundne Klumper Sølv mand denne Æske fik.
 Aar 1728.

Denne Æske er endnu i Behold i Kirken, og den bærer ganske rigtig denne Indskrift.

Præsten opregner alt, hvad der brændte for ham,

„Sølv, Guld, Lintøj, Klæder, Trævarer, smedet Jærn, Gardiner, Senge-Steder“, lige ned til „mit Brænde, som i Aar var hendtet hjem paa Slæde og skulde frossen Krop mod Vinterkulde glæde“, ja Kreaturerne brændte i Stalden, Gødningen paa Gaardspladsen, og de store Kampesten, hvorpaa Huset stod, sprang i tusinde Stykker.

Han opregner sine fire Hunde, Bindehunden „Philax“ og de løse Hunde „Fidelle“, „Funch“ og „Palle“ — der alle brændte.

„Den ene foer dog ud og vilde ikke gerne
Blandt Huusets Gruus og Støv betro sin Rad og Hierne,
Men som hand var forbrændt og forud Døden saae,
Sin Gravsted søgte han og fandt ey langt fra Vraa.“

Selv Storkereden med tre Unger i brændte, medens den gamle Stork flagrede i Skyerne. Præstegaardens Have, som stod i al sin Sommerpragt, blev fuldstændig afsveden, ikke blot Træerne, men

Rødder, Rover, Kaal, Salvie, Kommen, Dild
med mer til Kjøkkenet gik bort ved denne Ild.

Den tungeste Sorg var dog den, at hans Bøger var brændt. „Her (i Studerekamret), var min søde Ro, her var mit Tidsfordriv, her var min Fryd og Trøst, her var mit halve Liv“. Her ved Bøgerne havde han „slaet al Verden til Side“.

„Gud veed, at denne Skat af mig var sanket længe,
Og havde kostet mig u-trolig Fliid og Penge,
Min Samling var ey stoor, dog siger jeg med skiel,
At jeg med dend endda behjalp mig meget vel!
Thi noget var her dog af alle Slags at finde,
Der kunde mangt et Laan af Bøgger holde inde,
Med det, jeg havde selv, jeg mig saa vel begik,
At jeg kun sjældnen Hiælp af fremmed Bogskab fik.“

Som en from Mand slutter Præsten med Haabet om, at Gud vil give ham Hus og Bøger igen.

Nu følger den „modige Taare“ over Københavns Ildebrand. Af denne Klagesang tager vi kun et Par Vers.

Der var til Lejrskov kommet Budskab om Københavns Brand, men ingen vilde tro, at det var sandt. Men nogle Dage efter kom Posten med paalidelig Efterretning om, at det kun var alt for sandt:

„Da saaes for Alvor Graad og stærke Øyen-Strømme;
Graad-Kilden var enhver nu færdig til at tømme;
Jeg græd, min Nabo græd; hver Gaard, hver Stæd og Stavn
Var fuld af Hysten, Suk og Skriig for København.

Kort sagt: Nu græd enhver, der havde Sands og Hjærte,
og som et Landsens Barn tog Del i Landsens Smerte.
Jeg tror, i vores Egn blev grædt saa meget Vand,
at Vandet kunde slukt dend stærke Ildebrand.“

Efter Københavns Brand er der sendt Husvilde ogsaa til det sydlige Jylland, og der samledes ind i stor Stil Landet over.

Efter Branden i Lejrskov Præstegaard boede Thura i Vraa Skole (hos Lærer Chr. Thomsen?), og her er Digtet skrevet, i December Maaned 1728.

Lejrskov Præstegaard er senere ombygget, vistnok af Pastor *Castberg* (Navnet er kendt fra *Jacob Knudsens* „Den gamle Præst“. *Jacob Knudsens* Fader var som bekendt Præst i Lejrskov).

Laurids Lauridsen Thura, der blev adlet og fik Navnet de Turah, var en Broder til Albert T.

Det hedder sig i „Danske Atlas“, at Albert Thura, der døde 1740 og efterlod sig 7 Børn, ligger begravet midt i Kirken.

Rebeller.

En Januardag 1731 var der stærkt Rykind hos Købmand i Kolding, Peder *Barsball* eller *Barsbøl* (han var fra Barsbøl ved Jels). En Mængde Bønder fra alle Herrederne Nord for Byen var kaldt sammen for at forme og underskrive en Klage til Kong Fred. IV. Skoleholder *Jørgen Prip* fra den kongelige Skole i Almind var tilkaldt som skrivekyndig, og da han havde afskrevet det Udkast til Klagen, som man forelagde ham, satte 72 Bønder deres Navne derunder. Det var en Klage, som baade havde Næb og Kløer, udsprungen som den øjensynlig var af krænkets Retsfølelse, hvad enten den nu var fuldt begrundet eller ej. Klagen fra disse Bønder, der senere kaldes »Rebeller« (Oprørere), er i sine Enkeltheder saa interessant, at den fortjener at blive aftrykt. Den lyder saaledes (Udhævelserne er her foretagne for Tydeligheds Skyld):

»Undertegnede fattige Rytterbønder tildrister os paa egne og en Del Medunderskriveres Vegne herudi Koldinghus Amt for Deres kongelige Højheds Trone at nedkaste med allerunderdanigste Andragende om adskillige Poster, som vi allerunderdanigst formener os at blive fornærmede udi, som udi efterfølgende bestaar:

1) Efter at vi først har aflagt allerunderdanigst Taksigelse for den store, højkongelige Naade, som saavel os som hele Rigets Bønder er bleven bevist derudi, at

Landmilitisen allernaadigst er ophævet, hvilken forhen for de fleste Bønder var en større Plage end mange skulde tænke eller indbilde sig, saa maa vi dernæst allerunderdanigst foredrage, hvorledes vi meget bliver tribulerede med adskillige *Ægter* og *Kørsler*, dernæst adskillige *Pengeudgifter* foruden vores allernaadigst paa-budte Skatter saavel som *Holmpenge*, *Marchpenge*, *Fangepenge*, *Oldenpenge* aarlig, enten der er Olden eller ikke, *Ulvepenge*, *Skovbødepenge*, *Gærdselspenge* og andet deslige, saa vi fast ikke véd vores Udgifter mellem Aar og Dag, hvilket sig til store Summer opløber.

2) Naar enten vi eller store Børn antager en af Deres Majestæts Gaarde, da maa vi først til Regimentsskriverens Fuldmægtig, Monsieur *Jens Damgaard*, og med hannem akkordere om *Indskrivningspenges* Givelse og derfor betale 4—5 á 8 Rdl., sommetider mere, men sjælden mindre, og siden derefter ved Sessionen bliver Fæstet desuden sat os saa højt, som vores Kræfter aller-mest kan formaa.

3) Naar enten Mand eller Hustru ved Døden afgaar, maa den efterlevende storligen frygte for de mange paa-hængende store Udgifter, thi først vil *Præsten* have 3 á 4 Rdl. for Ligprædiken, *Degnen* desuden sin Part, hvilket de vel tør paastaa er en fuldkommen Rettighed, at der skal holdes Ligprædiken, enten man vil have det eller ikke. Derefter kommer *Skiftets Forvaltere*, som er Regimentsskriverens Fuldmægtig *Jens Damgaard* og hans Svoger, Birkedommeren *Thomas Ebbesen*, der tager til Salarium, hvad de vil have, de fleste Gange fra 10 til 20 Rdl., uden at regardere derpaa, enten der er noget til Deling (eller ej).

4) Gud ved, vi lider med den *Tiende*, som vi aarlig skal svare saavel til Præsterne som til Rectores for Skolerne i Købstæderne, som med Tiender er benaa-

dede, thi dersom vi ikke vil give dem saa meget rent Korn, som de vil have eller dem, som de samme Tiender haver overdraget til, foruden andet, som de paafordrer, saa ved de ikke, paa hvad Maade eller hvorledes de udi adskillige Poster (skal) tribulere os. Dersom Deres kongelige Majestæt vilde være os saa naadig og allernaadigst tillade, at vi samme Tiender *med Penge* maatte betale, ligesom Deres Majestæts Konge- og Kirketiender, saa kunde vi derved undgaa en Mængde Vanskeligheder, som os nu ellers fast idelig paahænger.

5) Forhen var det Skik, at enhver Bondkone gav til Præsten eller hans Kæreste (Hustru) en Middagsmalkning om Sommeren til Hjælp til *en Ost* af Bondens havende Køer, hvilket Præstens Kæreste eller hans Udsikkede udi hver By har samlet, men nu siden vi skal skatte dem et Skaalpund Ost af hver Tønde Hartkorn, saa falder det de fleste meget tungt, thi en Del haver ikkun faa Køer, og mangler det ikke derved, saa mangler det paa Græsning paa mange Steder, saa Bondens Kone ikke kan skatte saa stor og vægtig en Ost som Præsten og hans Kæreste nu vil have, hvilket paastaas som en fuldkommen Rettighed, eller det skal betales med andet og desuden have onde Ord og haanlig Tiltale i og uden Kirken.

6) (Angaar *Skovbetjentene*, og her henvises der til en tidligere indsendt Klage).

7) Deres Majestæt vilde ellers ikke unaadigt optage, at vi forhen allerunderdanigst har tildristet os at foredrage, hvorledes vi udi haardeste Maader *bliver medhandlet*, siden vi blev underlagt *et Birk* her i Amtet, thi vi bliver saaledes tvungen, at vi snart ikke tør tale om nogen Ret eller vente den at bekomme, med mindre Regimentsskriverens Fuldmægtig, som er en Svoger af Birkedommeren, saadant tilsteder, thi vil nogen af os

tænke eller begynde ved lovmæssig Omgang at indhjemle vores allernaadigst betroede, i Fæste havende Gaards Grunde og Ejendomme, saa maa vi først tale og akkorddere med Regimentsskriverens Fuldmægtig og Birkedommeren, og dersom det ikke er dem imod, mens de haver bedre Venner, saa bliver der intet af, der dog Regimentsskriveren af Gud og Deres Majestæt allernaadigst er beskikket Bonden at handhæve og fornemmelig hans Gaards Grund at maintainere. Birke-tinget skulde være en Underret, men fast ved alle forefaldende Sager koster (Birketinget) os mere end ved Landstinget. Nu er det saa, naar enten en eller anden af os bliver fornærmet, saa i Fald sligt skal endes, skal vi indstævne til Deres Majestæts allernaadigste Højesteret, men Gud bedre os, hvorfra vil vel saadanne store Bekostninger komme. Smaa Sager, som dog udi nødvendige Tilfælde endelig maatte paatales, kan ikke indstævnes. Andre højnødvendige Poster formaar vi ikke at lade indstævne, hvilket Birkedommeren vel ved, og derfor kan han og Regimentsskriverens Fuldmægtig vel gøre, hvad dennem behager, men den fattige Bonde skal lide og undgælde, og om een end var saa bemidlet, at han kunde indstævne en Sag til allernaadigste Højesteret, hvad agtede da Birkedommeren, om han kunde blive mulkteret paa en 20 á 30 Rdl., siden han dog af Birket har Indkomster af hele Distriktet over 6 Herreder, saa kunde det være lidet eller intet for ham, allermest endog han desuden udi Kolding holder ordentlig Købmandsskab, men dersom Birket blev delt udi Herreder som tilforn før Birket blev indrettet og samme stod under Landstinget, saa formodentlig han og andre Herredsfogder bedre skulde agte sig og en fattig Mand kunde vente at komme til sin Ret.

Allernaadigste Konge! Dersom Deres kongelige Maje-

stæt vidste, hvorledes vi udi disse og andre Poster bliver medtagne, saa tvivler vi ingenlunde (paa), at Deres kongelige Majestæt jo allernaadigst hjælper os udi forestaaende Poster, hvorom vi udi allerdybeste Underdanighed beder, hvilket den allerhøjeste Gud rigeligen vil belønne, som og alle Tider af Gud skal udbedes med vore Bønner, vi, som alle Tider lever

til Døden Deres kongelige Majestæts
allerunderdanigste og ringeste Tjenere.

Koldinghus Amt, den 24. Januar 1731.

Andragendet er underskrevet af 11 Mænd fra *Lejrskov* Sogn, 13 fra *Andst* Sogn, 10 fra *Skanderup* Sogn, 13 fra *Vamdrup* Sogn, 5 fra *Vejlby* Sogn, 7 fra *Taulov* Sogn, 11 fra *Bredstrup* Sogn og 2 fra *Erritsø* Sogn.

Klagen kom fra Centralmyndighederne til Kolding for at blive nærmere undersøgt og vakte selvfølgelig stærkt Røre i Andedammen. Regimentsskriver *Kasbjerg* og Birkedommer *Ebbesen* erklærede, at Klagen var fremkommen ved særdeles ildesindede ophidsende Hovedmænd og tilstødende „maliciøse Koncipister“.

De to Embedsmænd besvarer saa Klagepunkterne hver for sig:

Ægterne og Kørslerne, Bønderne klager over, bestaar mest i Befordringen af Høavlingen fra Rytterkoblerne, Udkørsel af Gødningen fra Regimentsstaldene til disse Kobler, Havrekørsel fra Magasinerne til det i Vejle indkvarterede Livkompagni, Fadebursrejser med Kongens Følge, andre Befordringer efter Fripas fra Rentekammeret og Generalkommissariatet, Kørsel af Favnetræ til Kongens Hofholdnings Fornødenhed, Befordringen af Sessionsdeputerede fra og til Sessionerne, Tingrejser med Regimentsskriveren eller hans Fuldmægtig, Befordring af Delinkventer fra og til Tingene (med andet

mere). De to Herrer tilføjer, at disse Kørsler ikke kan nedbringes, med mindre Kongens Tjeneste skal lide derunder. Bønderne har i dette Aar gjort sig saa op-sætsige, at der var hele Sogne, der ikke vilde køre Gødningen fra Rytterstaldene ud paa Koblerne, men maatte eksekveres derfor. Det er den Klagepost, som Bønderne er mest fornærmede over, idet „Bønderne i sig selv er stolte“.

Holmpengene skal svares efter Krigsjordebogen, og ingen af Bønderne har svaret mere end Bøgerne udviser.

Marchpengene svares efter Forordningen af 28. Oktober 1723 og var betalt lige til 31. Januar 1730, men faldt nu bort.

Oldenpenge svaredes efter Skovforordningen af 21. Januar 1710, 35. Artikel.

Med Hensyn til *Indskrivningspenge*, da havde Regimentsskriverens Fuldmægtig ikke fremtvunget eller faaet saadanne Penge, uden at de var leverede videre til Regimentsskriveren, 4, 6, 8 á 12 Mark de fleste Aar eller lidt over. Reglen er den, siden Bønderne er rige og bemidlede, at saa snart en Mand opnaar 50 Aar eller derover, afstaar han sin Gaard til en af sine Børn. Der bliver da med det samme af dem selv indbyrdes sluttet en Kontrakt om, hvad hans øvrige Børn skal have. Forældrene tager Aftægt, og ved Dødsfald er der intet Skifte at holde, thi dette er forud gjort af dem selv. Regimentsskriveren mener ikke, at der optrædes mere moderat i noget andet Distrikt med Hensyn til Fæstegivelse, og hans Andel deri er kun liden.

Ulvpengene var en ret alvorlig Byrde. Der skulde jo betales 4 Rdl. for en gammel Ulv og 1 Rdl. for en Unge, og Birkedommeren erklærer, at der aarlig i den forordnede Ulvegælde ved Viuf af unge og gamle Ulve

hænges somme Aar 16 og somme 18 til 20 Stykker, ja undertiden flere, hvilket Tingbøgerne viser. Ulvenes Ødelæggere nyder deres Betaling efter Jagtforordningen af 8. December 1688, 37. Artikel, og Pengene maa jeg, Birkedommer Ebbesen, selv rejse omkring for at indsamle (efter at Ebbesen var død, 1734, finder man, at Enken ved Retten maatte inddrive Ulvepengene).

Med Hensyn til *Fangepenge* skriver de, at der i Kolding Rytterdistrikt indfinder sig altfor mange „Malversanter“ (Forbrydere), som nødvendigvis maa henrettes, hvorfor Omkostningerne paalignes Amtet efter Forordningerne af 9. Dec. 1712 og 20. Avg. 1723. De henviser til Amtmandens Repartition i saa Henseende.

Mest opbragt synes Birkedommeren selvfølgelig at være over de Ord i Klagen, der omhandler *Birketinget*. De er selvfølgelig ogsaa i høj Grad fornærmelige for ham. Han siger: „Jeg, Birkedommer Ebbesen, tilstaar for Gud og Eders Majestæt at have udi mit Embede inden og uden Birketing handlet og administreret ret som jeg agter paa min Samvittighed at tilsvare og bekendt være. Denne Beskyldningspost er vistnok alene udrunden fra en eller to Mand her i Distriktet, som ikke haver kunnet faa Bifald udi deres uretmæssige Sager, hvilke tvende Mænd er *Jens Pedersen* i Bredstrup og *Søren Lundemand* i Follerup, endskønt han ikke har underskrevet. Birkeretten er ikke kostbarere med Udgifter end Loven tillader. De fleste af de klagende har aldrig haft en Sag til Tinge. Slige urolige Ophidsere kan forvolde *en Rebellion i Almindelighed*, og Sagen bør undersøges og tilbørligen afstraffes.“

Sagen blev ogsaa undersøgt, men det maa indrømmes, at Undersøgelsen anstilledes paa en Maade, der var egnet til at give Samtiden den Opfattelse, at de 72 Mænd alle var „Rebeller“ og burde afstraffes. Klagerne be-

handlede ved Vaarsessionen i Kolding den 30. Marts 1731. Alle Klagerne skulde møde med deres Fæste- og Skiftebreve. Til samme Tid og Sted var indstævnet Skoleholderen, i Alminde, *Prip*, der var "Konceptmager". Ogsaa Sognepræsterne i Lejrskov, Andst, Skanderup, Vamdrup, Vejlbj, Taulov og Bredstrup var mødt. Ved Forhøret, der fortsattes i et nyt Møde, faldt man over den ulykkelige Skoleholder i Almind, *Jørgen Prip*, og spurgte ham, hvorledes han, „som baade af Guds og Kongens Lov skulde være bedre oplyst, kunde understaa sig et saadant formasteligt Arbejde at være den gemene Almue om ikke til Ophidselse, saa dog til Befordring og tjenstlig, især endog da det skulde forelægges for Kongens allerhøjeste Øjne og var opfyldt med de Ting, som ved Eksamination ikke kunde holde Prøve med Sandheden“. *Prip* svarede, at det ikke var ham, der havde gjort Koncepten, men at *Søren Lundemand* af Follerup havde leveret ham den til Renskrift i *Peder Barsbals* Hus. Han havde først skrevet uden at gennemlæse det, og der havde været saadan en Tummel og Uro mellem de forsamlede Bønder, hvoraf en Del havde været ophidsede og andre forbitrede, at da han først havde givet Skriftet fra sig, var det forgæves for ham at tænke paa at faa det tilbage. Skriftet var oprindelig skrevet af en anden Skoleholder, nemlig *Mikkel Due* i Bredstrup. Da *Jørgen Prip* ikke kunde faa fat i Skriftet igen, advarede han Bønderne fra Almind Sogn mod at underskrive, og ingen af dem blev saa indblandet i denne Sag.

Man henvendte sig nu til *Mikkel Due*, men ogsaa han paastod, at han ikke var Forfatteren. Han var en Eftermiddag efter Prædiken afhentet til Follerup, og da han kom ind i *Søren Lundemands* Hus, viste denne ham et stemplet Papir til 24 Skilling „ligesom ved en Dreng

ilde og slet haandskrven“. Paa Søren Lundemands Begæring skrev han det af, og vidste han til dette „Tøj“ ingen anden Forfatter end Søren Lundemand. Denne fralagde sig ogsaa Skriftet, som han sagde var leveret i hans Hus til Konen, medens han ikke var hjemme.

Sagen synes at være sluttet uden at det lykkedes at faa den Mand „hængt op“, der var den egentlige Op-havsmand til „Rebellionen“.

Afvisningen af Bøndernes Klage skete i Amtmænd, Étatsraad *Johan von Jessens Tid*, men Jessen døde 1733, og efter ham fulgte som Amtmand en Mecklenborger, *Eggert Christof von Linstow*, der havde været Hofjunker og senere Hofmester hos Charlotte Amalie. Da han var bleven Amtmand, indløb der atter Klage fra Koldingegnens Bønder den 2. November 1736. Klagen blev af Rentekammeret sendt til Amtmanden, der modtog den 25. November samme Aar, men af mange forskellige Grunde først kunde besvare den den 16. April 1737. Klagen retter sig navnlig mod *Officererne*. Bønderne beklager sig nemlig over,

1) at de maa ørke (fælde?) og hjemkøre Officerernes Udvisningstræ,

2) udkøre Gødningen paa Rytterkoblernes Jorder,

3) høste og indavle deres Korn og

4) grøfte og indhegne Koblerne.

Amtmanden mener, at den tredie Post er den vigtigste. Klagerne er ikke ubeføjede. For det første strider Ordningen imod Bestemmelserne fra 1720, ifølge hvilke Koblerne kun skulde bruges til Græsning og Høbjergning. For det andet var det rimeligt, at dersom nogle af Koblerne skulde pløjes eller saas for ikke at gro efter med Lyng og Mos, saa skulde Bonden til Gengæld have nogen Skattefrihed. Rytterdistriktet fik desuden

Overskud paa Højbjergningen og Udlejning af Græsningsret, saa en anselig Skilling indkom, mere end rigtig til at erstatte Mangelen paa Hoveriarbejde, som Bonden saa meget betynges med, navnlig mellem Hø og Kornhøst. Hvis Bondens Høslæt og Højbjergning for Officererne forsømmes, saa staar den Skade dog til at redressere, men Bondens Kornhøst kan ved indfaldende vaadt Vejr eller ved Storm tage ubodelig Skade. Bønderne har ofte to til tre Mil at køre til Koblerne, og ikke sjældent maa de køre forgæves paa Grund af indfaldende Uvejr. Dette kan i Bund og Grund ruinere Bønderne. Hvis Officererne vil have Markerne besaaet med allehaande Sæd, saa bør deres egne Ryttere meje og høste Sæden. Rytterne forsømmer jo dog intet med det, da deres Heste til den Tid er paa Græs, og de er alligevel i Nærheden af Kornmarkerne, medens Bønderne har lidt utrolig Skade ved denne Hovning. Hoveriarbejdet er for Bønderne blevet strengere, uden at deres Udgifter er formindskede, „hvorfor jeg undrer mig over, at Bønderne hidtil har kunnet svare, hvad de skulde, skønt de har maattet spilde deres halve Tid paa Ægter og Hovninger til andres Nytte. Hoveriarbejdet er endogsaa bleven udstrakt til visse Borgere, thi mig er berettiget, at i forrige Regiments Tid skal Borgerne i Fredericia have saaet til halvt med Rytterne.“

Amtmanden mener, at Bønderne fremdeles skal køre Gødningen ud fra Rytterstaldene, men ikke fra Officerernes Huse. Derimod er det urigtigt indrettet med Grøftningen, og det stemmer heller ikke med den kongelige Resolution af 1. Maj 1720. Naar Bønderne Majdag afleverer hver sit Stykke Grøft i forsvarlig Stand, saa bør Rytterne holde Grøft og Hegn vedlige.

Hjemkørslen af Træet er der givet kongelig Bevilling paa, men Amtmanden mener, at denne Ordning er

uretfærdig. Den er til stor Besværlighed for Bonden og spilder ham megen Tid. Denne Hjemkørsel af Træ kunde passende besørages af Borgerne. De plejer at have Lyst til Skovrejser (Amtmanden er ironisk, thi han sigter til Borgernes Skovtyverier), og Borgerne har daglig Næring af Militæret, og Bonden ikkun Skade, og paa den Maade, som det har været hidindtil, faar Hans Majestæt kun forarmede Bønder og Restancer i Stedet for rede Penge af dem.

Der klinger gennem Amtmandens Ord en helt ny Tone, der er ret velgørende, og som ogsaa førte til Forandringer, thi Ordene „Restancer i Stedet for rede Penge“ var ialfald et godt Middel til at gøre Centralmyndighederne lydøre.

Ogsaa mindre Byrder, som var Bonden meget til Besvær, afløstes efterhaanden. 1749 afløstes saaledes 22 Husmænds *Hoveri til Kongens Have paa Koldinghus*. Herefter skulde der betales Arbejdspenge. Aaret efter afløstes *Plidsarbejdet ved Byggeforetagender paa Koldinghus*. Naar Murermestre og andre Haandværkere arbejdede paa Slottet, skulde Bønderne hidtil møde med Arbejds mænd, ofte i den travleste Tid. Disse Plidsfolk faldt nu bort med Udgangen af 1750 mod at der betaltes en Skilling af hver Tønde Hartkorn i Egnen, Sognefogdernes, Fogdernes og andet hovfrit Hartkorn dog undtaget.

Kirkegang og Helligbrøde.

De gamle Kirkeklokker runger ud over Egnen og maner til Bøn og Kirkegang. Mange af dem har efter som Regel at være støbt paa Stedet i langt over 500 Aar ladet deres Røst lyde, og alle holder vi af Klokkernes bløde Molklang, det være ved Sol-faldstid eller ved Morgengry, i Sorg eller Glæde. Blandt de allerældste, ikke blot i denne Egn, men i hele Landet, er Klokken i Ødis. Den nu afdøde Klokkekender, Arkitekt Uldall, der i over 20 Aar syslede med Studiet af vore Kirkeklokker, satte dens Tilblivelse til Tiden 1150—1200. Den har ingen Indskrift, det er kun Formen, Alderen kan angives efter. Hjærdrup Kirkeklokke, hvis Røst kan naa den over den nu saa lykkeligt slettede Grænse, er lidt yngre. Næst i Alder kommer Klokken i Seest, der er fra det 14. Aarhundrede. Derefter kommer *Jordrup* Kirkeklokke, der oprindeligt er støbt til et Sogn, vi ikke kender, thi der staar paa den paa Latin: »Longstogh Kirkes Klokke. I Herrens Aar 1407«. *Vamdrup* Kirkeklokke, der saa længe hang i Klokkestabelen paa Højen, er fra 1435 og støbt samtidig og af samme Mester som Klokken i Skrave. *Viuf* Kirkeklokke siger kort og godt: »Det Herrens Aar 1447«. Til Gengæld giver *Almind* Kirkeklokke fyldigere Oplysning. Den fortæller, at den er døbt med Navnet »Maria«: »Hjælp,

Jesus af Nazaret, Jødernes Konge, og Maria. Med Clemens' Tilladelse er jeg støbt og kaldet Maria. Fjorten Hundrede og Syvtisv af Herrens Aar optegner han. Kong Christian (altsaa Chr. I) og Dronning Dorothea regere, hvis Skrøbeligheder Du (dække) o Christus med Din Fred«. Den Clemens, der nævnes, er Præstens og ikke en Paves Navn. De gamle Klokker i *Harte*, *Bramdrup* og *Lejrskov* var alle fra Slutningen af det 15. Aarhundrede, men ingen af dem havde Indskrift. Klokkeren i *Vorbasse* er døbt »Anna«: »Anna hedder iech, Biskop Iver lod mig støbe«.

Den der paa Helligdage sad Klokkernes Indbydelse til Kirkegang overhørig, begik *Helligbrøde*. Dobbelt var Brøden selvfølgelig, om han ikke alene forsømte Kirken, men ved Arbejde eller Krohus vanhelligede Dagen. Dette er gamle Bestemmelser, der optoges i kraftig Form i Christian V's danske Lov. Hedder det ikke der (6—3—1): »Hvo som ikke holder Søndage og andre paabudne Hellig- og Bededage hellige og ikke findes i Kirken, naar Gudstjeneste samme Tider forrettes, skal bøde hver Gang for Helligbrøde 3 Lod Sølv!« Bestemmelsen om den tvungne Kirkegang gentoges atter i Forordningen om Sabbatens Helligholdelse af 12. Marts 1735. Naar Præstens Advarsel ikke frugtede, skulde »de gemene Bønder« straffes med Bøder og i Mangel af Betaling staa i Gabestokken paa Kirkegaarden. Saadanne Gabestokke maa der have været omkring ved vore Kirker. Jeg har dog ikke truffet Eksempler paa, at de er bleven benyttede, men derimod talrige Eksempler paa, at Sognepræster har angivet deres Sognebørn for Helligbrøde. Præsten *Anders Werling* i Grene angav saaledes 1738 en Række af sine Sognebørn, der ikke var mødt i Kirken om Søndagen. De havde selvfølgelig en Række Undskyld-

ninger at anføre. *Jens Smed* af Krog havde en Søndag været paa Besøg hos sin Søn i et Nabosogn og været til Kirke der, en anden Søndag var han kommen for sent til Kirken paa Grund af Præstens »uvisse Tid« til Prædikenens Begyndelse, og saa turde han ikke gaa ind i Kirken. En anden Person, *Peter Billing*, mente at kunne bevise, at Præsten bar Nag til ham, fordi han ikke havde ofret saa meget, som Præsten vilde have. For Resten havde hans Datter en Søndag, da han ikke kunde møde, meldt dette til Præsten ved Kirken. 7 af Bymændene i Billund kunde slet ikke finde paa nogen Undskyldning og maatte hver bøde med 4 Skilling. Nogle Mænd i Fitting undskyldte sig med, at de ikke kunde gaa fra deres Koner, som nylig havde gjort Barsel. Flere af Præstens Anmeldelser blev dog kasserede af Amtmanden.

I 1739 finder man i Koldinghus Amts Kopibog en hel Liste over Folk i Bramdrup, Starup, Aagaard, Viuf, Smidstrup, Haastrup og Seest, der har overtraadt Forordningen. Bøden, der ellers plejer at være nogle Skilling, er her ansat til 3 Mark, lige op til 1 Rdl., saa Forseelsen maa have været særlig kraftig. Betydelig Opsigt vakte Præsten *Bartram Høyers* Optræden overfor en Gaardmand i Store Andst, *Zacharias Hansen*, hans Hustru og gamle Fader, *Hans Poulsen*. De havde forsømt Kirken 3 Pinsehelligdage, hvorfor Præsten nægtede dem Skriftemaal og Altergang, dekreterede »aabenbare Skrifte« og desuden Bøder. *Zacharias Hansen* tyede til sin naturlige Forsvarer, Regiments-skriveren, der lod optage Forhør ved Koldinghus Birke-ting, som altsaa nu holdtes i det tidligere Gevaltigerhus i Viuf. Forhørene viste ganske vist, at hverken *Zacharias Hansen* eller hans Fader just var Engle. De drak begge mere Brændevin end de kunde taale,

og engang ved Christen Skusters Bryllup, da Zacharias Hansen havde faaet en Taar over Tørsten og vilde yppe Klammeri, var han ved sin Optræden Skyld i, at Gildesbordet blev væltet og al Maden raslede ned paa Gulvet. Paa Hjemvejen brød han i Vildelse ind til Madame *Spleth*, hvor han aftrak sin Kjortel, vistnok i den Tro, at han var kommen hjem. Det værste var, at han slet ikke mødte i Kirken nogen af de tre Pinsedage — hvorved Ofret da ogsaa udeblev. Han var hjemme, i alt Fald 1. Pinsedag, thi efter Prædikenen havde man set ham spille Kegler paa Gaden i Store Andst sammen med de unge Karle. I sit Hjem kunde han ogsaa en Gang imellem volde Forargelse ved at uddele Ørefigner til sin Kone, men Tjenestedrengen sagde, at det skete af Vrede, men ikke i Beruselse. Den gamle Hans Poulsen havde ogsaa en Søndag i Kirken vist sig i saa beruset en Tilstand, at han havde ondt ved at finde ud af Kirken. Nu var Zacharias Hansen ikke stillet som andre Bønder, thi for at holde sin Gaard paa Fode gik han paa Tømrerarbejde i Kolding hos Raadmand *Juhl* de fleste af Ugens Søndage, og naar han kom hjem, var han træt. Det paastod han i det mindste. Saa træt, at han ikke kunde gaa i Kirke, kunde han dog næppe være, thi der var kun 40 Favne fra hans Hus til Kirken, men maaske kunde han nøjes med at høre Salmesangen, som Vidner paastod tydelig kunde høres derover, naar det var stille Vejr. Amtmanden, der til sidst blandede sig i Sagen, holdt alligevel ikke med Præsten og klagede over ham til Kongen. I Forening med Biskop Anchersen i Ribe havde han givet Præsten Tilhold om at tilstede Zacharias Hansen med Hustru og Fader Alterens Sakramente, men Præsten var stædig og skød sig ind under en vrang Forklaring af Helligdagsfor-

ordningen. I sit Brev af 30. Januar 1740 bad Amtmanden Kongen om at rejse Tiltale mod Præsten ved Landfiskalen og imidlertid at suspendere Præsten. Til sidst maatte Præsten bøje sig og tage Folkene til Alters, men han havde da holdt dem fra Alterens Sakramente i to Aar. Som vi senere skal se, er det den samme Præst, der levede i ondt Forhold til sin Kone.

Naar der i disse Aaringer udstedes Privilegium til Krohold — der var ikke ret mange Kroer i Amtet den Gang¹⁾ — bestemmes det stadig i Papirerne, at der ikke maa skænkes før eller under Prædiken og slet ikke paa Helligdage, »langt mindre til Fylderi eller Drukkenskab udtappes paa samme Dage«, men der var jo alligevel Udveje for den, der havde Lyst til Drik. Amtmand von Linstow røber i et Brev, dateret 29. August 1737, at der i en lille By som Tavlov i et Par Dage kunde sælges 9 Kander Brændevin, og en Del deraf er vel nok fortæret ved det »Grande«, som Bønderne plejede at holde og som Sognepræsten, Pastor *Jepsen* (Schandorf) vilde have forbudt, i hvert Tilfælde Søndag Eftermiddage efter Gudstjenesten. Amtmanden vilde dog ikke gaa med til et saadant Forbud mod Grander, »der er brugelige i enhver Dorph i hele Riget og hvor Bønderne raadslaas, om deres Avling, Hegning og Bondehaandtering den og den Uge skal gøres, som baade sparer dem Tiden og betager dem Lejligheden til andre hemmelige, syndige eller vellystige Samkvem, hvorfor det vilde føre mere Forargelse med sig, om man vilde forbyde slig Samling. I det ringeste vilde Foragt for og Ulydighed imod deres Øvrighed blive den første Følge deraf, som og med største Føje

¹⁾ I 1737 var der i Koldinghus Amt paa Landet ialt 6 Kroer: *Bække* (Thonboe), *Viuf* (Birkedommer Ebbesens Enke), *Uldum* (Hans Markussen), *Holmhauge* i Eltang Sogn (Jens Lydum), *Jelling* (Søren Laursen) og *Stoustrup* (Jørgen Bang).

kunde ske i dette Amt, der fremfor andre Amter er saa forplaget med Ægter, Hovninger og utallige Arbejder, at man maa undre paa, hvor deres Udgifter kommer fra og hvor den Tid dog kan vindes for dem, at de kan sørge for sig selv og drive deres egen Avling«.

1737 blev to Borgere i Kolding, *Hans Mikkelsen Flye* og *Hans Nielsen*, der havde udtappet Brændevin paa Sabbaten til Musikanten *Henrik Sondergelt* uden Penge, dømt til at betale hver 3 Lod Sølv, og en *Christen Hansen Schultz* i Kolding fik samme Bøde for at have skænket for to Militærpersoner paa Sabbaten. Henrik Musikant fik selv en Bøde paa 3 Lod Sølv og skulde desuden formanes af Provsten. Samme Aar blev en Handskemagersvend *Jørgen Jensen* i Kolding og Skomager *Niels Bøgvad* sammesteds, der havde arbejdet »paa Laug« Fredag under Aftensang, altsaa en Hverdag, hver idømt 3 Lod Sølv for Helligbrøde, og *Christen Svalenberg* i Kolding, der havde tilladt Rytterne at spille Kegler hos sig Skærtorsdag Eftermiddag, fik samme Bøde. Værst var det dog med to Murermestre i Kolding, Brødrene *Lars* og *Hans Jepsen*, som »trodseligen imod Forbud og Advarsel havde ladet spille for sig paa Gaden Søndag Aften den 12. Maj og dertil brugt Murermesterdrengen *Niels Madsen*, forklædt i Kvindeklæder«. De maatte for Helligbrøde betale ialt 9 Lod Sølv, og *Lars Jepsen*, der som Borger ikke havde efterlevet Byfoged *Grundahls* Ordre, men trodseligen vedbleven sin Forargelse, kom af den Grund af med ekstra 4 Mark Dansk til de fattige. Man undrer sig i Begyndelsen lidt over en Bøde, som Komediant-spiller og Luftspringer *Roes* skulde betale samme Aar, fordi han selvfjerde havde »opvartet med Musiqve for Hr. Løjtnant *Juel* paa hans Kammer sidstafvigte St. Hansdags Aften«. Han kom nemlig af med 6 Rdl.,

men man maa betænke, at St. Hansdag dengang var Helligdag, og en Helligdag begynder Aftenen i Forvejen. Desuden havde han »gjort denne Opvartning direkte mod Byfogdens Forbud og derved ligesom vist Foragt mod Justitien«. Det hjalp altsaa slet ikke, at Oberst *Nørck* i Kolding gik i Forbøn for ham hos Stiftamtmanden i Ribe, der var ingen Moderation at opnaa.

Enkelte forudseende Folk synes at have faaet en Takst for sig selv, saaledes Fiskerne i Strandhuse, der allerede den 28. Oktober 1728 paa Ryttersessionen gik ind paa, at hver af dem, der fiskede eller arbejdede paa Søn- eller Helligdage, skulde bøde 2 Mark. 1739 mødte Præsten *Jørgen Seidelin* med en Anklage mod dem for Helligbrøde og vilde have dem dømt efter deres egen Vedtægt.

— — —

Hvis man tror, at Præstestanden var meget renere med Hensyn til Liv og Levned end Befolkningen, saa tager man fejl. Der var i hvert Tilfælde sorte Faar ogsaa iblandt dem. Pastor *Jørgen Seidelin* til Eltang og Vilstrup kunde ifølge udførlige Tingsvidner ikke passe sit eget Hjem, endsige have Øje med andres. Tingsvidnerne erklærer, at han er uduelig til Formynderskab for andres Børn, siden hans egne Børn — han havde ganske vist mange af dem, thi hans Hustru havde født 15 Børn — maatte anbringes hos fremmede og opdrages som Tjenestekarle og Tjenestepiger og ikke som en Provst »burde« opdrage sine Børn, thi han var ogsaa Provst. Hvad Sædeligheden angaar, da blev Præsten i Vorbasse, Magister *Kaalund*, afsat 1745 for Forsyndelse mod det sjette Bud. Ogsaa Gamst Præstegaard var Genstand for megen Snak. Her residerede, som vi allerede har nævnt, Hr. Bartram Høyer.

Der foreligger i Kirkehistoriske Samlinger (1. Række, 1. Bind, Side 179) et Brev til denne Præst fra Biskop *H. A. Brorson*, hvori Præsten foreholdes sit onde Forhold mod Præstekonen. Det var den samme Præst, der var Aktor i den berømte Sag mod Ortodoksiens Ridder i Pietismens Tid, Præsten *Niels Tøxen* i Verst, der til sidst maatte forlade sit Kald og slaa sig ned i et lille Hus i Almind Sogn, hvor han underviste unge Mennesker. Han levede tildels af en lille Understøttelse paa 100 Rdl., som Frederik V bevilgede ham af Verst Kald. Hans og hans Hustrus Gravsten (han døde 1755) paa Almind Kirkegaard begyndte med de smukke Ord: »Herunder hviler tvende ærlige Hjerter . . .« Huset ejedes senere af *Mads Jessen Hagen*.

— — I Tilslutning til disse Skildringer vil nogle Uddrag af Salmedigteren, Biskop *Brorsons* Visitatsberetninger fra Koldingegnen sikkert være af Interesse. Paa den Tid, da Indberetningerne begynder, gjaldt det for Biskopperne om bl. a. at paase, at Pontoppidans Katekismusforklaring indførtes i Sognene. Det var netop denne Katekismusforklaring, som Pastor Tøxen i Verst og enkelte andre Præster i denne Egn modsatte sig, fordi den var i Strid med deres Samvittighed:

1744.

18. April visiterede jeg i Skanderup, hvor Sognepræsten, Hr. *Holm*, prædikede om den sande Oplysning (Efeser 1, 20). Ungdommen svarede nogenlunde, men Pontoppidans Forklaring var der ikke indført, efterdi deres forrige Sognepræst, afgangne Provst *Blehr*, tillige med Hr. Tøxen i Verst havde forkastet den.

1745.

20. Maj visiterede jeg Smidstrup Menighed. Sognepræsten, Magister *Laurids Londemann*, som er svagelig af Helbred, katekiserede først over den første Artikel og siden Personelkapellanen Ungdommen gjorde smukt Rede for sig. Hos en gammel Skoleholder i Kongens Skole i samme By fandtes en køn aandelig Forfarenhed. Han viste mig og i sit Hus en Del smukke Bøger og beklagede, at Folk der i Eggen var bange for dem, for det Rygtes Skyld, som gik i Landet, at Bøgerne, som var trykt i det kongelige Vajsenhus i København, skulde indeholde vildfarne Lærdomme. Til saadant Rygte siges i Særdeleshed slette Lærere at være Aarsag, som enten af Højmodighed og Genstridighed stod imod Katekismi Forklaring eller af Dovenskab helst ser, at Menighederne bliver i deres Vankundighed, paa det, at deres egen kødelige og lunkne Leve- og Læremaade ikke skal blive aabenbaret. — Menigheden blev helt bevægelig (dette Udtryk bruger Brorson ofte) og lovede efterdags retskaffen Alvorlighed i deres Saligheds Sag. Jeg fandt og iblandt de gamle een og anden, som kunde tale meget smukt om den sande Kristendom.

1750.

21. April visiterede jeg i Sest Kirke. Sognepræsten, Hr. *Christen Humbleth*, katekiserede, og Ungdommen svarede meget smukt. Præsten klagede hemmeligt til mig over, at aabenbar Ugudelighed ofte gik ustraffet bort. Jeg havde gerne talt med bemeldte haarde Folk, men ingen af dem var i Kirke og saare faa af Menigheden mere end Ungdommen. Da jeg spurgte om deres Udeblivelsesaarsag, blev mig svaret, at der vilde komme nogle af Infanteriet, som de Natten efter skulde have i Kvarter.

25. April i Andst. Sognepræsten, Hr. *Bartram*, har i lang Tid levet ilde med sin Hustru, hvilken han og har begegnet med Hug og Slag. Han undskylder sig med, at hun drikker, som vel og ikke ganske kan nægtes, men hendes Paarørende siger, at *han* har forvoldt det med sin haarde Medfart. Jeg har adskillige Gange mundtlig og skriftlig formanet ham, men saa vidt jeg kunde mærke uden Frugt.

1752.

25. April i Hart Kirke. Hr. *Jørgen Mørch* katekiserede nogenledes, og Ungdommen svarede ret skikkelig. Degnen, *Niels Christensen*, blev sat i Rette for Uartighed imod sin Moder. Skoleholderen, *Hans Lauridsen*, lovede efterdags at bruge mere Flid.

26. April i Kolding Kirke. Sognepræsten, Hr. *Mathias Bakke*, holdt en opbyggelig Prædiken. Ungdommen svarede kun maadeligt, hvortil fornemmelig er Aarsagen, at det med Skolevæsenet indtil for kort Tid siden (1740) har været slet bestilt, men da nu en Skolemester mere er beskikket og adskillige Anstalter føjede til denne Mangels Afhjælpning, saa haaber man, at Frugten deraf med Tiden skal blive kendelig. (1755 hedder det om Kolding: »Ungdommen svarede til Fornøjelse!«)

30. April i Starup Kirke. Sognepræsten, Hr. *Blicher*, prædikede skikkelig. Konfirmanderne og en Del af de andre svarede vel, men en Del kun maadelig. Fejlen der som flere Steder er, at en stor Del af Menigheden er henlagt til andre kongelige Skoler, som ligger saa langt borte, at Børnene udi deres bedste Skoleaar vanskeligt, ja undertiden umuligt, kan gaa saa lang og tit farlig en Vej.

1757.

5. Maj i Verst Kirke. Efterdi kun var 6 Mand af denne Menighed til Stede — som undskyldte de andre med, at de var i Tørveskæring for Øvrigheden —, blev Prædiken opsat til en anden Gang. Præsten, Hr. *Iver Hegelund*, beretter, at Menigheden forbedrer sig og især i Annekset Bække, som tilforn har været nogle sær grove Mennesker, men nu efterhaanden enten er geraadet i Fattigdom eller og bortdøde.

6. Maj i Andst Kirke. I Hovedsognet er en kongelig Skole, som hele Sognets Ungdom søger til. Skoleholderen sammesteds blev intet klaget paa, men Skoleholderen i Annekset, Gesten, blev berømmet baade for Lærdom og Levned.

— — —

Saa vidt Biskop Brorson. Der maa i Aarene omkring 1740 have været en Del religiøst Røre i Kolding og Omegn, i hvert Tilfælde vakte Pietismen Modstand. En Skovfogedsøn fra Koldingegnen, *Gert Hansen*, holdt Vækkelsesmøder, nærmest i herrnhutisk Retning. Under et Ophold i Kolding blev Huset, hvor han var, belejret af Dreng, Knøse og Soldater, og under Raabet Pietist blev Vinduerne slaaet ind.

Den, der ønsker en Prøve paa en Prædiken, saaledes som den i disse Aar fremkom i Koldingegnens Kirker, kan i vore Biblioteker opsøge Pastor *Albert Thuras* Prædiken i Lejrskov og Jordrup Kirker 3. Søndag i Fasten 1735. Prædikenen er ikke ganske almindelig, men sikkert meget bedre end de fleste Præsters Prædikener paa den Tid. Den udkom i Trykken 1738 under den paafaldende Titel: »En Vækker i de søvnagtige Christnes Øre, som ved hvert Minut raaber: Var Dig for Satan! Sligt forestilles alle Mennesker til Advarsel i en eenfoldig Prædiken«.

Teksten den paagældende Søndag var ligesom endnu : Jesus drev en Djævel ud, og af denne Tekst tog Thura Anledning til at vise, at der i Virkeligheden var en Mængde Djævle, der vilde anfælde Menneskene. Straks ved Daaben blev jo Djævelen uddrevet af Barnet, inden det blev døbt, thi »Djævleuddrivelsen«, der skete med Ordene »Far ud, du urene Aand og giv den Helligaand Rum«, blev først afskaffet i Danmark ved Forordningen af 7. Maj 1783. Men ogsaa efter Daaben var Djævlene overalt paa Lur efter Menneskene. Thura nævner i sin mærkelige Prædiken ikke mindre end 20 forskellige Djævle. Efter at have kørt op med dette kraftige Skyts, beder han Menigheden om ikke at være vred paa ham, fordi han har holdt saa stærk, skrap og haard en Prædiken. Han har kun i en enkelt Prædiken sagt det, han vidtløftigere har foreholdt sin Menighed i mange Snese af Prædikener.

Stavnsbaandet.

O rdsproget siger, at det gode kun varer stakket, og det maatte Bønderne i Egnen ved Kolding som iøvrigt Bønderne hele Landet over sande. 1731 takkede vore Bønder Kongen for Ophævelsen af Landmilitisen, men 1733, lige 2 Aar efter, indførtes Landmilitisen igen over hele Danmark, og samtidig fik vi *Stavnsbaandet*. Det hedder i Forordningen af 4. Februar 1733: „Ingen Bondekarl maa give sig fra det Gods, hvor han er født, saa længe hans Husbond kan skaffe ham Tjeneste, med mindre han er over de til Indskrivningen ansatte Aar eller har udtjent“, hvilket vilde sige, at Bøndernes Sønner fra det fjortende Aar (fra 1741 fra det niende, og fra 1764 fra det fjerde Aar), var bundne til deres Fødestavn.

Kort Tid efter at Stavnsbaandet var indført, nemlig 1737, udgik der en kongelig Befaling til Amtmændene om at indsende en Beretning om, hvorledes Stavnsbaandet virkede. Amtmand *von Linstow's* Beretning her fra denne Egn lød saaledes:

„Efter Deres Majestæts allernaadigste Befaling af 29. Marts om at indsende min allerunderdanigste Relation, om nogen af det unge Mandskab *under* fjorten Aar her fra Amtet er undviget og ved hvad Lejlighed det er sket og fra hvad Steder samt hvorhen de er bleven sendt, har jeg hos alle vedkommende og særdeles hos Proprietærene ved Omgangs-Brev søgt at faa den rette Kundskab derom men som mig intet fra Amtets Proprietærer er indhændiget, saa har jeg taget det som et Bevis paa, at ingen af det unge Mandskab er bortkommet.

Der er kun een under fjorten Aar, nemlig fra Jelling, men *mange ældre*. Regimentsskriveren beretter, at der er undvegen 46, hvoraf 26 til Holstein (han mener Sønderjylland), 10 til København og 3 til Holland. Af de øvrige 7 er der ikkun een opdaget, som har taget Tjeneste for Rytter ved Major *Eberhardts* Regiment, som man dog vel vinder til Stavns igen.

Aarsagerne til, at saa mange forleder deres Fødestavn, er fornemmelig tre Ting:

1) at de kunne befries for at gaa Landsoldater,
 2) den bekvemmelige Lejlighed, de her fremfor andre Steder har dertil, thi dette Amt grænser jo Mark for Mark til det holstenske (sønderjyske) og er som en aaben Port for deslige Desertører, hvorfor de med Foden i Haanden kan retirere sig, hvorhen de lyster.

3) Saa tager de ogsaa Anledning til deres Desertion af den kongelige allernaadigste Forordning af 12. Jan. 1733. Med denne Forordning spilfægtes, og saavel Officerer som andre misbruger formasteligen og underfundigen Forordningen til at forføre det unge Mandskab til Undvigelse¹⁾, hvilket de letteligen kan overtales til baade for at undgaa Tjenesten som Landsoldater og fordi de ved at tage Tjeneste som Ryttere kan nyde deres halve Sold og dog tjene Bonden, som i det holstenske giver mere Løn end her, hvilket siden Forordningen af 4. Februar 1733 udgik har bortslæbt og forlokket saa mange som muligt af vort bedste unge Mandskab, hvorpaa Distriktet nu har Fattelse (Mangel) og vil mere faa til Bondens og Jordegodsets store utaaale-

¹⁾ Forordningen af 12. Februar 1733 bestemte, at ingen Bønderkarle eller andre ubekendte Personer maatte passere ud af Landet uden at være forsynede med rigtig Pas og Afsked. Hvis nogen blev grebet i denne Forseelse, maatte Officererne tage Mauden til Krigstjeneste.

Det er let at se, at denne Forordning kunde misbruges. Fik man overtalt en Karl til at rende sønderpaa, saa blev han efter Aftale presset til Krigstjeneste og fik i Sønderjylland baade sin Sold som Soldat og sin »høje« Løn som Tjenestekarl hos en eller anden Bonde.

lige Skade og Svækkelse, hvis derpaa ikke i Tide raades Bod“.

Amtmanden mener, at dette bedst kan ske ved en Skærpelse af Forordningen af 12. Jan. 1733 saaledes:

1. at det maa tillades enhver Jorddrot at reklamere sit undvegne Mandskab imod visse Penges Erlæggelse til den Chef, som har ladet ham hverve.

2. at ingen Chef maa beholde slig en Dessertør over en Postdag, førend han giver hans Husbond det tilkende, og Husbonden skal saa inden en vis Frist afhente ham eller tabe sin Ret til ham.

3. at ingen Underofficerer eller Ryttere paa Landet maa hverve eller forlokke det unge Mandskab til at antage Tjeneste,

4. at de holstenske (sønderjyske) Præster under deres Kalds Forlis maa blive forbudt at antage nogen til Skriftemaal, som ej med Pas er forsynet (!).

5. at de undvegnes Husbonder eller Forældre, naar de ikke kan rense sig for at være Medvidere, Tilskyn-dere eller Hjælpere til Desertionen, skal dømmes fra deres Fæste.

6. Alle de, som kan bevises at være vidende om Undvigelsen uden betimeligen at have givet det tilkende, Lægds mænd og Sognefogder, der har været forsømmelige, skal bøde 10 Rigsdaler for hver undveggen Person.

7. at de undvegne til Skræk for andre ligesindede skal straffes med at løbe Spidsrod gennem Regimentet, og endelig

8. at den Chef, som sig herefter betjener af slige ulovlige Hvervinger til Landvæsenets utrolige Skade, i det ringeste maa anses med en Mulkt til Regimentskassen paa 50 Rigsdaler,

hvilket jeg allerunderdanigst indstiller til Eders Majestæts allernaadigste Godtfindende med allerunder-

danigst Bøn, at Eders Majestæt til Landmandens Kon-servation og Landvæsenets Istandholdelse vilde remit-tere (tilbagegive) slige Dessertører og statuere et Eksempel paa dem, som nu er kommen saa i Vane med at fraløbe deres Stavn, at de ikke uden følelig Straf herefter kan undlade det.

Jeg forbliver til Døden etc.

Koldinghus, 12. Juni 1737.

E. C. von Linstow.

Amtmandens Brev giver et forunderligt Indblik i Forholdene og i brave Mænds Tankegang, thi der er ingen Tvivl om, at den samme Mand, som ynkedes over Bonden og bekæmpede de Plager, denne var udsat for ved Kørsler og Hoveri, ogsaa mener det godt, naar han taler om Stavnsbaandet, som dog var et ulige haardere Tryk end alle de andre Plager tilsammen. Forklaringen maa søges deri, at Tidens Mænd ikke saa meget saa paa Stavnsbaandet som en Hæmsko for Friheden, men mere saa paa det som *Hjemstavns Ret overfor den enkelte* og som en Nødvendighed for, at Agerdyrkingen kunde holdes paa Fode.

Stavnsbaandets Bestemmelser greb ind i alle Forhold. Enhver bondefødt Mand ramtes af dem, naar han følte Lyst til at forlægge sit Opholdssted. Visse Dispensationer kunde dog indrømmes, naar den paa-gældende stillede Kaution. Enkelte Eksempler vil tydeligere end mange Ord illustrere Forholdet: Jørgen Mortensen af Bølling i Egtved Sogn vilde i 1747 rejse til København for i nogen Tid at opholde sig der hos sine Venner. For at faa Pas maatte han saa henvende sig til Regimentsskriver og Amtmand og stille nøjagtig Kaution hos Regimentsskriveren for, at han „vilde indfinde sig paa Koldinghus Ryttergods, naar han paa-æskedes.“ Kautionen var i saadan et Tilfælde enten et

betydeligt kontant Beløb eller Borgen fra to paalidelige Mænd. Et andet *foreløbigt* Frihedspas havde følgende Ordlyd:

Nærværende *Peder Pedersen*, barnefødt i Bramdrup Sogn og By i Koldinghus Amt paa Hans Kongelige Majesæts Rytterdistrikt, haver Tilladelse nogen Tid at opholde sig i København imod, at *Peder Halvigsen*, Smed, og *Anders Thomsen*, Sadelmager, stiller Hr. Regimentsskriver *Seest* nøjagtig Kaution for hans Tilbagekomst paa Rytterdistriktet, naar han paaæskes. Thi vilde (Provsten) Hr. *Bakke* i Kolding, naar dette af Hr. Regimentsskriver *Seest* er paategnet, meddele bemeldte *Peder Pedersen* Skudsmaal om hans Saligheds Sag og ellers enhver, som dette forevises, lade ham paa denne hans Rejse ubehindret pas- og repassere.

Koldinghus, den 6. Juli 1750.

L. W. von Bülow.

Enkelte Pas af den Slags havde nærmest Karakter af Frihedspas, *saa længe Karlen opførte sig godt*, men et saadant Pas udstedtes ogsaa kun for en Karl, der skulde tjene hos en god Ven af Amtmanden:

Jeg, Eggert Christoffer von Linstow, Hans kgl. Majestæts til Danmark og Norge etc. etc. bestalter Kammerjunkeren og Amtmand, gør hermed for alle bekendt, at nærværende Pasviser *Jens Mortensen*, der er barnefødt her paa Ryttergodset i Ødsted Sogn i Vesterby og er uindrulleret, er af mig forlovet og permitteret at rejse til København, hvor han er antagen i Tjeneste hos ædle Signeur *Bredo Munthe* for Kusk med saa Skel, at han udi samme sin Tjeneste saaledes skaaer og skikker sig, at det kan svare til de Skudsmaal, han har fra de, han forhen haver tjent, nemlig Hr. *Peder Storm*, Provst og Præst i Egtved Sogn, og Madame *Anna Amalia*, afgangne Birkedommer *Thomas Ebbesens* efterladte

Enke, thi ellers har bemeldte Signeur Munthe forsikret mig at sende ham hid til Rytterdistriktet igen, naar han kvitterer ham af sin Tjeneste. Men som jeg haaber, at han fremdeles skal skikke sig vel og observere en tro Tjeners Pligt, saa vil jeg have ham til alle og enhver, høje og lave, som han paa denne sin lovlige Rejse hænder for at komme, paa det bedste rekommanderet, som jeg igen i deslige Tilfælde gerne forskylder enhver efter Stand og Vilkaar, det jeg saaledes med egen Haand og hostrykte Signet bekræfter.

Koldinghus Slot, den 6. April, Anno 1734.

Her er et Pas, der er udstedt paa 5 Aar:

Nærværende Jacob Antonius, barnefødt i Nagbøl, nu 27 Aar gammel, er af mig forlovet og tilladt at begive sig til København, hvor han i 5 Aar maa opholde sig for der at søge sit Brød og (sin) Lykke, men om han siden til sin Fødestavn skulde reklameres, skal han sig straks indfinde, og som han nu ligger paa sin Rejse, saa vil hans sidste Skriftefader, velærværdige og høj-lærde Hr. Peder Blehr, Provst for Skanderup Menighed, her paategnet meddele ham Skudsmaal for hans Salig-heds Sag.

Koldinghus, 11. April 1737.

E. C. von Linstow,

Hs. kong. Majestæt til Danmark og Norge
 pp bestalter Etatsraad og Amtmand
 over Koldinghus Amt.

(L. S.)

Det gjaldt om ved disse Flytninger, at „Hjemstavnsretten“ ikke gik tabt. Dette kunde ske paa mange Maader. Hvis for Eksempel en Mand flyttede fra Ryttergodset over paa „Proprietærgodset“, maatte der træffes særlige Foranstaltninger. Da *Søren Nissen* i 1747 flyttede fra Gejsing By, Andst Sogn, til Præstens Mensalgaard i Skanderup, hvor han vilde gifte sig, fik

han ganske vist Lov til dette, men kun paa den Betingelse, „at det Mandkøn, som avles af ham, skal høre Hans kongelige Majestæts Ryttergods til“.

En Maade, hvorpaa en Bondekarl let kunde slippe for Stavnsbaandet, naar der ikke passedes særlig godt paa, var den, at han flyttede ind til Købstaden og tog Tjeneste der. Lykkedes det ham saa at slippe til *Borgerskab* uden Paatale, saa var han fri. Men ogsaa i saa Henseende passedes der paa. Amtmand von Linstow skrev saaledes 1734 til Borgmester og Raad i Kolding, at han vel havde givet en bestemt Karl fra Ryttergodset Frihed til at tjene i Byen, men ikke til at „vinde Borgerskab“ i Kolding“, og Amtmanden tilføjer, at Karlen „som en Rytterbondes Søn her af Distriktet langt hellere tilkommer at tjene paa Ryttergodset end for Dag-lejer i Kolding“.

De egentlige Fribreve var en sjælden Vare, og der udstedtes meget faa af dem. Det hedder saaledes i en Indberetning fra Amtmand *von Bülow*, at i Tidsrummet 1748—1764 blev der fra Kolding Rytterdistrikt udstedt ialt 19 Fribreve.

Et saadant Fribrev, der i Reglen betaltes med 30—50 Rdl., eftersom paagældende kunde betale for sig, udstedtes formelt af Rentekammeret og saa for Eksempel saaledes ud:

Højædle og velbaarne, højtærede Hr. Kammerherre og Amtmand!

At Hans kongelige Majestæt allernaadigst har bevilget, at Jep Sørensen, født i Kolding Ryttergods's Distrikt, maa, naar han udi Hans Majestæts Cassa haver betalt 30 Rdl. som en Hjælp til en Bondegaards Besætning, være frigiven for at tildeles hans Fødestavn og bemeldte Jep Sørensen i des Anledning allerede udi Zahl-Cammeret har betalt ovennævnte 30 Rdl. samt

Frihedsbrevet her ved Cammeret indløst, det haver vi Hr. Kammerherren herved tjenestberedvilligst villet kommunikere med Anmodning, at Han vil behage derom at meddele Regimentsskriver Seest fornøden Efterretning.

Rentecammeret, 29. Juni 1751.

(Navnene).

— — — .

Medens Karlene led under Stavnsbaandet, naar de ikke „tog Fod i Haand“ og ganske stille forsvandt sønderpaa til Sønderjylland eller til Holland — det fremgaar af mange Skifteprotokoller, at der var talrige Bønderkarle fra Koldingegnen, der havde nedsat sig i Holland, hvor de som Regel stod sig godt — var Pigerne dog fri for Stavnsbaandet, men langt fra for Pasvæsenet. Her er et Pas for en Pige, som vilde tjene i Kolding:

Nærværende *Margrethe Andersdatter*, barnefødt i Viuf, der sidst har opholdt sig hos sin Søster, Johanne Andersdatter i Hesselballe, hvorfra hun nu begiver sig her til Kolding, hvor hun har taget Tjeneste hos en Bagerenke, vilde Sognepræsten for Herslev og Viuf Menigheder, her paategnet, meddele Skudsmaal for hendes Saligheds Sag.

Koldinghus, 22. April 1734.

E. C. von Linstow.

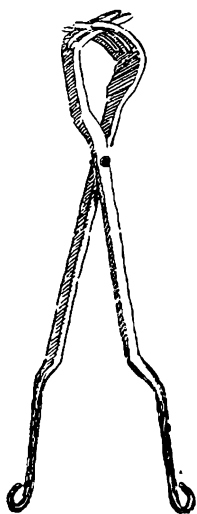
— — —

Vi er i Tid og Tankegang nu kommen saa langt bort fra Stavsbaandet og Bondestandens Trængsler dengang, at de fleste af os vistnok ret tankeløst nu passerer Frihedsstøtten paa Vesterbro i København. Naar enkelte bestemte Eksempler fra Fødeegnen oprulles for Lærerne, vil det dog vist virke kraftigere end de faa Sider i de historiske Lærebøger, som vore Børn nu — ligesom vi engang — i Regelen læser uden dybere Eftertanke.

Bøddelens Tang.

En Historie fra Koldinghus Staldgaard.

Nu er sikkert alle de Koldingborgere døde, der kunde mindes, at Bøddelens Tænger og svære Halsjern sad fastsmedede til Hjørnestolperne af det gamle Raadhus, der blev nedbrudt 1839, baade ved Hjørnet mod Torvegade og ved Hjørnet henimod Smøgen.

Halsjernene, der var ganske smukt forarbejdede, var fastgjort til et Stykke Jernlænke, og da Husets Sokkel sprang lidt frem, kravlede Gadedrengene undertiden op paa Sokkelen og satte Halsjernene om Halsen paa sig, thi Jernene var ikke aflaasede. Men mere uhyggelige end Halsjernene, der i Reglen kun blev brugt til løsagtige Kvinder og omstrefjende Natmandspak, og som hverken gav Saar eller Mærker paa Kroppen, var Bøddelens frygtelige Tænger. Der sad en saadan Tang paa

hver Hjørnestolpe, fastgjort med Kramper. Haandtagene var forneden dannede ligesom Øjnene i en stor Saks, foroven var der paa hver af Tængerens Arme krumme Kløer, to og tre, der greb ind i hinanden ligesom Fingre. I en svunden Tid blev disse Tænger anvendt af Bøddelen, der gjorde dem gloende og nappede Forbryderne i Armene dermed. Endnu for en

Snes Aar siden, da jeg samlede de gamle Borgeres Fortællinger for at anvende dem i Koldingbogen, fik jeg en Beretning om den sidste Gang, Tængerne var anvendt, maaske den eneste Gang her i Kolding. Fortællingen derom var gaaet fra Slægt til Slægt, og Enkelthederne var dog ikke gaaet tabt, dertil havde den frygtelige Straf gjort et alt for dybt Indtryk paa dem, der saa Bøddelen bruge de gloende Pinselsinstrumenter. Senere har jeg i Koldinghus Birketings Protokol fundet selve Mordsagen, saa jeg kunde sammenligne Traditionen med Samtidens Vidneførsel.

Bøddelens Tænger forsvandt, som sagt, for Offentligheden med Raadhusets Nedrivelse 1839. De er sagtens bleven gemt af Arrestforvareren paa et Loft eller i en Kælder, og den ene af dem er bleven borte, men i 1852 blev den anden af Tængerne med Skipper Halmøe ført til København og indleveret til Oldnordisk Museum, nu Nationalmuseet, hvor Tangen opbevares den Dag i Dag. Ifølge Nationalmuseets Protokol har Tangen været opbevaret ved det forrige Raadhus i Kolding og har været brugt til i gloende Tilstand at knibe Forbrydere med. „Det erindres endnu, at den sidste Gang har været anvendt paa en Karl, som havde besvangret en Pige og derpaa myrdet hende i en Lade, og som for denne Forbrydelse siden blev henrettet“.

Naar denne Indberetning siger, at „det endnu erindres“, at Tangen har været anvendt, er det Folketraditionen, der henvises til, thi i 1852 var det næsten Hundrede Aar siden, at Begivenheden fandt Sted.

— — —
Tirsdag Morgen den 13. Februar 1753 blev der i Staldgaardsporten ned mod Kolding By fundet et Lig af en Kvinde. Hun laa næsegrus mod Jorden. Hendes Tøfler stod pænt lige bag hende, som om hun var

styrtet om, ramt af et Slagtilfælde, men der kunde dog ikke være Tvivl om, at der forelaa en Voldsgerning, thi i Pandehulen (Tindingen) ved Haarskellet var der et Hul saa stort som Enden af en Tommelfinger. Samtidig var der en tyk rød Stribe om hendes Hals, som om hun var kvalt med et Reb.

Hun blev hurtigt genkendt. Det var den 30-aarige *Maren Sørensdatter*, der tjente hos Slagter *Jørgen Jensen* i Kolding og var kendt af alle paa Slottet, hvor hun ofte hjalp i Amtmand v. Bülow's Køkken og Bryggers. Man vidste om hende, at hun havde et Barn uden for Ægteskab, 6 Aar gammelt, men Pigen havde Ry paa sig baade for Ærlighed, Troskab og Dygtighed, og ingen vidste, hvem der kunde stræbe hende efter Livet. Forskellige Tjenestepiger, der kendte hende, vidste, at hun i den sidste Tid havde været meget sorgfuld og bekymret. Nogen Tid i Forvejen havde hun været hos Apoteker *Eilschous* Pige for at laane 2 Rdl. Hun sagde, at hun vilde laane Pengene for „at have Tallet fuldt paa det, hun ejede“. Til flere havde hun sagt, at hun var ilde faren og sket stor Uret, men Navne havde hun ikke nævnt.

Amtmand v. Bülow lod straks samme Dag afholde Forhør. Man begyndte med hendes Husbond, Slagteren. Lidt før Kl. 8 om Aftenen var Maren gaaet op paa Slottet. Hun havde sagt, at Amtmandens skulde brygge den næste Dag og derfor skulde hun op at bære Vand. Paa Slottet havde hun været et Øjeblik, og efter et Vend i Køkkenet var hun gaaet igen. Man havde hørt, at hun havde talt lidt med Kusken, *Niels Pedersen*, men ellers vidste man ingenting. Maren gik saa hjem til Slagterens igen, og her sad hun og spandt, da Slagterens Kl. 9 listede i Seng. Slagterkonen havde atter hørt hende gaa lidt efter, og tænkte, at nu gik hun

vel igen paa Slottet for at lave alt i Stand til Brygningen. Det var den Tur, hun ikke mere vendte tilbage fra.

Men nu var hendes Navn allerede sat i Forbindelse med Niels Kusk, og man tog sig for at se hans Opholdsrum efter. 3 Synsmænd var nede i hans Kammer ved Stalden og saa da, at ikke blot Overdynen i Niels's Seng var blodig, men der var Blod paa Foderkisten, paa Væggen, paa Spiltovet og paa et Stykke Bøgebrænde. Nu kom Niels i Forhør. Han nægtede, men der var Blod paa hans venstre Arm og paa et Par Bukser, som han Dagen efter Mordet havde leveret til en Skrædder, fordi de et Sted var løbet op. Efter at man havde tumlet med Kusken baade Onsdag, Torsdag og Fredag, fandt Frederik Staldkarl under Strøkrybben foran den første Hest inden for Stalddøren en Blikæske med en Skindpung, og heri laa der 57 Rdl. 1 Mark 8 Skilling, og da Kateketen i Kolding, Hr. Friis (senere Præst i Hjarup), stod med Æsken i Haanden foran Niels Kusk, faldt Kusken sammen og tilstod, at det var ham, der havde myrdet Pigen Maren og taget hendes Penge. Han tilstod Mandag den 19. Februar, en Uge efter Mordet.

Niels Kusk var efter Folks Vidnesbyrd en flink og ordentlig Karl lige indtil Mordet. Der var ingen, der havde ondt at sige om ham. Han havde tjent Amtmanden paa Koldinghus godt et Aars Tid, først som Staldkarl, siden som Kusk, og han havde godt Vidnesbyrd fra de andre Steder, hvor han havde været. I Døns havde han tjent i 4 Aar. Men en velbegavet Fyr kunde man ikke sige at han var. Da Retten spurgte ham, hvor han var født, svarede han: „I Rugsted“, men hvor gammel han var, vidste han ikke, heller ikke, hvilket Aar han var konfirmeret eller hvor længe han havde

været ude at tjene. Pastor Storm i Ægtved maatte oplyse af Kirkebogen, at Niels var døbt i Ødsted 1729 og konfirmeret af ham 1747. Det var altsaa en Konfirmand paa 18 Aar. Niels var nu i sit 24. Aar. Hans Tilstaaelse var ganske ligetil. Han havde i nogen Tid leget Kæreste med Maren, men nu var han ked af hende, thi hun skulde have et Barn. Mordaftenen kom Maren til ham i hans Kammer og tiggede og bad ham om at gifte sig med hende. Til at begynde med havde det været Kærtegn og Favntag, men da Maren blev ved at tigge ham om at gifte sig med hende og viste ham, at hun ikke stod paa bar Bakke med sin 6 Aars Dreng, men havde henved 60 Rigsdaler i rede Penge, blev han vred.

„I maa ellers lige saa gerne slaa mig ihjel“, sagde Maren grædende.

Da var det, at den onde Tanke fo'r i ham. Han tog en Hampesnor af en af Hestenes Grimeskafter, og da Maren saa det, sagde hun:

„Vil I nu kvæle mig?“ Han svarede hende intet, men kvalte hende med Snoren. „For at hun ikke skulde pines“, som han sagde, tog han en Bøgekæp og slog hende i Hovedet. Bøgekæppen skjulte han under Foderkassen.

I det Øjeblik kom der en Medtjener og vilde laane et Dækken, men Porten var bunden. Han fik dog Dækkenet og gik igen.

Da alt var blevet roligt, bar Niels Kusk paa sin venstre Skulder Liget ud og lagde det i den Port, der vender ned mod Markdannergade. Han satte Marens Tøfler bag ved hende. Hendes Penge tog han og lagde i en Blikæske, som han gemte i Stalden, „men det var ikke for Pengenes Skyld, jeg gjorde det“, sagde han flere Gange.

Sagen imod ham gik nu sin Gang. Som Aktor blev

beskikket Regimentsskriver *Simon Seest* (se Præstetavlen i Sest Kirke, som han har skænket), og som Defensor Signeur, Prokurator *Carl Lindam* af Snoghøj. Dommen afsagdes af Birkedommer *Hans Panck* og Raadmand *Mads Paaby* med det lovbefalede Antal Tingmænd og var meget haard.

Kort efter Indførelsen af Christian V.s Danske Lov med dens humane Syn kom der en Reaktion, blandt andet med Forordningen om de barbariske Straffe for grove Mordere, 16. Okt. 1697. Der havde været en Række særlig „grumme og forskrækkelige“ Mord, hvorfor det bestemtes, at saadanne Mordere skulde knibes med gloende Tænger forud for deres Henrettelse, ligesom højre Haand først skulde hugges af dem, og derefter Hovedet. Legemet af den henrettede Forbryder skulde derpaa lægges paa Stejle og Hovedet med Haanden sættes paa Stage oven over Legemet. Bestemmelserne udvidedes 1749, men forandrede 1767 til Tugthusstraffe, som man mente virkede endnu mere afskrækkende.

Kusk Niels Petersens Dom kom til at lyde paa, at han skulde knibes med gloende Tænger *først* udenfor Stalden, hvor han havde dræbt Maren, *dernæst* i Staldgaardsporten, hvor han havde lagt hende, *trede* Gang paa Kolding Torv, *fjerde* Gang ved Byens Port, og *femte* Gang paa Retterstedet. Her skulde Haanden afhugges og derefter Hovedet. Transporten derud skulde ske med sammenbundne Hænder paa Natmandens Sluffe.

Da Defensor spurgte Niels Kusk, om han ønskede Dommen appelleret, svarede han, at han vidste, at det kunde ikke hjælpe, men han bad om, at Dommen maatte blive indsendt til Hans Majestæt med den allerunderdanigste Bøn, om ikke Straffen „i Maaden og Om-

gangen“ maatte modereres. Saaledes bad han, om han dog ikke tillige med Præsten maatte udføres paa en Bondevogn, ikke saa meget for den verdslige Forhaanelses Skyld, men for at være saa meget nærmere sin Præst og saa meget mere at bevare sin Andagt.

Folketraditionen siger, at denne Bøn blev hørt. Han blev i en Bondevogn kørt til Retterstedet, og en af Byens Præster, formodentlig Kateket *Friis*, stod ved hans Side. Og Sagnet siger, at hver Gang Bøddelen havde en af Tængerne gloende og skulde til at bruge den, indskærpede Præsten overensstemmende med de indledende Ord i Forordningen af 1697 om „en retfærdig Forsoning“, at *det var godt at lide for sine Synder i dette Liv*, thi derigennem og ved Anger og Bod skabtes Forsoning. Men naar Bøddelen saa tog den gloende Tang og satte dens Kløer i Misdæderens Arm, skreg han af den frygtelige Pine og raabte til Præsten: „De skulde vide, hvor ondt det gør, Hr. Pastor.“

Disse fortvivlede Skrig og hele den sørgelige Begivenhed, mere dog Straffen end Mordet, gik i mundtlig Beretning fra Slægt til Slægt og holdtes i særlig Erindring ved at Øvrigheden, da Straffen med de glødende Tænger afskaffedes, naglede Tængerne til Raadhusets Hjørnestolper.

Den ene af Tængerne, der er afbildet her, bærer i Nationalmuseet Numret 12,820 og maaler godt og vel 1½ Alen i Længde. Den er et haandgribeligt Bevis for, at det hele ikke er en styg Drøm.

Niels Petersens Henrettelse fandt Sted 5. Aug. 1753 paa en Banke i Eltang Sogn mellem Eltang By og Gudsøvig. Banken ligger sønden for Landevejen mellem Kolding og Fredericia og betegnes paa Kortene som „Galgebanken“. Hans pinefulde Udfærd er altsaa gaaet fra Staldgaarden over Torvet, gennem Østergade, Klo-

stergade og ud gennem Klosterport. Hvorfor Henrettelsen netop er henlagt til den nævnte Banke, har jeg ikke kunnet udfinde. Skarprettertjenesten her i Egnen var i Hænderne paa Skarpretter *Vitus Wagners* Enke i Fredericia, der lod den besørge af Sønnen *Jokum Wagner* eller, naar denne var forhindret, af sine Svogre, der ogsaa var Mestermænd. Henrettelsen er sikkert foregaaet efter alle Regler, men kort efter udbredte det Rygte sig, at *Misdæderens Lig var nedgravet* paa Retterstedet i Stedet for at ligge paa Stejlen. Hvem der har besørget denne Nedgravning, faar man ikke at vide, maaske har det været hans ulykkelige Slægt, der ved Nattetider har gjort det. Amtmanden fik det snart at vide, og skrev 9. August til Magistraten i Fredericia med Anmodning til den om at give Ordre til Skarpretterenken i Fredericia, at hun „paa førstkommende Mandag 13. Avgust foranstalter Delinkventens Legeme igen opgravet og lagt paa Stejlen og hans Hoved og Haand igen fæstet paa Staven over Legemet“. Den henrettedes Legeme blev saaledes atter overgivet til Ravnene, og har sikkert ligget længe til de omboendes og vejfarendes Skræk og Uhygge.

Den frygtelige Forbrydelse, der udførtes her i Egnen et halvt Aars Tid efter, nemlig Natten mellem 16. og 17. Jan. 1754, da tre Mænd rev Øjnene ud paa en bekendt Procesmager og Krakiler i Egnen, *Marcus Madsen* paa Skovdruplund i Sest Sogn, hvem Egnen hadede, navnlig paa Grund af hans Angivelser overfor Myndighederne af det store Smugleri med Kreaturer, der dreves ved Toldskellet, vilde ogsaa være endt med Anvendelse af Bøddeltængerne og paafølgende Henrettelse af de tre Misdædere, der var grebne og sad forvarede i Kælderen paa Koldinghus. Denne Sag har jeg

skildret i Vejle Amts Aarbøger for 1914, Side 169 ff., men jeg har ikke skildret, hvorledes Slægt og Venner i Egnen forud for Dommen *hjalp de tre Mænd at flygte*. Efter at være slupne ud af Fængslet paa Koldinghus Natten mellem 1. og 2. Juni 1754 — selvfølgelig havde de ogsaa Hjælpere ved Udbruddet — delte de tre Misdædere sig i to Hold. Hovedmanden *Carl Schlegel* og hans *Karl Thomas Petersen* søgte til *Mads Hansen* i Lille Andst, der bragte dem over Aaen med sine Heste. De kom da til *Jørgen Danielsen* i Hafdrup, der tog et Signet som Tegn og sendte det med *Poul Buch* i Nagbøl til Fredericia til Schlegels Slægt, Broderen Raadmand *Chr. Vilhelm Schlegel* og Schlegels Kones Broder, *Niels Jørgen Melsing*. Disse to forsynede Flygtningene med Penge. Flugten gik saa videre gennem Bastrup Skov til Tønder, hvor en Glaskræmmer hjalp dem til Husum. Her taber deres Spor sig. Den tredie Flygtning, *Johan Vintermand*, var et Smut i Sest hos sin gamle Fader. Her tog han andet Tøj paa og flygtede saa til en fjærn Slægtning i Surhave, Brørup Sogn, hvor *Johan Smed* havde ham i tre Nætter og hvorfra hans Spor forsvinder. En Fuldmægtig hos Amtsforvalteren i Kolding var netop i Bække og hørte der, at Johan Vintermand var i Surhave. Fuldmægtigen, *Chr. Lund*, har dog ikke turdet spille Angiver, formodentlig af Frygt for Hævn. Ved et anonymt Brev meddelte han sig til Amtmandens Fuldmægtig i Kolding, den senere Birkedommer *Sonnin*, men efter en travl Dag, optaget af Jagt efter Forbryderne, var *Sonnin* falden i dyb Søvn, og da en Pige om Natten gav ham det anonyme Brev, lod han Sagen bero, til det blev lyst, og betroede sig først da til Amtmanden, men da var det for sent.

Ialt er ca. 25 Personer indviklede i Forbrydernes Flugt, og det ser ud til, at en stor Del af Egnen vidste

Besked, undtagen netop Myndighederne. De 25 blev kort efter idømt store Bøder, der imidlertid *endnu 10 Aar efter ikke var betalt*. Den stakkels Sonnin var med Hensyn til Bøde sat omtrent paa lige Fod med Hovedhjelperne, idet han skulde betale 50 Rigsdaler. Sagen mod Hjelperne havde imidlertid været behandlet for en Kommission (Kammerraad *Richter* i Fredericia og Kaptajn *Teilmann*). 1764 var Kommissionsdommen over Hjelperne af Rentekamret bleven tilsendt Amtmand v. Bülow, der kritiserede den ret skarpt. Han siger, at de dømte Hjælpere for største Delen er fattige Folk, der i Forvejen er bleven haardt ramt af den store Kvægsyge i de senere Aar — der var indtil 18. Febr. 1764 her i Amtet ialt død 12,300 Kreaturer af Kvægsyge! — og Amtmanden beder om, at Straffen maa blive nedsat til en Trediedel eller en Fjerdedel. De i Loven ukyndige Hjælpere har ladet deres gode Hjærte løbe af med sig og villet redde Slægtinge for en forsmædelig Straf, der senere som en Skamplet vilde klæbe ved Slægten. Adskillige af de implicerede Personer var ogsaa i Mellemtiden afgaaede ved Døden.

En Udvandring.

I Aaret 1752 indløb der fra Rentekammeret en Skrivelse, dateret den 8. Januar. Skrivelsen meddelte Amtmanden paa Koldinghus, at Kongen havde befalet, at 15 Familier, norske og jyske Bønderfolk, og deriblandt 8 fra Ryttergodset her i Landet, skulde udsendes til Island for at indføre Agerdyrkning og hele den landlige Økonomi. Ordren tilstilledes Regiments-skriveren med Befaling til at forhøre sig, om der her i Distriktet skulde være nogen, der havde Lyst til at udvandre til Island.

Der meldte sig fra *Koldingegnen* 5 Bondefamilier, der ønskede at udvandre og hvis Efterkommere maaske endnu den Dag i Dag lever paa Island. I Rigsarkivets anden Afdeling ligger der et gammelt Dokument, underskrevet af Amtmanden over Koldinghus Amt. Dokumentet aftrykkes her ordret:

Konditioner, i hvis Følge de her fra Koldinghus Amts Rytterdistrikt afgaaende 5 Bondefamilier, nemlig 1) *Peder Bunch* og Hustru *Kirsten Christensdatter* med et Drengbarn, navnlig *Christen Pedersen*, 2 Aar gammel, 2) *Claus Christensen* og Hustru *Maren Jørgensdatter* samt hendes Fader *Christen Nielsen* og Moder *Else Hansdatter*, 3) *Hans Nielsen* og Hustru *Abel Jepsdatter* med et Drengbarn *Jep Hansen*, et halvt Aar gammel, 4) *Jens Thorsted* og Hustru *Anna Jensdatter* og 5) *Laurs Jensen* og Hustru *Mette Nielsdatter*, har paataget sig at gaa til Island for der efter Hans kongelige Majestæts allernaadigste Villie at indføre Agerdyrkning.

Fra den Dag, de afgaar herfra, og indtil de sig paa Island kan ernære, nyder de for deres Hustruer og Børn fornødent Ophold af det, de hidtil er vant til.

De forsyner sig med Plove og deslige Redskaber, som her bruges og eragtes paa Island at kunne blive dem tjenlige ved Opdyrkningen. De har og Haandværkstøj til det, de selv kan gøre med deres Hænder, fortroster sig Hjælp og Undsætning af Træ og Jern til sammes Vedligeholdelse, og om deres Vilkaar forinden at dette er opslidt ikke skulde blive saaledes, at de sig med andet kan forsyne, da at være greben under Armene med alt, som dertil er dem fornødent, hvilket endog allerunderdanigst maa erindres om deres Klæder, Bøjskab og Husgeraad, som de nu forhaanden nogenledes har til Nødvendighed.

Den fri Transport, Familierne er tilsagt for sig, deres Plove og andre deslige Redskaber, strækker sig til deres Sengeklæder, en Kiste, Kedel, Kar samt hvad andet dem højlgt er fornødent til en lille Husholdning.

Der gøres dem bekendt en god Mand af Øvrigheden paa de Steder, dem anvises, som er kyndig baade i det Jyske og det Islandske og Husholdning samt kan tale Dansk og forstaa at judicere og styre det til Bedste, ja har Villie som Evne sig dem til Hjælp og Forsvar at antage imod befrygtende Misundelse og Vrangvillighed.

De Huse, dem anvises, fortroster de sig at være saaledes, at de deri kan have Ly og Læ imod de Haardheder, Landet fører med sig af Storm, Kulde og Frost.

Til Ildebrand venter de at finde Tørv eller andet, og indtil de selv kommer i Stand samme at kunne bjerge, at nyde Hjælp af Naboerne.

Tjenligt Korn til den Sæd, der falder, at maatte gives, og om der indtræffer Misvækst, da med Korn at maatte understøttes.

Hvis de dem tilsagte Kreaturer ved Sygdom eller Ulykkestilfælde dem skulde frafalde, de da igen med andre at forsynes.

At de, som efter 8 à 10 Aars Forløb ikke har Lyst der at forblive, ved saadan deres Retur nyde Transport og Ophold som paa Rejsen didhen.

Hvis nogen forinden vil sende deres Børn til Danmark, skal sligt staa i deres egen Villie og fra Island uden Betaling at meddeles Øvrighedens Pas og Præstens Skudsmaal. Tilmed skal de have fri Befordring og Underholdning paa Kompagniets Skibe til København og Lov til siden at maatte opholde sig hvorsomhelst de agter at søge deres Brød.

Der er tilsagt dem og deres Børn Frihed for Udskrivning.

Dør Manden, og Konen med deres Børn ej skulde have Lyst til at forblive paa Island, da paa lige Maade benaades de med fri Rejse og Forflegning til Jylland. Skulde enten Manden eller Konen, som sættes i enlig Stand, befinde sig saaledes i Omstændigheder, at de af deres ikke for nær beslægtede eller bekendte Venner i Egnen, de er kommen fra, kan formaa nogle til sig i nyt Ægteskab paa Island, skal disse have fri Transport og Befordring tilligemed det, de kan have at medtage.

For hvilke foranførte Konditioner, som dem af det højlovlige Rentekammer er bleven tilsagt, de ved deres Ankomst til København ifølge højstbemeldte Kammerkollegii Skrivelse under 28. Marts sidst af Landfogden, Signeur Skule Magnussen skal vorde meddelt skriftligt Bevis og Frihed.

Koldinghus, den 8. April 1752.

L. W. von Bülow,

Kammerherre, Amtmand over Koldinghus Amt.

Besøg paa Landet.

Interiører fra Tiden omkring 1760.

Vi aflægger nu et lille Besøg i en Række Hjem i Koldingegnen for at se, hvorledes vore Bønder var stillede ved Slutningen af Rytterdistrikts-Perioden, og benytter os som Fører af Regimentsskriver *Simon Seest* i Dons. Det er den bedste og paalideligste Fører, vi kan faa, thi hvem kender vel bedre en Egns Forfatning og Omstændigheder end Skifteforvalteren, der med sine Vidner færdes i alle Hjem, rige som fattige, og hvis Protokoller beskriver og vurderer alt, Gaardenes Tilstand, Besætning og Avlsredskaber, Stuerne og Bohavet, ja Kister og Skrin lige til Gangklæder og de intimeste Klædningsstykker.

Sammen med Regimentsskriveren træder vi 17. Oktober 1759 ind i *Marcus Rasmussens* Ryttergaard i Viuf, hvor Konen, *Maren Didrichsdatter*, er død. Gaarden tilhører Kongen og staar for 7 Tdr. 7 Skp. 2 Fdk. 1 Alb. Hartkorn. Man mærker straks, at det er et *velhavende Hjem*. Midt paa Gulvet i Dagligstuen staar der et svært Bord med aaben Fod. Rundt omkring paa Væggene er der fuldt af Tinfade og Tintallerkener. Der er aaben Skorsten i Stuen som næsten alle Vegne paa Landet dengang, og enkelte af Stolene er ganske vist med „halmfiddede“ Sæder, men inde i de fine Stuer er der Læderstole og en Jern-Vindovn med Tud, lidt af en Sjældenhed paa Landet i de Tider. Vi finder indlagte Stenborde, Spejl paa Væggen ved Siden af „Tabulet“

eller „Pyramide“, hvorpaa der staar blaa og hvide Tekopper af Stentøj og Porcellæn. Sengetøjet og navnlig den salig Afdødes Klæder i Dragkisterne røber klart Ejerens Formuestilstand. Her er Kjoler af Silke, Damask og Klæde, Fiskebensskørt, Kaaber med Sølvhægter, en Rigdom af Lagener, Hørgarns-Pudevaar med Kniplinger, hjemmegjort Tøj i Masser til Sengetøj og Klæder. I en lille Ege-Dragekistes fire Skuffer finder vi Kniplingsagerne, navnlig Kniplings „Haghatte“ og Kraver med Kniplinger. Her ligger den Afdødes Guld-Brudesmykke og Børnenes Kristentøj af grønt og rød-blomstret Damask med Sølv- og Guldkniplinger samt en Guldbrokades Barnehue.

Hjemmets hele Bogsamling er en dansk Bibel. Man undrer sig over, at der i dette velhavende Hjem ikke findes et Ur, men ved Eftersyn af en Mængde Hjem træffer man forholdsvis sjældent Stueure.

I Køkkenet finder man det sædvanlige Køkkenudstyr, Mælkebøtter af Eg, det sædvanlige Sengebækken af Messing, Gryder, Pander etc.

I Bryggeret staar selvfølgelig Bryggerkedlen, der kan rumme en halv Tønde. Her staar Kernen og den i alle Hjem dengang almindelige Haandkværn.

Gaar vi ud i Vognporten, finder vi en beslagen Vogn „med Afsæt“ (Trin) og tre „Trævogne“. I Stalden staar 6 Heste og to Aarings Plage. Den bedste af Hestene vurderedes til 14 Rigsdaler, Gaarden har 15 Køer, *sorte eller sortbrogede*, 8 Par Stude og nogle Sommerkalve. Det bedste Par af Studene vurderedes til 24 Rigsdaler Parret. Svineholdet var ikke stort, kun 3 Aarings Svin og 9 Sommergrise. Af Fjerkræ synes der kun at have været Gæs, der dengang kostede 1 Mark Stykket.

I et saadant Hjem træffer man selvfølgelig ogsaa en

Del Sølvtøj. Et Sølvbæger bærer Navnet Marcus Rasmussen og Konens Forbogstaver M. D. D. og Aarstallet 1743, et andet Sølvbæger er ældre, aabenbart kommen til Gaarden ved Arv, desuden er der en Tumling og 12 Sølvskeer. Boets Formue (heriblandt nogle Obligationer) ansloges til 1245 Rdl. Til Udgift kom saa, hvad der efter Rytterforordningen skulde være paa en Ryttergaard. Man plejede her i Egnen at regne med 18 Rdl. pr. Tønde Hartkorn, hvilket altsaa i dette Tilfælde blev 143 Rdl. 6 Skilling. Dertil kom Skatterne til Mikkelsdag 1760, Sædekornet (15 Tdr. Rug à 8 Mark Tønden, 4 Tdr. Byg à 8 Mark, 20 Tønder Havre à 5 Mark og 6 Tønder Boghvede à 10 Mark), Tærekornet, 20 Rigsdaler til Reparation paa Bygningerne, 64 Fag Hus, Folkelønnen til Mikkelsdag (1 Karl 7 Rdl. 2 Mark, 1 Dreng 6 Rdl. og 1 Pige 6 Rdl. 4 Mark) samt endelig den bortskyldige Gæld, der ikke var anden end Skiftets Bekostning (Skifteforvalteren 16 Rdl. 4 Mark, Birke-dommeren 3 Rdl. 2 Mark, Fuldmægtigen 2 Rdl.), ialt Udgift 322 Rdl. 5 Mark 12 Skilling, saa der blev til Deling for Arvingerne 922 Rdl. 4 Mark 4 Sk.

Dette Bo er beskrevet saa indgaaende for at Læserne kan have en Forestilling om Skifteforvalterens Fremgangsmaade og Datidens Priser, Folkelønninger etc., men som sagt, det var et rigt Hjem, og der var saare faa af den Slags i Koldinghus Amt dengang. Der findes ganske vist i en Række Hjem nogen Formue, saaledes i *Hans Hansen Buhls* Gaard i Eltang, hvor Manden kunde gaa i Stadstøj med 36 Sølvknapper i sin Vest og 12 i sine Læderbukser, men blandt de over 300 Boer, som findes behandlede i Rytterdistriktets Skifteprotokol for Aarene 1758 til 1762, er det en staaende Bemærkning, at „Gælden overgaar langt Boets Formue“, hvorfor der intet er til Deling. Undertiden hedder det, at

„Boets Tilstand er saa ringe, at det ikke engang kan strække til stempet Papir“. Det har ogsaa sin Interesse at se, hvorledes et fattigt Hjem ser ud, og vi følger derfor Regimentsskriveren Simon Seest til *Jens Mikkel-sens* i Regimentsskriver Seests Fødeby af samme Navn. Vi finder i „Kakkelovnsstuen“ (som ikke synes at have nogen Kakkelovn) det sædvanlige Egebord og de almindelige halmfiddede Stole. Oppe ved Loftet staar der en Række sorte og røde Lerkar. Ellers er der kun i Stuen en Halvkiste med Laas og „noget rødmalet“, et Par Tin-Lysetager og Fyrfadet, som Manden kan tage Gløderne af til sin Pibe. I en anden Stue nævnes nogle fattige Genstande, og overalt, hvor man vender sig, staar alt i Forhold dertil. Der er ikke en Gang en jernbeslaaet Vogn i Gaarden. Boets Aktiver var 133 Rdl., Heste, Kvæg, Faar, Svin og Kornavlen iberegnet, og naar Regimentsskriveren har trukket de ovenfor omtalte 18 Rdl. pr. Tønde Hartkorn fra (det var en Halvgaard med 3 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. Hartkorn), beregnet Skatterne, Sæde- og Ædekorn og opført 20 Rdl. til Reparation paa Bygningerne samt anden Gæld, fik han til Udgæld 209 Rdl., skulde noget deles, skulde det være Gælden. „Forvalteren tilholdt Enkemanden at betale Kreditorerne og de kongelige Restancer, hvorpaa Gaarden blev overleveret Enkemanden til fremdeles Beboelse og Brug og dette Skifte hermed sluttet“.

Af Ting, som man mærker sig ved Gennemlæsning af de gamle Skifter, er *Trætallerkenerne*, ja endog „*lange Trætallerkener*“, vel nok den samme Slags, som Mand og Hustru spiste ved i Middelalderen (i andre Egne kaldes de Madfjel eller paa Sjælland Langskagler). Fra dem stammer den gamle Lovformel: at skilles fra Dug og *Disk*“. Disse lange Trætallerkener nævnes i flere Hjem her i Egnen endnu saa sent som 1760.

Naar der er Tale om *Jern-Lamper*, er det selvfølgelig de gamle Sivlamper til at hænge eller til at staa.

I enkelte Hjem paa Landet begynder man at have *Gardiner for Vinduerne* eller en lille Kappe over dem. Mange Steder var der *Billeder* paa Væggene, var de end tarvelige. Der tales baade om „Papiersstykker“ og „Glasbilleder“, enten de var uden eller med Glas.

Bøger træffes endnu sjældent paa Landet. Finder man nogle, er det *Bibler*, *Salmebøger*, „De Bedendes Kæde“ eller en og anden *Postil*.

En Familie indenfor Rytterdistriktet, hvis Hjem gav særligt Indtryk af Fornemhed, var Familien *Risom* paa Dons Mølle. *Christian Risom* var et Barnebarn af den bekendte *Jens Lauridsen Risom* paa Nebbegaard.

Allerede da Datteren, *Dorthe Cathrine*, gift med Skovrider i Dons *Andreas Petersen*, 1758 afgik ved Døden, mærker man, at de *Risom*'er indtager en Særstilling. Skovriderens Frue efterlod i sin Dragkiste en saadan Rigdom af Paaklædningsgenstande, som man vist aldrig havde set paa Landet. Her var Kammerdug med *Kniplinger*, *Silke* og *Silkebaand* i Mængde, en *Guld-Hals-„Tur“* (*Tour de cou*) og *Armbaand* samt *Øre-Bandelokker*, sort „ameleret“, Værdi 50 Rigsdaler, en dobbelt *Guldring*, en enkelt do., et Par *Guldslinger*, en *Hals-„Tur“* af *Perlemor* og et Par do. *Bandelokker*, en *Rad sorte Perler* og to *Armbaand* af *Haar*, *Hovedvandsæg* af *Sølv* og *Serpentin*, *Vifter*, *Pudderæsker* og andet for en fin Dame. To *Bøger* fortæller ogsaa, at hun havde „Opdragelse“: en fransk *Dictionaire* (Ordbog) og en tysk Bog. Det kostbare Udstyr gik til Auktion for at undgaa al Paaanke“, og blandt *Køberne* paa Auktionen møder de fineste Folk fra Omegnen. Den rige *Prokurator Andreas Bagger* i *Jelling* købte det kostbare *Halssmykke* og betalte det med fuld Pris,

medens en Jøde fra Fredericia købte en dobbelt og to enkelte Speciedukater. Borgmesterens Kone i Kolding, Madame *Junghans*, sikrede sig Viften, et Ravhjerte og forskellige fine Beklædningsgenstande. Pudderæskan med Kvast, Guldslangerne og en Taskepunng med Metal- laas fulgte Prokuratoren til Jelling, medens Regiments- skriver *Seest* sikrede sig alle den afdødes Saffianssko til sin Hjertenskær.

Faa Aar efter var der atter Registrering i et Bo i den Risomske Familie. Det var Christian Risoms Hustru, *Anna Pedersdatter*, der var død i Foraaret 1760. Det vilde føre altfor vidt at opregne dette Bo i Enkelt- heder, men det var et Hjem, der var fyldt med kostbare Ting. Aktiverne i Boet udgjorde 1549 Rigsdaler, men da man opgjorde Passiverne, viste disse sig at være endnu større, nemlig 1594 Rigsdaler. Et Par Regninger fra Apoteker *Eilschou* i Kolding, den nærmeste Vin- handler og større Urtekræmmer, røber, hvor en ikke uvæsentlig Del af Formuen gik hen. Her er Rødvin, ung Vin, københavnsk Vin og Kirsebærvin, korte og lange Piber (Kridtpiber), Kardustobak, Kaffebønner, fin Kongo-Te, Sukkervarer, Mandler og Figen og alt andet, der gik til i en fin Husholdning dengang. En Del deraf medgik dog under Madames Sygdom, og Chr. Risom har næppe sparet overfor sin Hustru, paa hvis ene Finger han havde sat „en sort Elskovs-Fingerring“. Christian Risom blev for Resten gift igen endnu samme Aar, 8 Maaneder efter, og han levede lige til 1783, da han døde i Ødsted, knap 79 Aar gl.

For ti Tønder Guld.

I 1763 begyndte det Rygte at gaa, at nu vilde „Kongen“ sælge alt Ryttergodset i Danmark. Aaret efter bekræftede kongelige Plakater, at det var sandt, og Avktionerne begyndte paa Fyn. Det kongelige Gods i Københavns Nærhed og Nordsjælland skulde dog ikke sælges. Turen til Ryttergodset i *Koldinghus Amt* kom 1765, og man forstaaer, at Bønderne gruede ved Tanken om, at deres Fæstegaarde muligvis ved Avktionen kunde komme i Hænderne paa pengestærke Spekulanter, der kunde gøre dem Livet endnu tungere end det var i Forvejen og muligvis endog selv vilde bebo nogle af Gaardene. Som Forholdene var nu, kunde Bønderne egentlig kun klare sig ved Lovovertrædelser — *Smugleri*. Amtmand v. Bülow siger om Rytterbønderne, at „de er nødt til at lægge sig efter Kvægavl, om de vil besidde deres Gaarde, thi af Kvægavlen skal de tage deres Udgifter, men af deres Kvæg kan de intet synderligt afsætte *paa løvlig Maade*.“ De maatte ikke holde Staldstude, det var et Privilegium for Sædegaardene, hvoraf der kun var én lille i hele Distriktet (Nebbegaard). Vilde Bønderne have Penge til Skatter og Afgifter, skulde de udsmygle deres Kvæg over Toldskellet. Sonden for dette var Bønderne lige saa begærlige efter at *købe*, som Bønderne norden for var efter at *sælge*. Man kan tænke sig, hvorledes det da gik.

Avktionsplakaten over Godset i Koldingegnen og ved

Randers (Dronningsborg) er dateret 21. Jan. 1765. Den opsloges rundt omkring og offentliggjordes i Samtidens smaa Aviser. Enhver, der vilde have nøjere Efterretning, kunde henvende sig til Amtmændene, Amtsforvalterne, Regimentsskriverne eller til Rytterdistrikternes Kontor paa Rentekamret i København, hvor Plakaterne og Fortegnelsen over hele Godset udleveredes til enhver mulig Køber. Godset her i Koldingegnen omfattede ca. 122 Tdr. Hartkorn af fri Hovedgaardstakst og 6443½ Tdr. Hartkorn Bøndergods. Fortegnelsen over Godset her i Egnen er en trykt Bog paa 54 Foliosider, en udmærket Kilde for Lokalhistorikeren, da enhver enkelt Fæster nævnes ved Navn. Paa Plakaten anføres Konditionerne i 16 Punkter. Den vigtigste Bestemmelse var, at Halvdelen af Købesummen kunde blive staaende mod 4 pCt. Rente, jordløse Huse, dog undtaget. Ved selve Avktionen var mindste Overbud 1 Rdl. for hver Tønde Hartkorn.

Den 9. April 1765 udstedtes der Befaling til Geheimeraad, Kammerherre og Justitiarius i Højesteret *Mogens Rosenkrantz* og Justitsraad, Kommitteret i Kammerkollegiet *Jacob Lowson* til som Kommissærer at forestaa de jyske Avktioner.

Mogens Rosenkrantz til Spøttrup var Medlem af Kommissionen til Landvæsenets Forbedring og var her i denne Egn kendt for sin Interesse for Opdyrkningen af de jyske Heder. Meget mere kendt var Justitsraad *Jacob Lowson*, der havde været Fuldmægtig hos Amtmand, Grev *Frederik Oertz* paa Koldinghus godt en Snes Aar tidligere og gennem nært Slægtskab var knyttet til Kolding, idet han var gift med en Datter af den bekendte Koldingborgmester *Jens Riis*.

I de to Herrers Instruks hedder det:

„I Særdeleshed undersøge I forud nøje, hvad Ad-

komst og Rettighed de sig fornemmelig paa Kolding Distrikt angivne *Selvejere* maatte have til deres Gaarde, og ligesom Vi allernaadigst gerne ser, at *Bønderne i Almindelighed* eller saa mange af dem, som dertil har Formue, *selv bliver højstbydende* paa de af dem beboende Steder, saa retter og I, hvad de befindende virkelige Selvejere betræffer, Eders Øjemærke især derhen, at disse kan blive Købere og Ejere af den Os udi deres Gaarde forbeholdne Rettighed“.

Straks efter at være ankommen til Kolding lod de to Herrer „Selvejerne“ indkalde. De mødte med deres Skøder og Adkomster, som Kommissærerne granskede nøje og derefter gav dem tilbage igen. Derpaa begyndte Forhandlingerne med Selvejerne om, hvad de skulde betale for deres Gaarde. Forhandlingerne begyndte 21. Maj og varede i flere Dage med det Resultat, at alle de saakaldte Selvejere købte deres Gaarde *undtagen 6 Beboere i Bramdrup*, der var ganske fattige og uformuende, og hvis Selvejerpapirer ikke var rigtig i Orden, ialfald ikke for de fems Vedkommende.

Selvfølgelig var Prisen højst forskellig for Selvejerne, der saaledes fik deres Gaarde ved Akkord og uden Avktion. Lavest var nogle Beboere i Stubdrup (Harte), der slap med 55 Rdl. pr. Tønde Hartkorn, højest kom Jorderne ved Nygaard (Hovedgaardstaksten), der gled op til 150 Rdl. pr. Tønde Hartkorn, ligesom nogle Beboere i Trelde kom op paa det samme. Ialt overgik paa den Maade 1254 Tønder Hartkorn til virkeligt Selveje, og Gennemsnitsprisen var 93 Rdl. pr. Tønde, saaledes at der ved Akkorderne indkom 116,472 Rdl. Resten skulde til offentlig Avktion, hvor det indbragte 865,415 Rigsdaler. Hele Salget indbragte 981,887 Rdl., eller som man sagde dengang henved *10 Tønder Guld*.

Selvfølgelig var der mødt Spekulanter ved Avktionen,

og Priserne blev her langt højere end ved Salget til Selvejerne.

Forud for Avktionen var Godset bleven inddelt i 7 Hovedgaarde, og saaledes opraabtes det først samlet, og derefter delt, men *intet blev solgt som Hovedgaarde*. Hvert Stykke Jord af Hovedgaardstaksten blev solgt i visse Parter, og Bøndergodset solgtes By for By. Da den første Hovedgaard, der bestod af Koldinghus Ladegaardsmarker, Borre Mølle, Kolding Møltmølle og en Del af Seest, Harte, Bramdrup, Bjært og Strandhuse Byer, ialt godt 378 Tdr. Hartkorn, blev opraabt, bød Herremanden *Jens Hvass* paa Tvis Kloster ved Holstebro „Hovedgaarden“ op til 60,100 Rdl., men saa let fik han den dog ikke, thi det blev jo kun ca. 18 Rdl. pr. Td. Hartkorn. Raabt op enkeltvis kom man til anderledes store Summer. Alene Kolding Overmark, som blev købt af Borgmester *Junghans* til Kolding By, der længe havde haft Marken i Forpagtning, kostede 5050 Rdl. Marken var regnet for godt 19 Tdr. Hartkorn, og Prisen blev saaledes ca. 260 Rdl. pr. Td. Hartkorn, dengang en frygtelig Pris, tilmed da det viste sig, at Marken var matrikuleret til det dobbelte af dens Værdi. En anden Mark, *Jørgenskovlykke*, bag ved Laasby, kom op paa 2250 Rdl. Da *Jørgenskovlykke* var regnet for godt 15 Skp. Hartkorn, blev Prisen pr. Td. 1200 Rdl., og den Gang var der saavist ingen, der tænkte paa, at Marken kunde blive anvendt til bymæssig Bebyggelse, dertil stod Byen alt for stærkt i Stampe. Køberen var den ene af Avktionsherrerne, Justitsraad *Jacob Lawson*, der dog afstod Marken til Købmand *Selio Frich* i Kolding. De stakkels Bymænd i Bramdrup havde faaet Apoteker *Eilshou* til at byde for sig paa deres Gaarde. De kom til at give 211 Rdl. for hver Td. Hartkorn. Harte slap med 151 Rdl., Paaby med

191, medens Seestmændene gav 238 Rdl. pr. Td. Hartkorn. Alle disse Byer købte sig selv. Dyrehaven i Kolding blev opraaht under eet, og *Marius Madsen Haar* bød da 9000 Rdl., men opraaht i tre Dele blev den tilslaaet en ægte Spekulant, Fredericiaborgmesteren *Henrik Molrath Richter*, som højstbydende med ialt 10,470 Rdl. En anden Spekulant, Oberstløjtnant *de Falsen*, kendt fra Ryttersessionerne og fra sine talrige Besøg paa Regimentsskriverstuen i Dons, købte Borre Mølle (Skovmøllen) ved Kolding for 230 Rdl. pr. Td. Hartkorn eller ialt 2216 Rdl.

Da man saa, at Priserne blev højere ved, at Godset opraahtes delt, gik man helt bort fra Inddelingen i „Hovedgaard“. Følgende Byer købte sig selv (Prisen pr. Td. Hartkorn er vedføjet i Parantes): Bjært (150), Starup (150), Fredsted (221), Hesselballe (251), Vester Nebel (81), Højen-Stubdrup (170), Vinding (170), Gaarslev (142), Bredstrup (156), Vejlbj (200), Taulov-Højrup (130), Mørkholt (114), Pjedsted (221), Kongsted (110), Studsdal (150), Oddersted (164), Skærbæk (157), Taulov-Nebel (131), Erritsø (170), Øster Gesten (100), Vester Gesten (90), Refsing (100), Ravnholt (201), Veerst (73), Jordrup (100), Knudsbøl (80), Egholt (74), Vranderup By (100), Hjarup (140), Gelballe (86—102), Bønstrup (150—221), Glibstrup (120), Lejrskov (140), Vraa (110), Uhre (115), Ferup (160), Egtved (110), Ammidsbøl (140), Tudvad (120), Ødsted (130), Jerlev (119), Raadvad (113), Stubdrup (70), Ejstrup (110), Eltang (192), Vilstrup, paa et Par Gaarde nær (292), Dons (150), Møsvraa (151), Viuf (310), Follerup (225), Herslev (182), Tyvkjær (120), Skærup (165), Ankjær (170), Svinholt (200), Sellerup (150), Brejning (170), Gaverslund (160), Børkop (160) og Brøndsted (90).

I mange Tilfælde staar der i Avktionsprotokollen, der opbevares i Rigsarkivet, at Tilslaget blev givet en eller anden fremragende Mand, for Eksempel Justitsraad Lowson, Kancelliraad P. Saxesen eller andre; men der er vedføjet „afstaaet til Beboerne“. Hvorvidt disse Afstaaelser skete uden Vederlag, fortæller Papirerne intet om, og dette er kedeligt nok. Det er rigtigt, naar Samtidens Aviser, f. Eks. „Berlingske Tidende“ for 14. Juni 1765 siger, at det meste Bøndergods købtes af Bønderne selv. Den følgende Paastand i Bladet, at Bønderne „fast i Almindelighed er velfornøjede med Købet“, kan ikke saa let afgøres. Sikkert er det, at de Bønder, der *ikke* straks købte sig selv, gennemgaaende blev langt værre stillede.

Naar en By købte sig selv, hæftede „en for alle og alle for en“, men der var enkelte Undtagelser, hvor en By opraabtes Gaard for Gaard (f. Eks. Vilstrup). Naar Bymændene købte Byen samlet, kunde der jo være Fare for, at Gaardmændene skulde foreskrive Husmændene for haarde Betingelser og sætte dem alt for højt i Takst; men da dette ikke var overensstemmende med Konditionerne og heller ikke — skriver Lowson og Rosenkrantz — Kongens Hensigt, saa foreslaar de, at „Amtmanden og Regimentsskriveren skal være medbestemmende om, hvad Husmændene skal betale for deres Ejendomme. De to nævnte Herrer skal ogsaa dele Købesummen mellem Gaardmændene indbyrdes efter at Husmændenes Del er fradraget den hele Bys Købesum.“

Det vilde føre for vidt at gøre nøje Regnskab her for hvert enkelt Sogn, men jeg tror, at det engang i Fremtiden vil være af Betydning at se, hvilke samlede Byer, der ikke købte sig selv, men gik over til andre, der igen solgte videre til Beboerne. I Vamdrupegnen solgtes paa

Avktionen Øster- og Vester-Vamdrup, Skanderup By, 3 Gaarde i Hafdrup og 3 i Søgaard til Kancelliraad *O. F. Clausen*, der var Overinspektør paa Schackenborg og Trøjborg. Andre samlede Køb foretoges af Borgmester *Richter*, der købte Strandhuse, Nyby, Aagaard (som dog afstodes til Beboerne undtagen Nr. 6), nogle Gaarde i Trelde, hele Gamst, Egeskov, Gade og Lomholt, nogle Gaarde i Gejsing m. m. Oberstløjtnant *de Falsen* købte næsten hele Haastrup, en Del af Tyvkær, Lilballe m. m., Apoteker *Eilschou* købte Store Andst By, Avditor *Seidelin* købte Vork, Risgaard og Hundsholt, men holdt sig ellers til diverse Tiender. Borgmester *Thomsen*, Fredericia, købte Egum.

Hovedgaardstaksten eller Frihartkornet skulde efter Avktionen beskattes, og der indkom paa den Maade aarlig 536 Rdl. mere. Den halve Købesum, der blev staaende i Gaardene til 4 pCt., bragte aarlig 19,637 Rdl. i Statens Kasse, ialt en Merindtægt for Staten af 20,173 Rdl. Derfra gik Jordebogsindkomsten, 13,876 Rdl., altsaa steg den aarlige Indtægt af Godset med 6297 Rdl., hvorfra dog skulde trækkes Kirkeintraderne, 2785 Rdl. Til Rest blev en *Merindtægt* af 3512 Rdl. aarlig.

Rosenkrantz og Lowson skriver derefter i Indberetningen, der er dateret 8. Juni 1765:

„Da Hs. kgl. Majestæt saaledes for dette Gods ikke alene erholder anseelig højere aarlig Revenue end forhen, men endog desforuden en *Kapital* af 490,943 Rdl., saa finder vi ikke noget til Hs. kgl. Majestæts Interesse imod disse dels akkorderede og dels budne Købesummer at erindre, men indlader samme i alt til Hs. kgl. Majestæts allernaadigste Approbation.“

Enkelte Gaarde var dog ved Avktionen forbeholdt Kongen, nemlig Vranderupgaard, hvor Kammerherre *von der Lieth* boede, Ødstedgaard, som Oberst *Scholten*

og Frue havde kvit og fri for Livstid, en Gaard i Erritsø, som var lagt til Snoghøj Færgested, og Gaarden Nr. 10 i Egtved, som ifølge en kongelig Resolution af 16. Maj 1731 var tillagt Egtved Præstegaard.

— — —

Straks efter Avktionen var der trods alt adskillige Andragender og Klager. Kolding Magistrat bad om Forlindring med 1000 Rdl. i Købesummen for Overmarken eller om Eftergivelse af Renterne af den halve Købesum i 6 Aar. Magistraten gentog Ansøgningen flere Gange, men den blev afslaaet hver Gang. Ogsaa Bønderne i Starup By bad om Moderation. Mange andre bad om Eftergivelse af Renterne. En indtrængende Klage indløb fra de Bønder i Bramdrup, der havde købt deres Gaarde paa Avktionen. De skriver i Andragendet:

„Vi har været snart hele Landet igennem for at søge Penge til vores ved Hr. Apoteker *Eilschou* tilkøbte Hartkorn og har paa Rejser tilsat over 60 Rdl., men ingen har villet laane os, og vi blev saa overmaade højt opdrevne (ved Avktionen), saa Gud vil forlade dem, der gjorde det.“

Til sidst meddeler Bønderne i Bramdrup, at de dog uformodentlig har faaet Løfte paa den største Del af Kapitalen, men de mangler endnu over 2000 Rigsdaler og beder derfor om, at Renten maa blive dem eftergivet. — De fik Afslag.

Paa den anden Side var der ogsaa dem, der bad om at maatte betale *hele* Købesummen, en Anmodning, som der ikke godt kunde siges Nej til. Blandt disse velstillede Folk finder man 3 Bønder i Erritsø, 2 i Egholt, Bønderne i Gaverslund og Køberen af Stenvad Mølle, *Mikkel Christensen*.

Der var ikke saa faa, der var bange for at hæfte for

en stor Sum sammen med hele deres By. Man kan forstaa, at Ejeren af et eller andet Kassehus hellere vilde betale for sig selv end skyldte sammen med mange andre, der maaske senere vilde blive haarde at komme bort fra. Men der er ogsaa Gaardmænd, der ikke gerne vil hæfte sammen med deres Standsfæller. Peder Bull i Starup (det nuværende „Skovgaard“) ansøgte saaledes om at maatte betale for sin egen Gaard uden at hæfte for det gjorte Bud for hele Byen. Selvfølgelig fik han Afslag, og han var saa en af dem, der først skyndte sig at betale i November 1767, da den anden Avktion var berammet. — Kunde en Mand bryde ud af det fælles Ansvar, vilde det være bleven en net Historie mange Steder. I Nørre Bjært var denne Mistro mellem Bønderne indbyrdes meget stor. Her vilde de alle betale hver for sig uden at være ansvarlige for hverandre. Det gav blankt Afslag.

Borgmester Richter skal ikke have været nogen behagelig Mand for de Beboere, han fik i sin Lomme. Bekendt er det, at han huggede løs i Dyrehaven ved Kolding, for med Træet at betale Købesummerne for det Gods, han havde købt. Beboerne af de Byer, han havde købt, maatte gøre meget Hoveri og endog om Helligdage køre Træ fra Dyrehaven til Strandhuse, hvor Træet udskibedes. Bønderne i Gamst har følt sig saa besværede af Richter og hans Foged, at deres Klager er gaaede videre til den efterlevende Slægt. Strandhuseboerne, som ogsaa var i Richters Magt, indgav Andragende til Kongen, „om de ikke maatte vedblive at være Hans Majestæts Bønder“, men det lod sig jo ikke gøre. En lignende Klage indløb fra Beboerne i Hastrup, hvis Ejendomme jo var solgt til Oberstløjtnant de Falsen. Denne paalagde dem mere Hoveri end de kunde bære. De ansøgte derfor om, enten at der maatte

fastsættes, hvad Hoveri de skulde forrette, eller at det maatte blive dem tilladt at betale Hoveriet med Penge. Kamret kunde „ikke entrere“. De samme Klager kom fra Beboerne i Egeskov og Børup. Egeskov var vel bleven solgt til Richter, men blev af denne afstaaet til Oberstløjtnant de Falsen.

— — —

Den 1. Oktober 1767 udgik Rentekamrets Plakat om en ny Avktion for det Gods, for hvilket Betaling ikke var sket.

Avktionen var berammet til den 27. November, men de Købere fra 1765, der vilde betale deres Gaarde, fik Frist til 24. November. Betalingen skulde ske til Amtsstuen. Ogsaa de, der ikke kunde betale, men stille nøjagtig *Kaution for Betalingen* til 11. December 1767 eller Snapstings Termin 1768, kunde slippe for Avktionen. Mange af Beboerne fik travlt med at betale. Man lempede sig saa meget som muligt efter Beboerne, og endnu selve Avktionsdagen, den 27. November, modtoges Betaling eller Kaution.

Oprindelig var det bestemt, at de Købere, der havde faaet deres Gaarde tilslaaet 1765, men ikke betalt dem, skulde bære Ansvar for muligt Underbud ved den anden Avktion, men det hedder senere, at Hs. Majestæt af særdeles Naade havde bevilget, at samtlige *Bønder i Almindelighed*, der havde købt paa den første Avktion, skulde være *fritagne* for alt Ansvar for det gjorte Bud. Dette gjaldt ikke de Købere, der *ikke* var Bønder. Hvad der særligt foruroligede de Fæstere, der ikke havde betalt deres Gaarde, var en Bestemmelse om, at Køberne paa Avktionen 1767 skulde have Ret til at lade de Beboere, der i Mellemtiden havde hugget deres Skovparter „til Upligt“, tiltale og straffe efter Skovforord-

ningen. Blandt dem, der ikke havde betalt deres Gaarde, var der ogsaa enkelte af de saakaldte Selvejere.

Det oplyses, at der i Jylland paa Grund af de kongelige Godsers Afhændelse var en betydelig *Pengemangel*, som man nu ventede yderligere forøget. Af Hensyn til Pengemangelen blev Terminen for Betalingen af Avkøbspengene fastsat til Snapsting 1769.

Ligesom ved den første Avktion var Godset delt i „*Hovedgaarde*“ med *Bøndergods*, og der foreligger igen en trykt Liste over Godset, der er spredt over hele Egnen. Til Kommissærer var denne Gang udnævnt Justitsraaderne *A. C. Teilmann* og *Tyge Tygesen*¹⁾, to meget samvittighedsfulde Mænd. Den første Hovedgaard, der opaabtes, var Follerup med tilliggende Bøndergods, der opnaaede et samlet Bud fra Justitsraad *Lindenpalm* paa Tirsbæk paa 36,700 Rdl., men „Hovedgaarden“ blev solgt *delt* som Bøndergods. Follerup, Pjedsted, Skærup blev solgt til Beboerne „en for alle og alle for en“, medens Herslev solgtes til Raadmand *Mikael Bruun* i Kolding, Vilstrup til Amtsforvalter i Kolding, Kammerraad *Møller*, Skovsgaard og Møsvraa til Avditor *Seidelin*. Beboerne i disse Byer „erklærede ej at ville købe“. Prisen pr. Tønde Hartkorn for disse sidste Byer blev 102—150 Rdl. Den anden „Hovedgaard“, Brejning, solgtes *samlet* for 30,200 Rdl. til Assessor *Bolvig* til Nebbegaard. Beboerne var nu skræmt af Pengemangelen og turde ikke byde deres Gaarde saa højt op som ved det første Bud. Det var et stort Gods, Assessor *Bolvig* kom i Besiddelse af, og det var ikke hans Mening at drive Godset som saadant, men at sælge det videre til Bønderne. Godset omfattede Byerne Viuf, Svinholt og Oddersted og spredte Gaarde over en stor Del af Egnen. Assessor *Bolvig* havde et

¹⁾ Blev 1776 optaget i Adelsstanden under Navnet *de Thygeson*.

Par gode Kavtionister ved Avktionen — thi nu fordredes der Kavtionister — nemlig Købmand *Jens Fævejle* i Vejle og Justitsraaden paa Tirsbæk. Straks efter Avktionen, paa hvilken der desuden solgtes en Del spredte Gaarde og nogle Møller m. m., skrev Assessor Bolvig paa Nebbegaard, at han ønskede „Hovedgaarden“ Brejninggaard tilslaaet som separat Bøndergods og helst vilde være fri for den ham lovede Hovedgaardstakst. Dette tillodes. Han gjorde denne Forandring for at kunne komme om ved Forordningen af 15. Maj 1761, der forbød at bortsælge Bøndergods fra Hovedgaarde.

Den almindelige Pengemangel bevirkede, at der endnu maatte afholdes et Par Avktioner, nemlig 1769 og 1770, men disse Auktioner var dog ikke nær af det Omfang, som de to store Avktioner 1765 og 1767.

Ved Avktionerne over det kongelige Gods i Koldingegnen blev der ialt ca. 1700 *Selvejergaarde*. Det kneb meget med at faa udredet de Penge, der skulde udbetales, men Salgét blev til stor Velsignelse for hele Egnen, ikke blot for Landboerne, men ogsaa for Købstæderne, saavist som det er bedre for en Købstad at have Selvejere i Oplandet end at have en Kundekreds af Fæstebønder, der knap nok hæfter for Gæld. Et nøjere Eftersyn af Panteprotokollerne vil ogsaa vise, at da det kneb for Bønderne at rejse Penge til Indfrielse af deres Gaarde, fik de en kraftig Haandsrækning fra de enkelte velhavende Borgere, der fandtes i Købstæderne, altsaa et virkeligt Samarbejde mellem Land og By.

Udskiftningens Begyndelse.

I en Alder af 27 Aar var Kateketen i Kolding, *F. C. Friis*, bleven Sognepræst for Hjarup og Vamdrup Menigheder. Denne Mand havde stor Interesse for Landbrug, og straks efter at han 1759 havde faaet Embedet, begyndte hans betydningsfulde Gerning i saa Henseende. I 1759 indsendte Pastor Friis nemlig et Andragende fra Bymændene i Hjarup, om de maatte faa Lov til at udskifte deres Marker af Fællesskabet, og om de til Brug ved Udskiftningen kunde faa en Udskrift af Landmaalingsforretningen med Matriklens Numre. Amtmanden paa Koldinghus anbefalede Andragendet. Udskiftningen vilde være til stor Nytte og vilde maaske kunne fjerne de mange Tvistigheder, som havde været mellem Beboerne. Det viser sig, at Præsten selv havde været indviklet i Striden, thi han hævdede Eneretten til et lille Stykke Eng, som han mente laa til Præstegaarden, medens Beboerne ikke vilde anerkende dette. Udskiftningen kom dog ikke til at foregaa i den Udstrækning, som man oprindeligt havde tænkt sig, thi der var før Forordningen af 1781 ingen Regler at gaa efter. Man nøjedes saa med at afmaale Byens Fællesgræsning i to Lodder, nemlig een Del til den halve By og een Del til den anden halve, men Forsøgene paa at faa udskiftet Markerne smittede til Omegnen.

Ved Udgangen af Aaret 1762 indberettede Amtmanden til Kommissionen for Landvæsenet i København, at *Stenderup* By havde faaet sine Jorder saaledes delt, at hver Gaard havde sin Anpart for sig. Gaarden *Noes*

i Andst Sogn, der havde sine Jorder liggende spredt paa Gejsing Bys Mark, havde faaet dem udlagt samlet i et Stykke. *Vamdrupgaard* og Vester Vamdrup Bys Beboere havde faaet en Lykke („Vamdrup Lykke“) skilt paa den Maade, at Vamdrupgaard havde faaet sin Del for sig, een af de 11 Beboere ligeledes sin Del for sig, men de 10 øvrige Beboere deres Del samlet. *Nagbøl* og *Dollerup* Byer i Skanderup Sogn, som havde deres Jorder liggende mellem hverandre, havde faaet dem delt saaledes, at hver By havde sin Mark, og Rolles Mølle i samme Sogn, der havde en Fjerdepart Gaard i Fæste paa Lunderskov Bymark, havde faaet samme Gaards Jorder udlagt ved Møllen. Ligeledes havde Lodsejerne i Overholm i *Seest* faaet delt Engene. Ogsaa længere borte, nemlig i *Follerup*, havde de første Delinger fundet Sted. Enhver af Lodsejerne havde faaet tildelt sit Stykke, men den ene af dem var misfornøjet med Delingen, saa Landmaalerne var endnu i Virksomhed. Amtmanden tilføjer, at disse Udskiftninger er for saa vidt approberede, som enhver kan antage den ham tilfaldne Andel, men da alle Sider af Sagen ikke er fuldt oplyst, er Delingen dog foretaget med det Forbehold, at hvis nogen maatte finde sig brøstholden, saa kan Fejlen endnu rettes.

I den Beretning, som Amtmand *Hans de Hoffman* har forfattet, og som jeg i Uddrag har ladet aftrykke i „Vejle Amts Aarbøger“ for 1906, Side 87 ff. meddeles, at Udskiftningen i Hjarup foretoges i 1769. Der kan næppe være Tvivl om, at Udskiftningen i Hjarup altsaa har staaet paa i 10 Aar, og man ser alene deraf, hvilke Vanskeligheder der har været forbundet med at komme bort fra Jordfællesskabet.

Udskiftningen i Hjarup var den allerførste Udskiftning i denne Egn, *maaske i hele Landet*, og den har

derfor med Rette sin særlige Plads i denne Bog. Pastor Friis i Hjarup fik en Anerkendelse for sit store Arbejde, idet han hædredes med en Guldmedaille. Som Kirkens Tjener udmærkede han sig ikke særlig, skønt han maa have været en kraftig Prædikant. Det var ham, der engang sluttede en Prædiken med følgende kraftige Ord: „Naar I nu ikke gør, som jeg har sagt, saa gaar I Donner og Djævelen i Vold!“ Det var de Vamdrupper, der fik denne Tiltale. En anden Gang sagde han om sine kære Sognebørn: „De handler som Fæ saa længe, indtil de selv bliver som Fæ, de dumme Asener!“ Det paastodes om ham, at han ikke lod Folk komme til Alters, naar de ikke havde givet Offer. Naar han ved Altergang tilsagde Altergæsterne Syndsforladelse og ikke med sine Hænder — om Vinteren med sine Uldvanter — kunde naa dem alle, gav han somme Tider et Nik og sagde i Retning af dem, der stod længst borte: „Og ham med“ eller „Ogsaa I der“. Pastor Friis var i Embede i over 50 Aar. I 1780 brød en vantvittig Karl, Anders Olesen af Bønstrup, ind i Præstegaarden og skar og stak i Præsten med en Kniv, men en Skindtrøje og en Halsklud afbødede de værste Stik. Præsten reddedes af sin Pige Maren. Præsten, der var 58 Aar og Enkemand efter 2. Ægteskab, giftede sig Aaret efter med Pigen. Karlen kom i Jærn i Fredericia Fæstning.

— — —

Medens jeg i „Vejle Amts Aarbøger“ for 1906 med Hans de Hoffman som Kilde (H. var fra 1769 Landkommissær i Koldinghus Amt, og gennem ham gik alle Udskiftningssager) gav Oplysning om Udskiftningen i de 6 Herreder af Koldinghus Amt, der nu hører til Vejle Amt, blev der ikke Plads til nogen Redegørelse for Udskiftningen i de nu til Ribe Amt hørende

Andst og Slaugs Herreder, hvorfor de aftrykkes her. De i Parantes trykte Tal angiver, hvor mange Gaarde, der flyttede ud for at Udskiftningen kunde komme i Stand.

Andst Herred.

Andst S. Store Andst 1774 (5). Lille Andst 1775 (1). Gejsing 1773 (1). Noes 1774. Glibstrup 1775 (1). Roved 1783. Gamst 1774. *Gesten S.* Øster Gesten 1773. Vester Gesten 1774. Ravnholt 1781. Store Røj 1774. Lille Røj 1774. *Lejrskov S.* Lejrskov 1771 og 1780 (2). Uhre 1773 (1). Egholt 1775 (1). Ferup 1774. Vraa 1774. Højrup 1774. *Jordrup S.* Jordrup 1772 (8). Knudsbøl 1771 (4). *Veerst S.* Veerst 1783 (1). *Bække S.* Bække 1782 (6). Kragelund 1784 (2). *Seest S.* Seest 1775 (4). Vranderup 1779. *Skanderup S.* Skanderup 1774. Nagbøl 1774. Dollerup 1776. Lunderskov med to Møller 1776 (2). Gelballe 1776. *Hjarup S.* Hjarup 1769 og 1782. *Vamdrup S.* Øster Vamdrup 1780 (2). Vester Vamdrup 1782 (2). Bønstrup 1780. Søgaard 1780 (1). Bastrup nævnes ikke i Hoffmans Redegørelse, fordi Byen i visse Maader sorterede under Skodborg Sogn i Sønderjylland. Forøvrigt blev Bastrup udskiftet 1780.

Slaugs Herred.

Grindsted S. Grindsted 1779 og 1783 (3). Sønderby 1783 (3). Loft 1783 (1). Jerrig 1783 (2). Nollund 1788 (5) *Hejnsvig S.* Hejnsvig 1779 og 1784 (15). Fugdøl 1784 (3). Bolding 1779 (2). *Vorbasse S.* Vorbasse 1788. Høllund 1786. Skødebjerg 1787. Fitting 1788. Rankenberg 1785. I *Grene Sogn* var endnu intet udskiftet 1788.

En af Grundene til, at Udskiftningen i Koldinghus Amt tog stærk Fart 1769, var, at Amtmand Hans de Hoffman under 29. Juli 1769 fik approberet, at Opmaalingen og Udskiftningen foregik paa Statens („Kongens“) Bekostning, siden Staten havde den halve Kapital staaende i Gaardene. Ofte blev der bevilget konstante Tilskud til *Udflytterne*, i Regelen 40 Rdl. til hver.

En bevæget Tid.

Gheimekonferensraad L. W. von Bülow's sidste Aar som Amtmand var bevægede, og Embedet var ved at vokse den gamle Mand, der var passeret Støvets Aar, over Hovedet. Navnlig kneb det med at holde Styr paa Bønderne, som baade skjult og aabent, undertiden med Grund og undertiden uden, rejste Hovedet efter tidligere Underkuelse. Lettest og ufarligst var det selvfølgelig for Bønderne at indsende anonyme Klager, saaledes Klagen i 1771 over Amtmandens tidligere Fuldmægtig, *Hans Meeden*. Klagen gik direkte til Kongen og lød paa, at Meeden forhalede Skifterne, som dengang sorterede under Amtmanden, baade i 3 og 4 Aar, og derved tilvendte sig ulovlig Fordel, og at han tog Stikpenge for at befri en og anden Rigmandssøn for Indskrivning til Soldat — det sidste var temmelig umuligt, thi det henhørte ikke under ham. Man paastod endvidere, at naar der opkom Strid mellem Selvejerne og Striden blev forelagt Amtmanden til Mægling, var Meeden modtagelig for Stikpenge, saa Sagen i Stedet for at blive bilagt blev henvist til Retten, hvor Fuldmægtigen selv mødte som Prokurator. Endelig hed det sig, at Hans Meeden — der for Resten kaldte sig Hans von Meeden — mange Gange om Ugen tvang Bønderne til at gøre Æggture til og fra en Gaard paa Landet, som han havde købt for 16—17,000 Rdl. af de uretfærdigt sammenkrabede Midler.

Den anonyme Klage blev af den mægtige *Struensee* forsynet med Paategning om, at Hans Majestæt havde befalet, at Sagen skulde undersøges paa det allerskarpeste, og da Klagen i visse Maader gjaldt Amtmanden selv, idet Amtmanden jo bar Ansvaret for sin Fuldmægtig, saa overdroges det til Stiftamtmand *Levetzau* i Ribe ved Kommissærer paa det nøjeste og skarpeste at se Monsieur Meeden efter i Sømmene.

Undersøgelsen frikendte vel Meeden for alle Klagepunkter, men der spores dog hist og her nogen Uvillie imod ham. Tvistighederne, som Meeden ikke fik bilagt, var der ikke stort at gøre ved. De drejede sig altid om Gældsfordringer, og naar den ene af Parterne bestemt kræver sit Tilgodehavende og den anden intet har at betale med, saa er Forlig ikke godt muligt. Sognefogden i Viuf erklærede, at det var rigtigt nok, at en og anden Bonde havde befordret Meeden fra og til hans Gaard, men det havde vedkommende Bønder gjort af deres egen gode Villie. To Bønder i Gaarslev fremkom dog under Undersøgelsen med en ny Klage, som de bestemt fastholdt, nemlig, at de ved Auktionen i 1765 havde givet Meeden 5 Dukater, for at han skulde købe deres Gaarde til dem, men han havde alligevel ikke gjort det, og Gaardene blev tilslaaet en Proprietær, der endnu ejede dem. Meeden benægtede de to Bønders Paastand og tilbød at aflægge Ed, og Bønderne havde intet Bevis.

Struensee maa have interesseret sig lidt for denne Sag, thi han skriver den 15. Maj 1771: Kongen befaler, at det endnu nøjere skal undersøges, om det med Dukaterne er sandt, hvorimod de øvrige Beskyldninger bortfalder.

Man hører aldrig mere til denne Sag, og *Struensees* Haand og Hoved faldt for Øksen, men Meeden fun-

gerede senere i mange Aar i Vejleegnen som Birkedommer. Meeden er forøvrigt ogsaa kendt fra en Strid med Magistraten i Kolding 1768 om en „Kag“ paa Kolding Torv, den saakaldte *Skamstøtte*. Sagen, der røber, at Meeden har været i Besiddelse af et vist drilsk Lune, har jeg fremdraget i Vejle Amts Aarbøger 1911, Side 203.

Smuglere, Krybskytter, Voldsmænd og Tyveknægte plagede ogsaa Amtmand von Bülow i de sidste Aar. De første slap i Regelen uden Paatale, thi kun faa blev grebne, men til Gengæld voldte de Smuglere, som man fangede, ikke saa lidt Ulejlighed. I Foraaret 1773 anmeldtes en bekendt Studehandler i Egnen, *Chr. Erichsen* i Seest, for at have uds muglet 222 Stude gennem Slesvig. Han maatte trods sin Paastand om Uskyldighed betale 325 Rdl. i Toldbøder, og da han ikke længere var nogen formuende Mand og hans Ejendomme var svært behæftede i Forvejen, fik han efter meget Skriveri Lov til at betale Pengene i fire Kvartaler, men ogsaa saaledes kneb det med at faa Pengene ind.

Omtrent fra samme Tid er der en Krybskytterisag fra Lejrskov. Skytten *Chr. Karstensen* har af Vaade skudt en Krybskytte, en Karl fra Lejrskov. Skytten flygtede for at undgaa Fængsel, men da Jægermester *von der Lieth* paa Vranderupgaard hævdede Skyttens Uskyldighed, maatte Amtmanden hos Kongen udvirke *frit Lejde* for Skytten, at han turde møde for Retten for at afgive Forklaring — og Skytten fik virkelig „kongelig frit og sikkert Lejde“.

Amtmand von Bülow maatte i Regelen sove under Tag med alle de Forbrydere, der dukkede op i Distriktet, idet Slottets Kældere og Portstue jo endnu benyttedes som Amtsfængsel. Selv efter at have afsendt Forbryderne til Viborg Landsting, kunde Amtmanden

have meget Besvær med dem. Saaledes med Bonden *Jørgen Mankesen* af Starup, der i Hidsighed havde dræbt en af sine Naboer med et Skud Hagl. Efter at *Jørgen* havde siddet i Arrest paa Slottet og ved Underretten var bleven dømt til Døden (Hans Meeden var Aktor), kom Sagen for Landstinget. Portneren *Jens Knudsen* var sendt til Viborg med Fangen, og Bønderne kørte i Ægt med dem, men da de kom til Nørre Snede, vilde Silkeborg Amts Bønder ikke skaffe Vogn, idet de ikke respekterede en gammel Ordre, der vel har været baade laset og fedtet, siden det samme Papir var brugt ved alle Fangetransporter i 8 Aar, og *Jens Knudsen* maatte saa leje en Vogn fra Nørre Snede til Klode Mølle, hvor Viborg Amts Bønder skaffede Vogn. Paa den Maade kom Forbryderen ikke frem til Landstinget i rette Tid, og Sagen maatte derfor udsættes nogle Dage. Efter at Dommen over *Jørgen Mankesen* endelig var stadfæstet og *Jørgen Knudsen* var kommen paa Hjemvejen, blev det først galt, thi nu var Pengene sluppet op for Portneren. I Klode Mølle kunde han derfor ikke leje Vogn, men maatte sammen med den dødsdømte Forbryder til Fods vinde til Nørre Snede, hvor de atter kom op at køre.

Den mest udviklede Sag, Amtmand von Bülow fik med at gøre, var dog Amtsforvalter, Kammerraad *Møllers* Kasseangel.

— — —

Den gamle grundmurede Gaard Østergade Nr. 17 (Matrikel-Nr. 357), der i 1906 maatte vige Pladsen for en Nybygning, opført til Kristelig Forening for unge Mænd, vilde sikkert, om de havde haft Mæle, kunne have fortalt mange interessante Begivenheder. Her boede i Slutningen af det 17. Aarhundrede den mægtige Borgmester *Rudolf Faust*, der ogsaa en Tid fungerede

som Amtmand, og Gaarden har sikkert set mange fornemme Folk indenfor sine svære Mure. Senere ejedes den af Byfoged *Chr. Grundahl* og de to Slotsgartnere *Jochum Saltou* og *Peder Bertelsen*.

Denne Gaard tillige med Naboejendommen (Matrikel Nr. 358) blev købt af den nye Amtsforvalter *Hans Andersen Møller*, der afløste Amtsforvalter *Christoffer Roed* 1756. Møller kom fra Nyborg Amtstue, hvor han havde været Fuldmægtig. Hans Avancement skyldes sikkert meget formaaende Venner. Møller havde tidligere været Soldat og var Sergent. Oberst *Schack von Brockdorff* paa Grundet ved Vejle stillede 6000 Rdl. i Kaution for ham, og det er sandsynligt, at Møller har fulgt Obersten paa den militære Løbebane og maaske deltaget i Oberstens Krigstog. Efter Oberst von Brockdorffs Død var Oberstinden Kautionist for Møller, der kom hertil som en 51-aarig Mand.

I de første Aar nød Amtsforvalter Møller meget stor Anseelse og førte et selskabeligt Hus. En Datter af ham, *Anna*, blev 1761 gift med Købmand i Kolding *Peder Høxbroe*. 1762 blev Møller udnævnt til virkelig Kammerraad. Under Godssalget spillede Møller en betydelig Rolle og købte ogsaa lidt af Godset for sin egen Mund. Godssalget skaffede ham meget Arbejde og et særdeles indviklet Regnskab, idet de 10 Tønder Guld, der skulde betales, jo skulde passere hans Kasse. Amtskassen synes forøvrigt undertiden at have fungeret som Laaneinstitut for Egnen, idet der her under visse Omstændigheder kunde faas Prioritetslaan. Kammerraad Møller havde desuden andre meget svære Regnskaber, selvfølgelig først og fremmest de almindelige Amtsregnskaber, Jordebogsregnskaberne, Ekstra- og Rangskatsregnskaberne, men desuden Øxentolden, de militære Regnskaber, baade for det gevorbne Infanteri og for

den jyske Nationalbataillon, Regnskabet for de tre Byers Konsumtionsvæsen m. m. Gennem Kammerraad Møller gik ogsaa Udbetalingerne til Landmaalerne, der udskiftede Byerne. Disse Udbetalinger skete efter Rekvisition og Kvittering fra Etatsraad *Hans de Hoffman*. Endelig var der et meget besværligt Kornregnskab. I Gaarden var der opført et Kornmagasin, som benyttedes til Oplagssted tilligemed Lofterne paa Koldinghus. Fra Kornmagasinerne i Kolding udleveredes Kornet dels til København, akkurat som i Frederik III.s Tid, dels til Brødbagningen til Garnisonerne. Alene Brødbagningen til Garnisonen i Fredericia for et Aar krævede 1000 Tdr. Rug. Der er ingen Tvivl om, at Kammerraad Møller i den første Tid har haft udmærket Orden i sine Regnskaber, men senere gik det ham som fire af hans Forgængere, Regnskabet kom i Uorden og voksede ham ganske over Hovedet, hvorefter han forgreb sig paa Kassen.

Den 17. April 1773 gav Rentekammeret Ordre til Amtmand von Bülow om at foretage Revision. Brevet kom til Kolding med Posten den 19. om Aftenen, og den 20. April om Morgenen tidlig gik Amtmanden ned i Østergade og foretog en nøjagtig Revision. Amtmanden fandt i Kassen 3984 Rdl. i Bankosedler og 50 Rdl. i Kurant. Desuden foreviste Kammerraaen en Række Obligationer, som forventedes betalt til det forestaaende Snapsting (2421 Rdl.), og Obligationer for Udlaan, ialt 2716 Rdl. Endvidere havde han en Fortegnelse over Restancer, men Kammerraaen maa dog have været klar over, at der manglede Penge i Kassen, thi blandt Aktiver opgav han begge sine Ejendomme i Kolding, de to Kirker, han havde (Eltang og Herslev) med tilliggende Kirkejorder, sine to Enge i Teglgaaardskær og overhovedet alt, hvad han ejede. Han angav,

at hans Ejendomme ialt havde en Værdi af 22,343 Rdl. „Hr. Kammerraad Møller angav tillige, at ved Restancernes Eksamination skulde findes mere end som er anført, og hvorved Hans Majestæts Kasse foruden den stillede Kautioen altid kunde være uden Tab“.

Amtmanden tog Pengene, Obligationerne og det hele, lavede en nøjagtig Fortegnelse og lagde derefter Forskrivningerne og Pengebeholdningen ned i den paa Amtstuen værende jernbeslagne Kasse. Fortegnelsen indsendtes til Rentekammeret, og Kammerraad Møller fik Ordre til at forfatte Restancespecifikationer over Afgiften for det bortsolgte Gods til 11. December 1771 og -72 saavel som over de ordinære og ekstraordinære Skatter. I sin Indberetning meddeler Amtmanden, at det selvfølgelig vil være nødvendigt at indkalde alle de til Restance anførte Personer for at undersøge Rigtigheden af Kammerraadens Angivelser, og dette vil tage nogen Tid. Desuden skal Beholdningerne i Kornmagasinerne nødvendigvis maales efter ved edsvorne Maalere, og Amtmanden maa stadig holde Øje med Amtsforvalterens Kasse. En Obligation paa 1000 Rdl., udstedt af Købmand *Hans Chr. Høxbroe*, er allerede overgivet i Rettens Hænder, og der er gjort Udlæg i Købmandens Bo. Hans Chr. Høxbroe er en Broder til fornævnte Peder Høxbroe, Kammerraadens Svigersøn.

Rentekammeret skrev den 8. Maj til Amtmanden og befalede ham at kræve af Kammerraad Møller, at den befundne Kasseangel straks skulde dækkes. Kammerraaden svarede, at han havde opgivet sine Ejendomme og hele sin Formue, hvorved han mente, at Kongens Kasse kunde være dækket. Kontant kunde han ikke dække den Gæld, som han uformodentlig var kommen i „ved den svævende Vidtløftighed af de bortsolgte kongelige Godser og den besværlige Admini-

stration, han derved nu i 8 Aar havde haft uden ringeste Belønning.“

Amtsforvalteren blev den 11. Maj 1773 suspenderet, og der blev øjeblikkelig gjort Udlæg i alle hans Ejendomme og hans Bohave. Fuldmægtigen, *Chr. Lund*, konstitueredes som Amtsforvalter, efter at han havde faaet fire vederhæftige Købmænd i Byen til at kautionere for sig for 4000 Rdl. Samtidig meddelte Amtmanden, at han havde skrevet til Kammerraad Møllers Kautionsist, Fru Oberstinde Brockdorff paa Grundet.

Rentekammeret opgjorde, at Kasseangelen beløb sig til den uhyre Sum af 26,215 Rdl. Man anslog, at Kautionen og Møllers Ejendomme vilde kunne indbringe 19,864 Rdl., men dette vilde jo vise sig ved Auktionen. Beløbets Størrelse fremgaar først rigtigt, naar man sammenholder det med Amtsforvalterens Gage, der var 350 Rdl.

Amtmand von Bülow anbefalede Fuldmægtigen *Chr. Lund*, der i 24 Aar havde været paa Kolding Amtstue, til Embedet som Amtsforvalter. Han erklæredes for at være en „redelig, vigilant og habil Person“. Lund fik dog ikke Embedet — først 1776 blev Lund Amtsforvalter, nemlig i Skanderborg — men Inspektøren ved Kolonierne paa Randbøl Hede, *Johan From*, blev den 1. Juli 1773 udnævnt til Amtsforvalter over Koldinghus Amt. From fik samme Gage som Møller, men skulde vedblive at være Inspektør ved Kolonierne, dog herefter uden Gage. Paa den Maade sparede der 150 Rdl. aarlig for Kongens Kasse. Senere slap From dog for Inspektørstillingen, der overtoges af en *Lindenhån*.

I Begyndelsen synes Møller at have faaet Lov til at gaa hjemme i sine Stuer og sysle med Regnskabet for om muligt at forbedre sin Status, men Rentekammeret ønskede en haardere Fremfærd. Den 21. Juni 1773

blev Møller af Borgmester *Junghans* under behørig Bevogtning indsat i Kolding Bys Arresthus, og det hjalp ikke, at han bad om at maatte blive i sit Hus under Opsyn for at fortsætte sin egen Revision. Derimod fik han udleveret nogle Regnskaber, som han altsaa syslede med i Fængslet. I Slutningen af August kasseredes Møllers Bestalling som Kammerraad. Kammeradvokaten fik hans Sag til Behandling og havde samtidig en anden og lignende Sag, nemlig mod Amtsforvalter over Aalholm og Maribo Amter, *Mathias Zeuthen*. Baade Møller og Zeuthen blev dømt til Fæstningsarbejde. Møller var dog saa svag, at han endnu i Juni 1774 ikke kunde sendes til København. Han havde siddet i Arrest i over et Aar og var, efter hvad Amtskirurg *Sager* i Kolding erklærede, opfyldt af Skørbug og Inflammation i Benene, saa han ikke kunde gaa paa Fødderne, men Kammeradvokaten, Justitsraad *Bang*, krævede bestemt hans Afrejse, og den 19. August skrev Amtmanden, at nu vilde Fangen blive sendt pr. Skib. Borgereskabet i Kolding krympede sig nu ogsaa ved at holde Vagt over ham længere. Møller blev efter Ankomsten til København indsat i Kastellet.

Der var i Kolding megen Medlidenhed med Møller, og hans Hustru og Børn rejste til København og gjorde Knæfald for Kongen, hvorefter Møller benaadedes og Kongen paabød, at Fangen straks skulde løslades. Gælden til Kongens Kasse var nu nedbragt til et Par Tusinde Rdl. Det hedder i den kongelige Skrivelse: „Da den forrige Amtsforvalter Møller for de 2000 Rdl., som han er bleven Vor Kasse skyldig, har mistet sit Embede, sin Karakter, sin Ære, sin Frihed og har til Straf og andres Skræk efter Loven fortjent alt dette, men Vores Retfærdighed dog ikke tillader at lade ham for denne Summa forblive i denne Tilstand, saa vil Vi, at Vores

Kollegium førstkommende Mandag skal gøre Os Forestilling, at denne Møller *som den mindst skyldige* af de to utro Tjenere af foranførte Aarsager maa nyde sin Frihed.“ Denne Beslutning er dateret 30. December 1774 og underskrevet med Kongens Navn, kontraseret af *O. Guldberg*. Den 13. Februar 1775 blev det befalet, at Hans Andersen Møller af Arresten i Kastellet straks skulde løslades og sættes paa fri Fod. Han vendte tilbage til Kolding, hvor han døde fire Aar efter.

Som et Supplement til denne bedrøvelige Historie skal her efter Auktionsprotokollen gøres Rede for, hvad der blev af hans Ejendomme. Auktionen i Østergade fandt Sted 22. September 1773. De to Gaarde var vurderede i Brandkassen til 1850 Rdl., men hverken den grundmurede Gaard paa 11 Fag eller Bindingsværks-gaarden paa 13 Fag med tilhørende Kornmagasin opnaaede noget ordentligt Bud lige saa lidt som Eltång og Herslev Kirker med Kaldsret og Kirkejorder. Derimod var der strømmet en Mængde Mennesker sammen for at købe Møbler og Indbo. Kataloget over alle disse Sager var blevet trykt i Haderslev og udsendt til hele Omegnen. Det ses, at det har været et meget flot udstyret Hjem. Alene Fortegnelsen over Sølvsagerne fylder halvanden Side i Auktionsprotokollen. Her var Sølvkander, Sølvbægere, Kaffekander, Mælkekander, Sølvterriner, Peberbøsser etc. i Mængde. Rektoren i Kolding, Magister *Thorlacius*, fik sig for en rimelig Penge (38 Rdl.) en Sølvkaffekande paa 60 Lod. En Hr. Winge i Vejle fik to Sølvterriner hver paa 86 Lod, men iøvrigt var det de Fredericia-Jøder, der sloges om Sølvsagerne. Provst Volquarts købte et Klaver for 16 Rdl. 3 Mark. De to jernbundne Pengeskrin (uden Penge) blev købt henholdsvis af Fuldmægtig Chr. Lund

og *Niels Bang*, Sønderbygaard ved Fredericia. Man blev ikke færdig med Auktionen paa en Dag, den varede hele tre Dage. Der var et meget rigt Indbo., Gyl-
denlædersstole osv., og blandt Køberne træffes alle Om-
egnens Honoratiores. Etatsraad *Hoffman* fra Frede-
ricia, Etatsraad *Cortzen* i Horsens, Junker *Lautrup* paa
Estrup, Bispinde *Bloch*, Omegnens Præster, der navn-
lig interesserede sig for Biblioteket, som væsentligst
bestod af Theologi. Man ser ogsaa, at *Møllers Slægt*,
eller rettere sagt hans Frues, er mødt fra Nyborg.
Fruen hed *Else Lemming*, og fra Nyborg var der mødt
som Køber en Kaptajn *Lemming*.

Hele Auktionen over Indbo indbragte 2571 Rdl. Ved
flere paafølgende Auktioner forsøgte man at sælge
Gaardene med tilliggende Jord i Byens nørre Vang og
Engene i Teglgaardskær, men det lykkedes ikke. Gaar-
dene blev saa en Tid i Kongens Eje, og det blev ordnet
saaledes, at den nye Amtsforvalter *Johan From* over-
tog dem og lejede Gaarde og Markjorder for en aarlig
Afgift af 60 Rdl. Senere gik Gaardene over i *Froms* Eje.
Den ene Gaard kaldes af *Hoffman* „en Rest af det gamle
Kloster“.

I *Eltang Kirke* havde *Møller* 1772 optaget et Laan
paa 1400 Rdl. i *Ribe Stifts* gejstlige Enkekasse, der nu
kom i Forlegenhed, thi *Møllers* Panteforskrivning er-
klæredes 1774 for ugyldig. Biskoppen beklagede sig
over dette Tab, der vilde ramme en Mængde fattige og
nødlidende Enker, og det ordnedes saaledes, at Enke-
kassen alligevel ikke led noget Tab.

— — —
En af de sidste vigtige Embedsforretninger, som
Amtmand von *Bülow* foretog, var en Rejse rundt i
Amtet i Eftersommeren 1773 for at *fastsætte Hoveriet*

og afgive Indberetning derom, Rejsen foretoges sammen med to erfarne og redelige Landmænd, Overauditor *Søren Seidelin* i Stenderup og *Christoffer Winding* paa Nygaard. De tre Mænd skulde, overensstemmende med Forordningen af 12. August s. A., fastsætte de fornødne Spænd- og Gangdage. Rejsen begyndte den 20. September paa Grundet og Agersbøl og fortsattes paa Hvolgaard og Stougaard, Faarupgaard og Lerbæk. Først den 28. September blev man helt færdig med Rejsen „formedelst Amtets Storhed og Stedernes vidtløftige Adspredelse“.

Blandt de Gaarde, som Hoverikommisionen gæstede, var ogsaa Vamdrupgaard, og ligeledes fastsattes Hoveriet for *Kolding Slots Dyrehave*, som jo ejedes af Borgmester, Kammerraad *Richter*. Der laa til Dyrehaven 13 Tdr. 5 Skpr. Hartkorn Bøndergods, nemlig i Harte, Gamst, Taagelund og Bøgvad. Hoveriet var fastsat til 32½ Gangdage og 11½ Spænddage af hver Halvgaard, men det blev nedsat til 25 Gangdage og 8½ Spænddage. *Richter* havde været uskaansom mod Dyrehaven. *J. N. Wilse* fortæller, at allerede samme Aar, han købte den paa Avktion, fældede han 370 Ege- og Bøgetræer, som gav 1200 Favne Ved, der paa Stedet betaltes med 2 Rdl. Favnen. Derefter lavede han Dyrehaven om til et fuldstændig afgrænset Indelukke, og 1770 havde han faaet Bevilling til at holde Leddene til Dyrehaven under Laas og Lukke, men da Kongevejen gik igennem Dyrehaven, maatte han dog afgive en Nøgle til Amtmanden paa Koldinghus, og en Gang om Aaret, nemlig naar Garnisonen i Kolding holdt Generalmønstring, eller naar Kongen kom i Besøg, skulde Leddene lukkes op. Kongevejen skulde han i Dyrehaven holde vedlige med Sten- og Træbroer.

— — —

Geheimekonferensraad, Amtmand von Bülow var passeret de 74 Aar, og Forretningerne var ham alt for besværlige. I Rentekammerets Forestilling af 9. Oktober 1773 hedder det, at von Bülow allerede i lang Tid stod tilbage med de ham af Rentekammeret afæskede Erklæringer og adskillige til ham henviste Sager, og skønt man havde mindet ham derom, havde det været forgæves. Han resterede ikke mindre end 19 Besvarelser. Kongens Tjeneste og Undersaaternes Velfærd led meget under saadant, hvorfor det henstilledes, at Bülow afskedigedes i Naade og med 800 Rdl. i Pension. Han skulde for sin Levetid have Lov til at blive boende paa Koldinghus. Kongen bifaldt Afskedigelsen. Til Bülows Efterfølger var der 1770 givet Ventebrev til Kammerherre *Hans Henrik von Bülow*, men denne havde siden faaet en langt bedre Stilling, nemlig som kgl. Staldmester, hvorfor Ventebrevet kasseredes, og til Amtmand i Koldinghus Amt udnævntes derefter Etatsraad *Hans de Hoffman* i Fredericia, der dog indtil sin Forgængers Død skulde nøjes med en Gage af 500 Rdl. aarlig og efter Bülows Død skulde have endnu 500 Rdl., medens von Bülow havde haft en Gage af 1600 Rigsdaler. Hans de Hoffman sad paa den reducerede Gage i mangfoldige Aar, thi den gamle Geheimekonferensraad levede lige til 1785, da han afgik ved Døden i Næstved.

Etatsraad Hans de Hoffman (Genealogerne staver Navnet „Hofman“ — men jeg har foretrukket at stave Navnet, ligesom Hans de Hoffman skrev det selv), var jo Præsident i Fredericia og blev hele Tiden boende i Fredericia, ogsaa fordi Embedsboligen paa Koldinghus var reserveret den pensionerede Forgænger, der levede her til Sept. 1781. Den gamle Amtmand var heller ikke

legemlig affældig, thi endnu mange Aar efter sin Afsked gik han paa Jagt hvert Aar paa Kolding Bys Jorder, hvor han havde Jagtretten for Livstid.

Ved Amtmand Hans de Hoffmans Overtagelse af Embedet viste der sig ganske rigtig at være nogen Uorden i Sagerne. Han skriver foran i sin Kopibog 24. Oktober 1773: „Formedelst Skifterne var i største Uorden og jeg maatte indkalde alle Sognene for at faa det i Rigtighed, ligesom og en stor Del Klager, som manglede Erklæring, maatte besvares, saa er alene (i denne Kopibog) bleven indført de betydeligste Besværing i de to Aar (1773—75), siden Mængden forvoldte, at en stor Del straks maatte besvares uden Koncept.“

En trofast Bondeven.

Hans de Hoffman var ikke længere ung, da han overtog Amtmandseembedet i Koldinghus Amt, thi han var fyldt de 60, men han gik i Gang med en saa brændende Lyst og saa rige Evner i enhver Henseende, at Resultatet var at forudse. Han havde allerede som ung faaet en omhyggelig Uddannelse. Efter at have taget juridisk Eksamen 1734 studerede han i Udlandet i 3 Aar (Tyskland, Holland, Frankrig og Belgien) og blev ved sin Hjemkomst ansat i det af Christian VI oprettede General-Landøkonomi- og Kommercekollegium, som skulde beskæftige sig med, hvad der vedrørte Landvæsenet, lige saa vel som med Industri og Handel. I denne Tjeneste udvikledes Hans de Hoffmans Interesser stærkt for Landbruget som Landets bærende Erhverv. Sine teoretiske Kundskaber supplerede han senere med praktisk Erfaring, idet han allerede 1743 tog sin Afsked og bosatte sig paa Fødegaarden Skjærildgaard i Bjerre Herred. Han købte Gaarden af sin Fader og giftede sig samtidig ind i en rig Købmandsfamilie i Horsens. Foruden selv at drive den ret store Gaard i 17 Aar udfoldede han en udstrakt Skribentvirksomhed i landøkonomisk og historisk Retning. Hans landøkonomiske Skrifter fremkom navnlig i „Oeconomisk Journal“ og anonymt, idet han betegnede sig som „En Patriot i Jylland“ eller lignende. Derimod fremkom hans personalhistoriske og historisk-topografiske Samlerarbejder „Hoffmans Fundatser“ og 4.—6. Bind af

det af Svogeren E. Pontoppidan paabegyndte store Værk „Danske Atlas“ under hans Navn. Disse Arbejder er stadig af meget stor Værdi.

Hoffmans Virksomhed i Regeringens Tjeneste for Hedens Opdyrkning er udførlig omtalt i *Jeppe Aakjærs* Afhandling i „Jydske Samlinger“, og der er ingen særlig Anledning til her at komme ind paa denne Side af hans Arbejde. I 1760 blev han atter Embedsmand, nemlig Præsident i Fredericia, og Aaret efter solgte han Skjærildgaard til Herremanden paa Tirsbæk, *Jørgen Hvass de Lindenpalm*. 1773 blev han, som omtalt, Amtmand i Koldinghus Amt, men vedblev at bo i Fredericia, eftersom han beholdt Præsidentembedet og Koldinghus desuden var beboet af den pensionerede Amtmand von Bülow.

— — —

Det er kun en begrænset Del af Hoffmans Embedsarkiv, der er i Behold, nemlig Fælleskopibøgerne 1773—84, men en stor Del Breve fra Tiden 1784—93 opbevares i Original eller Afskrift i Rigsarkivet. Alle Papirerne giver et klart Billede af Hans de Hoffmans Virksomhed. Man faar Indtrykket af en lidt selvfølende, men samtidig overordentlig dygtig Mand, der var en tro Ven for sine Bønder, dog ikke saaledes, at han var nogen ubetinget Frihedsmand eller at han i et og alt beundrede Bønderne. Han kan udmærket kritisere dem, naar han ser deres Fejl, men man har overalt Indtrykket af, at han vil det bedste og at han aldrig skaaner sig selv. Plaget som han er af Bøndernes Klager over Udskiftningen, som han næst efter den jyske Studehandel anser for „det eneste, der kan befordre Jyllands Opkomst“, véd han meget godt, at Bønderne „lader sig forføre af onde Raadgivere, er selvraadige og ofte ikke veed deres eget Bedste, saa det er en stor Be-

sværlighed at faa deres mange Klager bragt i Rigtighed, skønt ikke en eneste af de Klager, der har været fremme, er befunden sandfærdig, hvilket de selv ofte siden, naar de mærker, at det ej kan gaa dem an, har tilstaaet“. De onde Raadgivere er ofte Vinkelskrivere, der mere ser paa deres egen end paa Bøndernes Fordel. En af disse Vinkelskrivere, en Skoleholder Chr. Christensen, blev dømt til Tugthuset 1773. Manden manglede højre Haand, men kunde udmærket skrive med den venstre og fik rejst mangfoldige Processer ved sine Skrивerier. Mange andre Steder fremkommer Hoffman med Kritik over Bønderne. Da Trelde Bys Udskiftning og Processer med Kammerraad Richter voldte særlige Besværligheder, betegner han de Trelde Mænd som „de bekendte uartige Trelde Mænd“, og da 6 Bønder i Gaarslev ikke vil forrette Hoveri til Nebbegaard, der ejes af Assessor *Bolvig*, siger Hoffman i en Skrivelse til Kancelliet: „Jeg har i 30 Aar haft idelig med Bønder at forrette, men jeg maa tilstaa, at disse er af de uartigste, jeg kender. Ejeren har i 6 Aar udholdt Proces med dem De er af Prokuratorer og onde Mennesker saa indplantede at være genstridige, at de ikke uden Ekspresordre forretter noget, og gaar det dem an, vil flere forsøge det samme. Manden (*Bolvig*) er en god Mand, der hverken slaar eller ilde medhandler dem, som de dog virkelig fortjener.“

. Paa den anden Side mærkes dog stærkt Amtmandens gode Hjerte og store Interesse selv for de Allerfattigste i Amtet. Da Sognefogden i Lilballe i Foraaret 1778 vilde kaste 2 gamle vanføre Søstre ud af et af sine Huse, søgte Amtmanden at faa Beboerne til at skaffe dem andet Husly, men forgæves. Han skrev da, at det aabent stred baade imod Guds Lov og imod Menneskelighed at gøre saadanne elendige og fattige Mennesker hus-

vilde, og da de i mange Aar, medens de kunde gøre nogen Tjeneste, havde boet i Sognet, saa paalagde og befalede han hele Eltang Sogn at skaffe Husly til dem. Hvis det ikke skete, da maatte Sognefogden alligevel ikke understaa sig at kaste dem paa Gaden. Amtmanden skulde nok holde ham skadesløs for hans eventuelle Tab. Ordren blev oplæst i Kirken af Degnen, og den skal nok have hjulpet.

Ellers var Hoffman ikke nogen Ynder af Tiggere, vel at mærke dem, der kunde bestille noget. Egnen var meget plaget af omvandrende Betlere, der undertiden, naar Folk ikke vilde give dem noget, *truede med Knive*. Betlerne kom navnlig sønderfra, og Amtmanden traf saa 1773 en Bestemmelse, der skulde beskytte Sognets egne Fattige og forfølge de fremmede Tiggere. I hvert Sogn skulde den stærkeste Betler være Stodderfoged. Naar der indfandt sig en fremmed Betler, skulde han straks bringe denne til Sogne- eller Videfoged, som efter Omgang af hver Gaard- eller Husmand skulde følge med Stodderfogden og den fremmede Betler til næste Sognefoged, og saaledes skulde man blive ved, til den fremmede Betler var kommen hjem eller ud af Amtet. Stodderfogden, populært kaldet *Stodderkongen*, skulde have dobbelt Almisse og 1 Mark af Sognets Fattigkasse for hver fremmed Betler, han eksporterede. Vægrede nogen Gaardmand sig ved at følge med Stodderfogden, skulde han betale 3 Mark til Fattigkassen, og hvis nogen Betler gjorde Modstand og var uregerlig, skulde han føres til Herredsfogden, der straks skulde dømme ham til Viborg Tugthus paa 2 til 3 Aar. De Færgemænd eller Vognmænd, der befordrede fremmede Betlere ind i Amtet, skulde bøde 10 Rdl. til Amtets Fattigkasse. Denne Bestemmelse traf Hoffman straks efter sin Tiltrædelse. Det hedder forøvrigt deri, at

blandt Betlerne findes der mange gamle afskedigede Soldater med Kone og Børn, der nødvendigvis maa betle, da de ikke kan leve af 17 Rdl. aarlig i Pension.

Efterhaanden blev det Skik, at den i Amtet, der var i Nød, gik til Amtmanden, der fik Ord for at ville det bedste. Var der en Bonde, der engang havde været Natmand, men stadig fik det at høre af sine Naboer, saa befalede Amtmanden, at den, der lod ham det høre, skulde betale 50 Rdl. eller dømmes til at arbejde i Viborg Tugthus i et Aar. En saadan Beskyttelse fik Fæstebonden Niels Hansen af Sødover paa Engelsholm Gods 1776.

Amtmanden var heller ikke bange for at gaa imod en eller anden „Proprietær“, naar denne blev for slem ved sine Bønder. Da Kancelliraad *Hansen* paa Østerbygaard klagede over, at Bønderne i Skanderup havde ødelagt deres Skove, gik Amtmanden fuldstændig imod Herremanden og erklærede ligeud, at Grunden til Klagen laa skjult i Herremandens Had til de Skanderupper, fordi de ikke vilde gøre ham en og anden Tjeneste, som han forlangte af dem og som stred imod deres Købekontrakt og Skøder.

Kongerejser og Ægter var stadig en stor Plage for Koldinghus Amt. I 1777 opgjorde Hans de Hoffman, hvor mange Rejser Bønderne i det forløbne Aar havde udført. Han tog Ægtprotokollen for sig, og unægtelig bliver man imponeret, thi han opgør Ægtturene til 2217 Vogne, næsten altsammen stillet til Befordring af Militær og Fourage. Ægtturene skulde fordeles paa større Egne, men da Amtsforvalteren i Reglen fik en Kopi af Tilsigelsen kort før Befordringen skulde stilles, saa var han ofte tvungen til at tilsige Bønderne i Kolding Omegn, saaledes at de nærmestliggende Byer fik de fleste Rejser, men selve Rejserne

var endda ikke det værste: „Naar saa den arme Bonde kommer til Stedet, hvorfra han skal gøre Befordring, er Hestene trætte, og ofte maa Bonden bie i 24 Timer, førend han kan komme til at køre.“ Amtmanden kræver, at den Slags skal afskaffes, og at ingen Bonde skal bie længere end 8 Timer efter det Klokkeslet, han er tilsagt. Efter den Tid kan vedkommende, som har fri Befordring, befordre sig selv.

Selv naar det drejer sig om højfornemme Personer, er Amtmanden ikke bange for at sige sin Mening. I December 1773 drog *Prinsen af Hessen-Cassel* og *Prinsesse Louise* igennem Amtet med hele deres Følge. Det skulde selvfølgelig gaa rask, og under Farten styrtede en Hest tilhørende Bonden *Gyde Jacobsen* i Store Andst. Amtmanden drog Omsorg for, at Prinsen kom til at betale Hesten, thi den kunde Bonden selvfølgelig ikke undvære.

I moralske Spørgsmaal synes Amtmanden at have været meget frisindet. En Mand fra Store Andst var dømt til Slaveri paa Livstid, og Konen, *Mariane*, søgte Skilsmisse. Sagen var endnu svævende for Tamperetten i Ribe, men i Mellemtiden fik Konen ét Barn med en anden Mand, som hun vilde gifte sig med. Pastor *Høstmark* skulde nu have dem idømt Lejermaalsbøder, men Amtmanden sørgede for, at de blev fritaget, da Forseelsen ikke var sket i Løstgighed, men i Ægteskabshensigt. Derimod skulde Skilsmissen hurtigst bringes i Orden uden videre Ophold, at de kunde blive gift.

Meget Besvær havde Amtmanden med *de 250 Strølægder*, der var i Amtet. Alle disse Lægder skulde stille Soldater, og det kneb meget med Højden. Ikke sjældent skete der paa Sessionen i Varde det Uheld, at man fik kasseret en hel Række af disse Folk, fordi de

ikke maalte de lovbefalede 64 Tommer, men for Eksempel kun $63\frac{1}{2}$ eller $63\frac{3}{4}$. Amtmanden forklarede, at Karlene dog meget godt kunde bruges til Ryttere. Selv om Kroppen ikke var saa lang, saa havde de dog tilstrækkelig lange Laar til at kunne sidde paa en Hest, og han fik virkelig udvirket, at de blev benyttet til Dragoner. Grunden til, at det skortede paa Folk, var ofte den, at naar en Karl blev vred paa sin Husbond, der havde udset ham til Soldat, saa løb han straks til et Regiment og lod sig hverve, og saa stod Lægdet i Forlegenhed. I Regelen tog Karlen flere andre Karle med sig. I andre Tilfælde rendte Karlene sønderpaa og gav sig i Tjeneste. Amtmanden vilde have, at den Husbond i Holsten, der antog en Karl i Tjeneste fra Land-Lægderne i Danmark uden lovligt Pas, skulde give 300 Rigsdaler i Mulkt. En Gang imellem skinner den gammeldags Tankegang igennem hos Amtmanden, nemlig naar han foreslaar, at den Karl, der udebliver fra Ekserceringen om Søndagen, skal straffes ved at staa „til Pæls“ uden Sko ved Kirken i en hel Klokke-time, efter at Gudstjenesten er endt.

— — —

Amtmand Hans de Hoffman følte sig som Befolkningens Mand ganske naturligt staaende paa Befolkningens Side i Toldspørgsmaalet, ikke saaledes at forstaa, at han billigede Smuglerierne, men paa den Maade, at han følte, at Tolden var paalagt uretfærdigt, navnlig med Hensyn til Toldsatsernes Højde, der især var en Hæmsko for Studehandelen. Han udvirkede i en Række Aar, at Staten gav Tilladelse til, at der udførtes Stude fra Amtet til en modereret Told af 9 Mark af hver Stud. I sin Fremstilling til Kancelliet for at opnaa denne Begunstigelse skriver han, at Selvejerne i Koldinghus Amts 6 Herreder aarlig tillægger mindst

2—3000 Studekalve, men der er ingen Herregaarde, der køber dem, følgelig giver det Anledning til, at Selvejterne søger alle mulige Udveje til at udpraktisere Studene til „Holsten“. Vel er det paa den ene Side stik imod de kongelige Befalinger og Proprietærernes Privilegier, „men paa den anden Side maa jeg tilstaa, at jeg næppe tror, at nogen i hele Landet er i Stand til at gøre Forslag om at forebygge disse Græsstudes Udførsel over en Grænse paa 7 Mil. Jeg tilstaar, at ved dette Tyveri taber Kongen sin Told og Proprietærerne sælger færre Stude, men naar man betragter, at den Bonde, som tilforn gav Kongen aarlig 10 á 12 Rdl. i Landgilde, nu maa betale aarlig 50—60 Rdl. i Renter, saa forstaar man Sagen.“ Med Indsmugling af Varer gaar det ligedan til ubodelig Skade for Købstæderne: „*Købstædernes Handel gaar nedad*, og Aarsagen er den høje Told og de mange Kontrebandevarer, da mange endog nødvendige Ting er ganske forbudt. Kongen har vel i København vundet ved den høje Told, men hvad han har vundet, har han taget fra Købstæderne i Landet, thi i Stedet for, at der før var Købmænd i Stæderne, er der nu intet andet end Hamborgs, Lybæks og Flensborgs Høkere, som, hvis de attrapperes, til største Delen intet ejer. Derimod har Købmændene nedlagt Handelen, købt Jordegods eller udsat deres Midler paa Rente, da det ej er muligt, at de kan handle og betale Tolden, naar andre derimod indstjæler Varerne uden Told, og følgelig kan de første ej holde Pris med de sidste. At forhindre Toldsvig med Skærbaade er ej muligt, thi naar Skærbaadene forbydes paa den ene Side af Landet, indstjæler de Varerne paa den anden ved Vestkysten af Øerne. Kongen har Tolden, Byen Konsumtionen, hvorledes vil da Toldsvig hæmmes? Vine, fransk Brændevin og Salt findes der fast intet af i Toldbøgerne. Landet

skal tage *Tobak* fra København, men jeg er vis paa, at det ej er den ottende Del, der tages fra København. Varerne er maadelige og Tobakken dyr. Var det ikke bedre, at Tolden var 1 á $\frac{1}{2}$ Skilling Pundet, saa fik Kongen dog noget? Ligeledes er det med mange andre Varer. *Kaffe* drikker enhver, endog ordinære Borgere og fornemme Bønder, men intet deraf findes i Toldbøgerne. Derimod havde Frederik IV en skikkelig Told af Varer, som blev indført. Mit Forslag bliver derfor, at Toldrullen indrettes som i Frederik IV.s Tid.“

Atter og atter vender Hoffman tilbage til Studene og til Grænsekontrollørerne langs Grænsen, der nu havde afløst de tidligere „Udridere“, han har den største Mistillid, ikke blot til deres Nytte, men ogsaa til deres Ærlighed. I 1775 siger han i Anledning af, at en Kontrollør er død i Glibstrup, at „i de to Aar, jeg har været Amtet anfortroet, har de 10 Grænsekontrollører ikke konfiskeret andet end nogle Brændevinskedler, og følgelig har de i Henseende til Toldsvig intet udrettet.“ Senere samme Aar siger han: „Kongen har beskikket 10 Grænsekontrollører, men *om de end var* redelige og ærlige Folk, kan de dog ikke udrette noget, thi naar en Flok Stude driver over de vidtløftige Heder, er der gerne 8 á 10 Karle med. Møder Kontrolløren dem, er han ej sikker paa Livet. Drager han til næste By om Hjælp, skjuler de fleste sig, og inden han ankommer med Hjælp, er de over Skellene . . . Mangen, som redelig har betalt Tolden, har beklaget sig over, at naar de kommer til Klipleve eller andre Markeder i „Holsten“, maa de med Bedrøvelse se, at de, der udstjæler Studene, kan sælge Parret 3 á 4 Rigsdaler billigere end dem, og derover maa de tabe anseeligt, hvilket forvolder, at Kongen mister sin Told, og Handelen ved mange Studes Udstjæling fordærves.“

Hoffmans Fremstilling er ganske korrekt, Kontrollørerne var meget optaget af *Konfiskering af Brændevinstøj* for paa den Maade at skaffe sig en velkommen Biindtægt. Flere af Grænsekrollørerne skulde operere i Fællesskab, men naar det gjaldt Konfiskeringen af Brændevinstøj, snød de hinanden. Enten arbejdede de hver for sig og skjulte det for hinanden, eller de snød hinanden ved at føre for store Rejseudgifter paa. Regnskabet imellem dem var paa den Maade vanskeligt at opgøre, og navnlig havde Amtmanden svært ved at forlige to Grænsekrollører, nemlig *Worbasse*, der boede i *Skanderup*, og *Frøde*, der en Tid havde Domicil i *Gamst*. Gang paa Gang maa de to Mænd møde hos Amtmanden til Forlig om deres Mellemværende. Til sidst var han nødt til at ordne det saaledes, at de *uafhængig af hinanden* „inkvirerede“ om Brændevinstøj hos Beboerne.

Jagten efter Brændevinstøj førtes ofte under de modbydeligste Former, og man mærker tydeligt, at Amtmanden misbilliger de voldsomste af dem, selv om han indrømmer, at uden „Inkvisition“ vil Bondens Lyst til at brænde Brændevin ikke kunne afskaffes.

Det var under Straf bleven paabudt, at alle paa Landet, der ikke havde Tilladelse til at brænde Brændevin, inden en vis Frist skulde afhænde deres Brændevinstøj. Enkelte har vel nok solgt det for at faa Fred for Spionernes Rend. Andre solgte Hat og Piber og beholdt Kedelen for at bruge den til Ølbrygning. For at Kedlen ikke skulde kunne bruges til Brændevinsbrænding, skulde den øverste Rand paa Kedlen „ombukkes“ (bøjes), saaledes at der ikke kunde anbringes en Hat paa Kedlen. Kontrollørerne konfiskerede imidlertid glat væk ogsaa de „ombukkede Kedler“, idet de paastod, at adskillige lavede Trælaag, der kunde passe inden i Kedlerne, og

fortsatte Brændingen, hvilket Hoffman ikke vilde anerkende, og Borgmester og Herredsfoged *Junghans* heller ikke. Mange Kontrollører uddannede sig under disse Konfiskationssager til udspekulerede Procesmagere, der selv førte deres mere eller mindre tvivlsomme Sager for Retten. Man ser ogsaa længere frem i Tiden, hvorledes Tolderne finder paa „Specialiteter“ for at skaffe sig Penge. I 1787 aflagde saaledes to Toldere fra Kolding, Kontrollør *Issensee* og Løjtnant *Carl Mund* et Besøg i „Blaakærhus“ mellem Kolding og Vejle. De anstillede sig syge og fik Folkene til at give sig Brændevin (et Glas). Bagefter paanødte de Beboerne at tage Betaling for Brændevinen. Da de endelig havde opnaaet dette, foreviste de Toldtegn og truede Beboerne med at angive dem for ulovligt Krohold, om de ikke vilde give dem Penge. Sligt synes dengang at have været et meget anvendt Kneb. Naar Tolderne hist og her drev deres Spil for vidt og navnlig ramte meget fattige Folk, ser man Amtmanden gaa i Forbøn for disse, saaledes for en fattig Mand i Højen, hvor et Par Toldere 1777 havde konfiskeret et Brændevinstøj og faaet Ejeren dømt til at betale 30 Rdl. Amtmanden skriver: „Manden er overmaade fattig, og skal der for Bøderne gøres Udlæg, vil han paany gaa fra Forstanden, som han var forrige Aar, og saa er Amtet da plaget med ham.“

Prisen paa Brændevin var dengang 1 Mark for en Pot, hvilket var lidt dyrt, siden Rugen kostede 11—12 Mark og Byggen 7—8 Mark for Tønden. Naar Konsumtionen lagdes til, maatte Brændevinen kunne sælges for 11—12 Skill. pr. Pot. Loyale Bønder, som ikke brændte Brændevin, spurgte Amtmanden, om Prisen ikke kunde nedsættes i Købstæderne, men Amtmanden maatte oplyse, at der for Øjeblikket kun maatte brændes Brændevin af Hvede. — Amtmanden erklærer for-

øvrigt 1778, at Almuen i Amtet ikke er hengiven til at søge Kroer,¹⁾ men om dermed skal forstaas, at den heller ikke er hengiven til Brændevin, vides ikke.

Det var ikke alene Tolderne og Konsumtionsforpagterne i Amtet, der jagede efter Brændevinstøj, der var ogsaa professionelle Jægere af den Art. To saadanne, *Jacob Hendrichsen* og *Jens Smit*, opererede navnlig i Fredericiaegnen, og deres Færd er et helt Eventyr.

Amtmand Hoffman beretter, at Jacob Hendrichsen er en forløben og fordrunken Snedker fra Bogense og Jens Smit en meget tvivlsom Person, der i Fladstrand (Frederikshavn) er dømt til Tugthuset og som har søgt Asylret i Fredericia. En af deres første Affærer var hos en Husmand i Skærbæk, der havde købt en Pot Brændevin i Fredericia og efter at være kommen hjem var let-sindig nok til at sælge for et Par Skilling Brændevin til Hendrichsen. Efter Forordningen af 2. September 1773, Paragraf 13, har de faaet Byfoged *Gercken* i Fredericia til at idømme Husmanden en Bøde af 20 Rdl. og Processens Omkostninger. Hoffman vil ikke have Sagen fremmet, før han hører fra Kancelliet, thi han synes, at denne Anvendelse ikke kan være Lovens Hensigt, men Kancelliet svarer foreløbig ikke, og Sagen gaar sin Gang. Den er aabenbart ikke anlagt for Moralens Skyld, men fordi de to „onde Mennesker“, som Amtmanden kalder dem, vil skabe sig Respekt hos Omegnens Befolkning, og derpaa grundlægge en ligefrem Forretning. De to Mænd indstævner — i Reglen helt ud i det blaa — et Par Mænd i hver By og anklager dem for at have brændt Brændevin. De indstævner hele Byens Folk som

¹⁾ 1778 nævnes 7 Kroer i Koldinghus Amt, nemlig »Krybilv« (Holmhauge), Viuf, Uldum, Bække, Andst, Stoustrup og Aagaard. Den sidste Kro erklæres navnlig at være vigtig ved Transport af Stude fra Salling m. m.

Vidner. Naar de ikke har Held med sig i første Omgang, udtager de Kontinuationsstævning og indstævner en ny Række Vidner. De fleste Steder har de ikke kunnet overbevise Bønderne om noget ulovligt, men de volder, at mangfoldige Bønder maa rejse indtil 3 Mil flere Gange til Fredericia for at aflægge Ed. Amtmanden, der hver Mandag har stort Rykind ved sine Forligsforsøg — efter Forordningen 1769 maa der ikke føres nogen Proces i Amtet, uden at den først har været hos Amtmanden — oversvømmes af disse Processager, og Bønderne kommer rejsende helt fra Koldingegnen til Fredericia i saadanne Brændevinssager, thi indtil 1824 hørte hele Brusker Herred sammen med Elbo og Holmans Herreder. Han var selvfølgelig hele Tiden klar over de to Svindlers Færd, at de kun arbejdede for egen Fortjeneste, men først 1778 faar han Ram paa Jens Smit. Jacob Hendrichsen synes imidlertid at have udsøgt sig en anden Jagtbane. Beviserne mod Jens Smit gaar ud paa, at han har sat alle Bønderne i Omegnen i Skat for ikke at rejse Anklage imod dem. Selvejeren *Rasmus Bonde* i Vinding har han anklaget for ulovligt Krohold, men senere frafaldes Sagen, idet han foregiver, at Bonde har betalt de befalede Bøder, men Bonde tilbyder at gøre sin Ed paa, at han kun har betalt Smit 1 Rdl. for at undgaa Proces. Paa lignende Maade har han indstævnet *Frederik Holtzendorff* i Smidstrup og frafaldet Sagen mod at Holtzendorff har givet ham 8 Rdl. . . *Mads Kyed* i Eltang har han blokket for 15 Rdl. Mange andre Mænd i Egnen har han skrevet til og inviteret dem til at komme til Fredericia, da han ellers vilde anlægge Sag imod dem, og i Reglen havde han Held med sig. Han førte fuldstændig Bog over de Folk, der betalte, og naar han havde modtaget Penge af dem, gav han dem Frihed til at brænde saa meget de vilde

for ham. Naar han fandt for godt eller manglede Penge, stævnedes han dem paany til at møde hos sig. Efter at være i Besiddelse af et kraftigt Materiale har Amtmanden den 12. November 1778 rettet Anklage mod Jens Smit for at have akkorderet med de Selvejrbønder, som imod Forordningen havde brændt Brændevin, ladet dem beholde deres Brændevinshatte og -Piber og derefter taget Ducør, hvoraf han afstod en Del til Konsumtionsbetjentene, som derefter gik udenom dem, der havde affundet sig med Jens Smit. I Anklagen hedder det, at han endogsaa har akkorderet med en hel By, hvilket bevises ved 20 Vidner. Byens Navn nævnes ikke.

Smit søgte at forhale Sagen, og han, som var meget fortrolig med Rettens Krogveje, androg om at faa fri Stævningsmænd. Dengang stævnedes der paa Landet af et Par Mænd fra vedkommende Købstad, og der var ofte Klammeri mellem Stævningsmændene og Bønderne, ja endog undertiden Overfald, fordi Stævningsmændene ikke respekterede Gærderne og Indhægningerne, men gik „lige til“ og traadte Gærderne ned. At anordne Stævningsmænd paa Landet var umuligt, thi de fleste af Bønderne — skriver Amtmanden — kunde hverken skrive eller læse, undtagen Sognefogden, og hvis han blev anordnet til det, vilde han miste Respekten i Sognet. Udsendelsen af Stævningsmænd fra Byerne var en ret bekostelig Sag, thi Stævningsmændene skulde selvfølgelig have Betaling, naar de skulde gaa saa mange Mil. Jens Smit fik Afslag paa det med Stævningsmændene. Siden han selv vilde „agere sin Sag“, kunde han ogsaa passende betale Stævningsmænd selv. Amtmanden var slet ikke i Tvivl om, at det bare gjaldt at forhale Tiden. I Eftersommeren 1778 var Jens Smit belagt med Arrest, men mærkeligt nok, der maa have været en vis Forstaaelse mellem Myndighederne og Forbryderen, thi

Arresten var af en forunderlig Art. Amtmanden skrev, at Jens Smit levede næsten i fuldkommen Frihed, „idet han, saa ofte det behager ham og uden al Bevogtning, spadserer paa Gaden, som oftest med en rygende Tobakspibe i Munden, gaar i Byen, naar han vil, modtager Visitter i sin Arrest, naar han er der, og lader sig bruge som Koncipist (Skriver) for enhver, som forlanger det, saa hans Arrestkammer sjældent eller aldrig er til-lukket“. Hoffman paalægger Herredsfogden ikke alene at holde Delinkventen i Arrest, men ogsaa at betale Arrestforvareren for at holde ham vedbørlig indelukket, for at han ikke skal løbe bort. Jens Smit blev senere oversendt til København som Slave paa Fæstningen.

Jagten efter Brændevinstøj smittede for Resten over paa helt andre Omraader, idet *Smedene i Kolding*, der mente, at Landsbysmedene uden om Byen gjorde Indgreb i Klejnsmedeprofessionen, i 1778 i Flok og Følge drog ud til Smedene i Nørre Bjært og Højrup for at gøre Inkquisition. Hos Smeden i Nørre Bjært konfiske-rede de en Skruestik og nogle gamle Laase og hos Smeden i Højrup (Taulov Sogn) nogle beslagne Vin-duer, men de havde dog intet Held med deres Inkvi-sitionsforretning, og der blev ingen Proces ud af det, thi Hoffman dekreterede, at en Smed paa Landet havde udmærket Brug for en Skruestik og at det med Vin-duerne ikke var nogen Overtrædelse af Loven.

— — —

Den frygtede *Kvægsyge*, som tidligere havde hærget Egnen paa det frygteligste, dukkede i 1776 i Marts Maaned op i Ascheffel ved Ekernførde, og Efterret-ningen vakte heroppe den største Forfærdelse. Man mindedes Afspærringen for Kvægsygen i Koldinghus og Ribe Amter i 1745 og traf lignende Forholdsregler. Hele Toldskellet fra Kolding norden om de fire Sogne (Seest,

Skanderup, Hjarup og Vamdrup) og langs Kongeaaen ud til Vesterhavet blev afspærret af Husarer, der ogsaa besatte Nordkysten af Kolding Fjord fra Snoghøj til Kolding. Al Indførsel fra den søndre Side af Kreaturer, Huder og andet smittebærende blev paa det strengeste forbudt. Befalingsmanden for Husarerne var i Førstningen en Oberstløjtnant *von Gähler*. Der var udposteret Husarer i Skærbæk, ved Gudsø, i Nørre Bjært, i Seest, Ejstrup, ved Rols Mølle (som i Papirerne dengang ofte kaldes for Pouls Mølle), i Dollerup og paa Hvolbølgaard. Den øvrige Strækning falder i Ribe Amt. Selvfølgelig skulde Husarerne ogsaa passe paa alt andet ulovligt ved Grænsen, og de blev faktisk en Plage, thi ukendt som de var med Egn og Forhold, og endnu mere stræbsomme end Tolderne, opbragte de alle de Kreaturer, der paa nogen Maade kom i Berøring med Kolding Aa eller Kongeaaen, ja undertiden hjalp de selv med til at faa Kreaturerne til at betræde forbudte Steder. Særlig besværet med dem var man paa Hvolbølgaard, og senere ved Rols og Drabæks Møller, i Hoskær og Hafdrup. Ofte opbragte de de tilgrænsende Lodsejeres Kreaturer, og endogsaa undertiden fredelige Vejfarende, saaledes 1777 i August fire fredelige Bønder fra Vardeegnen, der med deres Jydepotter var undervejs til Kolding og var naaet til Hvolbølgaard. En af Hestene slog sig løs om Natten og løb over Toldskelsaaen, og da Manden vilde gribe den anden Hest, der kun var naaet ned til Aaen, skød en Husar ham i Laaret, og en anden Husar huggede med blottet Sabel løs paa hans Kammerat, hvorefter de konfiskerede Heste og Vogne og førte det hele til Kolding. Den Slags Scener forefaldt der mange af, og Afspærringen voldte mange Kvaler. Der var kun et Sted paa hele denne Linie, hvor Folk maatte komme over, nemlig ved Kolding. Selv Præsten

i Skanderup maatte have en særlig kongelig Tilladelse for at færdes inden for sit Sogn, idet Toldlinien jo dengang gik midt igennem Sognet. Ogsaa ved Begravelser var der Vanskeligheder. Da Jægermester *von der Lieths* Enke døde paa Vranderup Hovgaard og Liget skulde nedsættes i Familiebegravelsen i Harte Kirke, maatte Amtmanden skaffe en særlig Tilladelse for at undgaa, at Liget skulde den lange Vej igennem Kolding. Det blev først galt, da Kvægsygen naaede til Haderslev Amt, idet den viste sig i Vilstrup Sogn i December 1778. Næsten al Forbindelse over Toldskellet blev nu afbrudt, endogsaa alle Fiskerbaade ved Kolding Fjord blev forseglede, og Fiskerne fra Strandhuse og til Snoghøj maatte hver Ugedag hente et Underholdsbidrag paa Amtstuen. En Fisker, der mod Forbudet var sejlet over Fjorden, kom 3 Maaneder i Slaveriet, og et Par Bønder fra Dalby Sogn, der i en Slæde var kørt over Fjorden ved lys Dag for at hente nogle Fjæl til en Ligkiste, fik en lignende Medfart. En Mand, der hentede et Anker Brændevin sønden Fjorden, fik 4 Ugers Slaveri, og det sidste slap han endda med, fordi Amtmanden gik i Forbøn for ham. Da det var umuligt for Husarerne om Vinteren at opholde sig langs Toldskellet, blev der opført Vagtstuer til dem („*Husarhytter*“). Saadanne Vagtstuer var der i Seest, Vranderup, paa Gelballe Mark, i Lunderskov, Nagbøl, Hoskær og flere Steder. En Løjtnant laa i Lunderskov, og Husarerne var vist ikke uden Skyld i den store Brand her den 31. Maj 1779, da der brændte 3 Gaarde og 2 Huse og flere Personer blev forbrændt.

En Del af Husareskadronen blev en Tid lagt sønden Fjorden til Vonsild, Dalby, Tved og Stenderup. De Stenderupper protesterede stærkt, men Amtmand Hoffman erklærede, at netop fra Stenderup var der mest Smugleri. Undertiden gik Grænseafspærringen ogsaa

ud over Tolderne. I 1777 anholdt man selve Kontrollør *Frøde*, da han gik ved Aaen i Nærheden af Vranderup, og da *Frøde Aaret* efter skulde flytte fra Gejsing til Skanderup, altsaa sønden Aaen, udførtes Flytningen paa den Maade, at en Vogn kørte ned til Aaen ved Dollerup og Flyttegodset blev baaret over Aaen, hvorefter en anden Vogn kørte det til Skanderup, altsammen for at undgaa den lange Vej fra Gejsing over Kolding til Skanderup. Folk, som vilde fra de fire Sogne i nødvendigt Ærinde til Kolding, kunde kun komme det ved at faa Attester fra deres Sognepræst paa, at der ingen Sygdom var i deres Besætning. Disse Attester skulde Præsterne udstede gratis, og Sognemændene i Hjarup maatte indsende Klage over Pastor *Friis*, som tog Betaling for derved at skaffe sig en Indtægt, hvorefter det blev ham forbudt at kræve noget for sin Ulejlighed.

De mange mere eller mindre ufrivillige Fejltagelser, som Soldaterne gjorde sig skyldige i med Hensyn til Kvæget fra den nordre og søndre Side af Toldskellet, bevirkede, at Hoffman søgte at forhindre Fejltagelser ved at *brændemærke* Kvæget paa en særlig Maade. Kreaturerne norden for Toldskellet blev mærket paa venstre Laar med et temmeligt stort Brændejern med „C. 7. N. O.“, og Kreaturerne i de fire kongerigske Sogne, der laa sønden Toldskellet af 1727 („Friheden“), fik paa højre Laar et „C. 7. S. O.“. Det varede noget, før Hoffman fik Lov til at gennemføre denne Foranstaltning.

Der er fra Spærringens første Aar en mærkelig Historie her fra Egnen, som kaster Lys over, hvorledes Soldaterne kunde optræde, før Kvægsygen virkelig kom herop. I Hoffmans Indberetning til Generaltoldkamret 7. April 1778 fortælles følgende:

Mandag 30. Marts akkorderede Selvejrbonden *Hans Bramsen* i Gelballe (sønden Toldskellet) med en af de ved Toldskelsaaen posterede Husarer om Overførelse af 7 Stude fra den nordre til den søndre Side. Husaren, der hed *Jens Andersen*, lovede at være ham behjælpelig, og for at Overførelsen kunde ske saa hurtigt som muligt, laante Husaren sin Hest til *Hans Bramsen* og gav (som Pant?) en ladt Bøsse, som han havde med sig. *Hans Bramsen* red nu bort paa Husarens Hest og hentede Hjælp, nemlig sin Broder og en Tjenestekarl. *Hans Bramsens* Broder var Landsoldat, og Tjenestekarlen var gevorben Soldat. De skulde møde ved Aaen paa en bestemt Tid for at hjælpe med til at faa Studene over. Men Husaren gik til sine Kammerater og røbede det hele. Kammeraterne lagde sig saa ved det aftalte Sted af Aaen for at opbringe Studene, naar de kom. Imidlertid mærkede *Hans Bramsen*, at der var Forræderi i Spillet, og han blev borte, gik hjem og lagde sig i Seng. Husarerne, der sad paa Lur ved Aaen, mistede snart Taalmodigheden og saa sig om. De fandt da tæt ved Aaen *Hans Bramsens* Broder og Tjenestekarl. En ladt Bøsse fandt de skjult i en Agerfure. De forsøgte at faa dem til at tilstaa, hvad de gik der efter, men der var ikke noget at faa ud af de to Mænd, hvorfor de anholdt dem og tog Bøssen med, hvorpaa de red til *Hans Bramsens* Gaard og bankede Manden op. *Hans Bramsen* kom frem i bar Skjorte og aabnede Døren. Husarerne spurgte ham om den laante Husarhest, som han nægtede at kende noget til. To af Husarerne, *Lars Hansen* og *Jacob Nielsen*, trak da deres Sabler og huggede ham flere Gange i Hovedet og over den højre Haand, slæbte ham nøgen ud af Gaarden og førte ham bunden med til Kolding tillige med Broderen og Tjenestekarlen. Borgmester og Herredsfoged *Hans Jung-*

hans holdt nu Forhør i Sagen, og Resultatet af Forhøret er ovenstaaende Beretning. Amtskirurg *Sager* erklærer, at Hans Bramsen er haardt saaret og at Saaret kan blive farligt, og Amtmand Hans de Hoffman mener, at de to Dragoner, der har skilt Hans Bramsen ved sit Helbred paa en Tid, da han var værgeløs og nøgen og hvor det ikke behøvedes, bør straffes, thi Hans Bramsen var i deres Magt og begyndte ikke paa Modværge. Og da Hans Bramsen er i stor Gæld, har en højfrugt-sommelig Kone og mange Børn og nu sammen med begge sine Karle sidder i Arrest paa Koldinghus midt i den travle Pløjetid, er der Udsigt til, at Gaarden skal blive øde og Konen og Børnene forkomme af Hunger og Armod. Amtmanden indstiller derfor, at Hans Bramsen entlediges, indtil han bliver kureret, imod at der stilles Kavtion for ham, samt at de to Karle sendes hjem til Gaarden, ligeledes mod Kavtion. Han indstiller til det kongelige Generaltoldkammer, om Husarerne ikke skal arresteres, indtil man ser, om Hans Bramsen beholder Livet. Det ses, at Broderen Iver Bramsen og Tjenestekarlen Lauge Michelsen er sat paa fri Fod tillige med Hans Bramsen selv, efter at de havde siddet i Arrest i 3 Uger. Der maatte stilles Kavtion for Hans Bramsen og hans Broder Iver, og fire Selvejere, Fabricius i Skanderup, Mads Hansen i Sønder Vilstrup, Jens Knudsen i Lejrskov og Christen Buch i Hjarup kavtionerede. Tjenestekarlen var der ikke stillet Kavtion for, og han gik ogsaa bort kort efter. Endnu et Par Aar efter, i April 1779, har Hans Bramsen Men af sine Saar, og Gaarden blev ved hans Fraværelse meget forsømt. Gærderne blev ikke lukkede, hvorved hans Mark var underkastet Ufred. Amtmanden søger om, at der maa blive ydet ham Oprejsning, men der findes intet oplyst om, at han har faaet det, ligesom Sagen

mod de to Husarer skjuler sig i Militærprotokoller, som synes at være gaaet tabt.

Til Trods for alle Forsigtighedsforanstaltninger kom Kvægsygen til Amtet alligevel. Natten mellem Fredag 7. og Lørdag 8. Jan. 1780 kom der fra Herredsfoged Junghans til Amtmanden i Fredericia et Ekspresbrev. Det meddeltes deri, at det var galt faldt i Ravnholt med nogle Kreaturer. Lidt mystisk saa det ud, thi det hed sig, at en Mand „havde givet sine Kreaturer Rottekrudt. En af dem var død og en anden halede paa Foderet.“ Slet saa mærkeligt var det dog ikke, det var Kvægsygen, der var kommen til Koldinghus Amt. Justitsraad *Wildenrath*, der var Medlem af Landvæsenskommissionen og betroet Mand i denne Sag, rejste til Ravnholt med en Kommando Soldater under Ledelse af Kammerjunker, Kaptajn *Drieberg*. Det befængte Kvæg, 34 Stykker, blev slaet ned, og den lille Bys 4 Gaarde afspærrede fra Omverdenen med en Kordon. Rundt omkring i Amtet og ved Søkannten skærpedes Paapasseligheden til det yderste. Man lejede af Tobaksfabrikanten, Agent *Bruun* i Fredericia, et Skib, der blev lagt ud i Bæltet som Vagtskib. Bruun fik i Leje af Skibet 76 à 86 Rigsdaler om Maanedens. Alle Fiskerbaade fra Kolding Fjords Nordside, 104 i Tal, „forsegledes“, og Fiskerne fik Understøttelse som Erstatning for deres Næringstab. De hævede hver Ugedag deres Penge.

Kvægsygen optraadte pletvis. Den 3. Juni dukkede den atter op i Ravnholt, derefter i Risgaard, senere i Vonsild og Dalby, i Randbøl, Erritsø og Stoustrup. De fleste Steder sloges Kvæget ned og begravedes. *A. Simonsen* fortæller i sin lille udmærkede Bog om Andst og Gesten, at alle Kreaturer ikke var døde, da de blev begravede, men laa og brølede i de gravede Kuler, indtil de blev kvalte af Jord. Paa de store Gaarde maatte

Kreaturene ikke slaas ned. Der forefaldt et mistænkeligt Tilfælde paa Nebbegaard, og Hoffman bad om Tilladelse til at nedslaa alle Gaardens 70 Høveder, for saaledes at bevare mange fattige Selvejeres Kvæg, men Tilladelsen blev ikke givet, man nøjedes med at isolere den paagældende Stud. Sagen var, at Regeringen erstattede alle de Kreaturer, der blev slaet ned, og paa en stor Gaard fandt man, at det blev for kostbart.

Heldigvis tog Kvægsygen ikke det Omfang, man tidligere havde kendt i Amtet. Den 27. April 1782 kunde Afspærringerne hæves og den store Kordon langs Toldlinien flyttes bort, hvorefter Husarhytterne blev solgt og revet ned. 15 Sognefogder i Kordonens Distrikt havde for al deres Ulejlighed med Indkvarteringen faaet en lille Godtgørelse saa længe Landeplagen stod paa.

Skrækken for den frygtelige Kvægsyge vedblev at holde sig i nogen Tid, og det oplæstes ved Kirkestævne, at alle mistænkelige Tilfælde blandt Kvæget skulde øjeblikkelig meldes til Wildenrath, der nu var avanceret til Etatsraad. Under Epidemien var den lille slesvigske Enklave i Seest Sogn henlagt under Andst Herred ligesom den kongerigske Enklave i Skartved i Sønder Bjært Sogn var henlagt under Tyrstrup Herred.

Man forbavses over de mangeartede Sager, der dengang overdroges til Amtmanden. Han var f. Eks. *Hingstekommissær*. Direktionen over Stutterierne anordnede 1780, at Bønderne i Koldinghus Amt skulde forevise Amtmanden deres Hingste, at han deraf kunde udtage 2—3 for hvert Sogn. Resten skulde skæres. De udtagne Hingste skulde brændemærkes paa Halsen med et H. I Amtmand Hoffmans Kopibøger findes der hele Lister over de af ham kaarede Hingste.

Vejene i Amtet sorterede ligesom nu under Amtmandens Embede, men dengang var der ingen Amtsvejsinspektører, det skulde da være Herredsfogderne, der burde have et vist Tilsyn med, at Beboerne passede de Vejstykker, der var tildelt dem. Amtets Landeveje blev af Hoffman inddelt 1774—75 paa det kontribuerende Hartkorn, 10,330 Tønder, saa at hver Bonde havde sit Stykke Vej at holde vedlige. Der var i Koldinghus Amt ca. 22 danske Mil Amts-Landevæg, „alle 14 Alen brede og med Faskiner, Grus og Sand forhøjede i Midten“. Paa disse Landeveje var store Stykker brolagt. Dette var sket for næsten 50 Aar siden i Amtmand v. Linstous Tid. Landevejene var følgende: Fredericia-Kolding, ialt 29,333 Alen, hvoraf 8073 Alen var Stenbro, 10,365 Alen „ond Vej“, 3457 Alen middelmaadig Vej og kun 7438 Alen god Vej. Paa Vejen var der 10 Broer. Paa Landevejen Kolding-Vejle Mark var der 5058 Alen Stenbro, 3873 Alen ond Vej, 3518 Alen middelmaadig Vej og 19,567 Alen god Vej, ialt 32,016 Alen med 18 Broer. Endelig var der paa Vejen fra Kolding til Store Andst 540 Alen Stenbro, 41 Alen ond Vej, 2588 Alen middelmaadig Vej og Resten „god, sandet Vej“, ialt 29,983 Alen Vej med 6 Broer.

Herredsfogderne var pligtige til hver Sommer at tilsige Bønderne til at gøre deres Vejparter i Stand, men da Herredsfogderne ikke fik noget for dette Arbejde og ikke vilde have Bøndernes Uvenskab for det, saa maatte Amtmanden selv hver Sommer tage sig af Sagen og besigtige Vejene samt paalægge de forsømmelige Mulkter. Det har ikke været noget rart Hverv for Amtmand Hoffman, og han bemærker, at „der er næppe noget Amt i Danmark, som har saa mange Land- og Købstadveje som Koldinghus Amt.“ — Undertiden maatte Amtmanden ogsaa tage sig af Samfærdselsfor-

holdene udenfor de egentlige Amtsveje. Da Beboerne af Grindsted, Vorbasse, Grene, Bække, Verst, Jordrup og Lejrskov 1782 klagede haardt over, at de ikke kunde komme over Nebel Aa ved Stenvad Mølle, hvor de skulde færdes paa Ægtture og ved Fouragekørsel, maatte Hoffman skaffe et kongeligt Tilskud til Bygning af en Bro, og senere fik han Tilladelse til at ligne 3 Sk. paa hver Tønde Hartkorn i Amtet til Udgifterne ved Broen, skønt denne ikke var paa en Amtsvej.

Brandvæsenet paa Landet var en Sag, der laa Amtmanden meget paa Sinde. Det kneb meget med at faa Bønderne til at forsikre deres Ejendomme, thi det forekom dem at være for dyrt, hvad Amtmanden selv maatte indrømme. Desmere maatte Vægten lægges paa, at Brandvæsenet paa Landet var i nogenlunde Orden. En Ordning af Brandvæsenet foretoges i Koldinghus Amt 1781. Beboerne tilpligtedes under Bøde af 2—4 Mark at møde ved hver Brand med Ballier og Stiger og stille sig under „Brandføreren“ Kommando. Der udnævntes Brandførere i Sognene til at føre Mandskabet an ved Slukningen, dog under Samraad med Sognefogden og største Lodsejer.

Ivrig Landmand, som Amtmand Hoffman selv var, gik han i Spidsen, naar det gjaldt Landbrugets Fremme. Han interesserede sig meget for *Kløverens* Indførelse i denne Egn. Han fik Bønderne til at dyrke *Tobak*, et Forsøg, som dog ikke kronedes med større Held. I Hoffmans Kopibog for Jan. 1780 findes en Tabel over Dyrkningen af *Tobak* i Koldinghus Amt. Det viser sig, at der er dyrket *Tobak* ikke blot i Omegnen af Fredericia, men ogsaa i Nørre Bjært, Bølling, Vork, Bramdrup og mange andre Steder. *Tobakken* blev gennemgaaende solgt til *Tobaksfabrikant Bruun* i Fredericia. — Hoffman anstillede ihærdige Forsøg med Dyrkning

af Hør, og ogsaa herover findes der summariske Lister i Amtmandens Kopibøger. Hør dyrkningen synes indført i saa at sige alle Sogne i den sydlige og vestlige Del af Amtets 6 Herreder. Ogsaa en Del Hamp er der saaet. Det gjaldt nu om at faa Smaafolk til at væve den avlede Hør til Lærred. Dette Forsøg paa Opelskning af en Husflid synes at have slaaget godt an, thi 1777 var der i de Sogne, hvor der dyrkedes Hør, ikke mindre end 92 Vævere, der vævede „grove Lærreder, Vadmæl og stribet, hjemmegjort Tøj“. Hoffman satte meget ind paa Vævningen. Han havde naturligvis Øje for, hvor mange Penge, der gik ud af Landet til Lærred, navnlig til Armeens og de vestindiske Koloniers Behov. Han fik den ønskede Størrelse af Lærredet opgivet og lod derefter bekendtgøre overalt i Amtet, at de, som vilde levere Lærred af en fast Bredder og Bonitet for en bestemt Pris, kunde faa udleveret Hør paa Kredit. Paa den Maade kunde selv de fattigste faa Fortjeneste. Der blev efter nogen Tids Forløb oversendt ca. 1600 Alen Lærred til Hærens Depot, og det glædede Amtmanden meget, da Geheimstatssekretær *Guldberg* sendte ham 6 nye Specier at uddele som Ekstrabelønning til de flittigste Vævere, der hver havde leveret over 100 Alen. Tilfældigvis er Navnene opbevarede paa tre af disse flittige Vævere. Det var *Frands Andersen* i Jordrup, *Niels Petersen* i Egholt og *Frands Lund* i Knudsbøl. For at Specierne rigtig kunde virke som Flidsbelønning og tilskynde andre til at stræbe efter samme Udmærkelse, blev det paalagt Præsterne *Fabricius* i Lejrskov og *Bützau* i Starup at oplæse Vævernes Navne for Menigheden og levere dem hver en ny Specie „til Tegn paa, at Hans Majestæt allernaadigst har optaget denne deres Flittighed“.

I Hoffmans Kopibog for 1780 findes (bag i Bogen)

et Udkast til en økonomisk Beretning over Amtets Tilstand. I Indledningen til denne Beskrivelse siger Hoffman, at han den afvigte Vinter har faaet 50 Husmandsfamilier i Amtet til at levere 4669 Alen Lærred til 8, 9 à 10 Skilling Alen til et Militærmagasin. Blandt disse 50 er der 11 Familier, der hver har leveret et Par Hundrede Alen tildels meget godt Lærred. Hoffman har lovet at indstille dem til en lille Præmie, enten det nu blev en Sølvmedaille paa et Par Lod med en Øsken til at bære i et Baand, „eller og en liden Guldmedaille af en Dukats Værdi med en Øsken, at de flittige Kvinder kan nyde saadan Ære at bære den i et Baand om Halsen, hvilket visselig vilde opmuntre andre til at nyde det samme, alt paa det jeg kunde faa flere til at spinde og væve. Saasnart jeg faar Attest fra Etatsraad *Koefoed* om Leverancen, skal jeg indsende samme (Attesten) til de høje Herrer“. Det maa haabes, at Hoffman har faaet Medaillerne, men det har trods Søgen været mig umuligt at finde noget derom. 1783 hedder det andet Steds i Kopibøgerne, at 56 Familier i Amtet har afleveret ca. 18,000 Alen Lærred til Armeen, meget stærkere og bedre end det tyske.

Amtmand Hoffman var en stor *Haveven*. Den omtalte Beskrivelse fra 1780 siger om Bønderne: „Af Frugthaver har de noget lidet, og endskønt de kan faa gode Frugtræer fra Sønderborg, er de dog ikke for at opelske dem. Jeg har vist dem min Have, hvor jeg i en Tid af 16 Aar har (haft) anseelig Frugt og at Træerne koster kun lidet, men det kan ej hjælpe. Nationen er tildels af Naturen doven, og man vil intet foretage sig, uden at man straks kan have Frugten.“ Da General *Nommesen* i 1782 vilde hjælpe Egnen til en Frugtræplantage ved Fredericia, var Hoffman meget taknemlig. Det vilde være nemmere at faa Træer fra denne Plan-

tage end fra (Gartner?) *Vesten* i Sønderborg. Han fortæller om sin Have i Fredericia med 150 Frugttræer, at da han anlagde denne Have, maatte han forskrive en Podemester fra Tirsbæk adskillige Gange. Maaske der ogsaa kunde blive Raad til en Podemester i Fredericia.

Hoffman var en Ven af Sparsommelighed i Leve-maade, og man træffer ikke sjældent Bemærkninger derom. Saaledes skriver han 1783 om *Kaffedrikkeriet*: „Af de 1700 Selvejerbønder er Halvdelen i skikkelig god Stand, men Kaffedrikningen er paa et Par Aars Tid begyndt at gaa overmaade i Svang, saa at der ikke er faa Byer, hvor de formuende boer, at jo de fleste er hengivne til denne Drik, som virkelig ej alene skader deres Helbred, siden de ej er vant dertil, men endog deres Pung med at anskaffe Kaffe, Sukker og Fløde til denne Drik. Det er derfor højst fornødent, at det rent bliver forbudt at holde Kaffekverne og Kaffekander i Husene under anseelig Straf!“ Denne Udgydelse kommer som Følge af et Luksusforbud, der netop udkom det nævnte Aar, og som drejede sig om *Klædedragten*. Hoffman er ikke tilfreds med Bestemmelserne i Luksusforbudet, der vil være til Skade, naar der ingen Overgangsbestemmelser er. Hoffman skriver: „De fleste formuende Selvejerbønder gaar med Klædesklæder. Konerne har og en Silke- eller Sirtses Klædning til Kirke og Højtid, hvilken Klædning har kostet dem anseeligt eller og de har arvet den efter deres Forældre. Det maa haabes, at Hans Majestæt vil forunde dem Tilladelse til at benytte disse Klæder til Udgangen af 1786, da det virkelig er haardt for dem af aflægge disse Klæder og anskaffe Vadmél, hvilket Forordningen befaler. Fast alle, baade rige og fattige Koner, har gerne en sort Fløjelshue med en Guldgallun eller Guldtakker.

Saaledes er det i dette saavel som i Stjernholms Amt. Disse Huer arves fra Moder til Datter og er deres største Zirat. Skal de miste samme, vil det vist gaa dem meget nært.“

Som allerede nævnt, boede Hoffman al sin Tid i Fredericia, og paa Koldinghus kom han kun i Besøg nu og da, naar Lejlighed bød sig. At han ikke derfor glemte dette gamle Slot, er givet. Flere Gange indsender han Klager over dets usle Tilstand og opfordrer til nødvendige Reparationer. Slottet blev i mange Tilfælde slemt misbrugt. Man havde i 1779 i tredie Etage af Slottet indrettet et Munderingskammer for Militæret, skønt der udtrykkelig stod i den kongelige Tilladelse, at Munderingskammeret skulde være udenfor Slottets Hovedbygning. Deroppe indsmurte man Hestetøjet i Olie og ikke alt for vellugtende Sager, hvilket forarsagede „ilde Lugt i de kongelige Værelser“. — I 1782 havde en Major *Motz* foreslaaet, at „Havetrappen“, der fører ned til Haven fra de kongelige Værelser, Frederik II.s gamle Nedgang til „Badstuen“, skulde nedbrydes paa Grund af Brøstfældighed. Hoffman henstillede, at Trappen blev staaende, ikke mindst da det var den eneste Udgang fra Slottet til Haven, fra regnet Porten. „Ved en Ildebrand over Slotsporten vilde ellers alle paa Slottet værende Personer indebrænde, naar denne Udgang borttages“, skriver Hoffman, og ved Branden 15 Aar efter Hoffmans Død var Porten jo som bekendt noget af det første, der styrtede sammen.

Disse Billeder fra Koldinghus Amt giver formentlig tilstrækkelig Klarhed over Hans de Hoffmans Tid og Embedsvirksomhed. Hoffman døde i Fredericia den 3. Febr. 1793. En brav Mand — men ingen stor Poet — skrev man om ham i „Ribe Stifts Ugeblad“, der dengang udgik i Fredericia:

„En trofast Bonde-Ven, ja Amtets Bønders Fader,
som ikke kunde lide nogen Bonde-Hader,
han vidste Bonden dog er Statens bedste Støtte,
hans Fliid for Bonden viiste og sin store Nytte“

Samlet sig Midler som Amtmand havde Hans de Hoff-
man ikke. Det er sikkert fuldt ud rigtigt, naar hans
Enke i sin Ansøgning til Kongen om Pension siger, at
hendes afdøde Mand har tilsat sin Formue i Landets og
Kongens Tjeneste, og at hendes Omstændigheder er helt
maadelige.

Den sidste Amtmand paa Koldinghus.

Siden den gamle Amtmand von Bülow i Efteraaret 1781 forlod Koldinghus, stod Amtmandsboligen her tom. Den gamle Amtmand kom ganske vist tilbage til Egnen, men kun som Lig, idet han bisattes i den aabne Begravelse i Taulov Kirke ved Siden af sine to Hustruer. Amtmandsboligen paa Slottet stod tom i over tre Aar, saa rykkede Frederik VI.s Lærer, *Benjamin Georg Sporon*, ind paa Koldinghus, der efter hans Ønske var bleven ham anvist som Bolig.

Konferensraad Sporon har af Forfatterinden Charlotte Dorth. Biehl faaet en meget skarp Karakteristik, navnlig for Indbildskhed, men da den paagældende Dame sjældent taler godt om nogen som helst, kan man vist gaa ud fra, at Dommen er ialfald meget for haard. Sporon havde, skønt Købstadbarn og i Hovedinteresser stærkt fjernet fra Bondens Gerning, megen Sans for Landbrug. Han var en Tid Formand for Landhusholdningsselskabet, og et Par af hans Taler her er trykt. Længe før Hans de Hoffmans Død havde Sporon faaet Løfte om at blive hans Efterfølger som Amtmand, og hans Interesse for Amtmandseembedet skyldtes absolut ikke pekuniær Fordel, thi Gagen som Amtmand skulde ikke overstige den Pension af 2000 Daler aarlig, han oppebar i Forvejen. Noget Venskab mellem Hans de Hoffman og Sporon synes der ikke at have været. Da Hoffman lod sine Tabeller over Udskiftningen i Koldinghus Amt trykke, søgte Sporon gennem en Prokurator *Lorentzen* at købe et Eksemplar, men forgæves. Hoffman sendte saa selv et Eksemplar til Koldinghus

og meddelte, at Tabellerne kun var trykt i 30 Eksemplarer, idet han ikke vilde underkaste sig almindelig Kritik ved at overgive det i hver Mands Hænder. Brevet er køligt og slutter med det formelle: „Vi lader vores skyldigste Respekt formelde“.

Hoffman havde kort før sin Død indgivet sin Afskedsbegæring, men Døden kom, før Afskedsbegæringen bevilgedes. Der havde i nogen Tid været forhandlet om at inddrage en Del Amtmandsembeder. Danmark havde hidtil været inddelt i 24 Amter foruden Bornholm. Nu var det Meningen, at Tallet 24 skulde nedsættes til 17. Samtidig skulde Amtsgrænserne forandres og flere gamle Amter forsvinde. Amterne skulde have Navn efter den By, hvor den paagældende Amtmand boede. Blandt de Amter, der skulde forsvinde under det gamle Navn, var ogsaa *Koldinghus Amt*. To Herreder af det gamle Koldinghus Amt, Andst og Slaugs, skulde lægges til Ribe Amt og nogle Herreder af det tidligere Stjernholms Amt lægges til i Stedet. Amtmanden skulde saa bo i Vejle og Amtet hedde *Vejle Amt*, der altsaa skulde bestaa af af Nim, Bjerre og Hatting Herreder (af Stjernholm Amt) samt Nørvang, Tørrild, Jerlev, Brusk, Elbo og Holmans Herred (af Koldinghus Amt) med Købstæderne Vejle, Fredericia, Kolding og Horsens. Planen blev noget ændret, idet Nim Herred og Horsens Købstad ikke kom med. Ved Spørøns Udnævnelse i September 1793 hedder det: „Endelig vil Vi allernaadigst herved konferere Vores Konferensraad Sporon det ved Konferensraad Hoffmans Død ledigt blevne Amtmandsembede i Koldinghus Amt og forunde ham at beholde i Gage de ham som Pension tillagte 2000 Rigsdaler uden al Afkortning med Vilkaar at afgive *Skifterne* uden Godtgørelse, naar ham derom tillægges nærmere Ordre. 2. at afgive i sin Tid

Andst og Slaugs Herreder til Ribe Amt, men at modtage Nim, Bjerre og Hatting Herreder samt Købstæderne Vejle, Fredericia, Kolding og Horsens. 3. Endskøndt Amtmanden i dette Amt for Eftertiden bør bo i Vejle, saa tillades ham dog fremdeles for sin Betjeningstid at bo paa Kolding Slot“ (Rentekamret 13. September 1793).

Stiftamtmand *Hellfried* i Ribe havde besørget Embedsforretningerne fra Hoffmans Død til Sporons Ud nævnelse. *Hellfried* overgav saa Embedets Protokoller og Papirer til Sporon sammen med Regnskabet over offentlige og umyndiges Midler. Sporon beholdt dog kun Skifterne nogle faa Maaneder, idet de overgik til Herredsfogderne. Skøndt Sporon skulde afgive Skifterne uden Vederlag, ansøgte han dog om et saadant og fik ogsaa en Godtgørelse af 300 Rigsdaler om Aaret.

Medens *Hellfried* bestyrede Amtmandsembedet i Koldinghus Amt, blev en fattig Kone i Amtet dømt til at aftjene nogle Bøder i *Viborg Tugthus* for ulovligt Krohold. Paa Herredsfoged Junghans' og Amtmandens Forbøn slap Konen dog for Tugthuset, men fik saa nogle Dages Vand og Brød, højfrugtsommelig som hun var.

Mærkeligt nok synes Amtmandsembedets Protokoller for Sporons Embedstid bortkomne. Store Forandringer skete der dog ikke i den Tid, Sporon var Amtmand. En af de største Begivenheder var Udbruddet af *Sandflugt* ved Rygbjerg, Almstok og Alkjær (Brand). Der var her ansat Klitfogeder. Ligeledes udbrød der 1794 *Sandflugt* i Bindeballe og ved Nørre Kollemorten. *En vigtig Sag for Kolding By* blev afgjort, medens Sporon var Amtmand. Det drejede sig tilsyneladende om en lille Sag mellem Magistraten i Kolding og Herredsfogden for Brusk Herred, *Buhl*, i Fredericia. Apoteker *Eilschous* Enke var død i sit Hus, der laa i den gamle

Urtehave, og Herredsfogden erklærede, at hendes Skifte hørte under ham. Magistraten i Kolding bemægtigede sig imidlertid Skiftet, og Herredsfogden klagede og hævdede, at den gamle Urtehaves Grund ikke hørte under Kolding By, men under Landet. Saafremt Herredsfogden havde faaet Medhold, vilde Kolding By have faaet et *Skattely* inde i selve Byen, men takket være Sporon bestemtes det under 22. November 1794 af danske Kancelli, at *Slotshavens Grund hørte under Kolding*. Sagen har sikkert været noget tvivlsom, thi endnu efter at denne Resolution er falden, erklærer Danske Kancelli, at Frk. *Boeks* Ekstraskat vedblivende skal betales paa Amtsstuen, skøndt Frk. Boek bor paa samme Grund (4. April 1795).

At Sporon under sit Ophold paa Koldinghus ikke glemte at gavne Koldinghus Slot, hvor han kunde, er ganske selvfølgelig. Sporon fik straks efter sin Tiltrædelse som Amtmand anskaffet forbedret *Sprøjtemateriel* til Slottet. Det blev lavet af en Sprøjtemester *Linquist* i Kristiansfeld. Det var ogsaa i Sporns Tid (1794), at Slotsmøller *Jørgensen* fik Tilladelse til at bygge den *Vejrmølle*, der i mange Aar svang sine Vinger ikke langt fra det Sted, hvor „Saxildhus“ nu ligger.

Konferensraad Sporon boede paa Slottet i henved 9 Aar, kun de sidste 2½ Aar som Amtmand over Koldinghus Amt. Konferensraaden var egentlig en Stuelærd (bekendt Sprogmand) og beskæftigede sig meget med sine kære Bøger. Han skal have haft en meget betydelig Bogsamling, der efter hans Død bortsolgtes ved Avktion. En Del af Bøgerne blev købt af den pensionerede Præst og Særling, Magister *Kleist*, der boede i det gamle Hus paa Torvet. Man maa dog ikke tro, at Konferensraaden paa Koldinghus afspærrede sig fra Omverdenen. Det var et selskabeligt og navnlig meget

musikalsk Hjem, og Konferensraaden selv var en ivrig Dyrker af Musikken.

I en ret ung Alder afgik Amtmand Sporon ved Døden 23. Marts 1796 efter henved en Maanedes Sygeleje. Han blev kun 55 Aar gammel og efterlod sig Enke, Beate Albertina, født Koefoed, og tre umyndige Børn. Sporon blev bisat i Seest Kirke, hvor der oprindeligt var aaben Begravelse, som imidlertid nu er nedlagt. Paa en lille hvid Marmorsten, der nu sidder over Indgangsdøren til Kirken, læses:

„Her hviler Benjamin Georg Sporon, Conferensraad og Amtmand over Coldinghus Amt, født 3. Juni 1741, død 23. Martii 1796. Savnet ei aleene af sine efterladte, men af enhver, som kiendte ham.“

Amtmandseembedet overgik nu til Stiftamtmand *Hellfried*, der allerede siden 1791 havde boet i Vejle, sit Embede i Ribe til Trods. Hellfried havde nemlig sat sig i Hovedet, at han ikke kunde taale Vestkystens Klima, og desuden var han ked af de mange Oversvømmelser, Ribe var udsat for og som undertiden kunde afspærre Byen fra Omegnen. Han sagde spottende om Byen, at den „kun var for Gæs og Ænder“, en Vittighed, der holdt sig i 30 Aar, saa Rektor Tauber i Kolding fik den med i sine haandskrevne Dagbøger fra omkring 1820.

Det kan ikke nægtes, at det var en stor Uret mod Kolding og navnlig et stærkt Brud paa Traditionen at flytte Amtmandseembedet bort fra Koldinghus for bestandig. Der har ogsaa senere været gjort kraftige Forsøg paa at forandre denne Ordning, sidst i 1865, da en Petition fra den sydlige Del af Amtet med 2519 Underskrifter overrakte Kongen. (Se nærmere derom i min Fremstilling i Vejle Amts Aarbøger 1918, Side 198).

Skodborghus.

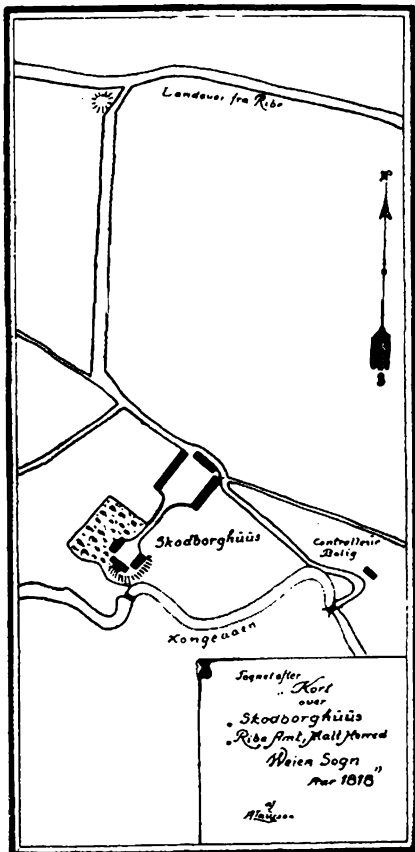
Skodborghus ligger lidt udenfor den Egn, som disse Strejftog omfatter, men dette gamle Slot, der nu forlængst er sunket i Grus, har alligevel haft stærkere Tilknytning til Koldinghus Len og Koldinghus Amt end nogen anden gammel Gaard udenfor Egnen, og derfor medtages her nogle Oplysninger, der hidtil ikke har været tilgængelige i Litteraturen¹⁾.

Navnet Skodborg, der kendes gennem Sagaerne, er allerede fremme i det 11. Aarhundrede. Endelsen »—borg« tyder paa, at der i Sognet Skodborg har ligget et befæstet Sted, der har givet Sognet Navn. Det er ikke udelukket, at denne Borg oprindelig har ligget paa et andet Sted end det senere Skodborghus. I Sognets Udskiftningsprotokol fra 1775 omtales en »Dresvold«, hvor en saadan Borg godt kan have ligget. *Maaske* er Slottet i den tidligere Middelalder flyttet ned til Aaen, hvis Vande kunde yde en bedre Beskyttelse. Utænkeligt er dette vel ikke, men det maa være sket før 1368, da Slottet belejredes af Hertug Henrik af Sønderjylland. 9 Aar efter nævnes Slottet paany i en Stævning til en Mængde Slotsbefalingsmænd i Danmark. Det var da under samme Lensmand som Slotene i Ribe og Varde.

Paa gamle Kort over Skodborghus ser vi, at Slottet har bestaaet af en Borggaard og en Ladegaard, og det

¹⁾ De fyldigste Oplysninger om Skodborghus findes i Dr. O. Nielsens Malt Herred, København 1870.

vides, at der har været Voldgrave om den trelængede Borggaard med en Vindebro mellem Borggaarden og Ladegaarden. Hosføjede Gengivelse af Kortet fra 1818

er tegnet efter Originalkortet i Matrikuskontoret. I Gørding-Malt Herreders Tingprotokol 1695-1701 findes Fol. 27 et Syn over det gamle Slot, der da var meget forfaldent. Synsforretningen er dateret 6. Febr. 1696 og lyder saaledes:

»I *Borggaarden*, »den store Stiensz«, paa Kornloftet, var Tagstenene helt brøstfældige i Skillingen formedelst nogle af Stenene var store og en Del smaa. Kan ikke blive repareret at skyde Vand fra sig, med mindre de bliver aftaget, omlagt og med ny Sten forbedret.

Lægterne en Del forraadnede. Loftet en stor Del forraadnet og kan ikke blive korntæt, uden det bliver optaget, ompløjet og med nogle nye Deller forbedret. Uden paa Stienszen i den vestre Ende var Gavlen revnet i Sønder- og Nør-Hjørner fra øverst til

nederst. *Fruerstues*korstenen var i øverst nedfalden. Nørside ved Hjørnet var en Revne fra øverst til nederst i Muren og gik udi fire Grene. Desforuden 10 andre Revner i Muren . . . *Porten* paa adskillige Steder helt brøstfældig. Vesterhuset en Del af Tagstenene brøstfældig. Lillehuset brøstfældigt. *Sønderhuset* moxen øde. En Del af Tavlene udfalden og hverken Loft, Døre eller Vinduer. Skorstenen nedfalden til midt paa. Vandgangen mellem Søndre og Vestre Hus ganske forfalden og nogle Tavlnedfalden. *Bryggerhuset* Østen i Borggaarden brøstfældigt.

Ladegaarden: Vestre Hus Lade og Stald, 31 Fag. Paa den vestre Side var 19 Fag af bemeldte Hus sat paa Leder. 12 Fag var bygget af Birketømmer, hvoraf en Del af Sylden var forraadnet. *Øksenuset* Norden i Ladegaarden, 27 Fag og 2 Fag til Porten. I den vestre Ende er en forfalden og raadden Lynggavl. Tækningen nogenlunde ved Magt. I Porten en Del af Tavlene udfalden. *Faarestien* Østen i Gaarden, 14 Fag, mesten bygget af El og Birk, den østre Side med Lervægge, Stolper, Syld og Tækning nogenlunde ved Magt. Den vestre Side med Tavlvægge, Mangel paa Sten og Ler.

Gærderne ved Gaarden ligger mange Steder nedfaldne paa Jorden og ellers udygtig og øde. Gærdet om *Urtehaven* i lige Maade nedfaldent og forraadnet, saa Svin og andet Kvæg kan gaa ind og ud, hvor det vil!

I et Overslag over nødvendig Reparation nævnes *Vindebroen*, hvortil der skal bruges to Tylvter Fjæle.

Denne gamle Beskrivelse kan suppleres gennem en Beskrivelse af Slottet fra 1798, som findes i et Skifte efter en Toldkontrollør *Michael Müller*, som ejede Slottet ved sin Død samme Aar. Gaarden bestod stadig af to adskilte Dele, Hovedbygningerne (Borggaarden) og Ladegaarden. Hovedbygningerne bestod af en

Hovedfløj paa 13 Fag, en vestre Fløj paa 8 Fag, ligesom Hovedbygningen indrettet til Værelser, og en Østfløj paa 10 Fag, indrettet til Bryghus etc. Der staar ikke udtrykkelig nævnt, at Borggaarden er af Grundmur, men det maa man gaa ud fra, siden der staar udtrykkelig om Ladegaarden, at denne er af Bindingsværk.

Ladegaardens tre Fløje er heller ikke lige store. Det »vestre« Hus i Ladegaarden er paa 20, det »østre« paa 12 og det »nordre« paa 23 Fag, altsammen straa-tækket. Der tales ikke længere om Lynggavle.

Desværre har det ikke været muligt at finde en gammel Beskrivelse af Slottet Værelse for Værelse. Selvfølgelig har der været saadanne Beskrivelser i den Tid, da Slottet hørte under Kronen, idet der maa være optaget Inventarielister hver Gang Slottet har skiftet Lensmand, men Slottet gik jo allerede 1580 over til Privateje, og Kvittantiariumsbilagene fra Tiden før 1580 er sjældent i Behold, i hvert Tilfælde ikke for Skodborghus. Derimod findes der bevaret en gammel Jordebog for Skodborghus fra 1573. Den opbevares i Rigsarkivet og ligger ved Koldinghus' Lensregnskab for det nævnte Aar.

— — —

Det gamle kongelige Slot Skodborghus var i Middelalderen søgt af Kongerne som Jagtslot, saaledes i Kong Hans' Tid. Det hedder i 1524, at Bønderne og Kron-tjenerne i Skottborg og Hundsbæk Len skal være fri for »Bowjagt og Raajagt« (Klapjagt og Jagt med Net eller Jagtduge), undtagen naar Kongen (Fr. I) kommer did. I saa Tilfælde skal de holde Kongen og hans Bud som de gjorde i *Kong Hans' Tid*.

Iøvrigt var Slottet at regne som Bedested paa Kongerejser og som Transportstation paa Vejen fra Datidens Importhavn Ribe til Kolding, navnlig naar

Kongerne opholdt sig paa Koldinghus. Skulde saltet Fisk, fede Gildvæddere, en Bryg af det søde Hamburgerøl, Tønder med Drikkeglas eller lignende Varer føres fra Ribe til Kolding, maatte Riberhus' Tjenere føre Sagerne til Skodborg, og Lensmanden dér skulde saa sørge for, at Skodborghus' Tjenere førte dem videre til Kolding. 1562 klagede Fru *Margrete*, der havde Slottet i Forlening efter sin Mand *Jesper Rantzaus Død*, over det store Besvær, Skodborghus Lens Bønder havde med slige Transporter, medens Hundsbæks Bønder var fri. Det blev derefter ordnet saaledes, at Hundsbæk Lens Bønder (under Riberhus) skulde tage deres Part af Besværet.

Under en større Fest paa Koldinghus 1554 laante Kongen Borgerkøkkene paa Skodborghus og Riberhus en 5—6 Dage. Der maa altsaa have været en duelig Kok paa Skodborghus.

1573 lagdes Skodborghus under Lensmanden paa Koldinghus, dengang *Morten Svendsen*, gift med Enken efter *Povl Abildgaard* til Vranderup, Fru *Kirstine Ulfeld*. Skodborghus lededes derefter af Fogeder, først *Iver Hegelund*, siden *Jørgen* og *Jens Jude*, og der dreves stor Faareavl paa Slottet, medens der kun var en ringe Besætning af Køer og Stude.

Samtidig med Skodborghus lagdes Halvdelen af Andst Herred, der hidtil havde ligget under Skodborghus, ind under Koldinghus. Resten af Skodborg Len (Malt Herred) blev forpligtet til alene at holde Husene paa Skodborghus, Broer, Gærder og Diger ved Magt, men da det var dem for stor en Byrde at drive Slottets Avling, med mindre de helt skulde ødelægges, blev det 1579 befalet, at Lensmanden *Lavrids Skram* paa Koldinghus skulde gøre et passende Antal Bønder i Andst Herred hoveripligtige til Skodborghus i Pløjnings- og Høsttid.

Fru Kirstine Ulfeld maa i sin sidste Mands, Lensmand Morten Svendsens Tid have fundet Behag i Skodborghus, thi da Kongen ønskede at tilbytte sig Vranderupgaard for at afrunde sin Fredjagt omkring Koldinghus, ønskede hun i Bytte Skodborghus, og Mageskiftet kom i Stand 1580. Hun synes at have overtaget Slottet uden Besætning, thi den gamle Besætning paa Slottet blev overgivet til Kongens Karl, *Jørgen*, som havde faaet Starupgaard.

Med Aaret 1580 blev Skodborghus altsaa fra et kongeligt Slot forvandlet til en adelig Hovedgaard. Da Kirstine Ulfeld rykkede ind paa det gamle Slot, var hendes ældste Søn, *Eggert Abildgaard*, ca. 20 Aar gammel. Desuden havde hun Børnene *Klaus*, *Jørgen*, *Margrete* og *Kirsten*, alle af Ægteskabet med Povl Abildgaard, og endelig Datteren *Maren*, som hun havde faaet med sin anden Mand, Morten Svendsen.

Der har sandsynligvis straks efter Flytningen udviklet sig et varmt Nabovenskab mellem Adelsslægterne paa Skodborghus og Estrup, som dengang ejedes af *Kristoffer Juel*, der havde tre Børn, en Søn og to Døtre. Den yngste Datter paa Estrup hed *Mette*, og mellem hende og den unge Eggert Abildgaard udviklede der sig en dyb Kærlighed, som — mærkelig nok — ikke synes at være begunstiget af Familien paa Estrup. — Man har ment, at Mette har været bortlovet til en anden, men det er muligt, at det alene er de unge Menneskers Forelskelse, der er løbet af med dem. — De unge var altfor forelskede til at kunne styre deres Sind: Da Mette en Dag var paa Rejse til sin Søster paa Barritskov, bortførte den 26-aarige Eggert Abildgaard hende, og Parret forsvandt. Uden at hendes Frænder eller Venner i mindste Maade var spurgt til Raads eller havde givet deres Samtykke, giftede Parret sig 9. April 1587.

Man kan tænke sig den Opsigt, Bortførelsen vakte. Nu var der streng Straf for *Forførelse og Bortførelse* uden Frænders Samtykke, ja, Frederik II's Gaardsret af 9. Maj 1562 fastsætter Straffen til, at Forføreren skal være lige saa æreløs som den forførte. Adelsdamen skal have forbrudt al sin Arv til hendes rette Værge, og dersom han ikke stiller Krav derom, »da maa hendes næste Venner det annamme, hvem der vil, og det beholde saa længe hun lever, men efter hendes Død skal samme Gods komme til hendes næste Arvinger, dog ikke til hendes Børn«.

Man skulde synes, at »Forførelsen« ikke var saa slem, da Parret straks indgik Ægteskab, men der haves Eksempler paa, at Sagen Brylluppet til Trods kunde blive i høj Grad alvorlig, hvilket de unge Mennesker næppe har overvejet og i hvert Fald aldrig ændset Spor.

Mettes Sødskende blev meget vrede og stævnedes deres paatvungne Svoger for Herredagen 29. April 1589, hvor de krævede ham tiltalt for, at han »nogen Tid sidst forleden, da deres Søster Mette Juel skal have været paa hendes rette Rejse fra Estrup til Barritskov, hende paa Vejen skal have taget og forført og sig ved hende ladet trolove og udi Ægteskab viet tilsammen, uden hendes Faders og Venners Vilje og Samtykke, uanset hun ikke var ham givet eller lovet«.

Det kom dog til Forlig, og det hedder herom: »Siden berammede Slægt og Venner paa begge Sider et Møde, og nu var Sagen kommen saa vidt, at Eggert Abildgaard samme Forseelse for hendes Slægt og Venner skulde sone og tilbørlig afbøde og bekendte samme sin Forseelse af Ungdom, Ubetænksomhed og Uforstand at være gjort, ikke til Trods eller Hovmod«, hvorfor Kongen formanede Slægtningene til at bevise hinanden al Svogerskab og broderlig Vilje.

Forliget blev forresten yderligere beseglet ved, at *Thomas Juel*, den ældste Søn, der havde overtaget Estrup, ægtede Eggerts Halvsøster Maren.

Det unge Par, der havde trodset Familie, Skik og Lands Lov for at faa hinanden, levede sammen i 35 Aar indtil hans Død 1622. — Hun døde Aaret efter. Der var i Ægteskabet 6 Børn, tre Sønner og tre Døtre. De første to Børn, to Sønner, døde dog som smaa.

Ægteparret blev begravet i Vejen Kirke. Deres tredje Søn, *Mandrup Abildgaard*, forenede de to Gaarde, Estrup og Skodborghus, hvor hans Forældres Kærlighed var blomstret frem. Han arvede nemlig Estrup efter sin Morbroder.

Mandrup Abildgaards Søn *Eggert* arvede Godset, men Svenskekrigen — andre siger ogsaa hans Frues Ødselhed — bragte ham i Armod. Forresten maa der ind mod Svenskekrigen være drevet betydelig Studehandel fra Skodborghus, thi Eggert Abildgaard leverede »i sidste Fejdetid« en Mængde Øksen til Fredericia Fæstnings Fornødenhed. Han krævede Kongen for Betalingen saa sent som 1665. Det aftaltes, at han skulde have en Betaling af 25 Rigsdaler for hvert Par, ialt 2237 Rdl., og 6 pCt. Rente af Pengene i de 8 Aar, der var forløbet siden Leveringen, til sammen 3311 Rigsdaler. Sin Fordring fik han endelig bevilget, men selv denne store Sum har ikke kunnet holde ham oppe. Som en fattig Mand døde han 1705. Han var da i Huset hos en af Slægten. Mandrup Abildgaard var sidste Mand af sin Slægt.

Skodborghus havde nu mange forskellige Ejere, lang Tid sammen med Estrup. I 1811 blev Gaarden solgt til *H. Chr. Thomsen*. Fra hans Tid er det her aftrykte Kort. Thomsen flyttede Gaarden op til Ribe-

Kolding Landevej, da han havde overtaget Postvæsen og Krohold. Endnu langt frem i Tiden laa der dog en større Bygning tilbage ved det gamle Voldsted. Med denne Bygning forsvandt det sidste af det forhenværende kongelige Slot Skodborghus paa nær selve Voldstedet. Men ogsaa Voldstedet ødelagdes, idet det i Foraaret 1862 bestemtes, at der dér skulde anlægges en ny Bro og Vej gennem Voldstedet, der længe havde været efterstræbt som et Sted, hvor man billigt kunde hente Materialer. Saaledes forsvandt de sidste uforvanskede Spor af Slottet, og kun faa tænker nu paa, at det har været til, end sige dets Rolle gennem Tiderne.

— — —

Ved Slutningen af den gamle Tid, da der endnu var *Hoveri* til Skodborghus, bestod Bøndergodset til Skodborghus af ca. 238 Tønder Hartkorn i Riberhus Amt og ca. 69 Tønder Hartkorn i Koldinghus Amt, ialt 307 Tønder Hartkorn. Derpaa boede i 1770 114 Bønder og 25 Husmænd med Hartkorn, men uden Heste, samt 28 Husmænd uden Hartkorn. 37 af Bønderne og 9 Husmænd gjorde *Hoveri* til Estrup. 17 Bønder i Vejen og 1 Husmand gjorde *Hoveri* til Skodborghus. Alle de øvrige var fritagne for *Hoveri* mod en Pengeafgift. *Hoveriet* bestod her som andet Steds i Spænd- og Gangdage. Der skulde arbejdes med en vis Hastighed. Der staar angivet i *Hoveri*-reglementet fra Skodborghus 1770, at en Plov med 4 Heste for skal pløje 6 Skæpper eller 10,500 Kvadratalen. Med en Plov skal der følge en Karl og en Dreng eller Pige til at køre. En Harve skal kunne harve 12 Skæpper Rugland om Dagen. En Vogn skulde om Dagen kunne udkøre 10—16 Læs Gødning til anvist Sted i Marken i Forhold til Markens Beliggenhed, enten det saa er paa Estrup eller Skodborghus. En

Vogn skulde ogsaa pr. Dag kunne køre 8 Læs Klyne fra Skodborg Mose til Skodborghus. Karlen skal selv paalæsse, aflæsse og tilrettelægge Tørvne. Med Hensyn til Gangdagene da skulde en Karl kunne slaa Græsset paa et Stykke Eng af Størrelse 14,580 Kvadratalen. Ægtture til Kolding, Ribe eller andet Steds maatte ikke kræves af Bønderne i den travle Tid. Dersom Bønderne ikke mødte, naar der tilsagdes til Hoveri og de da ikke havde uomgængeligt Forfald — som straks skulde meldes — skulde der lejes andre i deres Sted, hvilket den hoveripligtige skulde betale tillige med en Bøde af 1—4 Mark til Sognets Fattigkasse. Gjorde han sig skyldig i Udeblivelse tre Gange af »Modvillighed«, havde han sit Fæste forbrudt. Hoverireglementet ligger i Rigsarkivet.

Naar det enkelte Steder hedder, at Skodborghus' Beboere har gaaet *til Kirke i Skodborg Kirke* og der har haft deres særlige *Kirkestole* — det anføres som Bevis paa, at Slottet Skodborghus engang har hørt til Sønderjylland, — saa er Sammenhængen ganske simpelt den, at Skodborghus ogsaa har haft »Tjenere« sønden for Aaen, og disse Bønder har haft deres særlige Stolestader ligesom Trøjborgerne i Skodborg engang havde det.

Lisbeth Julius.

Den sidste Henrettelse i Koldingegnen.

Naar vore Forældre og Bedsteforældre i denne Egn ved Familiefester og Gilder samledes og faldt i Snak, da var der altid et Emne, som Samtalen kredsedede om, nemlig Henrettelsen ved Rols Mølle i 1843. Denne uhyggelige Begivenhed, som mange af dem havde oplevet og desværre set paa — de fortrød det alle — kunde ikke gaa dem af Minde. Jeg har talt med mange af Øjenvidnerne til Henrettelsen, og jeg véd, at denne Bog vil blive læst af ialfald én, der har set Henrettelsen. Engang fik jeg endog Besøg af en blind Mand, der, ledet af et Barn, fandt op til mig for at fortælle mig Synet, som det endnu stod for hans indre Øje. Netop nu, da der har rejst sig Røster for en Genindførelse af Dødsstraffen, turde en Skildring af den sidste Henrettelse ved Kolding blive læst med en vis uhyggelig Interesse.

Elisabeth Andersdatter var født i Almind omkring 1796. Som ung tjente hun i tre Aar hos den bekendte »Studekonge«, Major Ingwersen i Viuf, og derefter et halvt Aar hos Kromanden i Viuf Kro, Buck. Hun maa den Gang have været en ganske dygtig Pige, hvilket de tre Aars Tjeneste i Viuf ogsaa tyder paa. Senere gik det hende ikke saa godt. I Tyverne var hun Kæreste med en gift Mand, Julius Nielsen, og fødte 1826 i Jordrup et Pigebarn, Kirsten Marie. Julius Nielsen blev

— vistnok som Følge af Forholdet til Lisbeth — skilt fra sin Kone. Han fik kongelig Bevilling til at gifte sig igen, men der stod udtrykkelig deri, at det var ham forbudt at ægte den Person, med hvem han i Separationstiden havde faaet et Barn. Da de ikke kunde blive gift i Jordrup Skov, hvor de den Gang boede, rejste de til Hejls, hvor Præsten viede Julius Nielsen og Lisbeth Andersdatter omkring 1828. Deres Forlovere kom vist i en slem Forlegenhed i den Anledning.

Da Julius Nielsen var gift med Lisbeth Andersdatter, flyttede de begge tilbage til Egnen, de kom fra. I 1839 boede Julius Nielsen som »Selvejherhusmand« i Egtved Skov. Han var omtrent jævnaldrende med hende. Den lille Pige levede hos dem. Der er forskellige Meninger om Ægteskabet. Elisabeth Andersdatter eller, som hun sædvanlig kaldtes, Lisbeth Julius, sagde, at Manden var urimelig og bankede hende, men Datteren sagde, at de levede godt sammen. Det har dog kun været et Skin, thi Lisbeth havde en anden gift Mand til Kæreste. Han hed *Ole Jensen Snitkær* og var bleven gift 1825 med en jævnaldrende, Anne Lauridsdatter, Enke efter Peter Højen. Dette Ægtepar (han var vistnok en Søn af den afskedigede Skolelærer H. Snitkær af Bølling) levede til August 1840 paa Egtved Mark, men solgte Stedet og flyttede til Jordrup Skov, hvor de havde købt en anden lille Ejendom. Ogsaa dette Ægteskab var ulykkeligt. Konen Anne drak, og senere fik hun Mistanke om, at Ole stod i Forhold til Lisbeth Julius. De blev separerede 7. Juli 1840, men ganske kort efter flyttede de atter sammen, og saa var det, at de flyttede til Jordrup Skov. De havde fire Børn sammen.

Man vil indrømme, at alle Betingelser for et Drama var til Stede.

I 1839 havde Julius Nielsen i Kolding købt noget

Rottekrudt (hvid Arsenik), som han kogte i Vand i en Jerngryde for dermed at vaske sine Heste. Der blev levnet lidt i Gryden, og Lisbeth brugte det til Datterens Haar — mod Utøj. Men en lille Smule gemte hun i en Potte. Hun vilde bruge det til at forgive Manden med.

Den 18. Januar 1840 skulde de have Kaal til Middag, og Lisbeth hældte nu Giften i Mandens Kaal. Den virkede ogsaa godt nok, thi samme Dag afgik han ved Døden. Der gik straks nogle Rygter om, at han var bleven forgivet, men hverken Sognefogden eller Ligsynsmændene fik noget at vide derom, og hans Begravelse fandt Sted uden nogen forudgaaende Undersøgelse. Snedkeren, der lavede Kisten, har dog haft sin egen Mening, thi han satte ifølge Folkesnakkens Mærke paa Kisten, saa han kunde kende den igen, hvis der kom noget paa.

Nu var Lisbeth Enke. Det gjaldt nu om at faa aflivet Oles Kone. Ogsaa her tænkte man paa Gift. En Gang gav hun Ole et Pulver med til Konen. Han opløste det i Vand i en Pægleflaske og satte den ind i et Skab. Han vidste, at Anne nok skulde undersøge Skabet efter Drikkevarer. Den næste Dag tog han til Marked i Vorbasse. Det var i Aarets varmeste Tid, 1841, og Anne begyndte snart at se efter noget at slukke Tørsten med. Saaledes fik hun ogsaa fat paa den skæbnesvangre Pægleflaske og tog sig en Slurk af den, hun mente selv saa meget som et Fingerbølfuld. Hun blev straks daarlig, men fik hurtig fat paa noget Mælk og kom til at kaste op, saa hun kom sig igen. Hendes Mistanke faldt øjeblikkelig paa Manden og paa Lisbeth Julius, og den 6. August begyndte Herredsfoged Morten Oxenbøll Forhørene i Ole Snitkærs Hus i Jordrup Skov. Forbrydelsen var hurtig opklaret og Lisbeths Delagtighed bevist. Baade hun og Ole

tilstod omtrent straks. Der var nok tilbage i Flasken til, at man kunde konstatere Arseniken. Det behøves der som bekendt ikke meget til, det kan i vore Dage ethvert Barn, der har faaet Undervisning i Kemi. Lisbet Julius' Tilstaaelse var dog noget forbeholden, og Herredsfogden rejste Lørdag den 21. August 1841 til Egtved sammen med Justitsraad Randrup og Distriktskirurg Christensen. Her blev Liget af Julius Nielsen gravet op, og Dele af Liget førtes med til Kolding. Man konstaterede i Kolding Arsenik. Bagefter underkendte det kgl. Sundhedskollegium Undersøgelsen, men det hjalp ikke stort, thi Lisbeth, der nu sad i Kolding Arrest, tilstod nu ganske uforbeholdent, at hun havde dræbt Manden med Rottekrudt og fortalte alle Omstændigheder.

Medens den højst uhyggelige Sag gik sin Gang ved Andst-Slaugs Herreders Ret — Mordets Opdagelse var jo sket i Jordrup — overdroges det til Præsterne i Kolding, Galskjøt og Kragerup at undersøge Lisbeth Julius' Begreber og Religionskundskaber for siden at afgive Beretning om, »hvilke Fremskridt hun har gjort, hvad der efter hendes Ytringer har bevæget hende til Misgerningen, specielt med Hensyn til hendes Mands foregivne haarde Behandling eller Attraaen efter at faa Ole J. Snitkær til Ægte, hvilken Mening der konstateres om hendes Anger, om den fra Begyndelsen er oprigtig eller nu er det, samt hvorledes hendes Sindsstemning har været eller er med Hensyn til den hende rimeligvis forestaaende Dødsstraf«.

Der er Vidnesbyrd om, at de to Præster har indvirket meget stærkt paa Lisbeth Julius, og hendes Anger var sikkert i høj Grad oprigtig, tilmed da hun efter alt at dømme var af et letbevægeligt Sind. Der var ogsaa lang Tid til at forberede hende i Kristendom og befæste hendes Anger, thi hun kom ialt til at

sidde i Kolding Arrest i 2½ Aar, nemlig fra 1840 i August til 1843 den 1. Febr.

Underrettens Dom faldt i Sagen ved Andst-Slaugs Herredsting den 28. April 1842 og lød:

Thi kendes for Ret:

Tiltalte Elisabeth Andersdatter bør have sit Liv forbrudt og hendes Legeme derefter at henlægges paa Stejle og Hjul. Tiltalte Ole Jensen Snitkær bør at hensættes til Forbedringshusarbejde i Viborg Tugt- og Forbedringshus i 5 Aar.

Selvfølgelig skulde denne Dom, der drejede sig om Liv og Død for et Menneske, prøves ved alle Instanser. Den afgik den 6. Maj 1842 til Stiftamtet, der resolverede, at Sagen skulde til Landsoverretten i Viborg, som ganske stadfæstede Herredsfoged Oxenbølls Kendelse. Sagen vandrede videre til Højesteret, hvor Justitsraad Liebenberg, bekendt for sit Defensorat nogle Aar senere i Orla Lehmanns berømte Sag og som senere blev Kabinetssekretær hos Frederik d. 7., var Defensor, og Advokat E. Buntzen (død 1885, Fader til Redaktør Andreas Buntzen i København) var Aktor. Dommen ved Højesteret faldt 25. November 1842 og lød paa: »Lands-Overrettens Dom bør ved Magt at stande«. Endnu inden Jul vidste Lisbeth Julius sin Skæbne, men ved kongelig Benaadning blev hun — og Koldingegnen — forskaanet fra Straffen med Ligets Henlæggelse paa Stejle og Hjul. Herredsfoged Oxenbøll var slemt i Knibe med at finde et Sted i sit Herred, hvor Henrettelsen kunde finde Sted. Ingen Lodsejer vilde have den uhyggelige Begivenhed henlagt til sin Mark. Endelig fandt han en Løsning. Han skrev derom til Stiftamtet i Ribe 20. Jan. 1843:

»Det er mig ikke bekendt, at der i Andst og Slaugs

Herreder findes en Plads, som i Fortiden er bleven brugt som Rettersted og som saaledes kunde udses til Arrestantinden Elisabeth Andersdatters Henrettelse. I Lejrskov Sogn paa Hvolbøl Mark er en højtliggende Jordlod, som Generaltoldkamret for nogle Aar siden har ladet indkøbe, men som endnu er ubebygget. Denne Plads har jeg ment at maatte vælge til Eksekutionen. Paa ethvert andet Sted er Grunden i Privates Eje, og det er vel tvivlsomt, hvorvidt man imod Ejernes Vilje kan bruge deres Grund som Rettersted, hvilket i alt Fald vilde blive anset som en Krænkelse af Ejendomsretten. For saa vidt Stiftamtet ikke maatte finde noget særdeles derimod at erindre, vil altsaa hin Staten tilhørende Grund blive valgt til Straffens Fuldbyrdelse«.

Stiftamtet havde selvfølgelig intet at bemærke, og nu var der kun Indbydelsen til Mestermannen tilbage. Skrivelsen til Skarpretter *Stengel* i Odense afsendtes 22. Januar 1843 og meddelte, at Elisabeth Andersdatters Livsstraf skulde fuldbyrdes med Økse, men at hun var fritaget for at lægges paa Stejle og Hjul. »Tiden til Eksekutionen er nu bestemt til Onsdag den 1. Februar om Formiddagen Kl. 10, og til Retterstedet er valgt en Plads paa Hvolbøl Mark, omtrent en Mil fra Colding. Jeg skulde derefter paa Embeds Vegne anmode Dem om at begive Dem hertil, og udbeder jeg mig, at De, om muligt med omgaaende Post, vilde meddele mig, hvorvidt der fra Deres Side maatte være noget til Hinder for at møde til den bestemte Tid. Jeg tillader mig iøvrigt at bemærke, at jeg tør forvente, at De vil indtræffe her saa betimeligt, at der kan være Lejlighed til at faa de fornødne Foranstaltninger truffene«.

Den 24. Januar afgik den anden Part i Sagen, Ole Jensen Snitkær, til Viborg Tugthus, »iført blaa Vadmel

Frakke og Bukser, rødtribet Vest, mørkt Bomulds Hals-tørklæde, hvide, uldne Strømper, Klodser og Kasket«.

Om selve Henrettelsen den 1. Februar berettes der kun i 22 Linjer i »Ribe Stiftstidende«. Jeg vil hellere holde mig til, hvad gamle Folk fortæller derom. Selvfølgelig havde Henrettelsen tilkaldt en uhyre Mængde Mennesker fra hele Omegnen. Enkelte af dem lever endnu, og Begivenheden gaar dem aldrig af Minde; de fleste af dem siger, at de bittert fortrød at være mødt, saaledes sagde ogsaa min afdøde Onkel, Niels Jensen Clausen, tidligere Toldstedgaard. Han var den Gang 15 Aar gammel, og Begivenheden stod for ham, som var den sket i Gaar. Han kom sammen med sin Fader (min Bedstefader) og et helt Læs fra Bastrup kørende til Stedet. Hestene satte de ind ved Landevejen et lille Stykke fra. Selve Henrettelsesstedet var valgt i en Lavning med høje Banker til alle Sider, enhver Tilskuer kunde se og høre alt, hvad der foregik. Stedet er ikke ret langt fra Rols Mølle, men altsaa i Lejrskov Sogn. En hel Del af Omegnens Karle var tilsagt til, bevæbnede med Forke, at »slaa Krinds« om Stedet, det vil sige, de stak Forkene i Jorden og stod med de lange Skafter i Hænderne i en Rundkreds om Retterstedet for saaledes at holde Trængselen borte. Blandt Tilskuerne var der endog Børn, der listede sig saa tæt de kunde. Pastor *Schmidt* i Skanderup havde bedt sine Konfirmander om ikke at møde ved dette hæslige Skuespil. Andre sagde omvendt, at Børnene havde godt af at se sligt til Skræk og Advarsel.

Skarpretteren, Mester Stengel fra Odense, var ankommet længe før Lisbeth Julius. Skarpretter Stengel tog af og til en Slurk af en Flaske for at styrke sig, vel sagtens ogsaa for at faa Mod. Øksen laa i sit Futteral gemt under et Dækken, og Lisbeth Julius'

Kiste var skjult i et Mergelhul, den skulde hun dog ikke have at se.

Endelig kom Lisbeth Julius. Sortklædt, med en hvid Kappe paa Hovedet, sad hun i en Kaleche sammen med de to Arrestforvarere Wilsleff fra Ribe og Hartmann fra Kolding. Folk stirrede paa den kønne Kone i det gammeldags Hovedtøj. Hun nikkede til den store Menneskemængde og vedblev at nikke, og Kappestrimlerne flagrede i den stærke Blæst.

Som Præst var mødt Pastor *Bøvning* fra Egtved, og der blev sunget en Salme. Herredsfoged Oxenbøll oplæste Dommen, og Præsten bød hende bevæget et sidste Farvel. Hun blev saa opfordret til at lægge sit Hoved paa Blokken, og man viste hende, hvorledes hun skulde ligge. »Ligger jeg nu rigtigt«, spurgte Stakkelen. Præsten bad Fadervor, og Stakkelen paa Blokken bad med, saa Folk kunde tydeligt høre det. Han var kommen til Ordene »thi Dit er Ri—«, da faldt Øksen, og Hovedet faldt med det samme. Gamle Koner, der som smaa Piger saa det grufulde Syn, har senere fortalt til deres Børn, at selv efter at Hovedet var faldet, vedblev Lærerne at stamme: »Ri— Riget . . .«, men de stakkels Smaa har vel selv stammet Ordene, mens Hjertet har hamret i deres Bryst. Man sagde, at hun til det sidste havde holdt et Papir i Haanden, og at det ved Henrettelsen faldt ud af de svigtende Fingre. En Mand vilde samle det op, men en anden satte en Stok paa det og borede det ned i Sanddyngen.

Det allerværste og styggeste stod tilbage. Nutiden vilde næppe tro det muligt, men selv Dagbladene stadfæster det: Der mødte Mennesker, der drak af den Henrettedes Blod.

Beskrivelsen af Henrettelsen i »Ribe Stiftstidende« fra 1843 slutter: »Man havde ogsaa her det væmme-

lige Syn, at tvende Personer drak af den Henrettedes Blod, hvilket efter den almindelige Overtro skal kunne helbrede, især for Slagtilfælde«. Denne modbydelige Scene beskrives af Øjenvidner saaledes: Der var mødt en hel Del Mennesker, ikke saa faa, med Kopper, Potter og Skaale, og da Hovedet faldt for Øksen, styrtede de frem for at opfange den strømmende Blodstraale i deres Kar. De skulde saa drikke af Blodet og løbe et Stykke for at det kunde ske under saa stor en Rystelse som muligt. Et Par Mand tog fat i hver en Arm paa den syge, og saa løb de med ham. Man sagde, at der skulde løbes over 9 »Agerrene«. To—tre saadanne løbende jagede afsted. Det var ikke blot Folk uden Dannelse og fulde af Overtro, der mødte op. Blandt de syge, der kom for at drikke Blod, var saaledes Løjtnant Düring fra Vamdrupgaard, der led af Anfald. Ham kendte min Bastrupfamilie jo saa godt.

Liget af den henrettede Synderinde skulde nu jordes. Der var bleven givet Tilladelse til, at dette maatte ske paa Lejrskov Kirkegaard, men det maatte jo ikke være en »hæderlig« Ligfærd ad den slagne Landevej; Liget blev ført over Tværmarker og puttet over Kirkegaardsdiget. Det maatte ikke passere Kirkegaardslaagen, men skulde samme Vej som Selvmordere. Her fandt Lisbeth Julius sit sidste Hvilested i Lejrskov Kirkegaards nordøstlige Hjørne. Graven var ganske flad med Jorden, og ingen Tue betegnede den.

— — —

Henrettelsen havde adskillige »Efterslet«. Der var en af de Skanderup Dreng, som gik til Konfirmationen det Aar, der ikke havde adlydt Pastor Schmidt. Hans Fader, Anders Buch, Nørgaardslund, havde nemlig givet Drengen Ordre til at gaa hen og se Hen-

rettelsen. Saa vidt vides var Anders Buch Sognefoged, og Henrettelsen var Embedets største »Begivenhed« i hans Tid. Men da Drengen næste Gang kom til Præsten, sagde Pastor Schmidt, der godt kunde snærte: »Har Blodet stænket paa dig?«, og i det samme pegede han paa et pænt rødt Halsklæde, Drengen havde paa. Drengen kom hjem og fortalte, hvad Præsten havde sagt, og A. Buch blev vred. »Mine Børn skal ikke have Streger af Præsten«, sagde han, og saa blev Drengen ikke konfirmeret ved den Præst.

Selvfølgelig opstod der let det Sagn, at »det spøjte« der, hvor Henrettelsen havde fundet Sted. Smuglerne ved Hvolbøl benyttede sig af denne Overtro og smuglede Gods over her i en Kiste. De var godt sikrede, thi selv Tolderne var bange for »Spøgeriet«. Men tilsidst morede Smuglerne sig i den Grad over »Spøgeriet«, at de fortalte Historien til en og anden. Saa blev Sammenhængen opdaget, og der blev sat en Stopper for yderligere Smugleri.

Ogsaa paa anden Maade kom den stakkels Forbryderske til at »gaa igen« efter sin Død. En Tilskuer skrev et Stykke i »Dannevirke« om Henrettelsen og snakkede om Papiret, som den dødsdømte lige til det sidste havde holdt i Haanden. Han formodede, at hun til det sidste havde haabet paa Benaadning og at hun var gaaet uomvendt i Døden. Dette kaldte Pastor Bøving i Egtved frem i »Dannevirke« med en Redegørelse, hvori han stærkt fremhæver de to Koldingpræsters gode Undervisning og Forberedelse og siger, at han tror »som den Præst, der har haft det sørgelige Hverv at fuldende Delinkventindens sidste Beredelse til Døden og at være til Stede hos hende paa Retterstedet, at skyldte hendes Minde og Sandheden at sige, at hun ingensinde for mig har ytret Haab om at faa Henrettelsen udsat. Paa mit

Spørgsmaal ved et af mine første Besøg, om hun ønskede Benaadning, svarede hun blot: »Ske Guds Vilje, min Dødsdag kan komme, naar den vil, blot jeg tør tro mig nok forberedt«. Efter at Dødsdommen allernaadigst var stadfæstet, sagde hun endog uopfordret til mig, at det var godt og nødvendigt, at der var Dødsstraf, og bad dybt bevæget, at hendes Eksempel maatte gavne Verden ved at være til Advarsel for Ryggeløsheden og til Opfordring at søge Gud, man var dog saa vel ved ham. Hendes Livs sidste Morgen modtog hun mig med de Ord, at som den stærke Blæst i Dag nok vilde rense Luften, saaledes haabede hun sikkert, at hendes Sjæl i Dag renses skulde være hos Gud. — Naar det hed, at Delinkventen paa Retterstedet skulde have ytret noget, som i Afstand ej kunde høres, men hvortil jeg skulde have svaret: »Det er for sildigt«, da er dette en saa aabenbar Usandhed. Hverken efter at Dommen der var oplæst og en kort Salme efter hendes Begæring afsungen eller efter at de faa Trøstens og Haabets Ord af mig var hende tilsagt og jeg var traadt hen til hende til Afsked, taledes hun et eneste Ord, men tilkendegav blot ved Blik og Suk mod Himlen, hvorhen hendes Tanke og Bøn var vendt. — Anmelderen (i »Dannevirke«) maa have misforstaaet de Ord, hvormed jeg under Afklædningen tiltalede hende og opfordrede hende til at vende Tanken fra det synlige til det usynlige . . .«

Saa vidt den brave Pastor Bøving, og hermed slutter jeg den sørgelige Historie om Lisbeth Julius, den Historie, som *alle* de gamle i denne Egn kunde fortælle *noget* om, thi dybt satte den Sindene i Bevægelse.

Efterskrift.

Naar disse »Strejftog« er bleven noget andet — og forhaabentlig mere — end lovet i Forordet, skyldes det *Carlsbergfondet*, som har støttet mit Arbejde, saaledes at mere indgaaende Arkivstudier, navnlig vedrørende *Koldinghus Amts Historie*, er bleven mulige. Jeg kan ikke noksom takke Fondets Direktion for denne Hjælp, der ogsaa strækker sig til andre Op-gaver, som ikke fuldt er løst endnu.

Hensigten med denne Bog har været at give en nogenlunde letlæselig Fremstilling af Kolding Omegn i Tiden fra Svenskekrigene til Aar 1800. Om det er lykkedes mig, maa Læserne dømme om. En enkelt Begivenhed efter Aar 1800 er medtaget. Bogens Indhold gør intet Indgreb i Vejle og Ribe Amters Aarbøgers Stof, men supplerer dette saavel som min Koldingbog.

Lokalhistorikere, der ønsker at bygge videre paa den Grund, der her er lagt, vil maaske beklage, at jeg ikke har anført alle mine Kilder, men de mere øvede vil dog let overvinde denne Vanskelighed, naar jeg oplyser, at Hovedkilden er Amtmændenes ind- og

udgaaende Breve (Koldinghus Amt), Regimentsskrivernes Sessionsprotokoller og den Kreds af Kilder, der slutter sig dertil. Med Hensyn til Godssalget og forskellige andre Emner har jeg dog ogsaa benyttet Rigsarkivets Arkivalier i ret udstrakt Grad. Jeg havde i denne Bog Valget imellem fyldig Kildeangivelse eller Register, og jeg valgte da ubetinget det sidste som det vigtigste for Flertallet af Bogens Læsere, thi uden Register vilde Bogen i høj Grad tabe i Anvendelighed.

Til Slut frembærer jeg min hjertelige Tak til Rigsarkivar *Erslev* og Landsarkivar *Saxild*, der begge i høj Grad har støttet mig under dette Arbejde, en Velvilje, som jeg ogsaa i Fremtiden haaber at turde appellere til.

Kolding, i August 1923.

P. ELIASSEN.

REGISTER

A.

Aabenraa	15
Aagaard 95, 108, 151, 174,	
217, 252	252
„Aagesvig“	130
Abildgaard, Adelslægt, 280,	
Eggert 280, Eggert d. y.	
282, Mandrup 282, Maren	
280, 282, Niels 5, Poul	279
Abildgaard, Søren, Arkivteg-	
ner	68
Adelbrand, Sagnfigur, 31, 69, 80	
Aggersbøl	127, 238
Agtrup	80, 82
Albrecht, Kvartermester	89
Alkjær (Brande)	272
Aller	78
Almind 46, 57, 100, 149, 150 f,	
161, 168, 172, 179,	285
Almisse, at søge	89
Almstok	272
Almue i Byen	15
Altre	5
Ammidsbøl	96, 151, 215
Ammidsbøl, Niels Lauridsen,	
Herredsfoged	112
Amtsfængsel	229
Amtmænd 5 (se endvidere un-	
der Navn).	
Amtsoplægning	271
Amtsveje	263
Anchersen, Biskop	12, 175
Anchersen, Provst	99
Andersdatter, Elisabeth	285 ff.
Andersdatter, Margrete, Tj-	
nestepige	191
Andersen, Frands, i Jordrup	265
Andersen, Hans, af Faarkrog	99
Andersen, Hans, Tolder Vejle	136 ff.

Andersen, Jens, Husar	259
Andersen, Laurids, Buntmager	29
Andersen, Søren, af Eltang	117
Andrup	38
Andst 62, 84, 91, 151, 165, 168,	
182, 252,	261
Andst Herred 39, 84 f., 88, 98,	
134, 151, 226, 271,	279
Andst Herredsting	59
Andst, Lille	226
Andst, Store 93, 151, 174, 217,	
226, 246	
Ankær	151, 215
Anslet	78
Antonius, Jacob	189
Arnfeld, Hans	83
Auktion, den store	211 f.

B.

Bagger, Andreas, Prokurator	209
Bakke, Provst 3, 13 f., 181,	188
Balslund	73
Baltzersen, Niels, Borgmester	
	137, 143
Bang, Justitsraad	235
Bang, Jørgen, Stoustrup	176
Bang, Niels, Sønderbygaard	237
Barritskov	280 f.
Barsbal, Peder, Købmand i	
Kolding	161, 168
Barsbøl	161
v. Bassen, Erasmus, Oberst	
	104, 112, 123
Bastrup	63, 226, 291
Bech, Jomfru	16
Beenfeld, Margrete	8 f.
Beenfeld, Poul, Oberst, 8 f., 38,	46
Begravelse, adelig	10 f.
Begravelser	162

- Bengaard 81
 Bertelsen, Knud 42, Peder, Rytterbonde 97, Peder, Skoleholder 139, Peder, Slotsgartner 231, Poul, Raadmand 21, 42
 Bestikkelse 115
 Betlere 244 l.
 Biener, Elias, Præst 117
 Bille, Margrete 32
 Billing, Peder 174
 Billund 174
 Bindeballe 11
 Binderup 82
 Bindingsværk 110, 113
 Birk, Koldinghus 163 f., 167
 Bjerre Herred 271 f.
 Bjært, Nørre 102, 114, 151, 214 f., 219, 255 f., 264
 Bjært, Sønder 38, 80 ff.
 Bjørnsen, Joen, Skipper 41
 Blokkerhus 251
 Blanchsted, Søren, Regiments-skriver 104, 121, 125 f.
 Blehr, P., Provst 179, 189
 Blicher, Præst i Starup 181
 Blidestang Bakke 81
 Bloch, Bispinde 237
 Blod, Henrettedes 292 f.
 Boek, Frøken 273
 Bohave 205 ff., 208 ff., 236 f.
 Bolding 226
 Bolvig, Assessor 221 f., 243
 Bonde, Rasmus, i Vinding 253
 Borgvold (Tved) 81
 Borlev 41 44
 Borre Mølle (Skovmøllen) 214 f.
 Brahe, Else 36
 Brakker 123 f., 130
 Bramdrup 101, 114, 127, 148, 173 f., 213 f., 218, 264
 Bramsen, Hans, i Gelballe 259 f.
 Bramsen, Iver, Tjenestekarl 260
 Brand (Iidebrand) 110 ff.
 Brandorff, I. O. 3
 Brandorff, P., Købmand 129
 Brandskat 110
 Brandstedbrev 89
 Brandvæsen 264
 Bredstrup 115, 148, 151, 165, 167 f., 215
 Breide, Adelslægt 74 ff., Abel 74, Anne 74, Barbara 75, Christoffer 75, Hans 74 f., Hartvig 74, Joachim (Jacob) 74 f., Karen 74, Margrete 74 f.
 Brejning 215, 221
 Brejninggaard 222
 Bremhøj 59 ff., 65, 67
 Brochmann, Borgmester i Ribe 112
 Brockdorff, Oberst 89, 91, 93, 121
 Brockdorff, Schack, Oberst 231
 Broholm, Henrik 146, 153
 Brok, Lave, Lensmand 5
 Brorson, H. A., Biskop 179
 Brudeudstyr 95
 Brusker Herred 10, 120, 134, 151, 253, 271
 Brusker Herredsting 57
 Bruun, Præst i Herslev og Viuf 123
 Bruun, Tobaksfabrikant 261, 264
 Bruun, Hans, i Kolding 138
 Bruun, Mikael, Raadmand 221
 Bryllup 175
 Brændemærkning af Kvæg 258
 Brændevin 116
 Brændevinsdrikkeri 252
 Brændevinstøj, Jagt efter 250 ff.
 Brændkær Mark 81
 Brænore 69
 Brænore, Adelsgaard 70 ff.
 Brøchner, Jochum, Mestermand 97
 Brødsgaard 83
 Brøndsted 215
 Buch, Anders 293 f.
 Buch, Chr., Selvejer i Hjarup 260
 Buch, Iver, Bonde i Lejrskov 60
 Buch, Poul, i Nagbøl 200 ?
 Buck, Kromand i Viuf 285
 Budde, Brigader 122
 Buhl, Herredsfoged i Fredericia 272
 Buhl, Hans Hansen 207
 Bulhuse 78
 Bull, Peder, i Starup 219
 Bull, Søren, Bonde 51 ff.
 Bunch, Peder 202
 Buntzen, E., Advokat 289
 Byfogder 12
 Byggeudgifter 113
 v. Bülow, Hans Henrik, Kammerherre 239
 v. Bülow, L. W., Amtmand 188, 190, 194, 200 f., 204, 211, 227, 229, 232 ff., 239, 270

Bützow, Oluf, Præst	136 ff.
Bützau, Præst i Starup	265
Bække 61, 176, 182, 226, 252, 264	
Bøddelen	97, 192 ff.
Bødker, Søren	41
Bøgvad	238
Bøgvad, Hans 46, Laurids Mortensen 46, Niels 177, Oluf i Gesten	112 f.
Bølling	112, 264
Bønstrup	85, 215, 225 f.
Børkop	215
Børup	64, 97, 220
Bøving, Præst i Egtved	294 f.

C.

Castberg, Præst i Lejrskov	160
Christian I	173
Christensen, Distriktskirurg	288
Christensen, Chr., Skoleholder	243
Christensen, Jens, Portner	51
Christensen, Jens, i Nørre Bjært	129
Christensen, Mads, af Skan- derup	62
Christensen, Mikkel	218
Christensen, Niels, Degn i Harte	181
Claudi, Major	93
Clausen, Jep, Sognefoged	97
Clausen, Johan paa Vargaard	79
Clausen, Niels Jensen	291
Clausen, O. F., Kancelliraad	217
Cortzen, Etatsraad	237
Crisgau, Peter, Bartsvær	35
Czarniecki, polsk Officer	48 ff.

D.

Dahl, Chr., i Herslev	102
Dahl, Mads, Sognefoged	149
Dalby	38, 81, 257, 261
Daman, Regimentsfeltvær	103
Damgaard, Regimentsskriver- fuldmægtig	162 f.
Damsgaard	83
Danielsen, Erik, Smed i Kol- ding	109
Danielsen, Jørgen, i Hafdrup	200
Dewitz, Generalmajor	122
von Dina, Adolf, Kornet	64
Didrichsdatter, Maren	205
Djævlebesværgelse	12

Djævleuddrivelse	183
Dollerup 51, 61, 224, 226, 256, 258	
Dolleruplund	84
Dons	209, 215
Dons Mølle	130 209
Dons Sø	84
Dorothea, Chr. I.s Dronning	173
Dorothea, Chr. III.s Dronning	74
Dorothea, Prinsesse	42
Dorothealund (Sdr. Stenderup)	81
Dover, Søren Andersen	28
Drabæks Mølle	98, 256
Drederup	31 ff., 38, 68 ff.
„Dresvold“	275
Dridekær	69
Drieberg, Kaptajn	261
Drukkenskab	176
Duche, Jens, Regimentsskriver	119, 130 ff.
Due, Mikkel, Skoleholder	168
Dyrehaven ved Koldinghus	214, 219, 238
Düring, Løjtnant	293
Dyrtdid	14

E.

Ebbesen, Andreas, se Galt.	
Ebbesen, Thomas, Birkedom- mer	134, 162 f., 165, 167, 176, 188
Ebel, Mathias, Forbryder	65
Eberhard, Major	185
Egeskov	217, 220
Egholt	106, 215, 218, 226, 265
Egtved 100, 124 f., 149 ff., 187, 215, 218, 286	
Egum	217
Eilschou, Apoteker	194, 210, 214, 217 f., 272
Ejstrup	215, 256
Eksekversoldater	109
Ekscersits	101 ff.
Elbo Herred 120, 134, 151, 253, 271	
Eliassen, Peter, Murermester,	140, 143
Eltang 98, 117, 122, 148 f., 151, 176, 178, 198, 215, 232, 236, 244, 253	
Emmiksén, Anna 71, Erik 72, Emmerentze 74, Emmike 71, Hartvig 71, Magdalene 71, Mouritz 11, Niels 71, Otto, Tale	

Endelave 108
 Engelsholm 245
 Erichsen, Chr., Studehandler 229
 Erritsø 121, 149, 151, 165, 215,
 218, 261, 280 ff.

F.

Faarkrog 99
 Faarupgaard 238
 Fabricius, Præst i Lejrskov 265
 Fabricius, Selvejer i Skanderup 260
 de Falsen, Oberstløjtnant 215,
 217, 219 f.
 Fangepenge 162, 167
 Faust, Rudolf, Borgmester 230
 Felding, Poul, Skovrider 61 f., 63
 Ferup 61, 122, 215, 226
 Fitting 174, 226
 Flemming, Anna 3, Tale 71
 Flye, Anna, Købmandsenke i Kolding 61
 Flye, Hans Mikkelsen, i Kolding 177
 Fog, Niels, Præst 123 f.
 Folkeløn 207
 Follerup 167 f., 215, 221, 224
 Fovslet 31 ff., 38, 68 ff.
 Frandsen, Hein, i Smidstrup 108
 Frederichs, Maren, i Kolding 61
 Fredericia (Frederiksdodde) 40,
 63, 65, 91, 103, 114, 133,
 170, 199, 239, 242, 264, 266
 Fredericia Fæstning (Tvangsarbejde) 111, 115, 225
 Frederik II 75 f., 83
 Fredjagt 83
 Fredsted 215
 Fribreve for Stavnsbaand 190
 Frich, Selio, Købmand i Kolding 214
 „Friheden“ 258
 Friis, Landkommissær 104
 Friis, Præst i Hjarup 195,
 198, 223, 225, 258
 From, Johan, Amtsforvalter 234, 237
 „Fromhave“ 80
 „Fruens Ødegaard“ i Bastrup 63
 Frøde, Grænsekontrollør 250, 258
 Frørup 38, 69, 71 ff.
 Fugdal 226

Fævejle, Jens, Købmand i Vejle 222
 Fønbo, Laurids 21 ff.

G.

Gaarslev 148, 151, 215, 228, 243
 Gabestok 173
 Gad, Provst 16 f.
 Gade (By) 217
 Galgebakke 69, 198
 Galskjøtt, Præst i Kolding 288
 Galt, Andreas Ebbesen, Lensmand 3
 Gamst 178, 217, 219, 226, 238, 250
 Gaverslund 148, 151, 215, 218
 Gelballe 51 ff., 59, 92, 215, 226,
 257, 259
 Gennemmarcher 121 f.
 Gejlhus 73
 Gejsing 61, 217, 224, 226, 258
 Gejsing, Oluf 30
 Gercken, Byfoged 252
 Gertsen, Claus, i Kolding 138 f.
 Gesten 62, 84, 90, 261
 Gesten, Vester 215, 226
 Gesten, Øster 41, 151, 215, 226
 Gevalltighuse 93, 120, 134, 174
 Geværskabe i Kirker 101
 Gjõe, Birgitte 34
 Glambæk, Adelsslægt 85, Claus 83
 Glibstrup 92 f., 215, 226, 249
 Grandestævne 62, 97, 176
 Grausen, Søren, af Ildved 112 f.
 Grene 173, 226, 264
 Grindsted 226, 264
 Grundahl, Byfoged i Kolding 171, 231
 Grundet 238
 Grænsekontrollører 249
 Gudse 256
 Gudsøvig 198
 Guldberg, O., Statsminister 236, 265
 „Guldhøj“ 69
 Gyldenstykkens Huer 95
 v. Gähler, Oberstløjtnant 256
 Gærdselsspenge 162

H.

Haandværkere 15
 Haar, Jørgen Jørgensen, Raadmand

Haar, Marius Madsen	215	Hegelund, Peder Jacobsen	43
Haar, Søren	25	Heinbrodt, Stenhugger	152
Haastrup 54, 106, 111, 125, 174, 217,	219	Hejls	73 ff., 285
Hachsen, Regimentssskriver		Hejlsminde Sluse	77, 79
	119, 133	Hejnsvig	226
Haderslev	38, 64, 82	Heksepose	26
Hafdrup	256	Hekseri	21, 35
Hagen, Mads Jensen, i Almind	179	Hellfried, Stiftamtmand	272, 274
Hald, Gaardejer i Brænøre	70	Helligbrøde	172 ff.
Halmøe, Skipper	193	Hendrichsen, Jacob	252 f.
Halvigsen, Peder, Smed	188	Henrik, Hertug af Sønderjyl- land	275
Hampedyrkning	265	Hesselballe	83, 215
Hans, Konge	278	Hesselmed	6
Hansdatter, Kirsten, i Dollerup	61	Heste, brændemærkede	109
Hansdatter, Mette, af Sest	53	Herredsfane	10
Hanskone, Johanne, klog Kone	22 ff.	Herregaarde, forsvundne	68
Hansen, Ancher, Amtsforval- ter	145	Herslev 10, 46, 58, 66, 92, 102, 119 f., 122 f., 125, 148 f., 151, 215, 221, 232,	236
Hansen, Carsten, i Bastrup	63	Hindsgavl	82, 88
Hansen, Eisben, Skolemester	149	Hingste	124
Hansen, Erik, Bager	15	Hingstekaaring	262
Hansen, F. V., Kancelliraad	89, 245	Hjarup 25, 40, 62, 107, 215, 223 ff., 255, 258,	260
Hansen, Gert	182	Hjelmdrup	95
Hansen, Hans, Skoleholder i Vamdrup	150	Hjernerup	38, 172
Hansen, Heinrich, Amtsfor- valter	121, 128	Hjoldermaj	78
Hansen, Herman Willer, Arve- fæster	89	de Hoffman, Hans, Amtmand	224 ff., 232, 237, 239 ff., 257, 260, 262, 268 f.,
Hansen, Iver, af Bønstrup	60		270
Hansen, Jep, Udvandrer	202	Holck, Henrik	84
Hansen, Jørgen, Skomager	139	Hollænder, Johan, Regiments- skriver	126
Hansen, Lars, Husar	259	Holm, Sognepræst i Skande- rup	179
Hansen, Mads, Sønder Vil- strup	260	Holmans Herred 41, 116 f., 120, 134, 151, 253,	271
Hansen, Mads, Stenderup	47	Holmhauge Kro (se endvidere Krybily)	176, 252
Hansen, Niels, i Sødover	245	Holmpenge	162, 166
Hansen, Peder, af Dollerup	51 ff.	Holstein, Andreas	76
Hansen, Peder, af Møsvraa	100, 103	Holstein, Margrete, Oldfrue	43
Hansen, Søren, af Møsvraa	100	Holtzendorff, Frederik, i Smidstrup	253
Hansen, Villads, af Viuf	54 ff.	Horsens	271 f.
Hansen, Zacharias, Store Andst	174 ff.	Hortlesen, Per	63
Harte, 46, 102, 114, 148, 151, 173, 181, 214, 238,	257	Hoskær	256 f.
Hartmann, Arrestforvarer	292	Hoveri 37, 78, 84, 170 f., 177, 187, 219 f., 237 f., 243,	283 f.
Hatting Herred	271 f.	Hovgaard, Gammel	68 f.
Havedyrkning	266 f.	Hovmaj (Hejls)	78
Hegelund, Iver, Præst	182	Huitfeld, Poul	74
Hegelund, Iver	279	„Hullet“ paa Koldinghus	105

Hummelfører, Erik, i Kolding	118
Hund, Clemens, Rytter	92
Hunde, lemmede	62
Hundsbæk	32, 74, 278 f.
Hundsholt	217
Husarhytterne	257 f., 262
Husarspærringen	256 ff.
Husmers Toft	52
Hvass, Jens, til Tvis Kloster	214
Hvervning	103, 122
Hvinderup, Laurids, Bonde	
	51 f., 54
Hvolbøl	256, 290, 294
Hvolgaard	238
Høgh, Jens, Herredsfoged	58
Højgaard (Nørvang Herred)	84
Højen 92, 107, 130, 148, 149 ff.,	251
Højen, Peter	286
Højrup (Jordrup)	226
Højrup (Stepping)	73
Højrup (Taulov)	215, 255
Høklund	226
Hønnike, Henrik, Rejseknægt	43
Hørdyrkning	265
Høstmark, Præst	246
Høxbroe, Hans Chr.	233
Høxbroe, Peder, Købmand i Kolding	231, 233
Høyer, Bartram, Præst 174 ff.,	
	178 f., 181
Høyul, Balduin, Ridefoged	77

I.

Ibsen, Ancker	45
Indskrivningspenge	162, 166
Ingwersen, Major	285
Issensee, Kontrollør	251
Iversen, Niels, Byfoged 21, 26,	30
Iversen, Niels, af Gelballe	51

J.

Jacobsen, Gyde, af Store Andst	246
Jacobsen, Joen, Herredsfoged	
	59, 67
Jagthuse	85
Jelling	149 f., 176
Jensdatter, Anna	29 f.
Jensdatter, Else, Rytterkone	101
Jensdatter, Karen	67
Jensen, Chr., af Drabæks Mølle	98
Jensen, Hans, af Herslev	66

Jensen, Jørgen, Handske- magersvend	177
Jensen, Jørgen, Slagter i Kol- ding	194
Jensen, Laurs, Udvandrer	202
Jensen, Mathias, paa Fovslet	37
Jensen, Mikkel, i Verst	107
Jensen, Niels, af N. Bjært	102
Jepsen, Præst i Taulov	176
Jepsen, Anders, Tingskriver	60
Jepsen, Hans, Murermester	177
Jepsen, Jep, i Nagbøl	61
Jepsen, Lars, Murermester	177
Jepsen, Rasmus, Delefoged 62,	88
Jepsen, Thomas, Herredsfoged	59
Jerlev	148, 150 215
Jerlev Herred 46, 120, 134, 151,	271
Jerrig (By)	226
v. Jessen, Amtmand	19, 169
Jokumsen, Jacob, Sadelmager	139
Jordrup 148 f., 155, 172 f., 215,	
	264 f., 286
Jude, Jens, 279, Jørgen	279
Juel, Løjtnant	177
Juel, Kristoffer 280 f., Mette 280 f., Thomas 282, Vin- cent, Lensmand	6
Juhl, Raadmand i Kolding	175
Juhl, Hans Pedersen, Jagt- betjent	20
Juleaften	47
Juleleg	116
Junghans, Hans, Borgmester 210, 235, 251, 259 f.,	261
Jægerup	73
Jørgensen, Andreas, i Kolding	138
Jørgensen, Jørgen, Gaardejer i Brønøre	70
Jørgenskovlykke	214

K.

Kaalund, Præst	178
Kaas, Anders 73, Erik 71, Gertrud 72, Mogens	72 f.
Kaffedrikkeri	249, 267
Kag (Strafferedskab)	229
Kalv, Johannes, Adelsmand	280 f.
Kalvckobbel	78
Karstensen, Chr., Skytte	229
Kastbjerg, I. M., Regiments- skriver	133, 165
Kastvraa	73
Keglespil	12, 136 ff., 175, 177

Kejserkrigen	76	Kræng, Niels Iversen, i Haa-	
Kirkegang	172 ff.	strup	106
Kjerulf, Chr.	100	Kulbrænding	114
Kjestrup	73	Kvindedragt	206, 209 f.
Kjær Mølle	79	Kvægavl	36
Kleist, Magister, Præst	273	Kvægsyge	201, 255, 257 ff.
Kloster, Graabrødre, i Kolding	33, 237	Kyed, Mads, i Eltang	253
Klædedragt	267 f.	Købmændene	12 f.
Kløvers Indførelse	264		
Knudsbøl 84, 109, 215, 226,	265	L.	
Knudsdatter, Lisbet, „Heks“	25, 27 f.	Laanekorn	109
Knudsdatter, Karen	18	Ladefoged, Peder Andersen	117 f.
Knudsen, Jens, Portner	230	Ladegaardsmarken ved Kol-	
Knudsen, Jens, af Lejrskov	260	ding	214
Knudsen, Jørgen, Borgmester	42	Lamare, Oberstløjtnant	127
Knudsen, Mads, Skoleholder	150	Landeveje, Amtets	263
Knudsen, Nis, Ferup	153	Laudgilde	41
Kock, Mads	44	Landmilitis	162, 184
Kock, Peder, Kleinsmed	43	Lantolille, Jomfru, Sagnfigur	31
Koefoed, Etatsraad	266	Larsen, Jens, i Højen	107
Koefoed, Beate Albertina	274	Larsen, Jesper, Smed	140
Kok, Laurids	44	Lassen, Præst i Hejls	79
Kolding 65, 81, 114, 181 f.		Lassen, Peder Jensen, i Hers-	
Koldinghus 4, 7 f., 19, 31 f.,		lev	102
34 f., 37, 39 ff., 48, 57, 60,		Latinskolen i Kolding 6, 146,	155
64, 74, 76, 83, 85, 87, 90,		Lauridsen, Hans, Skoleholder	
103 f., 112, 114 f., 117, 126,		i Harte	181
133, 135, 171, 193 ff.,		Lauridsen, Jep, i Lejrskov	65
229 f., 232, 238, 260, 268,		Lauridsen, Laurids, af Gelballe	51 ff.
270, 279 f.		Laursen, Søren	176
Koldinghus Birk	89, 134	Lautrup, Junker, paa Estrup	237
Kongeaen	276	Lavilritsky, Stanis	92
Kongensholm (i Almind)	83 f.	Lavridsen, Knud, Præst i Sest	53
Kongsted	94, 149, 215	Lavsvæsen	15
Krabbe, Ole, Justitsraad	132	Legat, Generalløjtnant	133
Kragh, Fr., Baron	132	Lejrskov 60 ff., 64 ff., 98 f.,	
Krag, Niels, Kongens Sekretær	88	148, 155 ff., 165, 168, 193,	
Kragelund	226	215, 226, 229, 260, 264 f.,	293
Kragelund, Niels, Præst i Lejr-		Lemming, Kaptajn	237
skov	62, 65	Lemming, Else	237
Kragerup, Præst i Kolding	288	Lensmænd	3 ff.
Krathuset	47	Lerbæk	238
Krigsfanger, svenske	144 ff.	Lewetzau, Oberst	122
Kristiansfeld	273	Lewetzau, Stiftamtmand	228
Kroerne i Amtet 115 ff., 134,		Liebenberg, Justitsraad	289
176, 252	272	v. d. Lieth, Kammerherre, 217,	
Krog (By)	174	229, 257	
Krog, Bertel, Herredsfoged	124	Lillebælt	39
Krog, Herman Jacobsen	117	Lilballe	149, 217, 243
Kruse, Rasmus, Vranderup	92	Limbæk, Adelslægt 32, Jytte	81
Krybily Kro 252 (se Holmhaug).		Lindam, Carl, Prokurator	197
Krybskytter	63, 229	Lindenhan, Inspektør	234
		Lindenov, Adelslægt 31 ff., 68,	

Anders 33, Christoffer 32, 68, Hans Johansen 32, Hans 33, Johannes Tho- mesen 32, Otto 35	de Lindenpalm, Justitsraad 221 f., 242
Lindenquist, Ritmester	112
Linquist	273
v. Linstow, Amtmand 169, 176, 184, 187 ff., 190 f.	285 ff.
Lisbet, Julius	226
Loft (By)	217
Lomholt (By)	217
Londemann, Laurids, Præst	180
„Longstogh Kirke“	172
Lorentzen, Prokurator	270
Lowson, Jacob, 212, 214,	216
Luksusforbud	267
Lund, Chr., Fuldmægtig 200, 234,	236
Lund, Frands, af Knudsbøl	265
Lund, Hans, Postmester	138
Lund, Just Chr., Kirkeskriver	134
Lund, Søren, i Kolding	137
Lundemand, Søren, i Follerup	167 ff.
Lunderskov 51, 59, 97 f., 224, 226,	237
Lydum, Jens, Kromand	176
Lændi, Ridder	84
„Læse over“	28
Løbedegne	146

M.

Madsen, Anders, Slotsskriver	39
Madsen, Hans, af Herslev 10,	46
Madsen, Lambret. Degn i Taulov	146
Madsen, Laurids, i Haastrup	111
Madsen, Markus	199
Madsen, Niels, Murer	177
Maltmøllen ved Kolding	214
Mankesen, Jørgen, Forbryder	230
Marchpenge	162, 166
Marcussen, Bendix	140
Marcussen, Peter	37
Margrete, Dronning	74, 81 f.
Markdaner, Caspar, Lensmand 4, 6 ff., 76,	86
Markussen, Hans, Kromand	176
Mathisson, Albertus, Byg- mester	45
Mattrup	33
Mauridsen, Hans, i Kolding	140

Meeden, Hans, Birkedommer	227 ff.
Meinstrup, Henning, Lens- mand	5
Melsing, Niels Jørgen, i Fre- dericia	200
Meng	78
v. Merlov, Nicolaus, Stald- mester	42
Mestermændene	192 ff.
Michelsen, Claus, Korporal	101
Michelsen, Lauge, Tjeneste- karl	260
Mikkelsen, Hans, Kongens Lærer	33, 35
Mikkelsen, Jep, af Sest	92
Mikkelsdatter, Karen	44
v. Miltitz, H. G., Officer	126 f.
v. Minden, Herman	37
Mogensen, Hans, Haastrup	111
Mogensen, Jens, af Uhre	99
Mogensen, Jep, af Lunderskov	51 ff.
Molthan, Hans, Urtegaards- mand	85
Mortensen, Jens, af Ødsted	188
Mortensen, Jørgen, af Bølling	187
Mortensen, Morten, Portner	118
Morville, Krigsraad	149
Mosbjergvej	69 ff.
Motz, Major	268
Mund, Carl, Løjtnant	251
Munthe, Bredo	188 f.
Müller, Michael, Toldkontrolør	277
Møgelgesten	41
Møgtved	83
Møller, Kammerraad, Amts- forvalter	221, 230 ff.
Møller, Anna	19
Møller, Claus, Skoleholder	150
Møller, Jens, i Kolding	138
Møller, Johan Adolph, Apo- teker	19
Møller, Vibeke	19
Mørch, Jørgen, Præst	181
Mørkholt	215
Møsvraa, Almind Sogn	100, 103, 215, 221

N.

Nagbøl	60, 189, 224, 226, 257
Natmand	245
Nebbegaard	221 f., 243, 261
Nebel Aa	264
Nebel, Vester	109, 123, 146, 215

Netzov, Løjtnant	93
Nielsen, Chr., Udvandrer	202
Nielsen, Gregers, Skoleholder	21 ff.
Nielsen, Hans, Borger i Kolding	177
Nielsen, Hans, i Sellerup	108
Nielsen, Hans, i Starup	96
Nielsen, Hans, Udvandrer	202
Nielsen, Jacob, Husar	259
Nielsen, Julius	285 ff.
Nielsen, Lars, Fuldmægtig	136 ff.
Nielsen, Mads, Nagelsmed	45
Nielsen, Peter, i Smidstrup	107
Nim Herred	271 f.
Nissen, Jens	28
Nissen P., Gaardejer i Anholt	69
Nissen, Søren, af Gejsing	189
Noes (Gaard) 59, 84, 145, 223,	226
Nollund	226
Nommesen, General	226
Nordbæk	40
Nordrup, Hans, Præst og Diger	20
Nyborg, se Brakker.	
Nygaard 34, 46, 83, 85 f., 88,	
91, 94, 123, 129 f., 133,	
213, 217, 238	
Nørck, Oberst	178
Nørgaardslund	293
Nørvang Herred	121, 271

O.

Oddersted	120, 215, 221
Oertz, Amtmand	212
Officersgaarde	41
Oksviggaard	130
Oldeland, Sofie	7
Oldenpenge	162, 166
Olesen, Anders, af Bønstrup	225
Olesen, Erik, Herredsfoged	59
Overmark, Kolding	214, 218
Overtro	56, 61
Oxenbøll, Morten, Herredsfoged	287 f., 292

P.

Paaby	214
Paaby, Mads, Raadmand	197
Panck, Hans, Birkedommer	197
Panck, Morten, Borgmester	45
Pengemangel	221

Pedersen, Bertel, Herredsfoged	132, 134
Pedersen, Chr., Udvandrer	202
Pedersen, Hans, af Glibstrup	92 f.
Pedersen, Jens, Rytterbønde	131
Pedersen, Jens, af Viuf	102
Pedersen, Jens, i Bredstrup	167
Pedersen, Niels, Kusk	194 ff.
Pedersen, Niels, Præst i Lejrskov	61
Pedersen, Peder, Amtsskriver	126 ff., 129 f., 136 f.
Pedersen, Peder, af Bramdrup	188
Pedersen, Thomas, i Aagaard	95 f.
Pedersen, Tulle, i Ferup	122
Pesten	30
Petersen, Andreas, Skovrider	209
Petersen, Anders, Smed i Nr. Bjært	129
Petersen, Erik, i Hejls	78
Petersen, Hans, Tolder i Kolding	136
Petersen, Niels (Husflidsvæver)	265
Petersen, Ove, Fredericia	140
Petersen, Thomas, Tjenestekarl	200
Pietismen	182
Pjedsted 121, 148, 151, 215,	221
Pjenggaard, Jens Madsen	117
Plidsfolk	171
Polakkerne	48 ff., 60
Poulsen, Hans, i Haastrup	111
Poulsen, Hans, i Store Andst	174 f.
Poulsen, Mads, Præst i Verst	61 f.
Powisch, Kaj, Ritmester	100
Prip, Jørgen Ibsen, Skoleholder	150, 161, 168
„Probe“	154
Pæl (Strafferedskab) 90 f.,	
101, 103, 109, 119, 247	

R.

Raadvad	215
Raale, Adelslægt	85
Rafn, Henrik	17 f., 21, 42
Rafn, Johan	18
Rakkergering	97
Ramel, Henrik	36
Randbøl	261
Randrup, Justitsraad	288
Randsfjord	39
Rang	12

Rankenberg	226	Rytterskolerne	146 ff.
Rantzau, Abel 36, Anna 72 f., Ide 32, Jesper 279, Mel- chior 73, Peter	85	Ryttertøjring	95
Rasch, Andreas, Regiments- skriver	93	Røj. Lille	226
Rasmussen, Marcus, Rytter- bonde	205 ff.	Røj, Store	226
Rasmussen, Peter, Fæster	61	Røjgaard	84, 112 f.
Ravn, Peder	67	Rønhave (Als)	84
Ravnholt	215, 226, 261	Rønshoved	81
Rebæk	82	Rørbæk	33
Refsing	215		
Refsø	11	S.	
Regimentsskrivere	125 ff.	Saabye, Anders Nielsen, By- foged	136 ff.
Reiminck, Herman, Apoteker	13, 76	Sager, Amtskirurg	235, 260
Reiminck, Lisbet	18	Salbykær	78
Renter, evige	13	Salpeterværk	41, 44
Riber, Laurids, Præst	12	Saltou, Jochum, Slotsgartner	231
Riber, Anders, af Bredstrup	115	Sandager, Niels, Skolemester	149
Ribe	65 f., 274, 278	Sandflugt	272
Richter, Kammerraad, Borg- mester 201, 215, 217, 219 f., 238, 243	243	Sankt Jørgens Hospital	96 f., 106, 114
Richter, August, Præst	116	Saxesen, P., Kancelliraad	216
Rigstrup, Barbara	71	Schack, Hans, Stiftsbefalings- mand	140
Riis, J. J., Borgmester	11 f., 152, 212	Schandorf, Præst i Taulov	176
Risgaard	217, 261	Schelen, Herman	37
Risom, Christian	209	Schirmer, Jochum, Tobaks- spinder	17
Risom, Jens Lauridsen	209 f.	Schlegel, Carl, Forbryder	200
Roed, Christoffer, Amtsforval- ter	16 231	Schlegel, Chr. Vilhelm, Raad- mand i Fredericia	200
Roes, Luftspringer	177	Schmidt, U., Præst i Skande- rup	291, 293 f.
Rols Mølle 98, 224, 256, 285, 291	291	Scholten, Oberst	217 f.
Rosendal, Hans, Regiments- skriver	119, 125	Schultz, Chr. Hansen	177
Rosenkrans, Adelsslægt	5 f., Jørgen 75, Margrete 34, Mogens 212, Oluf Nielsen	Schuster, Godtfred	150
Rostgaard, Frederik	152	Schwartz, S. Cl., Amtmand, 99, 104, 116, 126 ff.	126 ff.
Roved	226	Seest, se Sest.	
Rugsted	150 f.	Seest, Simon, Regimentsskri- ver 188, 197, 205, 208,	210
Runge, Daniel	37	Sehested, Dorotea	72
de Russa, polsk Ritmester	49 f.	Seidelin, Jørgen, Præst	178
Rutze, Claus	85	Seidelin, Søren, Auditor, 217, 221,	238
Rygbjerg	40, 272	Seljumshauge	81
Rytterbedrifter	92 ff.	Sellerup	33, 108, 215
Rytterbondens Privilegier	91	„Selvejere“	213
Rytterdistriktet	90 ff.	Sest 53, 64, 92, 114, 149, 150 f., 172, 174, 180, 197, 199 f., 214 f., 224, 226, 229, 255 ff.,	274
Rytltergaarde	91 ff., 104 ff., 119	Siim, Anders	23 f.
Rytltergodsets Salg	211 ff.	Simonsen, A.	26
Rytlterkobler	169 ff.		

Simonsen, Chr., Dons Mølle		Spleth, Madame	175
	130, 133	Sporon, B. G., Amtmand	270 ff.
Simmersted	73	Sjaldgaarden paa Koldinghus	134, 193 ff.
Sindbjerg	66		
Sjælegave	32	Staldstude	211
Skamsløtte	229	Stallerupgaard	83
Skanderup 40, 46, 62, 84 f.,		Standforskøl	11
91, 121, 150 f., 165, 168,		Starup 57, 83, 85, 96, 117, 123,	
179, 189, 217, 226, 245,		148, 174, 181, 215, 218,	
250, 255, 257 f.,	260		230, 265
Skartved	82, 262	Starupgaard	280
Skattefrihed	10	Stavnsbaand	184 ff.
Skattelister, Præsternes	123	Stenbock, svensk General	144
Skattely	273	Stenborg	81
Skeel, Hans	34	Stenderup, Sønder 78, 81 f.,	
Skifter	162, 227, 240, 271 f.		88, 257
Skinkelsborg	81 f.	Stenderup, Nørre	47, 223
Skodborg	73, 226, 275, 284	Stenderup-Vargaarde	81
Skodborghus	74, 275 ff.	Stengel, Skarpretter	290 f.
Skolegang	21, 30, 125	Stenvad Mølle	218, 264
Skolevæsen	181 f.	Stepping	38, 73
Skovbøder	162	Stodderfogeder	244
Skovdruplund	199	Stodheste	124
Skovgaard	83, 219	„Stokhuset“ (i Store Andst)	93
Skovmøllen, se Borre Mølle.		Stolestader, Strid om	98 ff.
Skovsgaard	221	Storm, Peder, Præst i Egtved	100, 188, 196
Skovtyveri	105, 114 f., 171		238
Skram, Laurids, Lensmand	279	Stougaard	176, 252, 261
Skrave	172	Straarup	82
Skuster, Chr., i Store Andst	175	Strandhuse 21, 98, 178, 214,	
Skustrup	73	217, 219, 257	
Skærbæk	97, 215, 252, 256	Struensee	228
Skærup 65 f., 149, 151, 215,	221	Strølægderne	246 f.
Skødebjerg	226	Stubdrup (Harte)	94, 213, 215
Slagsmaal	51 ff., 62, 92, 128	Stubdrup (Højen)	215
Slaugs Herred	134, 226, 271	Stubdrup Mølle	40
Slotshaven i Kolding 42, 171,	273	Studehold	248
Smed, Jens, af Krog	174	Studsald	215
Smed, Johan, i Surhave	200	Stævningmænd	254
Smedelaugst	255	Suus, Oluf	43
Smegel, Mikkøl	134	Svalenberg, Chr.	177
Smidstrup 108, 110, 148, 151,		Swanewedes Regiment 89, 91,	
174, 180,	253		101, 123
Smit, Jens	252 ff.	Svave, Elsebe	6
Smugleri 46, 97, 117, 199, 211,		Svendsen, Hans, Fuldmægtig	151
229, 247 ff., 257,	294	Svendsen, Morten, Lensmand	6, 279 f.
Snede, Nørre	230		
Snitkær, H., Skolelærer	286	Svenskekrigen	77, 90
Snitkær, Ole Jensen	286 ff.	Svinholt	215, 221
Snoghøj	218, 257	Sædedegne	146
Sondergeld, Henrik, Musikant	177	Søgaard ved Vamdrup	217, 226
Sonnin, Birkedommer	200 f.	Sønderby	226
Spansk Fedel	135	Søndermann, Chr., Ridefoged	77
Spansk Kappe	103, 109, 119		

Sørensdatter, Maren, Tjenestepige 194 ff.
 Sørensen, Anker, Præst 22, 49
 Sørensen, Jep 190
 Sørensen, Peter, Slotsgartner 42
 Sørensen, Poul, af Sest 53
 Sørensen, Søren, Entreprenør 150
 Sørensen, Søren, Nygaard 130

T.

Taagelund 46, 238
 Tamperretten 246
 Taps 37, 69, 80
 Tauber, Rektor i Kolding 274
 Taulov 120, 146, 149, 151, 165, 168, 176, 270
 Taulov-Nebel 41, 215
 Teilmann, Kaptajn 201
 Teilmann, A. C. 221
 Thomasdag 154
 Thommissen, Jep, Herredsfoged 59
 Thomsen, Borgmester i Fredericia 217
 Thomsen, Anders, Sadelmager 188
 Thomsen, Chr. 153, 160
 Thomsen, H. Chr., Skodborg-
 hus 282
 Thonboe, Kromand 176
 Thonboe, Peder, Fæster 89
 Thorbrügger, Lorentz 138, 140
 Thorlacius, Rektor 236
 Thorsted 106
 Thorsted, Jens, Udvandrer 202
 Thuesen, Knud, af Harte 102
 Thullesen, Hans 64
 Thura, Albert, Præst, 155 ff., 182 f.
 Thura, Laurids, Biskop 155
 Thura, Laurids Lauridsen 160
 Tiende 162
 Tiggere 244
 Tinget i Kolding 54
 Tinghøjgaard i Skanderup 59
 Tinhuus, Adelslægt 33, Rig-
 borg 33
 Tirsbæk 79, 221 f., 242
 Tit, Hans, Adsbøl 65
 Tjenestefolk 107, 123, 125
 Tobak 249, 264
 Toldvæsen, se Smugleri.
 Torstenson 40
 Trane, Hans Chr., Skoleholder 150
 Trelde 217, 243

Trolldom 61
 Træhesten 90 ff., 101, 108, 110
 Trætallerkener 208
 Trættelyst 38
 Trøjborg 81, 217
 Tudvad 150, 215
 Turnering 34
 Tved 257
 Tvedsgaard 81
 Tygesen, Tyge, Justitsraad 221
 Tyrstrupgaard 71 f.
 Tyveri 94 f., 106
 Tyvkær 95, 215, 217
 Tørrild Herred 121, 271
 Tøxen, Niels, Præst 179

U.

Udesen, Peder, Raadmand 11, 25, 45
 Udflyttere 226
 Udridere 249
 Udskiftning 223 ff., 242 f.
 Udvandring 202
 Uhre 99, 215, 226
 Uldum 252
 Uldum Kro 176
 Ulfeldt, Kirstine 279 f.
 Ulve 54, 108
 Ulvegølge 166
 Ulvejagter 120
 Ulvepenge 162, 166 f.
 Urne, Christoffer, Adelsmand 16
 Ursin, Thyge, Prokurator 126, 128, 139 f., 141 ff.
 Usædelighed 116, 134 f., 178
 Uttendahl, Hans, i Kolding 143
 v. Uttenhoven, Wolfgang 85

V.

Vamdrup 39, 62, 91, 165, 168, 172, 223, 225, 255
 Vamdrupgaard 40, 62, 84 ff., 91, 93, 224, 238, 293
 Vamdrup, Vester 62 f., 69, 84 f., 151, 217, 224, 226
 Vamdrup, Øster 217, 226
 Vargaard (Hejls) Herregaard 74 ff.
 Vargaard (Stenderup) se under Stenderup.
 Vargaarde 73, 79
 Varulve 54 ff.
 Vejlbjby 148, 151, 165, 168, 215

Vejle 39, 62, 101, 103, 145,	165, 271 f.
Vejle Amt	271
Vejstrup	38, 80
Velling	103
Venborg	41
Verst 60 f., 107, 117, 151, 149,	179, 182, 215, 226, 264
Vesten, Gartner i Sønderborg	267
Vesterby	188
Viffert, Albert	71
Viffert, Chr. Maltesen	72 f.
Vildtbane	85
Vildsvin	63
Vilstrup 148, 178, 215 f.,	221
Vilstrup, Nørre	149 f.
Vilstrup, Sønder 101, 122,	260
Vinding 149,	215
Vintermand, Johan	200
„Vise igen“	18
Viuf 56 ff., 83, 94, 102, 120,	122 f., 127, 134, 149 f.,
166, 172, 174, 176, 191,	215, 221, 228, 252, 285
Viufgaard	83
Voged, Johan	43
Vogne	39
Vokskalv 22 f.,	26
Volquartz, Provst	236
Vonsild 38, 47, 80, 257,	261
Vorbasse 178, 226, 264,	287
Vork 150, 217,	264
Vosgrave, Otto	37
Vraa 64, 146, 151, 159 f.,	215, 226
Vranderup 59, 92, 120, 150,	215, 226, 257 f.
Vranderup Hovgaard 83,	217, 229, 279 f.
Vævere	265

W.

Wagner, Jochum, Skarpretter	199
Wagner, Vitus, Skarpretter	199
Werling, Anders, Præst i	
Grene	173
Wildenrath, Etatsraad	261 f.
Wiler, Herman	98
Wilse, I. N.	238
Wilsleff, Arrestforvarer	292
Winding, Christoffer	238
Winge, Borger i Vejle	236
Wittke, Løjtnant	101
Wolff, Jørgen	82
Worbasse, Grænsekontrollør	250
Woyda, Amtmand 19, 130 f.,	148, 150

Y.

Yttervig, Major	104
-----------------	-----

Z.

Zeuthen, Mathias	235
------------------	-----

Æ.

Ægidius, Hans	79
Ægter 63 f., 117 ff., 162, 165,	177, 227, 245 f.

Ø.

Ødis 32 f., 37 f., 68 ff.,	81
Ødsted 100, 149 f., 210,	215
Ødstedgaard	217

RETTELSE.

**Side 149 Linie 9 f. o. Skærbæk,
læs *Skærup*.**